

Вісник

Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Економічна теорія та право

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у січні 2010 р.

№ 1 (16) 2014

Харків
«Право»
2014

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 4 від 20 грудня 2013 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію № 18877-7677ПР від 23.03.2012 р.

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2014. — № 1 (16). — 304 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова редакційної колегії); **Л. С. Шевченко** — доктор економічних наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Ю. С. Атаманова** — доктор юридичних наук, доцент (заступник голови редакційної колегії); **О. С. Марченко** — доктор економічних наук, професор (відповідальний секретар); **А. А. Гриценко** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України; **О. А. Гриценко** — доктор економічних наук, професор; **Д. В. Задихайло** — доктор юридичних наук, доцент; **Т. М. Камінська** — доктор економічних наук, професор; **О. Р. Кібенко** — доктор юридичних наук, доцент; **С. М. Макуха** — доктор економічних наук, професор; **В. С. Мілаш** — доктор юридичних наук, доцент; **В. Ю. Уркевич** — доктор юридичних наук, доцент; **Л. І. Федулова** — доктор економічних наук, професор; **М. В. Шульга** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **О. Л. Яременко** — доктор економічних наук, професор; **В. Л. Яроцький** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Відповідальна за випуск **О. С. Марченко**

«Вісник Національного університету

“Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”.

Серія: Економічна теорія та право» зареєстровано ВАК України

як наукове фахове видання з юридичних наук

(Постанова Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8) та з економічних наук

(Постанова Президії ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1)

Адреса редакційної колегії: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024
Тел. (057) 704-11-35

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014

© «Право», оформлення, 2014

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

<i>Шевченко Л. С.</i> СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ УНІВЕРСИТЕТОМ: ОБҐРУНТУВАННЯ МІСІЇ І ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ	6
<i>Марченко О. С.</i> ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРАУДФАНДИНГУ В УКРАЇНІ	22
<i>Нечипорук Л. В., Доброрез О. Г.</i> СТРАХУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ	34
<i>Броницкая В. В.</i> ДУХОВНЕ ПРОИЗВОДСТВО В СТРУКТУРЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ	42
<i>Дарногих Г. Ю.</i> ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОЇ І МАЙНОВОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	50
<i>Бервено О. В.</i> ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ	62
<i>Даниленко О. Л.</i> ГЛОБАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ БЛАГА: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО	74
<i>Носик О. М.</i> ТЕОРІЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ФРІДРІХА ЛІСТА ТА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК	85
<i>Пронкіна Л. І.</i> СТРУКТУРНЕ КОРИГУВАННЯ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	93
<i>Микитась В. В.</i> СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	102

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА

Камінська Т. М., Клочко Т. Ю.

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ЛІКАРНЯНИХ КАС У МЕДИЧНОМУ СТРАХУВАННІ 111

Костюченко О. Є.

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ВІДНОВЛЕННІ ДОВІРИ НАСЕЛЕННЯ
ДО БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 121

Яворська Л. М., Селезень С. В.

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ:
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ 130

ПРАВО

Задихайло Д. В.

ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ТА ЗАВДАННЯ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 138

Пашков В. М.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 148

Яроцький В. Л.

САМОЗАХИСТ ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ..... 160

Задихайло Д. Д.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ..... 170

Бронова Ю. Г.

ПРО СПЕЦІАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЛІТАКОБУДІВНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ..... 179

Гончаров О. О.

ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА У СФЕРІ
ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ..... 188

Лебьодкін К. С.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 197

Самойлова Н. І.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО
ПРОДУКТУ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 205

<i>Ціленко В. А.</i>	ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РИНКУ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ	214
<i>Череповський Е. В.</i>	ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА СФЕРУ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	224
<i>Швидка Т. І.</i>	ЗМІСТ ТА РІВНІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	232
<i>Шимко А. Р.</i>	ОПЕРАЦІЇ З МЕТАЛОБРУХТОМ: ГОСПОДАРСЬКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	243
<i>Тацій Л. В.</i>	РОЗВ'ЯЗАННЯ КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ.....	252
<i>Фадєєв А. В.</i>	ДОГОВІР АУТСОРСИНГУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.....	260
<i>Чевичалова Ж. В.</i>	НАДІМПЕРАТИВНІ НОРМИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	267
<i>Маршуба М. О.</i>	О СПЕЦИФИКЕ ДЕТЕРМИНАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ КОРЫСТНО- НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ.....	273
<i>Лученко Д. В.</i>	СКАРГА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ПРАВОЗАХИСТУ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ	285

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

<i>Grytsenko A., Grytsenko O.</i>	INEQUALITY AND WORLD CAPITALISM: ANALYSIS, POLICY AND ACTION: EIGHTH FORUM OF THE WORLD ASSOCIATION FOR POLITICAL ECONOMY (WAPE)	295
-----------------------------------	--	-----

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 005:378.096

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ УНІВЕРСИТЕТОМ: ОБҐРУНТУВАННЯ МІСІЇ І ЦІЛЕЙ РОЗВИТКУ

*Л. С. Шевченко, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Розкрито сутність концепції стратегічного менеджменту та можливості її застосування вищими навчальними закладами в Україні. Доведено, що ефективність діяльності університету багато в чому залежить від визначення його місії та цілей розвитку.

Ключові слова: університет, стратегічний менеджмент, ідея університету, місія і цілі університету.

Постановка проблеми. Сучасні університети діють в умовах середовища, яке постійно трансформується, стає дедалі більш конкурентним і агресивним. У глобальному плані відбувається перехід від індустріального до постіндустріального укладу; розгортається цифрова революція, яка супроводжується змінами в характері інтелектуальної взаємодії, зберігання та передавання знань; ідуть процеси когнітивізації суспільства. У національному вимірі зростають вимоги з боку суспільства (споживачів, роботодавців, держави) щодо якості освітніх послуг і репутації ВНЗ; процеси інформатизації породжують нові форми навчального процесу (дистанційне та супутникове навчання, створення відкритих і розподілених університетів); здійснюється перехід до нових моделей функціонування університету (дослідний, інноваційний, підприємницький університети). При цьому загальною тенденцією є зменшення державного фінансування вищої освіти, що потребує диверсифікації джерел фінансування і залучення позабюджетних коштів. За таких обставин зростає потреба в автономії університетів, використанні інструментарію стратегічного управління. Дослідження Національного фонду підготовки кадрів РФ засвідчило, що вже 30 % російських університетів системно впроваджують стратегічне управління ВНЗ і мають чітко сформульовану унікальну місію [1].

Чи готові до запровадження стратегічного менеджменту вітчизняні університети? На перший погляд, так. Однак тривалий час вони функціонували в умовах державного управління галуззю. Роль адміністрації університетів полягала в організації навчального процесу відповідно до настанов освітнього міністерства. Навички стратегічного управління як вищому (ректорам, проректорам, членам вчених і наглядових рад), так і середньому керівництву (деканам, завідувачам кафедр, наукових лабораторій та відділів) були непотрібні. Замість напрацювання «стратегій» із року в рік розроблялися численні «плани» і «програми». Не маючи довгострокових прогнозів і сценаріїв розвитку вищої освіти, Українська держава та ВНЗ орієнтувалися на поточні інтереси суб'єктів ринку освітніх послуг. Наслідком управлінської «міопії» стала неконтрольована видача ліцензій на освітню діяльність новим, насамперед приватним, ВНЗ та збільшення кількості ВНЗ III–IV рівня акредитації зі 149 у 1990/91 навчальному році до 334 у 2012/13 навчальному році. Виникли масові перекося як на ринках праці (в Україні налічується понад 40 тис. безробітних юристів та економістів і водночас незадоволений попит на представників робітничих професій), так і на ринку освітніх послуг (потреба оптимізувати кількість ВНЗ та скоротити кількість викладачів). Активізувалася освітня міграція молоді за кордон. На жаль, більшість університетських управлінців і зараз не розуміють сутності стратегічного менеджменту, необхідності прийняття управлінських рішень на випередження. Без глибокого стратегічного аналізу відбуваються перехід українських ВНЗ на Болонську систему, перетворення галузевих ВНЗ на університети. Браком стратегічного підходу можна пояснити і такі невдалі зміни в навчальних планах, як відмова від вивчення економічних дисциплін як нормативних у правових ВНЗ, що через п'ять років обернеться відсутністю системних економічних знань і некомпетентністю фахівців із права, а потім – неспроможністю права забезпечити сталий економічний розвиток [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція стратегічного менеджменту почала формуватися у 1960-ті рр., коли були опубліковані основні праці його засновників: трактат А. Чандлера «Стратегія і структура» (1962), колективний підручник Гарвардської школи бізнесу «Політика бізнесу» (1965), автором аналітичного тексту якого був К. Ендрюс, та книга І. Ансоффа «Корпоративна стратегія» (1965). Нині остання широко застосовується у практиці управління державними і приватними організаціями різних галузей економіки. У зарубіжних країнах концепція стратегічного менеджменту втілюється і в університетській освіті. У країнах СНД проблеми стратегічного управління університетами досліджують: А. Асаул, А. Аузан, А. Багаутдінова, Є. Бєлий, В. Бринза, А. Владіміров, Т. Єкшикеєв, Є. Івахненко, А. Ілишев,

Н. Глишева, В. Каменська, Б. Капаров, Е. Колесникова, Л. Маслова, К. Метешкін, В. Повзун, Х. Раковський, І. Романова, Т. Селевич, В. Соловійов, Н. Титова, Х. Тхагапсоев, А. Федоров, А. Цветков.

Формулювання цілей. У статті проаналізовано запровадження концепції стратегічного менеджменту у вищій школі, зокрема методологічну базу вибору стратегічних орієнтирів університету – місії та цілей розвитку.

Виклад основного матеріалу. Стратегічний менеджмент – це набір управлінських рішень і дій із формування та реалізації стратегії, покликаної забезпечити організації найкращу конкурентну позицію, її функціонування й розвиток у нестабільному зовнішньому середовищі та досягнення поставлених цілей у довгостроковій перспективі. В умовах стратегічного менеджменту організації визначають, що потрібно робити зараз заради досягнення в майбутньому певних цілей і певного стану за рахунок збалансованої взаємодії із зовнішнім середовищем, своєчасного та ефективного реагування на зміни умов діяльності організації.

Першим кроком до запровадження стратегічного менеджменту у вищій школі є визначення стратегічних перспектив, а саме формулювання місії і цілей розвитку університетських організацій. У широкому розумінні *місія* втілює філософію організації, тобто визначає цінності, переконання, пріоритети та принципи, якими керується колектив. У більш вузькому значенні місія декларує причини створення, основні цілі та напрями діяльності організації; продукти або послуги, які виробляє організація, а також потенційні ринки і споживачів, для яких вона працює. Правильно викладена місія університету не тільки створює сприятливі можливості для ефективного управління розвитком ВНЗ, а й робить освітню організацію унікальною у своєму роді.

Однак сформулювати місію університету, виявляється, не просто. Річ у тім, що більшість дослідників пов'язують місію з *ідеєю університету* [3; 4; 5; 6]. А з часів виникнення перших європейських університетів на розвиток ідеї університету суперечливий вплив справляють процеси диференціації та інтеграції в освіті, різні національні традиції освіти, тенденції ліберальної та утилітарної освіти.

Ліберальна тенденція відстоює класичну, фундаментальну освіту і наполягає на прийнятті цінності знання як такого, безвідносно до його практичної корисності. Уже в перших концепціях університету, розроблених кардиналом Ньюменом (1801–1890) та німецьким гуманістом Гумбольдтом (1769–1859), розрізняються «освіта» і «навчання» («підготовка»). В університеті, на їхню думку, відбувається не просто приріст знань, а інтелектуальний розвиток студентів шляхом універсального навчання, вільної циркуляції думки й особистого спілкування, особлива увага приділяється гуманістичному вихованню студентів.

Сучасні «ліберали» Е. Пеєр, Ф. Шуллер та С. Віллмс пишуть: «Наші університети і системи вищої освіти існують для того, аби давати людям освіту і готувати їх до того, щоб вони стали повноцінними, всебічно розвиненими членами нашого складного постіндустріального суспільства» [7]. С. Фуллер слушно зазначає, що серцем сучасного університету є «гуманітарна освіта». Вона виходить за межі професійної кваліфікації і завершує формування людської особистості, готуючи її до «громадянства», у рамках якого людина ідентифікує себе не тільки з родиною або містом, а з цілою нацією і яке в загальному сенсі формується в інтересах людства [8]. Е. Тагіров наполягає на тому, що в ХХІ ст. вища освіта стає дедалі більш значущою національною і загальносвітовою цінністю, пріоритетною сферою суспільного життя. В економіці знань головними маркерами, що визначають компетенцію фахівця, мають бути ступінь соціалізації вихованців університетів, рівень їх громадянськості. У геополітичній битві за лідерство залишаться у виграші ті, хто раніше й успішніше за інших перетворить університет на інкубатор інновацій, науки, культури, інформації. Саме в такому контексті слід визначати місію університету ХХІ ст. Необхідно повернути університету його одвічно вихідну функцію – формування особистості громадянина-патріота. Гуманітарне призначення освіти – верхня планка горизонту уявлень про місію університету [9].

Т. Жижко підкреслює, що у ХХІ ст. ідея університету має акцентувати увагу на його ролі як: 1) охоронця національної культури; 2) осередку міжкультурного діалогу: вступаючи у транснаціональне спілкування, народи одержують можливість максимально розвинути і збагатити свою культуру та культуру людства, єдність якої не в одноманітності, а в спілкуванні унікальностей; 3) середовища формування у вихованців здатності до самостійного навчання протягом усього життя, творчого, критичного розуму, свободи наукового пошуку і слова; 4) осередку охочих та цілеспрямованих студентів, чесної та ефективної адміністрації, прозорих фінансів, відкритості до світу. У підґрунті такої глобальної ідеї університету лежать три світоглядних принципи: свобода, універсальність (універсальне осмислення світу) та моральність [10]. С. Пролєєв наголошує: «Саме як інституція, що відтворює, плекає, використовує, продовжує автономію розуму, і постає історично університет. Від початку засадниче завдання університету полягає в обстоюванні прав розуму та організації найліпшого використання людської здатності мислення і раціонального пізнання» [11].

Утилітарна тенденція – це прагнення професійної освіти, обумовлене потребами суспільної практики в добре підготовлених фахівцях. Прихильники цієї тенденції нагадують, що ще Гегель поділяв освіту на теоретичну та практичну [5; 3]. Зараз перемагає утилітарна парадигма: багато університетів

з високою репутацією дедалі більше схиляються на її користь. На думку російського дослідника Є. Івахненка, формується нова концепція університету – «*University excellence*» (університет переваг, досконалості, високої якості), в якій університет перетворюється на бюрократичну, клієнторієнтовану бізнес-корпорацію, а в ідеалі – на транснаціональну корпорацію. Такий університет є місцем розвитку людських ресурсів, людського капіталу, а випускник університету – когнітивною робочою силою. У західних країнах цій новій концепції університету відповідає масове запровадження академічного бізнес-менеджменту, який передбачає агресивну поведінку ВНЗ та його підрозділів на ринку; оцінку діяльності науково-педагогічних працівників за критеріями залучення грантів, індексу цитування, участі в рекламній діяльності ВНЗ тощо; домінування фігури адміністратора над професорсько-викладацьким складом; постійний пошук додаткових джерел інвестування університету [12]. Фактично засновується концепція стратегічного управління університетом як фірмою («університет-фірма») на відміну від моделі «університет-суспільство», що відбиває конфлікт між короткостроковими і довгостроковими цілями вищої освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз двох концепцій управління вищою освітою [13]

Показники	«Університет-фірма»	«Університет-суспільство»
Оцінка якості	Якість визначається здатністю випускника реалізувати себе на ринку праці. Ринкова ідеологія проникає у ВНЗ	Якість має більш широке значення й оцінюється на основі поняття «користь для суспільства»
Автономія	Університет позбавляється своєї автономії, оскільки його діяльність визначається попитом, який диктує ринок. Університет втрачає можливість визначати види навчання і наукових досліджень	В основі підходу – незалежність мислення, тобто пошук істини і наукова достовірність. Університет не дає себе підпорядкувати ні державі, ні будь-яким ідеологіям або партіям
Доступ до вищої освіти	Обумовлюється рівновагою між попитом із боку роботодавців і кількістю студентів, яку прийняли і випустили з ВНЗ. Можна припустити наявність обмежень при прийомі в університет, а право на освіту стає привілеєм	Освіта є основним правом будь-якого громадянина. Функція університету полягає в тому, щоб готувати людські ресурси для задоволення економічних, політичних, соціальних та культурних потреб суспільства. Ідеться про те, аби примирити критерії

Показники	«Університет-фірма»	«Університет-суспільство»
		кількості та якості, базуючись на принципі визнання здібностей
Наукові дослідження	Мають другорядну роль. Їх проведення є виправданим лише у тих випадках, коли вони можуть швидко задовольнити попит і потреби в галузі технологій. Витрати на проведення наукових досліджень і розробок повинні по можливості нести розвинені країни	Фундаментальні та прикладні дослідження і в більш широкому сенсі технологічні знання мають вирішальне значення з двох причин: вони є основою освіти і підготовки, забезпечують стійкий і незалежний розвиток
Освіта як пріоритет	У разі кризи вища освіта стає менш пріоритетною, ніж інші її рівні	Освіта є соціальним процесом кумулятивного характеру, «ланцюжком освіти». Вартість не є внутрішнім для неї фактором, а залежить від інших сфер розвитку суспільства
Освіта з точки зору витрат і інвестицій	Витрати на освіту повинні знизуватися і залежати від збалансованості державних фінансових коштів	Освіта – це капіталовкладення, що дозволяє забезпечити вищу продуктивність у сфері економіки, культурний і соціальний добробут
Ефективність	Ефективність полягає у тому, щоб раціоналізувати і звести до мінімуму витрати, виходячи з аналізу за принципом «витрати – прибуток» та економічних розрахунків	Поняття ефективності не може бути зведеним до економічних і фінансових критеріїв. Слід використовувати сукупність критеріїв якості – рівності – відповідності освіти сучасним вимогам, ураховуючи при цьому довгострокові перспективи
Підготовка кадрів як основа нарахування податків	Студент у процесі підготовки одержує «особистий освітній дохід», який надалі приносить йому прибуток. Тому такий дохід підлягає оподаткуванню	«Освітній дохід» не має індивідуального характеру. Ідеться про дохід, що виникає поза системою освіти, тобто на ринку праці, який користується послугами вищої освіти. Тому вища освіта не підлягає оподаткуванню, інакше заохочуватиметься невігластво

Закінчення табл. 1

Показники	«Університет-фірма»	«Університет-суспільство»
Характер державного фінансування	Система державного фінансування перебуває на стадії занепаду, її навіть називають реакційною, оскільки неможливі (які в процентному відношенні сплачують більше податків) оплачують багатих. Отже, плата за вступ до ВНЗ, начебто, буде менш справедливою	Система фінансування за обмеженою участю держави і встановлення плати за вступ до ВНЗ має набагато більш реакційний і регресивний характер. Зменшення нерівності залежить насамперед від політики держави у галузі оподаткування і більш справедливого розподілу державних витрат
Соціальна справедливість	Система є більш справедливою у разі, якщо студент сам оплачує свою підготовку. Таким чином, фінансування стає внутрішньою справою ВНЗ, який може залишати собі частину плати за вступ найбільш забезпечених абітурієнтів для того, аби фінансувати підготовку найбільш вразливих студентів	Для того щоб зробити систему справедливішою, необхідно проводити рішучу політику більш глобального характеру, яка передбачає відповідальність уряду

Ліберальна й утилітарна тенденції знаходять свій прямий вияв і у формуванні місії вищої школи та університетів: прихильники першої виходять із того, що освіта була і залишається сферою *виробництва*, а в процесі навчання відбуваються створення, виформовування людей. Прихильники другої, утилітарної, тенденції відверто заявляють про освіту як про сферу *послуг*, а її завдання бачать у задоволенні потреб «клієнтів» щодо подальшого працевлаштування на ринку праці. Однак чистої ліберальної або утилітарної тенденції розвитку світова освітня практика не знає. Реальний освітній процес відбувається на основі їх взаємодії та взаємовпливу. Наприклад, із місій більшості університетів США можна дізнатися як про походження університету, його історичне і суспільне призначення, так і про такі прагматичні компоненти, як позиції (лідерство) університету в певній сфері; спосіб, в який університет задовольняє потреби ринку, соціальні і політичні потреби суспільства; умови роботи і внутрішня культура університету. Особливістю ж місій більшості університетів США є їх орієнтованість на студента як клієнта, якого обслуговують, оскільки він платить гроші. Філософія системи вищої освіти США ґрунтується на принципі: студент має бути задоволений освітою [14].

Аналіз місій українських університетів указує на те, що класичні університети тяжіють до «ліберального» визначення місії, а нові галузеві університети намагаються поєднати позитивні аспекти ліберальної та утилітарної традицій розвитку вищої освіти (табл. 2). При цьому місії вітчизняних університетів багато в чому схожі (особливо державних ВНЗ, які розв'язують однакові статутні завдання), часто зводяться до перерахування свого потенціалу розвитку, а деколи мають декларативний характер, що позбавляє їх індивідуальності.

Таблиця 2

Формулювання місії деяких ВНЗ України

ВНЗ	Формулювання місії	Джерело
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	<p>Місія Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна викристалізована його двохсотрічним історичним досвідом і концентрується у формулі: ПІЗНАВАТИ – НАВЧАТИ – ПРОСВІЩАТИ. Вона полягає в тому, що:</p> <p>ПІЗНАВАТИ — збагачувати наукову картину світу і долати межі накопиченого знання шляхом взаємопов'язаних фундаментальних наукових досліджень людини, суспільства, природи, втілювати здобуті наукові знання в ефективні сучасні технології розвитку матеріального і духовного;</p> <p>НАВЧАТИ — готувати інтелектуальну еліту нації, високопрофесійних, духовно багатих, патріотичних фахівців і громадян шляхом органічного поєднання ґрунтовних наукових досліджень, якісної викладацької діяльності, творчої виховної роботи;</p> <p>ПРОСВІЩАТИ — зберігати, поширювати та розвивати неминущі цінності української і світової культури, сприяти незгасному духовному розвитку суспільства і людини.</p> <p>Університет допомагає людині жити, мислити та діяти у широкому просторі історії та культури, поєднуючи досвід минулого, проблеми та ризики сьогодення, загрози та перспективи майбутнього.</p> <p>Місія Університету поширюється на Слобідський край, Україну та людство.</p> <p>Місія Університету формується на засадах університетської автономії, університетської демократії та університетської відповідальності</p>	[15]

Продовження табл. 2

ВНЗ	Формулювання місії	Джерело
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Майбутні фахівці мають відзначатися глибокими професійними знаннями та спроможністю творчо мислити, усвідомленням величезної відповідальності за справу та готовністю до сподвижницької праці. Упоратися з такою місією може лише ВНЗ із тривалою історією здобутків та успіхів як у педагогічній, так і в науковій діяльності	[16]
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»	Сприяти самореалізації студентів, викладачів, працівників НаУКМА та творенню високоосвіченої, національно свідомої особистості, здатної незалежно мислити і діяти згідно з принципами добра і справедливості	[17]
Хмельницький національний університет	Місія діяльності Університету полягає в якісному задоволенні потреб населення в освітніх послугах найвищого рівня, забезпеченні підприємств, установ та організацій країни кваліфікованими кадрами, всебічному розвитку людини як особистості завдяки системному використанню в навчально-виховному процесі передових освітніх технологій. Місія Університету відображає інтереси всіх учасників освітнього процесу. З одного боку, вона передбачає задоволення потреб ринку в професійних кадрах, а з другого – задоволення потреб студентів і викладачів щодо їх всебічного професійного розвитку	[18]
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля	Ми створюємо реальні освітні та наукові цінності, що відповідають новітнім вимогам та потребам ХХІ ст. і орієнтовані на динамічний розвиток економіки та суспільства, європейську та світову інтеграцію нашої держави; надання всім, хто обрав навчання в Університеті, таких знань і вмінь, завдяки яким вони будуть мобільними та конкурентоспроможними на ринку праці в Україні та за її межами. Основна ідея місії відображається у гаслі Університету: «Освіта для життя»	[19]

ВНЗ	Формулювання місії	Джерело
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»	Здійснення вагомого внеску в суспільний розвиток через дослідження, генерування нових знань, їх поширення та підготовку конкурентних фахівців і креативних особистостей	[20]
Полтавський університет економіки і торгівлі	Забезпечення розвитку потенціалу та можливостей самореалізації студентів і співробітників у процесі їх спільної освітньої, наукової, інноваційної та організаційної діяльності; підготовка визнаних в Україні та за її межами фахівців-професіоналів нового покоління – лідерів у сфері економіки, підприємництва, менеджменту, обслуговування, харчових та інформаційних технологій	[21]

Для того аби місія виконувала свою провідну роль у стратегічному управлінні університетом, вона, по-перше, має бути «випереджаючою» відносно суспільства. В індустріальному світі, як підкреслює В. Єфімов, вища освіта реалізує місію «кузні кадрів»; у постіндустріальному (когнітивному) світі – інтелектуального розвитку суспільства, каркаса когнітивного суспільства; у період «міжчасся» – інституту соціальної стабільності [22]. При цьому місія повинна чітко вказувати на напрям розвитку самого університету, який залежить від традицій та якості управління ВНЗ, економічних, соціальних, культурних та демографічних особливостей регіону, а також на обраний університетом цільовий сегмент ринку освіти. Зараз існують три основних сегменти ринку вищої професійної освіти: 1) масова професійна освіта відповідно до світових стандартів; її пропонують освітні університети, випускники яких можуть працювати з домінуючими технологіями; 2) професійна освіта, включена до процесу досліджень і розробок передової технології; таку освіту дають дослідницькі, інноваційні та підприємницькі університети, в яких створюються нові технології та формуються кадрові пропозиції, затребувані в економіці знань; 3) елітна освіта – підготовка кадрів, здатних управляти глобальними процесами (кадровий резерв ТНК або провідних територіально-виробничих кластерів); на цьому спеціалізуються великі

університети світового рівня з багатими традиціями та високим глобальним рейтингом [14, с. 46–47].

По-друге, місія університету повинна давати чіткі відповіді на потреби та очікування заінтересованих груп споживачів освітніх продуктів, які утворюють цільовий сегмент (ринок) ВНЗ (табл. 3). А ці потреби можуть мати різне спрямування і часто суперечать одні одним. Наприклад, лише частина студентської молоді розглядає процес здобуття вищої освіти з погляду набуття професійних знань, необхідних для життєвого успіху. Багато з них вважають, що соціальний успіх визначається колом спілкування, здібностями до комунікації, умінням позиціонувати себе, лояльністю до керівництва тощо. Нерідко університетська освіта, особливо навчання в аспірантурі і докторантурі та захист дисертацій, сприймається як певний трамплін до набуття влади, престижу та слави. Інтерес місцевої влади до підготовки професійних кадрів для регіону натикається на бажання випускників ВНЗ емігрувати до інших країн. Зацікавленість самого ВНЗ у випереджаючому розвитку залишається нереалізованою без гарантій стабільної зайнятості та конкурентоспроможного рівня зарплат викладачів.

Таблиця 3

**Очікування заінтересованих (цільових) груп
щодо діяльності університету (використано: [14, с. 50–51])**

Заінтересовані групи	Очікування групи
Суспільство в цілому	Соціальна (суспільна) відповідальність ВНЗ за доступність і якість освіти, задоволення освітньо-культурних потреб студентів, працевлаштування випускників, надання інформації про свою діяльність; проведення заходів, що створюють можливість для духовного і суспільно-політичного розвитку місцевої громади і суспільства в цілому; підтримка правопорядку
Студенти та їх батьки	Доступність і якість навчання; імідж навчального закладу і престижність диплома (цінність здобутої освіти); упевненість у працевлаштуванні по закінченні ВНЗ та широкий асортимент освітніх послуг; рівень навчального сервісу; можливості вести здоровий спосіб життя, займатися спортом; умови проживання у гуртожитках; зручність розташування ВНЗ

Заінтересовані групи	Очікування групи
Місцева влада	Підготовка професійних кадрів для регіону; політична і соціально-економічна стабільність у регіоні, у тому числі в молодіжному середовищі; позитивний імідж регіону як освітнього, наукового і культурного центру; зайнятість молоді; скорочення злочинності і порушень правопорядку, зменшення алкоголізму і наркоманії; створення умов для населення у здобутті освіти
Бізнес	Підготовка висококваліфікованих кадрів для бізнесу регіону з метою підвищення його конкурентоспроможності; доступність для бізнесу сфери фундаментальних і прикладних наукових досліджень, що ведуться в університетах, НДДКР високотехнологічної продукції; формування інноваційного кластера конкурентоспроможного зростання; створення нових галузей і розвиток серійного виробництва наукоємної продукції та технологій, конкурентоспроможних на світових ринках; виробництво та комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності шляхом продажу ліцензій і прав
Науково-педагогічний персонал, співробітники та менеджмент ВНЗ	Можливості випереджаючого розвитку ВНЗ; стабільні робочі місця та конкурентоспроможний рівень зарплат; розвиток особистісного потенціалу і самореалізація; соціальний захист і гарантії; культурне й інтелектуальне середовище; можливості впливу на соціально-економічні процеси, суспільство та владу; зниження рівня асоціальних явищ (алкоголізму, наркоманії)

По-третє, місія ВНЗ повинна містити інформацію про інструменти та технології своєї реалізації. Водночас декларація місії університету не повинна суперечити практичним діям. Наприклад, проголошення прагнення створити сучасний європейський університет не може обернутися на заборону студентам брати участь у мітингах на підтримку євроінтеграційних процесів, а мета забезпечення розвитку потенціалу та можливостей самореалізації студентів і співробітників – на скорочення чисельності викладачів у ВНЗ. Місія ВНЗ

має інтегрувати думки членів освітнього колективу щодо розвитку університету, згуртувати працівників під час їх розробки і реалізації.

Ще одним стратегічним орієнтиром розвитку університету є його **цільі** – конкретний кінцевий стан окремих характеристик університетської організації, який є бажаним і на досягнення якого спрямована діяльність університету. Цілі університетів випливають із місії і повинні її реалізовувати. Так, *основну (стратегічну) мету* пропонують формулювати як продуктивну реалізацію і розвиток конкурентних переваг університету на ринках освітніх та науково-технічних послуг [23]. Скажімо, у «Програмі розвитку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2010–2020 роки» його головною метою визнано «розкриття дослідницького потенціалу його діяльності, максимальне наближення до основних характеристик світового класу і створення передумов для входження до 500 кращих університетів світу за визнаними університетськими рейтингами» [24]. Далі необхідна декомпозиція цілей університету – від цілей першого (вищого) рівня слід перейти до постановки цілей другого, третього і т. д. нижчих рівнів із визначенням ключових завдань щодо їх реалізації або конкретних результатів, яких мають досягти навчальні й наукові підрозділи університету, робочі групи та окремі працівники.

Найважливішим завданням менеджменту є гармонізація цілей університету. Остання ускладнюється значною кількістю незалежних видів і напрямів діяльності університетів, кожний з яких має свої, достатньо незалежні цілі. Розмежовують два рівні цілей ВНЗ – загальні та часткові. *Загальні цілі* стоять перед усіма ВНЗ країни. Для державних ВНЗ це: розвиток наукового потенціалу ВНЗ; зміни змісту освіти і структури підготовки фахівців відповідно до соціально-економічних трансформацій у суспільстві; забезпечення високої якості освіти; створення економічних механізмів взаємовигідної інтеграції сфери вищої професійної освіти з потенційними споживачами науково-технічних знань і роботодавцями; забезпечення діяльності ВНЗ у ринкових умовах господарювання. *Часткові цілі* формуються за кожним напрямом діяльності ВНЗ і стосуються технологій навчання, кадрової діяльності, фінансування, матеріально-технічного забезпечення університету та ін. Такі цілі є специфічними і не можуть бути перенесені з одного ВНЗ до іншого [25]. При цьому цілі ВНЗ та окремих його підрозділів можуть частково суперечити одна одній. Незбіг цілей є особливо явним, коли одні підрозділи університету спрямовують свою діяльність на навчальний процес, другі – на організацію наукових досліджень, а треті – на надання платних послуг (освітніх, консалтингових, бібліотечних тощо) стороннім споживачам.

Гармонізації підлягають *зовнішні цілі* університету, що стосуються задоволення потреб основних споживачів освітніх послуг, взаємодії з постачаль-

никами ресурсів, кредиторами, органами влади, місцевим товариством, та *внутрішні цілі* ВНЗ (його керівників і співробітників). Зовнішня мета, наприклад, може полягати у зростанні затребуваності випускників на ринку праці, а її підцілями тоді будуть: збільшення кількості (частки) випускників, які працюють за здобутою спеціальністю; зростання середнього доходу випускників ВНЗ; підвищення рейтингу ВНЗ серед ВНЗ близького профілю. Внутрішня мета – підвищення ефективності та якості навчального процесу – може мати такі підцілі: оптимізація і регламентація процедур планування та контролю за навчальним процесом; поліпшення інформаційного забезпечення навчального процесу, навчально-методичних комплексів тощо; поліпшення матеріального забезпечення навчального процесу (певний набір вимог до забезпечення навчально-наукових лабораторій, аудиторій, ВЦ і под.); стабілізація і подальше збільшення фінансового забезпечення ВНЗ, основним критерієм при цьому є бюджет ВНЗ, який включає як державне фінансування, так і доходи від власної діяльності (фінансова мета); зростання рівня життя викладачів і студентів (соціальна мета) [26].

Необхідно скоординувати цілі відповідно до горизонту їх встановлення: *довгострокові (стратегічні) цілі* – на 5 років і більшу перспективу, *середньострокові* – на 1–5 років, *короткострокові (тактичні)* – з горизонтом досягнення до 1 року, що деталізують довгострокові і середньострокові цілі та підпорядковані їх досягненню. Довгострокові (стратегічні) цілі зазвичай орієнтуються на реалізацію зростання доступності вищої освіти, у той час як короткострокові можуть спрямовуватися на пошук фінансових ресурсів та комерціалізацію освіти. Найбільшою проблемою нинішніх керівників ВНЗ є відсутність практики середньострокового і довгострокового прогнозування розвитку вищої школи. Експертні оцінки, до яких задля цього вдаються в університетах, у своїй більшості не застосовують економіко-математичні та статистичні методи, мають достатньо великий інтервал погрешностей і не є науковими. У результаті керівники ВНЗ або взагалі відмовляються від стратегічного менеджменту (насамперед планування), або переходять на ручне управління досягненням поточних цілей.

Висновки. Розуміння стратегічних орієнтирів розвитку університету, формулювання місії та цілей є першим етапом стратегічного університетського менеджменту. Подальший аналіз має відповісти на питання, чи здатен університет реалізувати свою місію та поставлені цілі в тому середовищі, в якому він функціонує. Потрібними є дослідження тенденцій розвитку світових освітніх ринків, науково обґрунтовані прогнози соціально-економічного розвитку країни, вищої освіти в цілому та конкретного ВНЗ. Про це буде йтися в нашій наступній статті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екшикеев Т. К. Конкурентные стратегии вуза [Электронный ресурс] / Т. К. Екшикеев // Проблемы современной экономики : Евраз. междунар. науч.-аналит. журн. – 2009. – № 3 (31). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?-artid=26265>.
2. Марченко О. С. Економічні джерела ефективності юридичної освіти / О. С. Марченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. – 2011. – № 4 (7). – С. 182–185.
3. Огородникова И. А. Идея университета – проект воплощения идеальной образовательной формы / И. А. Огородникова, А. Г. Геринг // Вестн. Омск. ун-та. – 1997. – Вып. 4. – С. 77–80.
4. Повзун В. Д. Миссия университета – история и современность [Электронный ресурс] / В. Д. Повзун. – Режим доступа: http://www.vestnik.osu.ru/2005_1/2.pdf.
5. Отыцкий Г. П. Идея университета как выражение смысла университетского образования [Электронный ресурс] / Г. П. Отыцкий. – Режим доступа: <http://www.sgu.ru/files/nodes/13579/Ostyzkii.doc>.
6. Цветков А. Идея университета [Электронный ресурс] / А. Цветков. – Режим доступа: <http://www.inliberty.ru/blog/transatlantic/2761>.
7. Пеер Э. Ранжирование систем высшего образования: граждане и общество в эру знаний / Э. Пеер, Ф. Шуллер, С. Виллмс // Вопр. образования. – 2009. – № 3. – С. 169–202.
8. Фуллер С. В чем уникальность университетов? Обновление идеала в эпоху предпринимательства / С. Фуллер // Вопр. образования. – 2005. – № 2. – С. 50–76.
9. Тагиров Э. Миссия университетов в контексте глобальных вызовов третьего тысячелетия [Электронный ресурс] / Э. Тагиров. – Режим доступа: <http://www.rt-online.ru/articles/rubric-77/106732>.
10. Жижко Т. Идея университету / Т. Жижко // Освіта регіону. – 2010. – № 4.
11. Пролеев С. Суверенітет розуму й місія університету [Електронний ресурс] / С. Пролеев. – Режим доступа: <http://www.politdumka.kiev.ua/analytics/politological-journalism/133-university-election.html>.
12. «Круглый стол» в редакции журнала // Высш. образование в России. – 2012. – № 7. – С. 38–39.
13. Стратегические ориентиры развития высшего образования и место университета в системе образования стран мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.charko.narod.ru/tekst/an8/I_1.htm.
14. Миссия образовательного учреждения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.hse.ru/data/2010/05/18/1214035258/2008-4-3.pdf>.
15. Концепція стратегічного розвитку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 2005–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.univer.kharkov.ua/docs/.../conception.do...>.
16. Про КНУ імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/about>.

17. Начерк стратегічного плану розвитку НаУКМА на 2005–2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/about/mission/89-about-us/151-plan-strat-rozvtutky>.
18. Місія університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kepk.com.ua/pro-knteu/misiya-universitetu>.
19. Місія Дніпропетровського університету імені А. Нобеля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dnupr.edu/uk/aims_mission_group/aims_mission.
20. Стратегія розвитку ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» на 2010–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fkneu.edu.ua%2Fuserfiles%2Fgeneral_information%2Fstrategy_kneu.doc&ei=Zcp7Uof2NZHQ4QTP9IDYBg&usg=AFQjCNGVliYZKDoOq6wFJYTyPZ4neWjNig&bvm=bv.56146854,d.bGE&cad=rjt.
21. Місія Полтавського університету економіки і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pusku.edu.ua/university.view.plp?id=3>.
22. Ефимов В. С. Будущее высшей школы в России: экспертный взгляд. Форсайт-исследование – 2030 [Электронный ресурс] / В. С. Ефимов. – Режим доступа: <http://www.foresight.sfu-kras.ru>.
23. Борисов И. И. Стратегии интеграции университета в точки роста региона / И. И. Борисов, И. Е. Рисин, Ю. И. Трещевский // Унив. управление. – 2003. – № 1 (24). – С. 9–16.
24. Програма розвитку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2010–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/program2020>.
25. Белый Е. М. Использование концепции стратегического менеджмента в управлении государственным вузом / Е. М. Белый, И. Б. Романова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 3.
26. Маслова Л. Д. Этапы технологии разработки стратегии развития вуза / Л. Д. Маслова, Е. Б. Гаффорова // Проблемы современной экономики : материалы II междунар. науч. конф. (г. Челябинск, окт. 2012 г.). – Челябинск : Два комсомольца, 2012. – С. 170–172.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ УНИВЕРСИТЕТОМ: ОБОСНОВАНИЕ МИССИИ И ЦЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ

Шевченко Л. С.

Раскрыты сущность концепции стратегического менеджмента и возможности ее применения высшими учебными заведениями в Украине. Доказано, что эффективность деятельности университета в значительной степени зависит от определения его миссии и целей развития.

Ключевые слова: университет, стратегический менеджмент, идея университета, миссия и цели университета.

STRATEGIC MANAGEMENT OF UNIVERSITY: SUBSTANTIATION OF MISSION AND GOALS OF DEVELOPMENT

Shevchenko L. S.

The essence of the concept of strategic management and the possibilities of its application by higher education institutions in Ukraine are exposed. It is proved that the efficiency of the University activity much in what depends on the definition of its mission and goals of development.

Key words: university, strategic management, the idea of the university, mission and goals of the university.

УДК 330.1:330;341,1

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРАУДФАНДИНГУ В УКРАЇНІ

*О. С. Марченко, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Проаналізовано техніко-технологічні фактори впровадження краудфандингу: широкий доступ населення до Інтернету, наявність та ефективність краудфандингових платформ різних типів, розвиненість соціальних мереж. Розкрито сутність, типи краудфандингових платформ, їх головні функції: інформаційну, комунікаційну, маркетингову, інтелектуального краудсорсингу. Обґрунтовано доцільність визначення краудфандингових платформ як віртуальних фінансових посередників, елементів інфраструктури сучасного фінансового ринку. Доведено, що впровадження технології соціального фінансування в Україні обмежують недостатній рівень проникнення мережі Інтернет і відсутність національних краудфандингових платформ.

Ключові слова: краудфандинг, краудфандингова платформа, коефіцієнт проникнення Інтернету, краудсорсинг, краудінвестинг, соціальні мережі.

Постановка проблеми. За допомогою краудфандингу в 2011 р. згідно з дослідженням The Daily Crowdsourcing показників восьми краудфандингових платформ, що працюють за принципом разової винагороди, і шести інвестиційних платформ компанії та проекти залучили відповідно 102 млн дол.,

з яких 85,4 млн одержали проекти, профінансовані на 100 % або більше, і 20,5 млн дол. [1]. Ці дані свідчать про ефективність та затребуваність краудфандингових технологій інвестування.

В Україні краудфандинг ще не дістав широкого впровадження, що зумовлено певними причинами, аналіз яких дозволить з'ясувати проблеми становлення цієї новітньої технології фінансування та шляхи їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади та умови розвитку краудфандингу ще не стали спеціальним об'єктом дослідження фахівцями з теоретичної та прикладної економіки. Як правило, аналізуються умови та результати конкретних краудфандингових проектів. Першу спробу теоретичних узагальнень здійснив Дж. Хау [2].

Формулювання цілей. Стаття є продовженням викладення результатів проведеного автором аналізу сутності, видів та напрямів розвитку краудфандингу [3]. Метою статті є визначення техніко-технологічних умов розвитку краудфандингу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Краудфандинг (від англ. *crowdfunding*: *crowd* – натовп, *funding* – фінансування) – це технологія соціального фінансування різних проектів (інноваційних, соціальних, культурних тощо) через мережу Інтернет, що забезпечує залучення коштів широкого кола людей, які не є інституційними інвесторами. Головними суб'єктами соціального фінансування на базі краудфандингу виступають люди («натовп»), для яких внесення коштів у певні проекти (виробничі, інноваційні, культурні тощо) є заняттям непостійним і додатковим до основних видів їх економічної активності. Сутнісними характеристиками краудфандингу є багатосуб'єктність, мікрофінансування, глобальний простір соціального фінансування, мережевий принцип організації, економія на посередниках, мінімізація трансакційних витрат та ризиків венчурного інвестування.

Головні умови розвитку краудфандингу залежно від суспільної сфери, до якої вони належать, можна поєднати у такі групи: техніко-технологічні, соціально-економічні, правові, управлінські, культурологічні. Розглянемо головні техніко-технологічні фактори краудфандингу та рівень їх розвитку в Україні.

1. Рівень розвитку мережі Інтернет. Краудфандингові технології спираються на інтернет-ресурси, рівень доступу до яких населення країни безпосередньо впливає на їх розвиток, поширеність та ефективність. Як повідомляє Royal Pingdom з посиланням на дані Internet World Stats, у 2012 р. у всесвітній мережі налічувалося близько 2,27 млрд користувачів. При цьому в більшості регіонів населення Інтернету подвоїлося за останні п'ять років. У період 2007–2012 рр. кількість інтернет-користувачів у світі зросла на 1,1 млрд осіб. При цьому 53 % цього зростання забезпечила Азія, 16,1 % –

Європа, 11,3 % – Латинська Америка, 9,6 % – Африка, 5,2 % – Середній Схід і тільки 3,6 % – Північна Америка. Так, в Африці кількість інтернет-користувачів збільшилася за останні п'ять років на 317 % – до 140 млн, а в Північній Америці – тільки на 17 % – до 273 млн. Інтернет-населення Європи за останні п'ять років виросло на 56 % – до 501 млн. У 2012 р. кількість інтернет-користувачів у Європі перевищила півмільярда, а в Азії – мільярд [4].

В Україні відповідно до Указу Президента України № 928/2000 від 31 липня 2000 р. «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» розвиток національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу до цієї мережі громадян та юридичних осіб усіх форм власності в Україні, належне представлення в ній національних інформаційних ресурсів визнано одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері інформатизації, задоволення конституційних прав громадян на інформацію, побудови відкритого демократичного суспільства, розвитку підприємництва [5]. Зараз Україна посідає 55-те місце з 142 країн за кількістю інтернет-користувачів на 100 чол. – 45 [6]. Український сегмент Інтернету показує стабільне зростання: кількість абонентів Інтернету у 2012 р. становила 5,063 млн осіб (зростання порівняно з 2011 р. на 22,1 %), у 2011 р. – 4,178 млн осіб (зростання порівняно з 2010 р. на 14,1 %), у 2010 р. – 3,661 млн (зростання порівняно з 2009 р. на 30,9 %). За даними Державної служби статистики України, кількість абонентів Інтернету у I кварталі 2013 р. зросла порівняно з аналогічним періодом 2012 р. на 21,1 % і становила 5,435 млн осіб [7]. Наведені дані про кількість інтернет-користувачів в Україні розходяться: а) за показниками діяльності тринадцяти найбільших провайдерів України: у другому кварталі 2012 р. кількість їх приватних абонентів складала 5,75 млн осіб [8]; б) за оцінкою агентства iKS-Consulting загальної кількості абонентів широкосмугового доступу до Інтернету в Україні, яка у 2012 р. порівняно з 2011 р. зросла на 16,6 % і становила понад 6,98 млн осіб; в) за даними Miniwatts Marketing Group, що узагальнюють інформацію про діяльність таких соціальних мереж, як Nielsen Online, ITU, Facebook, GfK та ін., у 2012 р. Україна ввійшла в першу десятку країн Європи за кількістю користувачів Інтернету – 15 млн [9].

На нашу думку, розбіжності в оцінці кількості інтернет-користувачів зазначеними організаціями пояснюються використанням різних методик розрахунку показників, що розглядаються. Наприклад, похибка може бути пов'язана з повторним рахунком кількості користувачів, оскільки останні мають можливість бути абонентами декількох провайдерів та соціальних мереж одночасно.

У зв'язку з розбіжностями даних складно визначити реальне значення коефіцієнта проникнення Інтернету, який відображає відсоток населення країни, охопленого мережею Інтернет, та характеризує доступ до інтернет-ресурсів: 1) за нашими розрахунками, на базі даних Державної служби статистики України кількість інтернет-користувачів у першому кварталі 2013 р. складала 11,8 % населення; 2) якщо скористатися даними про абонентську базу українських провайдерів і агентства iKS-Consulting, то цей коефіцієнт становив відповідно 12,6 % (кількість приватних абонентів у другому кварталі 2012 р. до чисельності населення України) і 15,3 %; в) на базі даних Miniwatts Marketing Group коефіцієнт проникнення у 2012 р. становив: за нашими розрахунками – 33 %; за рохрахунками Miniwatts Marketing Group – 34,1 %. Розрив значення показника проникнення Інтернету в Україні є таким: мінімум 11,8 % – максимум 33–34,1 %. Якщо скористатися максимальним значенням, то проникнення Інтернету в Україні наближається до середньосвітового рівня – 34,3 %, але є майже вдвічі меншим за його середнє значення в Європі – 64,2 %. Для порівняння: значення цього коефіцієнта у Євросоюзі 73,0 %, Північній Америці – 78,6 %, Океанії/Австралії – 67,6 %, США – 78,1 %, Канаді – 83 % [9]. Показники проникнення Інтернету у європейських країнах наведено в табл. 1.

Таблиця 1

КОЕФІЦІЄНТ ПРОНИКНЕННЯ ІНТЕРНЕТУ У ЄВРОПІ (2012 р.)

Постсоціалістичні країни	Коефіцієнт проникнення Інтернету, %	Інші країни Європи	Коефіцієнт проникнення Інтернету, %
Україна	34,1	Андорра	49,0
Росія	47,7	Австрія	79,8
Білорусь	46,0	Бельгія	81,3
Албанія	49,0	Греція	53,0
Болгарія	51,0	Кіпр	57,7
Чехія	73,0	Данія	90,0
Польща	64,9	Ісландія	97,1
Румунія	44,1	Фінляндія	89,4
Словенія	72,1	Франція	79,6
Словаччина	79,1	Німеччина	83,0
Латвія	71,7	Ірландія	76,8

Закінчення табл. 1

Постсоціалістичні країни	Коефіцієнт проникнення Інтернету, %	Інші країни Європи	Коефіцієнт проникнення Інтернету, %
Литва	65,1	Італія	58,4
Естонія	78,0	Ліхтенштейн	85,0
Боснія і Герцеговина	60,0	Люксембург	90,9
Угорщина	65,4	Монако	100,6
Косово	20,5	Норвегія	96,9
Македонія	56,7	Португалія	59,2
Молдова	44,8	Іспанія	67,2
Сербія	56,4	Велика Британія	83,6
Хорватія	70,7	Швеція	92,7
Чорногорія	50,0	Швейцарія	82,1
		Нідерланди	92,9
		Мальта	69,0
		Туреччина	45,7
		Інші країни (середнє значення)	66,1
Середнє значення	57,1	Середнє значення	77,1

Джерело: Розраховано на базі даних [9].

Як видно з табл. 1, коефіцієнт проникнення Інтернету в Україні є значно нижчим за його середнє значення як у постсоціалістичних країнах, так і в інших країнах Європи. У цілому Україна за рівнем мережевої готовності перебуває у другій половині переліку країн світу (табл. 2).

Індекс мережевої готовності країн, розробником якого є Всесвітній економічний форум, – комплексний показник рівня розвитку в країнах світу інформаційно-комунікаційних технологій. Як видно з табл. 2, у 2012 р. Україна відновила рівень мережевої готовності 2007 р.

Таким чином, недостатній рівень мережевої готовності, зокрема доступу до мережі Інтернет, суттєво обмежує можливості впровадження та розвитку краудфандингу в Україні.

Україна у рейтингу мережевої готовності

Рік	Місце	Кількість країн
2007	75	122
2008	70	127
2009	62	134
2010	82	133
2011	90	138
2012	75	142

Джерело: [6].

2. Наявність, кількість, інтенсивність та ефективність функціонування спеціалізованих інтернет-сайтів – краудфандингових платформ.

Краудфандингова платформа (майданчик) – це інтернет-сайт, через який збираються кошти населення для фінансування різноманітних проектів. Відповідно до наказу Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 р. № 327/225 «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади» інтернет-сайт (веб-сайт) визначено як сукупність програмних та апаратних засобів з унікальною адресою у мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певного суб'єкта і забезпечують доступ юридичних і фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інші інформаційні послуги через мережу Інтернет [10].

Краудфандинговий інтернет-сайт забезпечує користувачів, насамперед населення, доступом до інформаційних та інших послуг щодо колективного фінансування проектів. Краудфандингова платформа є своєрідним віртуальним посередником, який наближує один до одного авторів, розробників та потенційних інвесторів проекту, створює певні інформаційно-комунікаційні умови для здійснення соціального фінансування через мережу Інтернет. Головними функціями краудфандингової платформи у залученні коштів населення для фінансування проектів є такі:

– *інформаційна* – надання інформації про проекти, бізнес-ідеї, їх авторів та інвесторів;

– *комунікаційна* – сприяння зв'язкам між авторами та інвесторами проєктів;

– *маркетингова* – просування ідей і проєктів, їх авторів та інвесторів серед інтернет-користувачів. За версією Forbes, перевагою краудфандингу є додатковий маркетинговий інструмент: «Активна краудфандингова кампанія допомагає залучити не тільки капітал, але і увагу споживачів до продукту. Крім того, багато сервісів мають функції соціальних мереж і допомагають підвищити рейтинг сайту компанії» [11]. Хоча, наприклад, платформа Indiegogo маркетингову функцію не виконує: «На відміну від Kickstarter, Indiegogo ніяк не просуває ваш проєкт. Ви сприяєте його просуванню самі через Facebook та інші соціальні мережі» [12];

– *функція інтелектуального краудсорсингу (краудсорсингу ідей)* – технології інтелектуальної співпраці у соціальних мережах через Інтернет з метою продукування та вибору ідеї проєкту. «Поки що проєкт перебуває на стадії розроблення, одне з основних завдань полягає в тому, аби усунути можливі недоробки в ньому. Краудфандинг дозволяє одержати коментарі та ідеї від безлічі мікроінвесторів» [11].

Зазначені функції здійснюються за комісійну винагороду. Так, комісія Kickstarter становить 5 % від одержаної розробником проєкту суми [13]. Сайт Indiegogo «...отримує 4 відсотки тих грошей, які ви взяли у жертводавців на свій бізнес. Але це тільки у тому разі, якщо ви отримали заявлену вами суму повністю і навіть більше. У випадку, якщо ви зібрали в ході кампанії недостатньо грошей і бачите, що більше і не отримаєте... Indiegogo дозволяє вам ці гроші забрати собі (на будь-які потреби), але забирає вже 9 відсотків від набраної суми» [12].

Таким чином, по-перше, за економічним змістом діяльність, пов'язана зі здійсненням функцій краудфандингової платформи, є підприємницькою діяльністю з надання інформаційно-комунікаційних та маркетингових послуг авторам та інвесторам проєктів. Крім того, навколо краудфандингових платформ виникають додаткові види бізнесу. Наприклад, краудфандингові PR-агентства, що допомагають у збиранні коштів за частку доходу в разі успіху проєкту [14]. По-друге, краудфандингові інтернет-сайти слід уважати складовими інфраструктури фінансового ринку (національного та міжнародного).

Головні типи краудфандингових платформ за різними критеріями класифікації наведено у табл. 3.

У теперішній час світовим лідером за загальним обсягом залучених фінансових ресурсів є міжнародна краудфандингова платформа Kickstarter (табл. 4).

Головні типи краудфінансінгових платформ

Критерій	Тип платформи	Характеристика	Приклад
Рівень спеціалізації	Відкриті краудфінансінгові	Відсутність продуктової, територіальної, суб'єктної та іншої спеціалізації, орієнтація на широку інтернет-спільноту, пропозиція тільки технологічної інфраструктури без підтримки інвесторів	Компанія Arigyu залучила майже 2,3 млн дол. на випуск приладу Lockitron за допомогою ресурсу SelfStarter
	Нішеві краудфінансінгові	Спеціалізація на окремих видах та галузях діяльності, регіонах, групах споживачів, напрямках фінансування тощо	Краудфінансінгова платформа MedStartr, яка публікує тільки проекти, що мають відношення до медицини і медичних технологій. Краудфінансінгова платформа фінансування малого бізнесу Indiegogo SmartMarket.net – російська платформа краудінвестингу
Сфера діяльності	Міжнародні	Міжнародний фінансовий посередник	Краудфінансінгові платформи Kickstarter, Indiegogo
	Національні	Національний фінансовий посередник	Російські краудфінансінгові платформи Boomstarter і Planeta
Винагорода інвесторів	Платформи, що діють за принципом разової винагороди інвестору	Нефінансові і фіксовані грошові винагороди	Винагорода як подарунок: надання подарункових CD, DVD, завантаження треків, контакти з авторами, автографи тощо. Фіксована винагорода у формі продукту, що фінансується
	Платформи, що діють за принципом краудінвестингу	Інвестор набуває статусу акціонера	Одержання інвестором частки прибутку чи пакета акцій підприємства, що профінансовано

Джерело: складено на основі [15–17].

Таблиця 4

Показники діяльності краудфандингової платформи Kickstarter

Показник	2010 р.	2011 р.
Запущено проєктів	11 130	27 086
Успішних проєктів	3 910	11 836
Пожертвувано, дол.	27 638 318	99 344 382
Нагород за пожертвування видано, дол.	322 526	1 150 461
Усього відвідувачів сайту	8 294 183	30 590 342
Процент успішних проєктів	43 %	46 %

Джерело: [17].

У Росії найвідомішими є краудфандингові платформи Boomstarter і Planeta, що вийшли у середині 2012 р. Обидва майданчики працюють за моделлю надання інвестору «нефінансової винагороди» і копіюють західні проєкти Kickstarter та Indiegogo відповідно. Також працює краудфандингова платформа для фінансування креативних проєктів у бізнесі, творчості, освіті та екології «З миру по нитці». Керівник цього проєкту А. Дунаєв вважає, що сьогодні в офф-лайн збиранням грошей займаються дуже багато людей, але возити гроші в руках, обдзвонювати людей, вести бухгалтерію дуже складно, і це часто забирає багато часу. «Наш майданчик надає всі необхідні інструменти для збору грошей плюс дає змогу ефективно займатися просуванням вашого проєкту» [18]. Піонером російського ринку акціонерного краудфандингу або, як його ще називають, краудінвестингу стала платформа SmartMarket.net. Сервіс не орієнтований на дрібних інвесторів (мінімальна сума внеску становить 30 тис. руб.) і на старті дозволяє претендувати лише на частку прибутку компанії. Про участь у структурі власності самої компанії поки що не йдеться [16; 18].

В Україні, за даними Н. Гончарук, запущено тільки один краудфандинговий майданчик «Велика Ідея» (biggggidea.com.), на створення якого гроші теж були зібрані (38 тис. 260 грн замість необхідних 35 тис. грн). Але інші репрезентовані на майданчику проєкти збирають дуже незначні суми (максимальна – 25 тис. грн) [19]. Отже, в Україні поки що відсутні національні краудфандингові платформи, що, безумовно, гальмує розвиток колективного

фінансування. Річ у тому, що використання таких міжнародних за сферою діяльності платформ, як Kickstarter, потребує від вітчизняних підприємців – авторів ідеї чи проекту реєстрації юридичної особи у США, що породжує додаткові складнощі як для них, так і для соціальних інвесторів.

3. Розвиток соціальних мереж, які є соціотехнологічним середовищем краудфандингу, що забезпечує і розширює зв'язки соціальних інвесторів і творців нових ідей, продуктів тощо. Як справедливо підкреслює А. Абдулахіров, найважливішим компонентом усіх веб-ресурсів «є не тільки текстова, візуальна, аудіо- і відеоінформація, тобто т. з. “контент”, а й автоматизоване соціальне середовище, що забезпечує комунікацію між окремими особами і групами користувачів, які мають спільні інтереси» [20, с. 4].

Зараз у світі кількість користувачів Facebook становить понад 1 млрд осіб, у складі яких понад 2 млн українських користувачів, ВКонтакте відповідно 188 млн та 17 млн осіб, Однокласники – понад 135 млн та 8 млн осіб [21; 22]. За даними журналу «Кореспондент», у лютому 2012 р. українська аудиторія користувачів Facebook досягла 2 млн осіб, збільшившись за рік на 70 %. У 2010 р. користувачів мережі у країні було лише 200 тис. Експерти підкреслюють високий рівень проникнення соціальних мереж у життя українців, який є вищим, ніж у багатьох країнах: згідно з дослідженням Universal McCann 81 % українських інтернет-користувачів зареєстровано нині як мінімум в одній соціальній мережі. Для порівняння: у США – 65 % [22]. Обсяг загальносвітового рекламного ринку соціальних мереж збільшився за період 2007–2011 рр. з 1,2 млн дол. до понад 5 млрд дол. [21].

Висновки. Техніко-технологічними умовами впровадження і розвитку краудфандингу є високий рівень доступу населення до мережі Інтернет, кількість та ефективність краудфандингових інтернет-сайтів, розвиненість соціальних мереж. В Україні коефіцієнт проникнення Інтернету є значно нижчим порівняно із середньоєвропейським значенням, що негативно впливає на можливість впровадження краудфандингових технологій.

Краудфандингова платформа (краудфандинговий інтернет-сайт) забезпечує користувачів доступом до інформаційних та інших послуг щодо колективного фінансування проектів. Це віртуальний фінансовий посередник, головними функціями якого у сфері залучення коштів населення є: інформаційна, комунікаційна, маркетингова, функція інтелектуального краудсорсингу (краудсорсингу ідей). Діяльність, пов'язана зі здійсненням зазначених функцій за допомогою краудфандингової платформи, є підприємницькою діяльністю з надання інформаційно-комунікаційних та маркетингових послуг авторам та інвесторам проектів, а краудфандингові інтернет-сайти слід уважати складовими інфраструктури фінансового ринку (національного та міжнародного). Треба підкреслити, що відсутність діючих краудфандингових платформ

в Україні пов'язана не тільки з недостатнім рівнем проникнення мережі Інтернет, а й з економічними, соціальними, правовими та культурними причинами, які є предметом подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рынок краудфандинга в 2011 году вырос в три раза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://habrahabr.ru/post/142061/>.
2. Хау Дж. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса : пер. с англ. / Джефф Хау. – М. : Альпина Паблишер, 2012. – 288 с.
3. Марченко О. С. Краудфандинг: соціально-економічний зміст та види / О. С. Марченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. – 2013. – № 4 (15). – С. 26–35.
4. Кількість користувачів Інтернету в світі перевищила 2,2 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2012/04/26/277357>.
5. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 31.07.2000 р. № 928/2000. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/928/2000>.
6. Україна у світі. Огляд міжнародних індексів 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/ukraine_inthe_world_2013_ukr_web.pdf.
7. В Україні стрімко зростає кількість інтернет-користувачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/569863-v-ukrajini-strimko-zrostaе-kilkist-internet-koristuvachiv.html>.
8. Рейтинг провайдерів України за 6 місяців 2012 года: абонентская база, доля рынка, доходы, конкурс iPad [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://delema.info/top10-provaiderov-6mesyacev-2012/>.
9. Internet World Stats [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.
10. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : наказ Держ. ком. інформ. політики, телебачення і радіомовлення України, Держ. ком. зв'язку та інформатизації України від 25 листоп. 2002 р. № 327/225. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG7309.html.
11. 10 главных преимуществ краудфандинга по версии Forbes [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spb-venchur.ru/news/18887.htm>.
12. Бизнес-идея № 4351. Международная краудфандинговая платформа Indiegogo и ее проекты-победители [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.1000ideas.ru/?p=31574>.
13. Пятковский Ю. Народное финансирование IT-проектов – краудфандинг [Электронный ресурс] / Ю. Пятковский. – Режим доступа: http://www.ukr.net/news/narodnoe_finansirovanie_it_proektov_kraudfanding-20587134-1.html.

14. 16 января в казанском IT-парке прошел семинар «Краудфандинг в России» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crowdsourcing.ru/article/yarmarkatshcheslaviya>.
15. Как будет развиваться краудфандинг в 2013 году? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crowdsourcing.ru/article/the-crowdfunding-industry-in-2013-and-beyond>.
16. Что такое краудфандинг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdfunding.
17. И опять краудфандинг: сегодня по-американски [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://habrahabr.ru/post/143353/>.
18. Дунаев А. Краудфандинг (складчины) в России [Электронный ресурс] : интервью с рук. проекта «С миру по нитке» / А. Дунаев. – Режим доступа: <http://habrahabr.ru/post/145763/>.
19. Гончарук Н. Краудфандинг, или народное финансирование [Электронный ресурс] / Н. Гончарук. – Режим доступа: http://iee.org.ua/ru/prog_info/22113/.
20. Абдулахіров А. З. Соціальні мережі як інструмент просування кримського туристського продукту та готельно-ресторанних послуг / А. З. Абдулахіров // Економіка, фінанси, право. – 2013. – № 8. – С. 3–6.
21. Социальная сеть [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
22. Социальные сети накрывают мир и Украину [Электронный ресурс] // Корреспондент. – 2012. – 16 марта. – Режим доступа: <http://techno.bigmir.net/technology/1517277-Social-nye-seti-nakryvajut-mir-i-Ukrainu>.

ТЕХНИКО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КРАУДФАНДИНГА В УКРАИНЕ

Марченко О. С.

Проанализированы технико-технологические факторы внедрения краудфандинга: широкий доступ населения к Интернету, наличие краудфандинговых платформ, развитость социальных сетей. Раскрыты сущность, типы краудфандинговых платформ, их основные функции как виртуальных финансовых посредников: информационная, коммуникационная, маркетинговая, интеллектуального краудсорсинга. Обоснована целесообразность определения краудфандинговых платформ в качестве элементов инфраструктуры современного финансового рынка. Доказано, что внедрение технологии социального финансирования в Украине ограничивают недостаточный уровень проникновения сети Интернет и отсутствие национальных краудфандинговых платформ.

Ключевые слова: краудфандинг, краудфандинговая платформа, коэффициент проникновения Интернета, краудсорсинг, краудинвестинг, социальные сети.

THE TECHNICAL AND TECHNOLOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CROWDFUNDING IN UKRAINE

Marchenko O. S.

The technical and technological factors of implementation of crowdfunding are analyzed. They are wide access of the population to the Internet, availability of the crowdfunding platforms, maturity of the social networks. The essence, types of the crowdfunding platforms, their main functions as virtual financial intermediaries are disclosed. These include information, communication, marketing, function of intellectual crowdsourcing. The advisability of definition of crowdfunding platforms as elements of the infrastructure of a modern financial market is justified. It is proved that introduction of the technology of social finance in Ukraine restrict insufficient level of penetration of the Internet and the absence of national crowdfunding platforms.

Key words: *crowdfunding, crowdfunding platform, the penetration rate of the Internet, crowdsourcing, crowdinvesting, social networks.*

УДК 368:339

СТРАХУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ

*Л. В. Нечипорук, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;*

О. Г. Добrorез, здобувач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Уточнено зміст страхування як механізму управління ризиком, що включає сукупність форм і методів формування цільових коштів та їхнє використання на відшкодування збитків при різних непередбачених несприятливих явищах (ризиках), а також на надання допомоги громадянам при настанні певних подій в їх житті. Визначено його роль у процесі управління кредитним ризиком, що реалізується як через самострахування (формування та використання резерву банку на можливі втрати за кредитними операціями), так і пряме страхування (формування страхового фонду за участю страхових компаній).

Ключові слова: *страхування, ризик, кредитний ризик.*

Постановка проблеми. Страхування забезпечує стабільність, соціальні гарантії в суспільстві за допомогою механізму фінансового захисту. Протягом століть воно вдосконалювалося, змінювалися його організаційні форми, методи компенсації збитків, посилювалася розмаїтість страхових програм у міру розширення страхових інтересів та зміни страхових ризиків. При цьому на всіх етапах свого розвитку страхування забезпечувало безперервність суспільного відтворення через компенсацію збитків від стихійних та інших небезпек кожного з його учасників.

Зміни в економіці підкреслили об'єктивний характер страхування як економічної категорії, що виражає необхідні та реально існуючі відносини між державою, підприємствами, організаціями всіх форм власності, населенням і страховими компаніями. Об'єктивний характер економічної категорії «страхування» визначено реально існуючими суперечностями між людиною і природою, зокрема суперечностями, що виникають у процесі суспільного виробництва. Це суперечність між можливостями суспільного розвитку та самим розвитком, різними ризиками порушення технологічного процесу. Життя людини постійно супроводжує можливість появи стихійних лих, нещасних випадків, і цей ризик зростає з розвитком науки, техніки, виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст страхування, як й інших категорій, розкривається в його функціях. При визначенні змісту і сфери охоплення функцій страхування основним критерієм є їх суспільно-економічне призначення, зміст.

Фундатор страхування Л. Рейтман відзначав, що розподільна функція страхування реалізується через свої підфункції: ризикову, попереджувальну (превентивну), ощадну:

– ризикову, оскільки страхування пов'язане з ризиковим характером виробництва. У рамках дії ризикової функції перерозподіляється грошова форма вартості серед учасників страхування у зв'язку з наслідками випадкових страхових подій;

– попереджувальну – у зв'язку з тим, що значна частина перерозподільних відносин пов'язана з функціонуванням попереджувальних заходів стосовно зменшення страхових ризиків. Разом із тим організація цих відносин часто залежить від рівня захищеності майна і життя страхувальників, настання страхової події;

– ощадну, бо довгострокові види страхування є засобом накопичення населенням коштів до настання певної події в їх житті аж до закінчення строку страхування [1, с. 17].

Формулювання цілей. Метою статті є уточнення змісту страхування як механізму управління ризиком та визначення його ролі у процесі управління кредитним ризиком.

Виклад основного матеріалу. Страховий фонд може формуватися як у примусовому, так і в добровільному порядку, виходячи з економічної та соціальної обстановки, з урахуванням інтересів держави, що регулює розвиток страхової справи в країні.

Запасні та резервні фонди забезпечують стабільність страхування, гарантію виплат і відшкодування. Якщо в ощадних банках акумулювання коштів населення, наприклад, вирішує завдання грошових нагромаджень, має тільки ощадну основу, то страхування, крім ощадного, вирішує і ризикове завдання. У кожного учасника страхового процесу, наприклад при страхуванні життя, є впевненість одержання матеріального відшкодування у разі настання нещасного випадку. При майновому страхуванні береться до уваги не тільки проблема відшкодування вартості постраждалого майна в межах страхових сум і умов, передбачених договором, але через механізм пільг забезпечується додаткове фінансування для відшкодування вартості постраждалого майна, участь у фінансуванні заходів щодо попередження нещасних випадків, щодо створення умов для матеріального відшкодування частини чи повної вартості постраждалого майна.

Через функції формування спеціального страхового фонду розв'язується проблема інвестицій тимчасово вільних коштів у банківські та інші комерційні структури, вкладення коштів у нерухомість, придбання цінних паперів та ін.

Функція відшкодування збитків громадянам і матеріального забезпечення (грошова допомога) є характерною саме для категорії страхування. Право на відшкодування збитків мають тільки ті суб'єкти, фізичні та юридичні особи, які беруть участь в утворенні страхового фонду. У цьому разі збитки відшкодовуються у межах умов договорів майнового страхування. Механізм відшкодування збитків визначається страховими компаніями і регулюється державою. Що стосується особистого страхування, то через цю функцію при настанні страхового випадку провадяться виплати відповідних коштів громадянам, учасникам страхового процесу.

Відшкодування збитків і матеріальне забезпечення (грошова допомога) громадянам містять елементи ощадного процесу, що наближає страхування до економічної категорії кредиту. Але ощадний характер у страхуванні характерний тільки для його довгострокових видів.

Ризикову функцію страхування багато дослідників вважають головною, оскільки страховий ризик (чи ймовірність збитку) безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – наданням грошової допомоги постраждалим господарствам. Саме в межах дії ризикової функції перерозподіляється грошова форма вартості серед учасників страхування у зв'язку з наслідками випадкових страхових подій. Ощадна функція особистого страхування дозволяє задовольнити потребу в страховому захисті досягнутого

сімейного статку, що відбувається шляхом організації страхування життя при нагромадженні за договорами страхування обумовлених страхових сум.

Особливістю розподільної функції страхування є відшкодування збитків чи майбутніх потреб, що відрізняється від заощадження. Однак з метою протистояння потенційній небезпеці накопичуються матеріальні кошти шляхом включення у виробничі витрати можливих втрат, які відкладаються саме у формі заощадження. З початком перехідного періоду різні чинники сприяли зростанню ступеня невизначеності щодо майбутнього, жорстке позичкове обмеження тощо потенційно спонукали населення до збільшення рівня особистих заощаджень.

Проте заощадження як спосіб боротьби з небезпеками досягає своєї мети, якщо відомі ступінь і розмір збитків; час настання небезпеки і є можливість для нагромадження необхідної суми. Заощадження поповнюються при формуванні страхового фонду і вилучаються (якщо спостерігається факт необхідності покриття збитків). Таким чином, страхування є найбільш завершеною формою заощаджень, оскільки воно розвиває ідею заощадження: від випадку окремого індивіда до можливостей мобілізації колективних зусиль, спрямованих на протистояння випадковим небезпекам. На зміну приватним заощадженням приходить суспільний фонд, коли задіюються суспільні й державні заходи економічної безпеки, що дають змогу покрити у грошовій формі завдані збитки.

Нарешті, є підстави говорити про функцію попередження страхового випадку як специфічну для розглядуваної категорії. Страхування передбачає можливість зниження ймовірності настання ризику і зменшення величини збитків шляхом проведення попереджувальних заходів, хоча це й вимагає додаткових витрат.

Попередження страхового випадку передбачає фінансування широкого комплексу заходів, у тому числі щодо недопущення чи мінімізації наслідків нещасних випадків і стихійних лих. Економічна сутність цієї функції полягає у тому, що, виступаючи розпорядником страхових фондів, компанія об'єктивно зацікавлена в тривалому використанні цих коштів. Захищаючи численні, у тому числі однорідні, ризики різних суб'єктів, страхова компанія прагне скоротити ймовірність виплат шляхом зменшення ймовірності страхового випадку. Для цього в тарифах на окремі види страхування передбачено певні відрахування для утворення фондів попереджувальних заходів (превенція). Але цей інститут, на жаль, не одержав належного розвитку як у практичному застосуванні, так і в теорії. Тим часом потенційні можливості розвитку цієї економічної категорії в житті суспільства є величезними, хоча з економічної точки зору при реалізації цієї функції інтереси страхувальника і страховика не завжди повною мірою збігаються.

Страхування виконує попереджувальну функцію, пов'язану з використанням частини коштів страхового фонду на зменшення ступеня і наслідків страхового ризику.

Слід урахувати дію ефекту заміщення, що реалізується через самострахування та формування страхових фондів різними структурами у грошовій формі (механізм хеджування на біржовому ринку та кептивне страхування). При цьому вирішальну роль відіграє оцінювання ефективності страхування ризиків. Відзначимо, що під ефективністю ми розуміємо сукупну вигоду або економію витрат, яка спричинена проведенням страхових операцій. Стосовно української дійсності ефективність характеризується перевищенням витрат «без страхування» над витратами з урахуванням страхування.

Попередження страхового випадку має й правовий аспект. Є численні, пов'язані з навмисними порушеннями законодавства ризику, що не можуть і не повинні братися на страхування, наприклад ухилення від податків чи спроба здати на страхування майно, що втратило придатність, ризику, пов'язані з використанням атомної зброї. Юридично обґрунтована відмова від страхування деяких ризиків і є в цьому разі здійсненням превентивної функції.

Цей момент особливо важливий зараз, коли в умовах ринкової економіки страхування стали вважати ледь не єдиним засобом захисту від усіх помилок і прорахунків в економічному та соціальному житті суспільства. Це стосується насамперед проблем екології. Хоча очевидно, що для їхнього розв'язання потрібна в першу чергу реалізація величезного комплексу превентивних заходів і тільки якусь частину проблем може взяти на себе страхування.

Однак і банки намагаються забезпечити себе на кредитному ринку через страхування кредитів. Кредитування з найдавніших часів є ризиковим видом діяльності. Під кредитним ризиком традиційно розуміють ймовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, які належать до сплати за користування кредитом у строки, визначені у кредитній угоді. У процесі управління кредитним ризиком застосовують такі види страхових послуг: страхування ризику неповернення кредиту; страхування відповідальності позичальника за неповернення кредиту банку (або іншому кредитору); страхування невчасної сплати позичальником відсотків за кредит; страхування споживчого кредиту; страхування комерційного кредиту (страхування векселів); страхування депозитів фізичних осіб; страхування депозитів юридичних осіб.

Зазначимо, що запроваджено Правила співробітництва банків та страховиків, які спрямовані на встановлення прозорих, недискримінаційних правил поведінки банків, страховиків, інших зацікавлених осіб у процесі надання банком кредитів, укладання та подальшого виконання позичальником та страховиком договорів страхування, за якими банк є вигодонабувачем, і ви-

значає правила та механізми налагодження ефективної співпраці між банками та страховиками (Антимонопольний Комітет України надав дозвіл на узгоджені дії у вигляді укладання у редакції, доданій до заяви від 14 квітня 2011 р. № 8-01/151-УД, строком на п'ять років). Слід зауважити, що правила враховують загальні вимоги законодавства у сфері кредитування, страхування та захисту економічної конкуренції, а саме: законів України від 7 березня 1996 р. «Про страхування» з наступними змінами та доповненнями, від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність» з наступними змінами та доповненнями, від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» з наступними змінами та доповненнями, від 7 червня 1996 р. «Про захист від недобросовісної конкуренції» з наступними змінами та доповненнями, Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України.

Відповідно до правил банки та страховики зобов'язуються уникати будь-яких узгоджених та координуючих дій (офіційна чи неофіційна домовленість, угода, рішення та ін.), що обмежують конкуренцію між банками або між страховиками на відповідних ринках і за Законом України «Про захист економічної конкуренції» (ст. 6) кваліфікуються як антиконкурентні узгоджені дії, зокрема стосовно:

– усунення з ринку або обмеження доступу на ринок кредитування та ринки послуг, які одержує особа, котра має намір одержати кредит або вже уклала кредитну угоду з банком (вихід з ринку), інших суб'єктів господарювання (банків чи страховиків);

– застосування різних умов до рівнозначних угод між банками та страховиками, які відповідають вимогам банку, що ставить окремих із них у невідгідне становище в конкуренції;

– укладення угод за умови прийняття страховиками додаткових зобов'язань, які за своїм змістом або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета цих угод;

– суттєвого обмеження конкурентоспроможності інших страховиків на ринку без об'єктивно виправданих на те причин [2].

Серед вимог до поведінки банків можна виокремити:

– інформування банком страховиків (відкрите інформування страхових компаній про вимоги банку до страховиків, у тому числі до договорів страхування, які приймаються банком як забезпечення за кредитом та/або укладення яких є умовою надання (подальшого обслуговування) кредиту);

– інформування банком позичальників (про можливість страхування в будь-якій страховій компанії, яка перевірена банком, відповідає вимогам банку та договори страхування якої відповідають цим вимогам, та про перелік таких страхових компаній);

– встановлення банком вимог до страховиків, серед яких кількісні (абсолютні) показники, зокрема, можуть стосуватись: а) певного розміру статутного фонду; б) певного обсягу зібраних страхових платежів (в абсолютних та відносних показниках) у цілому, за певний період або за видами страхування; в) певного розміру страхових резервів або власних коштів; г) досвіду здійснення страхової діяльності; г) наявності регіональних структурних підрозділів, філій, відділень, представництв, інших структурних підрозділів у місцях розміщення структурних підрозділів банку.

У свою чергу страховик при взаємодії з банком має додержуватися таких умов:

надавати банку вчасно й у повному обсязі достовірну інформацію;

додержуватись умов відповідності страховика вимогам банку;

додержуватись вимог договору про надання послуг страхового агента та інших договорів, укладених ним із банком, зокрема сплачувати агентську винагороду згідно з укладеними договорами;

не стимулювати працівників банку за сприяння страховику в укладенні договорів страхування, крім узгоджених з банком мотиваційних програм при виконанні банком функцій страхового агента;

укладати із страхувальником договори страхування, які відповідають умовам (типовим формам договорів), погодженим із банком;

здійснювати контроль за працівниками та посередниками страховика щодо додержання вимог законодавства, умов співпраці з банком.

Необхідність дотримання цих правил визнають як банки, так і страхові компанії, про що свідчить приєднання до них досить потужних інституцій.

Висновки. У сучасній економіці страхування виступає в ролі найважливішого стабілізатора процесу суспільного відтворення. Постійне збільшення суспільного багатства, що накопичується, і ускладнення техногенних, економічних та соціальних ризиків, що загрожують його збереженню і збільшенню, вимагають створення ефективної і масштабної системи страхових фондів, призначених для своєчасної компенсації непередбачених матеріальних збитків.

Страхування як категорія являє собою систему економічних відносин, що включає сукупність форм і методів формування цільових коштів та їхнє використання на відшкодування збитків при різних непередбачених несприятливих явищах (ризиках), а також на надання допомоги громадянам при настанні певних подій в їх житті.

Як елемент системи економічних відносин страхування тісно пов'язане з підприємництвом, для якого характерні готовність йти на ризик, організаційно-господарське новаторство та ефективні способи використання і збереження ресурсів.

Сучасна банківська практика сформувала різні системи запобіжних заходів щодо зменшення впливу кредитного ризику, серед яких є й страхування, що реалізується як через самострахування (формування та використання резерву банку на можливі втрати за кредитними операціями), так і пряме страхування (формування страхового фонду за участю страхових компаній).

ЛІТЕРАТУРА

1. Страхование дело : учебник / под ред. Л. И. Рейтмана. – М. : Банк. и биржевой науч.-консультатив. центр, 1992. – 524 с.
2. Правила співробітництва банків та страховиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uainsur.com/zakonodavstvo/pravila-spivpracii-bankiv/>.

СТРАХОВАНИЕ И ЕГО РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ РИСКОМ

Нечипорук Л. В., Доброрез А. Г.

Уточнено содержание страхования как механизма управления риском, который включает совокупность форм и методов формирования целевых средств и их использования на возмещение ущерба при различных непредвиденных неблагоприятных явлениях (рисках), а также на оказание помощи гражданам при наступлении определенных событий в их жизни. Определена его роль в процессе управления кредитным риском, которая реализуется как через самострахование (формирование и использование резерва банка на возможные потери по кредитным операциям), так и прямое страхование (формирование страхового фонда с участием страховых компаний).

Ключевые слова: страхование, риск, кредитный риск.

INSURANCE AND ITS ROLE IN CREDIT RISK MANAGEMENT

Nechyporuk L. V., Dobrorez O. G.

The content of insurance as a risk management mechanism, which includes a set of forms and methods of forming the trust funds and use them to recover damages under various unforeseen adverse events (risks) as well as to provide assistance to citizens upon the occurrence of certain events in their lives are precised. Its role in credit risk management, implemented both through self (the formation and use of bank reserves for possible losses on credit operations) as well as direct insurance (insurance fund formation with insurance companies) are defined.

Key words: insurance, risk, credit risk.

УДК 378.4

ДУХОВНОЕ ПРОИЗВОДСТВО В СТРУКТУРЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

*В. В. Броницкая, кандидат экономических наук, доцент
Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого*

Рассмотрено значение духовного производства в становлении новой парадигмы экономической науки. Обоснована ключевая роль духовного производства в социально-экономическом развитии и создании интегрального знания. Проанализированы основные направления становления новой парадигмы экономической науки и определены ее универсальные принципы. Обоснована необходимость рассмотрения социально-экономической системы в процессе социоприродной эволюции.

Ключевые слова: парадигма экономической науки, постнеклассическая наука, духовное производство, ноосфера, информация.

Постановка проблемы. В начале XXI в. экономическая наука переживает, пожалуй, наиболее затяжной и глубокий кризис, что и актуализирует становление новой научной парадигмы. Ни одна теория, какой бы популярностью она не обладала, не может сегодня претендовать на ту фундаментальность и нетленность, которыми характеризовалась наука XIX и отчасти XX вв. Находясь в поиске адекватности собственных изменений реалиям глобализирующегося мира, экономическая наука пребывает в условиях усложняющейся действительности, накопления противоречий и многовекторности изменений. В таких условиях, с одной стороны, вменение экономической науке полной ответственности за кризисное состояние социально-экономической системы сопоставимо с обвинением астрономов в несовпадении траекторий движения звезд с нашими желаниями и потребностями, а с другой – экономические законы, имеющие в значительной степени объективный характер, существенно отличаются по характеру действия от естественных. Современный экономический кризис является частью или одной из форм проявления значительно более серьезного экзистенциального кризиса человечества. В развертывание экзистенциального кризиса не только экономисты-практики, но и экономисты-теоретики внесли определенную лепту. Однако ответственность науки перед обществом не всегда может быть только на совести ученых. Интересный прецедент произошел в Италии, когда ученые-сейсмологи получили реальные тюремные сроки за то, что не предсказали

землетрясение, в результате которого погибли люди. С одной стороны, коллеги-ученые поддерживали приговоренных сейсмологов, утверждая, что наука не в состоянии была спрогнозировать такие последствия, и понять, где здесь солидарность, а где корпоративная порука, достаточно тяжело без информативной полноты. С другой стороны, сама постановка вопроса о реальной ответственности науки очень важна и своевременна. От фальсификаций или заблуждений экономистов жертв на самом деле может быть гораздо больше, чем от неверно спрогнозированной сейсмологической ситуации, хотя менее очевидны причинно-следственные связи.

В духовном производстве под воздействием противоречий общественно-воспроизводства формируется его самовоспроизводящаяся превращенная форма как самоотрицание духовного производства. Часть экономической лженауки обусловлена не только искренними заблуждениями ученых, вооруженных научными знаниями, неадекватно отражающими реальность, а соответственно и не способными выполнять прогностическую и практическую функции, но и теми, кто, обслуживая власть политическую и экономическую, намеренно искажает реальность. Поскольку формирование ноосферы сопряжено с превращением не только человеческой деятельности, но и мысли в фактор геологического воздействия, усложнение технических возможностей, скорости и масштабов распространения идеологий, информация любого рода накладывает на людей все большую и большую ответственность, прямо пропорциональную возможностям воздействия.

Ответственность и необходимость обновления парадигмы экономической науки осознаются все большим числом отечественных и зарубежных исследователей, стоящих на разных идеологических и мировоззренческих платформах.

Анализ последних исследований и публикаций. Многие отечественные и зарубежные ученые находятся в поиске новой научной парадигмы: А. Ахизер, В. Базилевич, Е. Балацкий, А. Бузгалин, А. Гальчинский, В. Геец, А. Гриценко, В. Ильин, А. Колганов, А. Суббетто, В. Тарасевич, А. Чухно и др.

Формулирование целей. Целью статьи являются систематизация направлений, по которым идет работа, связанная с формированием новой парадигмы экономической науки, определение наиболее перспективных из них. Кроме того, в статье определяются принципы, которым в обязательном порядке должна отвечать новая парадигма.

Изложение основного материала. В настоящий момент не существует единого направления, по которому развивается экономическая наука. Определенная работа по синтезу неонституционализма и марксистской методологии проделана А. Гриценко, который в своих публикациях обосновывает непротиворечивость марксистских и неонституциональных методов [1–3].

Марксистская політeкономія не исчерпала своего потенциала, что отражено в различных современных політeкономических течениях. А. Бузгалин и А. Колганов считают, что именно марксистская політeкономія должна стать базой новой парадигмы, что постклассическая політeкономія способна отвечать на вызовы современности [4]. Однако реактуализация марксистской політeкономії в связи с финансовым кризисом, хотя и говорит о необходимости именно політeкономического анализа современной действительности, не заменяет необходимости расширять и обновлять ее методологические основания. Марксизм рассматривал сложные универсумные духовно-социально-природные явления в рамках определенной социально-экономической конструкции, зачастую минуя входы и выходы. Расширение методологического основания предполагает вписывание социальных процессов в универсумные космические закономерности. Но современные усложненные условия – это проблема не только познания предмета и инструментария его исследования, но и существования человечества через развитие способности субъекта решать все более сложные задачи. Человек в процессе духовного производства разрабатывает стратегию поиска соразмерности, возможностей преодолеть сложности и способности выработать решение, обеспечивающее собственное воспроизводство.

Духовное производство требует отказаться от социально-экономического детерминизма и вписать общество в биосферно-ноосферные процессы, большую логику социобиосферно-ноосферной эволюции. Тем более что духовная деятельность человека, если и зависит от экономических условий, но в значительной степени изначально задается надсоциальными факторами, биологией, национальной спецификой, космической предопределенностью и т. д., хотя в основном и преломляющимися социально-экономической действительностью, актуализирующимися под воздействием социально-экономических факторов, однако не поддается абсолютному социально-экономическому регулированию. Кроме того, вмешательство или ведущая роль надсоциальных факторов, даже социально не опосредованных, становится все более очевидной для многих. Задачу сохранения ценности марксистской методологии, не отказываясь от материалистической диалектики, а дополняя синтезированием естественного технического и социального знания, предлагает А. Субетто, вписывая малую логику общественной эволюции в большую логику социоприродной. Ноосферная парадигма получила у него наибольшее развитие [5]. Универсомика В. Тарасевича построена на схожих принципах [3; 6; 7]. Синтез существует как результат поиска соразмерности частей целого и одновременно между частью и целым. Это две стороны единого процесса. Голографичность как один из универсумных принципов построения вселенной находит все большее количество доказательств у различных наук, и экономическая парадигма не может не учитывать этого.

Другие направления решения задачи ноосферизации экономического знания, придания ему более целостного характера могут осуществляться с помощью философии. Философия хозяйства, продолжение традиции, заложенной С. Булгаковым, которая развивается Ю. Осиповым и его единомышленниками, представляет собой знание рефлексивное, не строго научное, обогащенное теологическими и аксеологическими основаниями, стремящееся к целостному, нерасчлененному, софийному знанию.

Экономическая метафизика В. Базилевича и В. Ильина в значительной мере вписывается в названное понимание парадигмы [8].

Общие процессы ноосферизации, интеграции и синтеза знаний для обновления парадигмы экономической науки могут предполагать не только прорывную целостную разработку, но и постепенный синтез научных знаний попарно – психологическая политэкономия, экологическая политэкономия и т. д. Значительный потенциал должен быть у ноосферной политэкономии, ноосферной философии хозяйства. В связи с переходом к постиндустриальной экономике, в рамках которой – к экономике знаний, где они являются условием, фактором и основным продуктом, духовное производство становится главной сферой общественного воспроизводства. Соответственно процессы, связанные с ним, должны диктовать изменения парадигмы в значительной мере. Общие же принципы созидания новой парадигмы, на наш взгляд, такие: максимальное использование потенциала русского циклизма, холизма, космолизма и ноосферизма, не выбор между разными прошлыми парадигмами, а максимальное вписывание их в более целостную мировоззренческую конструкцию. Общие принципы нового знания, недостатки знания постмодерна и даже модерна определил выдающийся мыслитель нашего времени А. Панагин: «Современный глобальный экологический кризис требует кардинального методологического переворота: знание об общем (общих основаниях бытия тех или иных объектов) должно предшествовать процедурам использования тех или иных вещей. Иными словами, для того, чтобы сохранить уникальные свойства биоценозы, надо несравненно больше знать о мире, нежели это требуется для того, чтобы поставить на службу нам отдельные полезные – в краткосрочной перспективе – свойства вещей. Сберегающее знание, которое предстоит ускоренно нарабатывать человечеству, требует несравненно большей фундаментальной глубины, чем преобразующее, проектное знание» [9, с. 182]. Очевидно, что при всей мультипарадигмальности современной экономической системы стремление к универсальному характеру миропонимания и миропредставления – неотъемлемое требование ноосферизации реалити, что, в свою очередь, задает иерархию выстраивания парадигм в зависимости от стратегической и тактической способности теоретического и практического охвата реальности. Поскольку без

глобальной стратегии тактика может оказаться бессмысленной и ошибочной, среди парадигм, за которыми будущее, – ноосферная и постклассическая политекономия, прежде всего ноосферная философия хозяйства. В значительной мере все они имеют общие перекликающиеся моменты и сотериологическую стратегическую направленность.

Имеет смысл формировать новую социально-экономическую парадигму сразу с новой глобальной мировоззренческой научной эпистемой, включающей много непротиворечивых между собой парадигм. Для этих целей возможной ключевой темой может стать духовное производство, поскольку оно в настоящий момент определяет социально-экономическое, политическое, историческое, социокультурное развитие мира. Более того, кроме социально-экономического содержания оно включает всю совокупность духовно-интеллектуальных аспектов, являясь предметом исследования и созидания многих областей знаний. По сути, для исследования духовного производства наиболее применимы интегральные, комплексные знания, постнеклассическая наука с ее интуитивной нагруженностью и холизмом. В свою очередь, если духовное производство может стать интегральной базой разработки не только новой парадигмы, но и эпистемы, включающей много непротиворечивых парадигм, это требует и интегральной методологии, и интегральных категорий. Что касается последнего, то категории, применяемые различными науками, имеют различные значения, что зачастую делает синтез разных областей знаний невозможным. Если в различных науках использовать категории, которые могут быть приведены к единому пониманию, единое знание синтезируется значительно легче. По нашему мнению, одной из таких интегральных категорий является информация. При выработке адекватного понимания этой дефиниции в социально-экономическом анализе, значительно проще структурируется духовное производство, правильно анализируются многие, внешне однородные, но внутренне противоречивые социально-экономические процессы. Кроме того, хотя «информация» сама по себе – интегральная категория, но в большинстве случаев используются ее различные значения в философии, кибернетике, социально-экономическом анализе. Упрощенное понимание информации как «сведений о чем-либо» не дает полной возможности как ее структурирования, так и структурирования социально-экономических процессов и явлений, связанных с информацией. «Информация» или иные интегральные категории, применяемые в различных областях знаний, могут, естественно, иметь свою специфику в зависимости от предмета и специфики исследований, однако, кроме этого, и ту универсальную часть содержания, прочтение которого трактуется одинаково в различных научных системах. Это неотъемлемый элемент созидания интегральной методологии, парадигм и эпистемы на пути к универсальному знанию.

О едином знании об Истине, Добре и Красоте говорили еще древние греки, науку, религию и культуру стремилась синтезировать Е. Блаватская, предвидел и прогнозировал этот синтез П. Сорокин. В значительной мере учение В. Вернадского о ноосфере перекликается с этим же пониманием развития знаний в единое Знание. Необходимость этого синтеза подтверждается огромным количеством фактов и доказательств взаимосвязанности, целостности мира, обустройства его по принципу голографичности. Проблемы мира опять-таки демонстрируют его бóльшую взаимосвязанность, чем понимание разрозненных, узкоспециализированных областей знаний. Пример – обнаружение дуста в крови арктических пингвинов. Выше были перечислены авторы, для которых очевидной является необходимость вписывания социально-экономических процессов в логику социоприродной эволюции. Кроме того, можно отметить ряд научных направлений, таких как волновая генетика или трансперсональная и квантовая психология, которые углубляют понимание голографичности и целостности Вселенной.

Г. Перельману за доказательство гипотезы Пуанкаре была присуждена медаль Филдса и премия в 1 млн дол. Математик отказался от одного и другого. По неподтвержденным данным СМИ, свое решение он прокомментировал так: «Зачем миллион человеку, который знает, как управлять Вселенной?» [10, с. 5].

Понимание целостности и взаимосвязанности мира во многом подтвердила волновая генетика – область науки, развиваемая с 80-х гг. XX в. и связанная прежде всего с именем П. Горяева. Она объявлена официальной наукой лженаукой, но реально отмечена многими важнейшими открытиями, практическими результатами и огромными перспективами.

Исследования так называемой «мусорной ДНК», считающейся таковой официальной генетикой, показали, что она в функционированиях биосистем является главной по триединым принципам: Лингвистичность, Голографичность, Квантовая нелинейность. Система в начале своего развития имеет свой идеальный план. Системы, особенно сложные, могут взаимодействовать при соответствии универсальным принципам целого, а иначе, в случае нарушения этих принципов, происходят сбои. По большому счету, волновая генетика подтвердила понимание В. Вернадским ноосферы, понимание целостности психологического интеллектуального, духовного поля человечества в единстве прошлого, настоящего и будущего (открытие С. Гроффа, названное трансперсональной психологией [11]). Можно отметить ряд работ, как минимум претендующих на создание универсальной методологии и (или) попытки целостного мирообъяснения. Это работы В. Налимова [12], М. Чикалина [13], а также А. Малюты [14], В. Степина [15], Н. Моисеева [16] и др. Кроме того, значительные основы универсальной парадигмы научного знания можно проследить в работах [17–20].

Выводы. Изложенное свидетельствует о том, что в духовном производстве, в значительной мере определяющем облик социально-экономической реальности, его ноосферная функция актуализируется для усиления интеграции всех сфер духовного производства, материального и духовного производства в систему общественного воспроизводства и общественного воспроизводства – в общую логику социо-ноосферно-биосферного развития. В духовном же производстве созревают как предпосылки, так и насущная необходимость формирования единого сотериологического знания, что выступает условием сохранения человечества, его идентичности. Соответственно для социально-экономической парадигмы обязательным является ее комплементарность с другими парадигмами, представляющими иные научные области, а это, в свою очередь, возможно при условии учета универсальных принципов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гриценко А. А. Фундаментальные и актуальные основания обновления классической политической экономии / А. А. Гриценко // Горизонты экономики. – 2012. – № 2. – С. 45–58.
2. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України / А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 13–27.
3. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.
4. Бузгалин А. В. Открытость политэкономии и империализм mainstreama: есопoтiс как прошлое / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов // Горизонты экономики. – 2012. – № 2. – С. 3–23.
5. Субетто А. И. Мировой экономический кризис как начало исторического краха глобальной капиталистической системы и перехода человечества к ноосферному социализму / А. И. Субетто // Соц. экономика. – 2010. – № 1. – С. 34–54.
6. Тарасевич В. Идеологічні доктрини: Цивілізаційні аспекти та національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 13–27.
7. Тарасевич В. Н. Об экономическом научном и универсумном знании / В. Н. Тарасевич // Соц. экономика. – 2010. – № 1. – С. 25–34.
8. Базилевич В. Д. Метафізика економіки / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.
9. Панарин А. Правда железного занавеса : [монография] / А. Панарин. – М. : Алгоритм, 2006. – 336 с.
10. Дружин С. То, что доказал Перельман / С. Дружин // Открытия и гипотезы. – 2012. – № 10 (128). – С. 2–5.
11. Броницкая В. В. Целомудрие с позиций волновой генетики [Электронный ресурс] / В. В. Броницкая. – Режим доступа: <http://usw.com.ua/profile/blogs/2031682:BlogPost77476>.
12. Налимов В. В. Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В. В. Налимов. – М. : Изд-во «Прометей» МГПИ им. Ленина, 1989. – 182 с.

13. Чикалин М. Творение и закономерности развития в природе и обществе: наука, техника, язык. Кн. 1 / М. Чикалин. – М. : Белые Альвы, 2005. – 208 с.
14. Малюта А. Н. Закономерности системного развития / А. Н. Малюта. – Киев : Наук. думка, 1990. – 136 с.
15. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
16. Моисеев Н. Н. Глобалистика и футурология / Н. Н. Моисеев // Обществ. науки и современность. – 2000. – № 2. – С. 21–27.
17. Мертвая вода. От социологии к жизнеречению : ист.-филос. очерк. – Харьков : ООО «Инфобанк», 2009. – 864 с.
18. Демидов С. Поиск модели развития. Сборник суждений по устройству мира, их анализ и предложения / С. Демидов. – СПб. : Изд. дом «Петрополис», 2007. – 612 с.
19. Черников Т. С. Поиск новой парадигмы экономической науки (Обзор литературы) / Т. С. Черников // Экономическая теория в XXI Веке – 8 (15): Экономика модернизации : монография / под ред. Ю. М. Осипова, А. Ю. Архипова, Е. С. Зотовой. – Ростов н/Д : Вуз. книга, 2011. – С. 445–450.
20. Яковец Ю. В. В. И. Вернадский о закономерностях циклической динамики науки и современная научная революция / Ю. В. Яковец // Соц. экономика. – 2010. – № 1. – С. 54–60.

ДУХОВНЕ ВИРОБНИЦТВО У СТРУКТУРІ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ПОЛІТЕКОНОМІЧНОГО ЗНАННЯ

Броницька В. В.

Розглянуто значення духовного виробництва в становленні нової парадигми економічної науки. Обґрунтовано ключову роль духовного виробництва в соціально-економічному розвитку і створенні інтегрального знання. Проаналізовано основні напрями становлення нової парадигми економічної науки та визначено її універсальні принципи. Доведено необхідність розгляду соціально-економічної системи в процесі соціоприродної еволюції.

Ключові слова: парадигма економічної науки, постнекласична наука, духовне виробництво, ноосфера, інформація.

SPIRITUAL PRODUCTION IN THE STRUCTURE OF A NEW PARADIGM OF ECONOMIC KNOWLEDGE

Bronitskaya V. V.

The role of cultural production in the formation of a new paradigm of economic science is considered. The key role of spiritual production in the socio-economic development and creation of integral knowledge are justified. The main directions of establishing a new paradigm of economic science are analyzed, and

its universal principles are defined. The necessity of consideration of socio-economic system in the process of social and natural evolution is justified.

Key words: *the paradigm of economics, postneoclassical science, spiritual production, noosphere, information.*

УДК 330.1-049.5

ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОЇ І МАЙНОВОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Г. Ю. Дарнопих, кандидат економічних наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Розглянуто найважливіші аспекти економічної і правової безпеки особи – особисту і майнову захищеність. Систематизовано причини, чинники та тенденції збереження стабільно низького рівня особистої і майнової безпеки в умовах криміналізації суспільства. Проаналізовано сучасний стан цієї проблеми та можливі шляхи її розв'язання.

Ключові слова: *економічна безпека особи, правова безпека особи, особиста захищеність, майнова захищеність, криміналізація суспільства, особисті інтереси, права людини.*

Постановка проблеми. Актуальність теми статті зумовлена пошуком засобів, спрямованих на створення належного рівня економічної і правової безпеки особи. Низький рівень особистої і майнової безпеки спостерігається в умовах криміналізації суспільства, яка стає реальною системною загрозою економічній і національній безпеці держави та однією з головних детермінант латентної віктимності. За таких умов поширюється зневіра в законному захисті, виникають типові ситуації суспільної аномії, що супроводжуються зміною ставлення людей до правового поля взагалі.

Науковий аналіз цих проблем потребує визначення причин, чинників і динаміки сучасного стану особистої та майнової захищеності громадян з урахуванням сучасних загальносвітових тенденцій у цій сфері. Важливість таких досліджень актуалізується необхідністю розробки дієвого механізму правової та інституційної захищеності від внутрішніх і зовнішніх небезпек та загроз, які унеможливають стабільний розвиток людини і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіку відносин у сфері економічної і правової безпеки особи ще не достатньо досліджено в еконо-

мічній та юридичній науковій літературі. Вивчення стану і перспектив особистої та майнової безпеки громадян є предметом дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як Ю. Грошевий [1], Ю. Жмур [2], А. Лапін [3], І. Літвінова [4], А. Лобода [5], Л. Мачковський [6], В. Мандибур [16], І. Михайленко [7], В. Новіков [8], І. Присяжнюк [9], І. Романюк [10], В. Серьогін [11], В. Туляков [12], Н. Шукліна [13] та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз стану особистої і майнової безпеки в сучасних умовах криміналізації суспільних відносин, виявлення причин неефективності державних структур у забезпеченні економічних і юридичних прав громадян, дослідження чинників, що впливають на формулювання девіантного мислення і девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Інституційним перетворенням у країні, процесам розбудови правової, соціальної держави і ринкової економіки активно протидіють негативні чинники. Серед них одним із головних в українських реаліях стає криміналізація суспільства, яка виявляється у переведенні суспільних процесів у сферу деструктивно-руйнівних, антисоціальних, антагоністичних за своїм характером відносин, що руйнують економічну, соціально-політичну, правову основи держави, створюють постійні системні загрози її безпеці, спричиняють тінізацію суспільно-економічних та цивільно-правових взаємозв'язків, сприяють відтворенню антисоціальної поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Найбільш активно відбувається криміналізація влади, що має наслідком нестабільність, розбалансованість діяльності політичних структур, зниження рівня керованості соціально-економічними процесами, загострення критичної невдоволеності громадян. Тому не випадково сьогодні разом із падінням довіри до влади спостерігається зміна ставлення до неї взагалі з боку суспільства. У свідомості людей відбувається переоцінка ролі і місця влади в системі суспільних відносин з яскраво вираженим негативним вектором, особливо у сфері захисту особистих прав і свобод.

Показовими в цьому плані є соціологічні опитування з приводу оцінювання ролі, яку відіграють у житті українського суспільства соціальні групи, що уособлюють у собі порушення соціального порядку та його захист. Найбільш впливовою групою респонденти вважають мафію, злочинний світ, а працівників міліції і служби безпеки, як правило, розташовують ближче до краю десятки найбільш впливових суспільних сил. Таке явище відображає стан аномії, при якому виникає психологічна ситуація, коли населення реагує на соціальні зрушення в нормативній системі таким самим системним уявленням про домінування беззаконня і нездатності відповідних соціальних груп його подолати.

Зневіра у законному захисті відображається в суб'єктивній оцінці людьми власної незахищеності перед загрозою порушення їх законних прав і інтере-

сів. За роки незалежності України відсоток респондентів, які вважають, що нічого не змогли б заподіяти у разі порушення їх прав урядом країни, практично не змінюється (1994 р. – 65,1 %, 2002 р. – 65,8 %, 2013 р. – 65,4 %). Беззахисними відчують себе громадяни і перед неправомірними діями місцевих адміністрацій (1994 р. – 56,1 %, 2002 р. – 55,9 %, 2013 р. – 55,2 %) [14].

Фахівці особливо підкреслюють формування у масовій свідомості переконання у тому, що люди, покликані захищати інтереси громадян, самі перебувають у складних відносинах з правом. Вони знаходяться як би «над» законом, унаслідок чого можуть ним маніпулювати. Решта ж громадян – «під» владою закону. Така різниця позицій формує стереотип чиновника, який переважно порушує закон, і рядового громадянина, який зазвичай додержується закону. Саме це й викликає почуття беззахисності перед свавіллям чиновників. Пересічний громадянин відчуває себе немов під подвійним тиском. З одного боку, він повинен додержуватися закону, навіть коли той обмежує його інтереси, а з другого – закон не захищає його права, оскільки правові інститути не гарантують рівність перед законом усіх громадян [15, с. 6].

Це слугує однією з причин поширення в суспільстві уявлення про порушення закону як про звичайне явище. Стан аномії супроводжується зміною ставлення людей до правового поля взагалі. Порушення закону все більше сприймається не як девіація, а як звичайний факт. Суспільство зазвичай якщо не виправдовує порушників, але й не осуджує, а про активну протидію їм взагалі не йдеться. Якщо додати до цього невпевненість громадян у здатності держави захистити їх права, а також власне безсилля перед свавіллям влади на тлі деструкції нормативного простору суспільства, то можна зрозуміти панування у масовій свідомості негативних очікувань навіть за відсутності безпосередньої загрози особистій безпеці.

Сучасні дослідження соціологів свідчать, що переважна більшість злочинів, жертвами яких стають люди, не зберігаються в їх свідомості як значуща подія. Фахівці пов'язують це з тим, що самі злочини почасти не кваліфікуються людьми як вагоме порушення суспільного порядку. Ситуація суспільної аномії сприяє тому, що ненормативне сприймається як нормальне. В умовах, коли порушення стає нормою, громадяни, що потерпають від злочинів, часто не звертаються по допомогу до правоохоронних органів, що призводить до поширення латентної віктимності.

Криміналізація суспільних відносин значно змінює систему детермінант латентної віктимності. Їх складовими сьогодні стають окремі елементи економічної та правової безпеки особи. Особливо це стосується рівня особистої та майнової захищеності громадян.

Майнова безпека громадян прямо пов'язана із захистом прав власності. Конституційні норми щодо забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, рівності всіх суб'єктів права власності перед законом, гарантування права власності на землю систематично і постійно порушуються або їх зовсім не додержуються і навіть ігнорують.

І річ тут не тільки у відсутності відповідних організаційно-правових механізмів, бюрократизації господарських і суспільних відносин, недосконалості правоохоронної і судової системи і т. п. Науковці вказують на більш глибокі причини – структурні деформації у відносинах власності, що сформувалися ще на початку приватизаційних процесів в Україні і зберігаються й дотепер. Головним прорахунком була ставка на те, що безпосередньо внаслідок приватизації автоматично і швидко виникнуть повноцінні відносини приватної власності і що саме ці відносини утворять інституціональний фундамент усієї системи ринкових перетворень. Такий результат у принципі був недосяжним через невідповідність намірів і досягнень. Фахівці слушно зазначають, що приватизація без персоніфікації власності (а саме цей результат є визначальним) стає основою не цивілізованої ринкової, а тіньової і переважно корумпованої економіки [16, с. 326].

І цим прорахунки не вичерпуються. І досі відсутнє достатнє розуміння того, що системна трансформація власності – це виключно складний багатоаспектний процес, який не обмежується реформуванням правових відносин привласнення, а передбачає відповідні зміни в реальному механізмі володіння і використання людиною різноманітних матеріальних та духовних цінностей, характері споживання виробленого продукту, специфіці відносин обміну і розподілу, а також управління економічними процесами тощо.

Помилково визначалася й сутність процесів, що були покладені в основу прийнятих у 1992 р. законів України з питань приватизації. Те, що вважалося первинним роздержавленням, було по суті вже перерозподілом власності, якою фактично володіли приватні особи в результаті неформальної тіньової приватизації у 1985–1991 рр. Досить згадати утворення на базі великих державних підприємств малих підприємств і кооперативів, що використовувалися здебільшого для переведення активів і коштів у приватні руки; номенклатурну приватизацію великих банків України (1989–1991 рр.); «партійно-комсомольський» бізнес (П. І. Лазаренко, Ю. В. Тимошенко) тих же часів та багато іншого.

Тому із самого початку перехідного періоду до ринку стратегія, логіка, політика, механізм приватизації визначалися переважно особами, прямо і безпосередньо причетними до тіньового перерозподілу власності ще в період радянської «перебудови». Утворена в такий спосіб приватнономенклатурна власність поступово стала пануючою і створювала можливість швидкого

особистого збагачення без адекватної відповідальності за її ефективне використання.

За таких умов формується якісно новий, практично невідомий світовій практиці інститут – власність без відповідального власника, який базується на системі тіньових економічних відносин і неформальних аморальних норм. Разом із ним виникають і нова ментальність, новий економічний світогляд та новий спосіб життя відповідних суб'єктів господарювання [16, с. 329]. А за відсутності реальної демократизації власність обов'язково використовуватиметься в корпоративно-кланових інтересах пануючих владних еліт і формуватиме основи офіційної державної політики. Звісно, ця політика буде спрямована в першу чергу на захист інтересів фінансової олігархії, а не суспільства і громадян.

Потрібно зазначити, що сам по собі перерозподіл власності – це об'єктивний, багатоетапний, тривалий та суперечливий процес формування будь-якої форми власності, у тому числі і приватної. Об'єкти власності в «пошуках» своїх оптимальних суб'єктів неодноразово змінюють власників, свій статус, характер використання тощо. Але особливість вітчизняних процесів у цій сфері – їх зв'язок із криміналізацією суспільних відносин, яка створила соціальну базу консервації існуючих відносин власності. Ідеться про формування певного кола суб'єктів господарювання і владних структур, які не мають нічого спільного з цивілізованим національним капіталом і національною буржуазією. Їх повністю влаштовують існуючі реалії, і вони активно протидіють змінам [16, с. 330–331].

Фахівці зазначають, що зараз ми спостерігаємо вже третю хвилю напівкримінального перерозподілу тієї частини власності, яка була протиправно привласнена внаслідок першої («перебудова» в СРСР) та другої (1991–2000 рр.) хвиль номенклатурної приватизації. Одним із виявів третьої хвилі є новий захват раніше захваченої власності шляхом так званого рейдерства [16, с. 330].

Сучасна хвиля перерозподілу власності не пов'язана ні з її персоніфікацією, ні з капіталізацією прибутків і збільшенням капітальних активів, натомість вона сприяє тінізації економіки, її корумпованості та олігархізації, а також утворенню кваліфікованого механізму відповідного лобіювання.

Як результат, права власності громадян, підприємств, малого бізнесу в умовах відсутності дієвих і справедливих правоохоронної та судової систем залишаються незахищеними з боку як напівкримінальних і кримінальних структур (рекет, рейдерство, крадіжки, шахрайство, інші неправові форми відчуження), так і держави (податкова дискримінація, свавілля чиновників, бюрократизація, корупція у державних структурах тощо).

У нинішніх умовах фактично жоден із власників не може бути впевненим в непорушності свого права. Існуюча система поки що не дає достатньої гарантії підтвердження права власності, оскільки не створено надійної системи захисту цього права. Рішення судів у частині майнових стягнень у багатьох випадках не виконуються, і проблема невиконання протягом тривалого часу рішення судів та відсутність засобів юридичного захисту на цей випадок має дійсно широкомасштабний і комплексний характер. Науковці і правознавці вважають, що на сьогодні залишаються непроведеними конкретні реформи у законодавстві та адміністративній практиці, а чинні закони не є досконалими [17, с. 6]. Так, Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що розташовані на них, які знаходяться в приватній власності, для суспільних потреб або за мотивами суспільної необхідності» містить суттєві недоліки як у визначенні понять, так і у правовому регулюванні цих відносин і, отже, сам може бути потенційною загрозою для прав власників.

У теперішній час в Україні продовжує діяти застаріла і неефективна так звана «актова система», коли держава займається лише реєстрацією правових актів, у ході якої орган реєстрації не приймає рішення про законність чи дійсність правового акта і фактично не несе жодної відповідальності перед сумнійними набувачами, які стають беззахисними перед шахраями. Як наслідок – близько третини звернень до судів і правоохоронних органів у державі пов'язані саме з конфліктами на тлі законності або дійсності правових актів.

Невиконання рішень вітчизняних судів у частині майнових стягнень, що захищають власність, залишається однією з нагальних проблем у сфері додержання права на мирне володіння своїм майном. За офіційними даними, у роки незалежності виникла заборгованість України щодо виконання судових рішень у сфері порушень прав людини понад 130 млрд грн і щоденно цей борг зростає.

За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, лише 5–10 % майна в Україні мають належним чином оформлені правоустановчі документи, тому обсяг прав і економічних можливостей для тих, чия власність є неоформленою чи недооформленою, значно вужче, а впевненість у недоторканності майна зовсім відсутня. Ця проблема навіть виходить за рамки захисту прав власності і стає суттєвим гальмом для розвитку економіки країни в цілому, особливо якщо зважити на складний і ризикований процес придбання майна в Україні, у результаті якого людина в кращому разі одержує право користуватися набутим активом здебільшого лише на певний час. Добросовісні власники перебувають під постійною загрозою стати жертвами

рейдерів, злодіїв та грабіжників, а їх право власності значною мірою є ілюзорним. Підтвердженням цього можуть бути резонансні крадіжки навіть із державних органів правоустановчих документів по нерухомості (зникнення у січні 2008 р. земельних документів із архіву Броварської райдержадміністрації, викрадення у березні 2010 р. у центрі Києва джипа з документами щодо приватизації в столиці за 2006–2010 рр. і т. п.) [17, с. 6].

Але й належно оформлені об'єкти власності в умовах вітчизняних реалій теж містять проблеми захисту прав власності. Наприклад, людина володіє, користується та розпоряджається приватизованою квартирою в багатоквартирному будинку, але не є повноцінним співвласником усього будинку, оскільки відсутні належні алгоритми взаємодії і вирішення спорів із сусідами.

Підтвердженням актуальності проблем у системі державної реєстрації прав власності на нерухоме майно є дані рейтингу Doing Business 2012, за якими Україна по зручності реєстрації прав власності посідає 141-ше місце серед 182 країн, а за рівнем захисту прав власності на фізичні активи ділить з Анголою 128-ме місце із 130 країн світу (за даними IPR) [17, с. 6].

Низький рівень майнової і особистої безпеки пов'язаний також із проблемами забезпечення інших конституційних прав і свобод громадян.

Однією з найбільш масових системних проблем є порушення права на захист і ненадання кваліфікованої правової допомоги. Законодавство містить окремі положення, що регулюють питання надання безоплатної правової допомоги, але механізм, який би забезпечував реальний доступ осіб до такої допомоги, досі не розроблено.

Порядок визначення адвоката через адвокатські об'єднання не забезпечує надання якісної і своєчасної правової допомоги. Держава ж забезпечує безоплатну правову допомогу фактично далеко не за всіма категоріями кримінальних справ і обвинувачених. Якість такої допомоги зазвичай є вкрай низькою. Матеріально не зацікавлені адвокати лише формально присутні в процесі і не виконують свої функції захисників.

А така допомога вкрай необхідна, оскільки сучасний стан судової влади в країні утворює загрозу позбавлення громадян права на справедливий суд. З одного боку, неефективна система відповідальності суддів дозволяє їм уникати відповідальності за порушення присяги та законів, а з другого – фактично створено умови для тиску на суддів з боку впливових осіб та провладних структур. Судді бояться виносити законні рішення під загрозою ускладнення просування по службі, ініціювання звільнення або притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо. За результатами соціологічних опитувань, проведених Центром суддівських студій разом з Українською незалежною суддівською асоціацією, 31 % респондентів свідчили про спроби прокурорів неправомірно впливати на позицію суду під час розгляду судових

справ. Якщо додати сюди ще й корупційну складову, то сподівання на справедливість судових рішень стає примарним.

За таких умов порушується важливий принцип доступності суду для всіх категорій громадян. Вільний доступ до правосуддя передбачає обов'язок судів не відмовляти у розгляді справи компетентної юрисдикції, територіально зручне розташування судів, наявність достатньої кількості судів та суддів. Однією з важливих умов доступу до правосуддя є обізнаність особи про організацію і порядок діяльності судів. Правосуддя не вважається доступним, якщо система судів залишається для особи складною і незрозумілою в плані визначення компетентного суду для розгляду її справи. У той же час, наприклад, багато проблем у питанні юрисдикції судів виникло з утворенням адміністративних судів. Є багато прикладів того, коли суди по черзі відмовляють у розгляді справи, стверджуючи, що справа перебуває за межами їх компетенції. У такій ситуації часто порушується право на свободу та особисту недоторканність. Усупереч ст. 29 Конституції України затримання без ордеру суду трапляється набагато частіше, ніж за судовим ордером. Також поширеним є необґрунтоване тримання під вартою під час кримінального процесу. Зазвичай це відбувається з метою одержання зізнання у вчиненні злочину. Арсенал засобів, що використовуються в таких випадках, звичний для правоохоронців, хоча і незаконний: нереєстрація затримання; тиск, залякування та погрози; використання адміністративного арешту з метою кримінального переслідування; продовження строку затримання тощо. На цьому фактично тримається вся система дізнання і слідства.

По більшості заяв про вчинення злочинів кримінальні справи не порушуються. За даними МВС, така доля 75 % заяв. І хоча в принципі відмова в порушенні кримінальної справи згодом може бути скасована судом, зволікання з розслідуванням завжди негативно позначається на його якості. Загальновідомо, що часто не порушуються справи навіть за фактом позбавлення життя. Найбільше відмов у порушенні кримінальної справи в разі позбавлення життя працівником правоохоронного органу, загибелі внаслідок ДТП, смертей у лікарнях і місцях позбавлення волі. Усе більше поширюються факти ухвалення незаконних рішень про припинення досудового слідства і закриття справ.

Тому не випадково, що за 13 останніх років Україна програла у Європейському суді з прав людини позовів майже на 200 млн грн. Найчастіше ЄСПЛ фіксує в Україні порушення прав громадян на справедливий суд, на особисту недоторканність та на правовий захист. У 2013 р. Євросудом проти України було ухвалено 42 рішення. На виконання рішень ЄСПЛ у 2013 р. держава виплатила понад 59 млн грн. У теперішній час у провадженні в Євросуді знаходяться близько 14 тис. заяв проти України (12,4 % від усіх справ ЄСПЛ в 2013 р.) [18, с. 2].

Систематично і постійно порушуються вимоги трудового законодавства, зокрема зберігається практика виплати заробітної плати «в конвертах» без належного оформлення трудових відносин. Це призводить до порушення закріплених Конституцією України прав найманця і зниження його соціальної захищеності. Так, у разі неофіційного прийняття на роботу порушуються такі права громадян: право на зарплату не нижче встановленої законом (у тому числі на доплати, надбавки та інші заохочувальні виплати); одержання соціальних гарантій, передбачених законодавством для найманих працівників (оплачувана відпустка, у тому числі по вагітності, пологах і догляду за дитиною; на оплату тимчасової непрацездатності; на догляд за хворою дитиною; на достроковий вихід на пенсію у разі шкідливих умов праці; на соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві; на одержання допомоги по безробіттю тощо).

До того ж, оскільки з «тіньових» зарплат не здійснюються необхідні відрахування в державний бюджет, Пенсійний фонд України та інші фонди соціального страхування, недонадходження в державні центральні фонди призводять до дефіциту коштів на охорону здоров'я, освіту, культуру, виплату пенсій та допомог. У 2013 р. недонадходження до бюджету становили близько 60 млрд грн.

Ситуація ускладнюється систематичною заборгованістю по виплатах уже заробленої заробітної плати.

За 10 місяців 2013 р. правоохоронці відкрили 1696 кримінальних справ стосовно керівників підприємств усіх форм власності, які мають заборгованість по заробітній платі. 90 керівників підприємств-боржників були усунені з посад. За офіційними даними, фактична заборгованість по виплаті заробітної плати в Україні станом на 1 листопада 2013 р. становила понад 1 млрд грн [19, с. 2].

Політики та науковці пропонують численні варіанти і засоби щодо протидії існуючій протиправній практиці, легалізації виплат заробітної плати та посилення соціального захисту найманих працівників. Водночас фахівці зазначають, що ці питання доцільно вирішувати в площині адміністративного регулювання та шляхом удосконалення трудового законодавства (впровадження обов'язкової письмової форми трудового договору, без укладання якого працівник не може бути долучений до роботи, та посилення відповідальності за порушення норм трудового права), і застерігають від простого посилення кримінальної відповідальності у сфері трудових відносин. Така позиція мотивується великим ризиком, за яким більш жорстка кримінальна відповідальність не приведе до поліпшення гарантій для працівників, а, навпаки, може дати зворотний ефект. Цілком імовірно, що в обхід умов трудового законодавства потенційні роботодавці переходитимуть на систему

праці на основі цивільно-правових договорів, не пов'язаних із трудовими (наприклад, на основі угод про надання послуг). За таких умов існує загроза порушення норм не тільки трудового, а й податкового законодавства. Громадяни ж будуть поставлені перед жорстоким вибором: працювати за цивільною угодою про надання послуг, не маючи офіційного стажу і відрахувань у Пенсійний фонд, або не працювати взагалі. Тому в цьому плані реформування потребує не тільки трудове, а й податкове законодавство [20, с. 2].

На стан особистої і майнової безпеки впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники, особливо глобалізаційного плану. Всезагальне зростання ролі і значення інформації, інтенсивне використання інформаційного простору на основі сучасних досягнень технічного прогресу, широка практика створення баз даних – це сьогодні загальносвітова тенденція і норма життя. Але способи і методи збирання інформації через соціальні мережі і залучення технічних пристроїв працюють практично безконтрольно, і це призводить до порушення прав і свобод особистості. Так, значне поширення останніми роками використання технічних засобів для стеження за громадянами суттєво порушує право на недоторканність приватного життя. З одного боку, зростає кількість скарг на застосування таких засобів приватними особами, а з другого – держава теж розширює використання можливостей для збирання інформації про громадян. Щорічно апеляційні суди розглядають десятки тисяч подань правоохоронних органів про надання дозволів на вилучення інформації із каналів зв'язку, накладення арешту на кореспонденцію, застосування технічних засобів для одержання інформації, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян. При цьому, наприклад, СБУ в середньому щорічно завершує розслідування близько 900 кримінальних справ, із яких не більше 700 потрапляють до суду. Це означає, що понад 7,5 тис. санкцій були одержані даремно, якщо виходити з інтересів справи, а не певних осіб. За даними Генпрокуратури, тільки 19 % матеріалів, одержаних у результаті оперативно-розшукових заходів СБУ, використовуються в подальшому при порушенні кримінальних справ. Наприклад, у 2003 р. у Києві і Київській області з одержаних 96 дозволів суду на проведення оперативно-технічних заходів не було жодного випадку використання таких матеріалів як доказів у кримінальних справах [21, с. 6]. Виникає запитання: з якою метою проводяться 80 % усіх оперативно-розшукових дій СБУ і яким чином використовуються одержані матеріали? Це стосується й МВС.

Фахівці зазначають, що ситуація ускладнюється нечіткістю або відсутністю відповідних процедур та меж втручання в приватне життя. Так, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не повною мірою відповідає принципам визначеності і передбачуваності. Недосконалість цієї процедури визнає й Генпрокуратура. На практиці прокурор не може внести в суд протест

відносно надання судом санкції на вилучення інформації із каналу зв'язку. Таку санкцію може скасувати або суд, або орган, який надіслав подання. Отже, фактично контроль за цим процесом відсутній.

Законодавство не передбачає й чітких підстав для вилучення інформації із каналів зв'язку, а також певного строку, протягом якого може вилучатися така інформація.

Висновки. Дослідження стану окремих сторін економічної і правової безпеки особи дає можливість констатувати, що сучасними умовами існування людини є невизначеність, труднощі в психологічній, економічній, фінансовій, правовій, політичній та інших сферах життєдіяльності.

У держави відсутня основа формування економічної, правової та громадянської свідомості особистості, не розроблено механізм захисту її прав і свобод, підтримання законності і правопорядку в суспільстві, що, у свою чергу, сприяє поширенню таких негативних явищ, як деградація особистості, суспільна аномія, злочинність, корупція, криміналізація суспільства.

Проведений аналіз свідчить про те, що система правового регулювання і державного контролю захисту конституційних прав і свобод громадян повинна формуватися до появи некерованих процесів девіантного характеру в цій сфері і бути спроможною протидіяти сучасним внутрішнім та зовнішнім загрозам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грошевий Ю. М. Коментар до статей 29, 30, 31 Конституції України : [Конституція України. Науково-практичний коментар] / Ю. М. Грошевий // Вибр. пр. / Ю. М. Грошевий. – Х. : Право, 2011. – С. 200–232.
2. Жмур Ю. Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 162 Кримінального кодексу України (порушення недоторканості житла) / Ю. Жмур // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – № 5. – С. 144–147.
3. Лапин А. А. Стратегия обеспечения криминологической безопасности личности, общества, государства и ее реализация органами внутренних дел : монография / А. А. Лапин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 295 с.
4. Літвінова І. Ф. Щодо визначення права особи на недоторканість житла чи іншого володіння / І. Ф. Літвінова // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 59–64.
5. Лобода А. М. Поняття та зміст правової безпеки особи / А. М. Лобода // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – № 10. – С. 121–125.
6. Мачковский Л. Г. Преступления против личных прав граждан (ст. ст. 136–140 УК РФ) / Л. Г. Мачковский // Энциклопедия уголовного права. – СПб. : Изд-во проф. Малинина СПб ГКА, 2011. – Т. 16 : Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина, гл. 2. – С. 150–208.
7. Михайленко І. В. Поняття і зміст права на недоторканість приватного життя / І. В. Михайленко // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – Вип. 113. – С. 183–190.

8. Новиков В. Понятие частной жизни и уголовно-правовая охрана ее неприкосновенности / В. Новиков // Уголов. право. – 2011. – № 1. – С. 43–49.
9. Присяжнюк І. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканості житла або іншого володіння особи в Україні : монографія / І. І. Присяжнюк. – К. : Нац. акад. прокуратури України ; Кіровоград : МПП «Антураж А», 2011. – 290 с.
10. Романюк І. Щодо ролі правоохоронних органів України у забезпеченні права особи на безпеку / І. Романюк // Підприємництво, госп-во і право. – 2010. – № 9. – С. 9–11.
11. Серьогін В. О. Право на недоторканість приватного життя (прайвесі) у конституційно-правовій теорії та практиці : монографія / В. О. Серьогін. – Х. : ФІНН, 2010. – 608 с.
12. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. – 336 с.
13. Шукліна Н. Зміст конституційного принципу визнання людини найвищою соціальною цінністю / Н. Шукліна // Право України. – 2010. – № 11. – С. 76–83.
14. Основні соціальні групи суспільства: проблеми внутрішньої безпеки, довіра та оцінки населення [Електронний ресурс] / Соціол. група «Рейтинг», 2013, листопад. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_life_Safety_11.2013.8.pdf.
15. Злобина Е. Субъективная защищенность и правовая защита / Е. Злобина // Зеркало недели. – 2002. – 21 дек. (№ 49).
16. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.
17. Цвирко Е. Страна «недособственников» / Е. Цвирко // Зеркало недели. – 2013. – 18 июня (№ 22).
18. Самое важное: Украина // Время. – 2013. – 15 окт. (№ 145).
19. Самое важное: Украина // Время. – 2013. – 14 нояб. (№ 163).
20. Сколотяный Ю. Кто был никем, тот будет в доле / Ю. Сколотяный // Зеркало недели. – 2013. – 12 окт. (№ 37).
21. Примаченко А. Бесправие человека: традиции и новые тенденции / А. Примаченко // Зеркало недели. – 2009. – 14 нояб. (№ 44).

ПРОБЛЕМЫ ЛИЧНОЙ И ИМУЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРИМИНАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Дарных Г. Ю.

Рассмотрены наиболее важные аспекты экономической и правовой безопасности личности – личная и имущественная защищенность. Систематизированы причины, факторы и тенденции сохранения стабильно низкого уровня личной и имущественной безопасности в условиях криминализации общества. Проанализированы современное состояние этой проблемы и возможные пути ее решения.

Ключевые слова: экономическая безопасность личности, правовая безопасность личности, личная защищенность, имущественная защищенность, криминализация общества, личные интересы, права человека.

PROBLEMS OF PERSONAL AND PROPERTY SECURITY UNDER CRIMINALIZATION OF SOCIETY

Darnoprykh G. U.

The most significant aspects of the economic and legal security of the individual are considered. They are personal and property protection. The causes, factors and trends of conservation of stable low level of personal and property safety under criminalization of society are systematized. The current state of the problem and its possible solutions are analyzed.

Key words: economic security of person, the legal security of the person, personal protection, property protection, the criminalization of society, personal interests, human rights.

УДК 331.101+330,5

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ НА КАЧЕСТВО ЖИЗНИ

О. В. Бервено, кандидат экономических наук, доцент
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Рассмотрена категория «качество жизни» как ключевой ориентир государственной социально-экономической политики. Обобщено представление относительно содержания социальной ответственности субъектов хозяйствования, включая его экологическую составляющую. Проанализирована взаимосвязь качества жизни населения и деятельности субъектов хозяйствования. Доказано влияние социальной ответственности на процесс повышения качества жизни населения.

Ключевые слова: социальная ответственность субъектов хозяйствования, качество жизни, потребности, экономические интересы, уровень жизни.

Постановка проблеми. Проблема качества жизни, его определения, измерения, выявления факторов влияния постепенно становится объектом пристального внимания ученых, общественных деятелей и практиков. Если еще несколько лет назад вопросы повышения качества жизни обсуждались лишь в узких кругах научного и экспертного сообществ, то сегодня словосочетание «качество жизни» можно встретить как в выступлениях представителей политической арены, органов государственной власти и местного самоуправления, так и на страницах журналов и газет. В настоящее время задача повышения качества жизни стала ключевым ориентиром государственной социально-экономической политики. Особую актуальность в этой проблематике приобретает, по нашему мнению, такое ее направление, как влияние социальной ответственности субъектов хозяйствования на качество жизни.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы формирования социальной ответственности в современных социально-экономических условиях отражены в научных трудах таких ученых, как И. Бестужев-Лада, А. Гальчинский, В. Геец, А. Гриценко, А. Колот, Е. Луценко, Е. Панкратова, С. Спиридонова, О. Сухарева, А. Ткачева и др.

Показателями повышенного внимания к вопросам повышения качества жизни в современной Украине являются публикации в различных периодических изданиях, проведение научно-практических конференций, форумов и семинаров. Различные аспекты качества жизни рассмотрены в работах Н. Абакумова, В. Бобкова, С. Валентя, В. Жеребина, М. Кизима, Е. Либановой, В. Мандыбуры, Р. Подоваловой, В. Пономаренко, А. Ревенко, Б. Саенко и др. Однако, несмотря на значительный интерес ученых к данной проблеме, еще выработано недостаточно много подходов к вопросам повышения качества жизни населения. В частности, проблема социальной ответственности субъектов хозяйствования в отношении повышения качества жизни проанализирована недостаточно, что обуславливает актуальность темы статьи.

Формулирование целей. Концепция качества жизни в первую очередь направлена на гуманизацию социальных процессов, обеспечение наилучших условий развития человека и общества. Цель статьи – рассмотрение взаимосвязи качества жизни населения и деятельности субъектов хозяйствования, влияния их социальной ответственности на процесс повышения качества жизни населения. Весьма актуальной проблемой является характеристика содержания и влияния социальной ответственности субъектов хозяйственной деятельности на качество среды обитания, здоровье и благосостояние человека.

Изложение основного материала. Качество жизни – сложное, многоуровневое и многомерное явление, отображающее все стороны жизнедеятельности человека. Оно включает не только материальные условия жизни человека, но

и возможности выбора и удовлетворения разнообразных потребностей, условия развития человеческих качеств и потенциала в целом. Приведем одно из рабочих определений качества жизни: «совокупность свойств жизни человека, включающая его внутренние возможности осуществлять жизнедеятельность с той или иной интенсивностью и экстенсивностью (жизненный потенциал), и свойства, выражающие уровень соответствия параметров среды и характеристик жизненных процессов индивидуально и социально позитивным потребностям, интересам, ценностям и целям» [1, с. 60]. Как видно из приведенного определения, особую роль в повышении качества жизни играют параметры среды обитания, которые, в свою очередь, имеют как естественную (природную) основу, так и искусственную (рукотворную), сотворенную человеком в ходе хозяйственной деятельности.

Качество жизни зависит от влияния множества факторов, но в первую очередь формируется в социальной сфере. Поскольку под качеством жизни понимается комплексная характеристика условий жизнедеятельности населения, то прослеживается его тесная зависимость от культурных особенностей, системы ценностей и социальных стандартов, существующих в обществе. Осуществление процесса повышения качества жизни предполагает сознательное воздействие на его составляющие. В процессе повышения качества жизни его целью выступает достижение удовлетворения всех потребностей человека: физиологических, социальных, духовных.

Необходимым условием эффективного процесса повышения качества жизни населения является социальная ответственность его участников. Этот процесс необходимо рассматривать как комплекс мер, целенаправленно вырабатываемых и осуществляемых благодаря усилиям власти, бизнеса и населения путем удовлетворения потребностей и создания условий для их удовлетворения в рамках своих возможностей и прерогатив. Однако все меры, направленные на повышение качества жизни населения, могут быть эффективно реализованы лишь при объединении усилий всех субъектов процесса повышения качества жизни и в условиях высоких стандартов социально ответственного поведения.

Чтобы выделить основные направления влияния социальной ответственности субъектов хозяйствования на качество жизни, необходимо обратиться к сути понятия социальной ответственности, сложившейся на данный момент. Прежде всего остановимся на самой категории «ответственность» и ее трактовке. Ответственность – это многогранное философское понятие, «отражающее объективный, исторически конкретный характер взаимоотношений между личностью, коллективом, обществом с точки зрения сознательного осуществления предъявляемых к ним взаимных требований» [2, с. 469]. У индивида ответственность формируется как результат тех внешних требований,

которые к нему предъявляет общество. Воспринятые индивидом, они становятся внутренней основой мотивации его ответственного поведения, регулятором которого служит совесть. Формирование личности предполагает воспитание у нее чувства ответственности, которая становится ее свойством. Формируясь в процессе становления личности, ответственность выступает регулятором ее поведения и в хозяйственной практике. В этом случае речь идет уже об ответственности хозяйствующих субъектов перед обществом за результаты своей деятельности – социальной ответственности.

Наиболее полно отражающим сущность данного феномена, по нашему мнению, можно считать следующее определение: «Социальная ответственность (*social responsibility*) – ответственность организации за воздействие ее решений и деятельности на общество и окружающую среду через прозрачное и этическое поведение, которое содействует устойчивому развитию, включая здоровье и благосостояние общества; учитывает ожидания заинтересованных сторон; соответствует применяемому законодательству и согласуется с международными нормами поведения; и интегрировало в деятельность всей организации и применяется в ее взаимоотношениях» [3].

Исходя из изложенного, выделим основные проявления влияния социальной ответственности на качественные характеристики среды обитания человека, его здоровье и благосостояние.

Коротко остановимся на каждом из этих направлений. Устойчивое развитие сегодня, безусловно, является императивом выживания человечества. К началу XXI в. хозяйственное воздействие человека на природу достигло масштабов фактора изменения эволюции, а антропогенные факторы стали преобладающей силой в формировании характеристик окружающей среды. По справедливому замечанию В. Вернадского, «лик планеты стремительно изменился». И это произошло потому, что человечество превратилось в силу, сопоставимую по мощи своего влияния на биосферу с планетарными геологическими процессами, *т. е. человечество с его техникой стало решающим фактором миграции вещества и энергии в природе Земли* [4–7].

Окружающая среда может без опасности разрушения, без катастрофы испытывать воздействие только определенного «объема» (предела) хозяйственной емкости воздействия. Допустимый уровень воздействия на биосферу к началу XXI в. человек превысил десятикратно. Как отмечает В. Данилов-Данильян, вне всякого сомнения, биосфера находится в фазе кризиса, а нам угрожает катастрофа, перерастание кризиса в катастрофу [5, с. 403].

Осознание приведенного факта нашло понимание в сознании мирового бизнес-сообщества. Существенные и знаковые события последних десятилетий дают основание полагать, что социальная ответственность предпринимателей, экономичность и энергоэффективность экономических благ выходят

на одно из первых направлений конкуренции в XXI в. Свидетельством такого вывода могут служить инкорпорирование показателей экономической ответственности в рейтинги инвестиционной привлекательности, развитие систем добровольной экологической сертификации, появление механизмов отслеживания легальности происхождения продукции, повышение роли экологического фактора в политике публичных закупок и др.

Социальная ответственность должна быть четко обозначена для каждого участника процесса повышения качества жизни населения и рассматриваться в соответствии с международными стандартами по устойчивому развитию в трех направлениях: экономика, социальная политика и экология. Социальная ответственность бизнеса в экономической составляющей – это в основном капитальные вложения и внедрение современных технологий, улучшающих потребительские свойства и социальную значимость производимых товаров и услуг; социальная составляющая – это средства, направляемые на обеспечение социальных гарантий сотрудникам предприятий и членам их семей, а также на решение проблем в сфере занятости, образования, жилья, безопасности, охраны здоровья и др.; экологическая составляющая – это затраты на специальное оборудование по развитию экологии производства и его безопасности, обеспечение экологической безопасности жизнедеятельности социума.

«Зеленая экономика» – экологическая стандартизация в условиях глобализирующейся мировой экономики – набирает обороты. Участие в добровольных механизмах подтверждения и обеспечения соответствия международным стандартам социальной, в том числе и прежде всего экологической, ответственности все больше и больше будет использоваться как характеристика оценки уровня и качества менеджмента. В первой половине 2009 г. появились обзоры аналитиков банка HSBC и программы ООН по охране окружающей среды относительно «зеленой составляющей» в компенсационных правительственных мерах по преодолению финансово-экономического кризиса. Как отмечают Е. Шварц и А. Книжников, результаты этих обзоров свидетельствуют о направленности социальной ответственности на создание модели «зеленого роста» экономики (см. табл. 1).

Украина, как и ряд других постсоветских стран, в этих обзорах отсутствует. Как правило, в таких случаях считается, что «зеленая часть» антикризисных расходов государства и бизнеса ничтожно мала, а собственно социальная ответственность находится на очень низком уровне. «Эрозией ответственности» назвал В. Симоненко уровень социальной ответственности Украины в области сохранения окружающей природной среды. В процессе составления экологосберегающих программ «все начинается с недостаточной, в большинстве случаев непрофессионально поставленной цели и масштабы принимаемых государственных программ. Отсутствует всестороннее их научное

обоснование. А там, где есть и противоречит экономическим целям разработчиков, она просто игнорируется. Систему организации выполнения программ можно охарактеризовать одной фразой – принципом коллективной безответственности» [9, с. 384].

Таблица 1

«Зеленая составляющая» пакетов антикризисных мер правительств развитых стран и Китая по преодолению последствий глобального финансового кризиса 2008 г.

Страна	Пакет антикризисных мер, млрд дол. США	Период	«Зеленая составляющая» – пакет антикризисных мер	
			млрд дол. США	%
Австралия	26,7	2009–2012	2,5	9,3
Китай	586,1	2009–2010	221,3	37,8
Япония	485,9	с 2009	12,4	2,6
Южная Корея	38,1	2009–2012	30,7	80,5
Германия	104,8	2009–2010	13,8	13,2
Франция	33,7	2009–2010	7,1	21,2
Италия	108,5	с 2009	1,3	1,3
Испания	14,2	2009	0,8	5,8
Великобритания	30,4	2009–2012	2,1	6,9
Канада	31,8	2009–2013	2,6	8,3
США (EESA)	185,0	на 10 лет	18,2	9,8
США (FRRA)	787,0	на 10 лет	94,1	12,0

Источник: [8, с. 32].

Вместе с тем экономическое развитие Украины, модернизация ее экономики, вхождение в Европейское сообщество, рост национальной конкурентоспособности немислимы без становления социальной ответственности бизнеса, включая его экологическую составляющую.

Векторы возможного антропогенного изменения эволюции планеты могут быть прямо противоположными. «В одном случае, если общество не поймет своей роли и места в природе и не изменит свое отношение к при-

роде, созданный человеком научно-технический потенциал может привести к уничтожению биогенных условий существования живого вещества планеты и человека в том числе. Другой сценарий возможен тогда, когда осознав свои подлинные цели, человечество направит все усилия на создание ноосферы – осуществит такое преобразование социоприродного бытия, которое обеспечит, говоря современным языком, коэволюцию социоприродного Универсума, взаимообусловленное развитие общества и его природного окружения в интересах максимального проявления человеческого существования» [10, с. 38].

Второе направление влияния социальной ответственности на качество жизни человека – это содействие росту его благосостояния и здоровья. Несмотря на то что благосостояние и здоровье – не идентичные понятия, но влияние социальной ответственности бизнеса как на одно, так и на другое осуществляется через обеспечение населения необходимыми для жизни материальными, социальными и культурными благами.

Обратим внимание на факт низкого уровня благосостояния населения Украины в целом, низкий уровень доходов и, следовательно, низкую платежеспособность населения. Более того, отметим, что сложный период рыночной трансформации сопровождается высокими социальными издержками, что и к настоящему времени не позволило ей достичь дореформенного уровня. «В 1990 г. украинский ВВП на душу населения по паритету покупательной способности (ППС) превышал среднемировые показатели на 11 %, а в 2012 г. он был на 40 % ниже среднемирового и составил 21,4 % уровня стран ЕС. В 2012 г. из 229 государств Украина, с ВВП в размере 7500 дол. на душу населения, находилась на 139 месте» [11, с. 5]. Такая ситуация актуализирует проблему доходов, благосостояния. Решение этой проблемы имеет, по нашему мнению, два взаимосвязанных аспекта: производительность труда и справедливое распределение созданной стоимости. Социальная ответственность бизнеса в первом случае распространяется на такие важные области хозяйственной деятельности, как технико-технологическое оснащение производства, условия и безопасность труда.

Устаревшие техника и технология производства, изношенность основных фондов производства консервируют низкую производительность труда и слабую заинтересованность работников повышать свое мастерство. Социально ответственный бизнес не может этого не понимать: сохранив старую структуру производства, не модернизировав экономику страны, мы никогда не сможем преодолеть отставание в объемах ВВП на душу населения, производительности труда и вписаться в глобализирующийся мир на правах не аутсайдеров, а равноценных партнеров (табл. 2).

**Производительность труда и ВВП (общий)
на душу населения по ППС в 2012 г. (оценка)**

Ранг	Страна	ВВП общий по ППС, тыс. дол.	Занятость населения, тыс. чел.	Годовая производительность труда		ВВП на душу населения по ППС	
				тыс. дол./чел.	США – 100 %	дол. в год	США – 100 %
1	ЕС	15.970.000000	2063100	77,4	69,2	35100	69,2
2	США	15.940.000000	1424450	111,9	100	50700	100
3	Китай	12.610.000000	7465975	16,9	15,1	9300	18,3
6	Германия	3.250.000000	41513,8	78,3	70,0	39900	78,7
7	Россия	2.555.000000	70951,3	36,0	32,2	18000	35,5
9	Великобритания	12.375.000000	29504,4	80,5	71,9	37500	74,0
10	Франция	2.291.000000	26712,7	85,8	76,5	36100	71,2
11	Италия	1.869.000000	22931,1	81,2	72,6	30600	60,4
22	Польша	814.100000	15,844,2	51,4	45,9	20900	41,2
39	Украина	340.700000	20354,3	16,7	14,9	7500	14,8
54	Казахстан	235.600000	8087,4	29,1	26,0	14100	27,8
63	Беларусь	149.200000	4950,0	30,1	26,9	15900	31,4
75	Азербайджан	98.360000	6199,8	15,9	113,9	10,700	21,1

Источник: [11, с. 6].

Нельзя не согласиться с украинским ученым П. Ещенко в том, что настало время «осмыслить просчеты и неудачи в процессе более чем 20-летнего развития Украины и разработки ею новой экономической стратегии. В новой

социально-экономической модели следует обозначить ее важнейшие составляющие в экономической, социальной, национальной, культурной, научно-технической, внешнеэкономической, внешнеполитической и других сферах. Это откроет новую страницу в стратегии Украинского государства, позволит стране модернизировать экономику на путях инновационных преобразований и интегрироваться в мировую экономику как равноправному партнеру, откроет ей доступ к мировому доходу» [11, с. 6]. Решить такую задачу без культивирования социальной ответственности невозможно.

Не менее сложной и важной задачей социальной ответственности бизнеса является повышение качества жизни через улучшение таких составляющих, как уровень заработной платы, размер и содержание социального пакета, партнерские взаимоотношения. В любой национальной экономике человеческий потенциал, человеческий капитал – ведущий фактор производства, неперемное условие увеличения конкурентоспособности. Самыми успешными являются те страны, которые инвестируют ресурсы не в финансы и недвижимость, а в человеческий капитал. Чаше всего при изучении проблем инвестирования в человеческий капитал мы рассматриваем расходы на образование, здравоохранение, науку. Это, безусловно, очень важно. Но у бизнеса есть своя ниша в этом процессе, и она достаточно емкая. Естественно, хозяйствующие субъекты в первую очередь ориентированы на совершенствование собственного человеческого потенциала. И во многом этот процесс зависит от тех доходов, которые получают работники. В доходобразующей деятельности все важно: не только размер получаемого дохода, но и характер мотивации и стимулирования, участие в управлении, т. е. степень участия каждого работника в результатах деятельности фирмы, микроклимат на производстве и степень удовлетворенности трудом. Только при наличии всех перечисленных компонентов можно говорить о согласовании интересов, партнерских взаимоотношениях между трудом и капиталом, а следовательно, о сплоченности общества и социальной ответственности бизнеса, содействующего наращиванию человеческого, интеллектуального и социального капитала общества. Тем самым бизнес опосредованно обеспечивает себя качественными факторами производства.

Доходы имеют огромное значение в становлении качества жизни работника, определяя материальный уровень жизни и создавая условия для развития и раскрытия человеческого потенциала.

К сожалению, в Украине на сегодняшний день сформировался низкий уровень оплаты труда практически во всех сферах народного хозяйства (о чем свидетельствуют данные табл. 3), что негативно сказывается на качестве жизни. В этом плане одной из важнейших задач социально ответственного бизнеса является создание условий для повышения доходов работников.

**Среднемесячная заработная плата по видам экономической деятельности
2012 г. (в расчете на одного штатного работника, грн)**

Отрасль экономики	Среднемесячная зарплата, грн
В среднем по экономике	3026
Рыболовство	1352
Сельское хозяйство, охота	2023
Деятельность отелей и ресторанов	2057
Охрана здоровья и предоставление социальных услуг	2201
Строительство	2491
Образование	2527
Лесное хозяйство	2534
Торговля, ремонт автомобилей, бытовой техники, предметов личного потребления	2696
Деятельность почты и связи	2924
Предоставление коммунальных и индивидуальных услуг, деятельность в сфере культуры и спорта	2964
Деятельность наземного транспорта	2969
Деятельность водного транспорта	3223
Операции с недвижимостью, аренда, инжиниринг и предоставление услуг предприятиям	3436
Государственное управление	3442
Промышленность	3500
Дополнительные транспортные услуги и вспомогательные операции	3850
Финансовая деятельность	5954
Деятельность авиационного транспорта	9817

Источник: [12].

Выводы. Достижение высокого качества жизни населения является целью социально-экономической политики любой страны и выступает основой

устойчивого социально-экономического развития общества. Однако отсутствие инновационных преобразований в социальной сфере превращает концепцию качества жизни исключительно в декларативный инструмент, не имеющий ничего общего с реалиями общественной жизни.

На сегодняшний день проблема качества – ключевая в экономике страны. Процесс повышения качества жизни населения является динамичным и требует постоянного регулирования, поскольку чем больше удовлетворяются потребности населения, тем больший их объем актуализируется. Улучшение качества жизни населения зависит от участия в этом процессе не только органов государственной власти, но и всех хозяйствующих субъектов в форме социальной ответственности. Социальная составляющая ответственного бизнеса проявляется прежде всего в заботе о персонале и повышении качества его жизни, а в отношении потребителей – в качественной продукции, оптимальных ценах, достоверной информации. Бизнес не только несет ответственность за соблюдение законов и производство качественной продукции, но и добровольно берет на себя обязательства перед обществом, работает на улучшение качества жизни людей. Социально ответственный бизнес способен выполнять ряд общественно значимых функций, дополняя традиционные инструменты госрегулирования с целью решения самых сложных социально-экономических проблем.

Проведение эффективной государственной социально-экономической политики требует не столько финансовых вложений со стороны государства, сколько создания стимулов и поддержки частной инициативы. Ограниченных бюджетных ресурсов никогда не хватит на решение многочисленных проблем социального порядка, особенно в условиях рыночной экономики, когда возможности государственной системы социальной защиты заметно сужаются. В связи с этим объективно возрастает роль частного сектора экономики, способного влиять на качество жизни через механизм социальных инвестиций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Качество жизни : крат. слов. – М. : Смысл, 2009. – 168 с.
2. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
3. ГОСТ Р ИСО 26000. Руководство по социальной ответственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://media.rspp.ru/document/1/.../64150d953949a8b84b2e0c315e8e4318.pdf>.
4. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 2001. – 376 с.
5. Данилов-Данильян В. И. Экологический вызов и устойчивое развитие / В. И. Данилов-Данильян, К. С. Лосев. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 416 с.

6. Добродеев О. П. Техногенез – мощная геологическая сила биосферы / О. П. Добродеев // Природа. – 1997. – № 11. – С. 88–92.
7. Экономическая эффективность развития России / под ред. К. В. Лапенова. – М. : Экон. фак. МГУ : ТЕИС, 2007. – 942 с.
8. Шварц Е. А. Экологический императив, экологическая политика России 2000-х и конкурентоспособность экономики / Е. А. Шварц, А. Ю. Книжников // Обществ. науки и современность. – 2012. – № 4. – С. 24–38.
9. Симоненко В. К. Пятилетка «враздрай»: экономические эссе / В. К. Симоненко. – Киев : Знання, 2011. – 432 с.
10. Олейников Ю. В. От инфантильного бытия к зрелому обществу зрелых людей / Ю. В. Олейников // Филос. науки. – 2012. – № 2. – С. 36–47.
11. Ещенко П. С. Экономический рост без развития: причины и пути / П. С. Ещенко // Экономика Украины. – 2013. – № 10. – С. 4–21.
12. Ukrstat.org – публикация документов Государственной Службы Статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.org/operativ/operativ2012/gdn/Zarp_ek_m/zpm2012_r.htm.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ

Бервено О. В.

Розглянуто категорію «якість життя» як ключовий орієнтир державної соціально-економічної політики. Узагальнено уявлення щодо змісту соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, включаючи його екологічну складову. Проаналізовано взаємозв'язок якості життя населення і діяльності суб'єктів господарювання, доведено вплив соціальної відповідальності на процес підвищення якості життя населення.

Ключові слова: соціальна відповідальність суб'єктів господарювання, якість життя, потреби, економічні інтереси, рівень життя.

INFLUENCE OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF ECONOMIC ENTITIES ON THE QUALITY OF LIFE

Berveno O. V.

The category of «quality of life» as a key landmark of the state of socio-economic policy is considered. The representation concerning the content of the social responsibility of business entities including its environmental component is generalized. The correlation of quality of life and business entities is analyzed the influence of social responsibility on the process of improving the quality of life of the population is proved.

Key words: social responsibility of business entities, quality of life, needs, economic interests, standards of living.

УДК 339.9:[330.11:336.1]

ГЛОБАЛЬНІ СУСПІЛЬНІ БЛАГА: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

*О. Л. Даниленко, кандидат економічних наук
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Досліджено взаємозв'язок між забезпеченням глобальних суспільних благ та співробітництвом із метою розвитку. Розкрито основні характерні риси глобальних суспільних благ, визначено основні проблеми міжнародного співробітництва у створенні глобальних суспільних благ. Наведено основні тенденції фінансування глобальних суспільних благ на підставі міжнародної офіційної допомоги розвитку. Розкрито значення глобальних суспільних благ у розв'язанні глобальних проблем розвитку.

Ключові слова: *глобалізація, глобальні суспільні блага, міжнародне співробітництво, глобальні проблеми розвитку.*

Постановка проблеми. Концепція суспільних благ розвивалася у відповідь на необхідність коригування «провалів ринку». Сьогодні питання суспільних благ, поступово виходячи за рамки національних кордонів і завдань урядів окремих держав, виноситься на порядок денний багатьох міжнародних організацій, включаючи Світовий банк, МВФ, Організацію Об'єднаних Націй з промислового розвитку тощо.

Глобалізацію розглядають як процес, водночас пов'язаний як із викликами, так і з можливостями розвитку людства. Необхідність створення глобальних суспільних благ об'єднує ці два погляди. Глобальні суспільні блага можна тлумачити як результат глобалізації, а також як стимул її подальшого розвитку. З одного боку, глобалізація суспільних благ відбувається у руслі загальноглобалізаційних процесів і пов'язана з посиленням взаємозв'язку країн та зростанням впливу екстерналій (зовнішніх ефектів). З другого боку, такі глобальні суспільні блага, як знання та ліберальні торгові режими, сприяють розширенню можливостей економічного розвитку і ще більшій інтеграції країн. У той же час глобалізація характеризується інтенсивним та екстенсивним переплетенням економік, політик та соціумів через мережеві структури. Таким чином, відповідь на виклики глобалізації з боку окремих держав може бути неефективною, вимагаючи консолідації зусиль усіх країн. У процесі забезпечення глобальних суспільних благ (ГСБ) взаємозалежність держав

може розглядатися як позитивне явище, оскільки сприяє поширенню і доступності ГСБ (наприклад, знання) більшій кількості суб'єктів, тоді як негативний аспект явища зазвичай пов'язаний із поширенням ризиків.

ГСБ є складною категорією у зв'язку з тим, що не тільки їхнє забезпечення вимагає інституційних взаємодій на різних рівнях (локальному, національному, регіональному та глобальному), але також ефекти та вигоди від споживання ГСБ є нерівномірними для різних суб'єктів. Більш того, вчені і практики світу визнають той факт, що в умовах розвитку складних глобальних взаємодій існуюча інституційна система не в змозі забезпечити ті блага, які ринок не може надати [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток теорії в галузі економіки суспільного сектору тісно пов'язаний із втручанням держави у відповідь на «провали ринку». Велика частина теоретичних концепцій, що зосереджена на питаннях державних видатків, виділена в окремий напрям досліджень – державні (суспільні) фінанси. Відмінності між приватними і суспільними благами, які наведені в статті П. Самуельсона (P. Samuelson) 1954 р., послужили основою нового напрямку теоретичних досліджень у галузі суспільних товарів (благ) [2]. Переплетення теорії суспільних благ та глобальних проблем людства є порівняно новим напрямом досліджень, які пов'язані з роботами таких зарубіжних учених, як Т. Сендлер (T. Sandler), І. Кауль (I. Kaul), М. Стерн (M. Stern), І. Грюнберг (I. Grunberg), С. Барретт (S. Barrett) та ін. Слід також відзначити монографію «Глобальні суспільні блага. Міжнародна кооперація в 21 столітті» за редакцією І. Кауль, М. А. Стерна та І. Грюнберг, оприлюднену в 1999 р. і присвячену фундаментальним питанням теорії та практики забезпечення ГСБ [3]. Звіт Організації Індустріального розвитку ООН 2008 р. [4], заснований на роботах провідних учених в галузі теорії глобальних суспільних благ, розглядає як теоретичні аспекти визначення ролі міжнародних суспільних благ для економічного розвитку, так і роль таких ГСБ, як фінансова стабільність, міжнародні торгові режими, знання та ін. Окремим питанням теорії і практики забезпечення ГСБ присвячено роботи російських і українських учених С. Медведева, І. Томашова [5], О. Длугопольського [6; 7] та ін. У цілому слід зазначити, що, незважаючи на велику увагу дослідників до проблем і викликів сучасного етапу глобалізації, недостатньо вивченими залишаються питання взаємодії локального та глобального економічного простору у сфері створення ГСБ як важливого елементу вирішення сучасних викликів економічного і соціального розвитку країн.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у розкритті економічного змісту глобальних суспільних благ та їхньої ролі у розв'язанні глобальних проблем розвитку та визначенні основних проблем формування інституційної основи міжнародного співробітництва у створенні ГСБ.

Виклад основного матеріалу. В основі концепції ГСБ закладено положення про те, що ринок не в змозі забезпечити суспільні блага. Крім того, ринок та його ефективність спираються на наявність інститутів, які він сам виробити не може. Основними якісними відмінностями суспільних благ від приватних вважають їхні дві відомі властивості: невиключеність та неконкурентність споживання. Вигоди від споживання суспільних благ є неконкурентними, коли споживання блага одним індивідом не впливає на вигоди від споживання іншими індивідами. З властивістю неконкурентності споживання пов'язана проблема визначення оптимальної кількості блага. Невиключеність із споживання суспільних благ означає, що блага доступні як тим, хто за них заплатив, так і неплатникам. З цією властивістю суспільних благ пов'язана так звана проблема «безбілетника», коли суб'єкти прагнуть використання благ без здійснення внеску в їхнє забезпечення. Ця проблема є ще більш актуальною для міжнародних суспільних благ у зв'язку з тим, що цінність цього блага впливає на мотивацію країн здійснювати внесок у створення ГСБ. Останнім благам притаманна комбінація різних рівнів властивостей невиключеності та неконкурентності. Крім того, вони відповідають додатковому критерію: вигоди від їхнього споживання є універсальними для країн (груп країн), людей (декількох або всіх соціальних груп) та поколінь (сьогоднішніх і майбутніх) [3, с. 3].

Зіставляючи поняття «приватного» і «суспільного» блага, І. Кауль відзначає, що суспільні блага доцільніше розглядати як блага у суспільній сфері, тим самим підкреслюючи, що суспільні блага не обмежуються тими, які забезпечуються державою, і тому навіть самі державні інститути та ринок можуть розглядатися як суспільні блага. Крім того, зазначається, що сам поділ на приватну і суспільну сфери виступає соціальною конструкцією [8]. Незважаючи на те що деякі блага, не пов'язані з діяльністю людини, є безумовно чистими суспільними благами (як, наприклад, сонячне світло), віднесення того або іншого блага, створеного людиною (інститути, інфраструктура і т. д.), до суспільних благ ґрунтується на певній соціальній нормі. Фактично, якщо простежити останні напрями в розвитку теорії глобальних суспільних благ, можна помітити, що сам процес ухвалення рішень у питаннях пріоритетності та механізмів забезпечення суспільних благ відносять до важливої якісної складової визначення ГСБ. Також процес ухвалення рішень про те, які блага виробляти, в якій кількості, які характеристики вони повинні мати, розглядається як невід'ємна частина процесу забезпечення ГСБ разом з виробництвом і управлінням [8, с. 15]. Крім того, незважаючи на істотну роль держави, безпосередньо виробництво суспільних благ уже більше не обмежується державними механізмами, а доповнюється низкою організаційних форм співробітництва різних суб'єктів – приватного бізнесу, держави,

міжнародних організацій, недержавних організацій тощо. Прикладом цього можуть служити державно-приватне партнерство, концепція соціальної відповідальності приватного бізнесу тощо. Принцип соціальної конструкції діє також у визначенні рівня глобалізації суспільних благ. Якщо деякі ГСБ є чистими за своєю природою, то, як зазначає І. Кауль, глобалізація окремих суспільних благ є цілеспрямованим процесом [8, с. 10].

Загальними уявленнями про мотиви міжнародної кооперації є зростаючі загрози глобальній стабільності, а також пов'язані з вирішенням цих загроз можливості глобального розвитку. З цієї точки зору міжнародні суспільні блага розглядаються як інститути-норми (правила), що застосовуються у різних сферах; інститути-організації, які сприяють впровадженню цих норм і правил; а також як вигоди, що поширюються однаково на всі країни [1, с. 1].

Особливістю ГСБ є різний рівень корисності та доступності цих благ для різних суб'єктів, а також неоднаковий рівень участі суб'єктів у процесі створення ГСБ. У зв'язку з цим виділяють три головні ознаки ГСБ, які визначають поєднання рівнів публічності, загальнодоступності або суспільного виміру блага¹ [8, с. 91–92]:

суспільний вимір споживання – характеризується властивістю невиключеності із споживання індивідуальних суб'єктів та груп;

суспільний вимір корисності – характеризує рівень розподілу вигоди від споживання блага різними соціальними групами;

суспільний вимір участі та ухвалення рішень – характеризує рівень залучення громадськості у процес створення ГСБ. Визнається важливість залучення широкого кола суб'єктів у питання визначення кількісних та якісних характеристик блага, що також впливає на характер розподілу вигоди від цього блага для різних соціальних груп.

Виходячи з основних положень теорії та практики створення і поширення глобальних суспільних благ, слід також визначити такі характерні риси ГСБ:

– *глобальний масштаб зовнішніх ефектів (екстерналій)*. Пропозиція ГСБ пов'язана з обмеженістю впливу національної державної політики через глобальний масштаб зовнішніх ефектів;

– *високий рівень розбіжності рівнів корисності для споживачів ГСБ*. Вигоди ГСБ поширюються на велику кількість їх споживачів у різних країнах. Різноманітність уподобань та інтересів у країнах з різним рівнем економічного розвитку ускладнює процес забезпечення суспільними благами і визначає диференціацію рівнів корисності з боку глобальних суб'єктів-споживачів;

– *мережеві ефекти ГСБ*. Вони пов'язані із зростанням корисності для індивідуальних споживачів у зв'язку зі зміною рівня споживання певного

¹ *Publicness* – публічність, суспільність.

блага іншими споживачами. Корисність таких благ, як Інтернет і знання, зростає зі збільшенням кількості споживачів, у той час як додаткове споживання цих благ не збільшує витрат на їхнє виробництво. Чим більше країн здійснюють внесок у контроль кліматичних змін, зниження поширення захворювань тощо, тим вища корисність цих благ у глобальному масштабі;

– *проблема стимулів забезпечення ГСБ*. У зв'язку з тим, що суспільні блага доступні як тим суб'єктам, які здійснили внесок в їхнє забезпечення, так і тим, які не здійснили певний внесок, виникає проблема «безбілетника». Таким чином, проблема мотивації країн до участі в забезпеченні ГСБ є однією з центральних у вивченні ГСБ.

За географічним принципом виділяють локальні, національні, регіональні та глобальні суспільні блага. Поняття міжнародних і глобальних суспільних благ часто використовуються в зарубіжній літературі як взаємозамінні. Міжнародні суспільні блага визначають як блага, вигоди від котрих поширюються за межі національних держав на групи країн чи регіони (регіональні суспільні блага) або на всі країни (ГСБ). Деякі суспільні блага за своїм походженням є міжнародними, оскільки вони виникли на підставі міжнародних ініціатив (наприклад, контроль кліматичних змін). У випадку так званих клубних товарів вигода від споживання максимізується шляхом окреслення кола учасників (наприклад, у межах регіональних інтеграційних об'єднань).

Слід також відзначити відмінності між кінцевими та проміжними ГСБ [3, с. 13]. Кінцеві ГСБ являють собою результати діяльності як у матеріальній, так і в нематеріальній формі (наприклад, фінансова стабільність). Проміжні ГСБ, такі як міжнародні інститути або режими, виступають основою або сприяють забезпеченню кінцевими ГСБ.

На основі викликів державній політиці, які виникають у процесі забезпечення ГСБ, розрізняють три основні групи благ: 1) природне спільне надбання або глобальні природні суспільні блага (natural global commons); 2) ГСБ, створені людиною (human-made global commons); 3) результати глобальної політики (global policy outcomes) [3, с. 452–454]. Глобальні природні суспільні блага (наприклад, озоновий шар) мають властивості невиключеності і неконкурентності. Основною проблемою їхнього забезпечення та використання є надмірне споживання. Разом із тим недостатнє споживання є основною проблемою забезпечення суспільних благ, створених людиною. До них належать знання, інститути (норми і правила; наприклад, права людини), інфраструктура та комунікаційні технології. Недолік споживання таких благ може бути пов'язаний із неможливістю доступу (наприклад, неможливість підключення до мережі Інтернет) та використання блага з певними обмеженнями (наприклад, обмеження доступу до бази даних деяких членів організації). ГСБ, які виникають у результаті глобальної політичної діяльності, є неви-

ключними і неконкурентними, а проблема їхнього забезпечення, як і в другому випадку, пов'язана з недостатнім забезпеченням. До таких благ можна віднести фінансову стабільність, мир, боротьбу з бідністю, забезпечення вільної торгівлі та правового порядку. Слід також зазначити, що ці ГСБ скоріше за все відображають цілі глобальної політики, не досягнуті повною мірою. Крім того, зміст цих ГСБ складно детально охарактеризувати у зв'язку з тим, що їхнє створення пов'язане з боротьбою з так званим «глобальним злом» [3, с. 455–458], антиблагами або глобальними викликами, які відображають конкретну існуючу ситуацію. Так, глобальна фінансова стабільність найчастіше вивчається з позиції ризиків фінансової нестабільності.

Класифікація за секторами спричиняє виділення суспільних благ у таких галузях, як навколишнє середовище, здоров'я, знання, безпека і мир, а також у сфері управління [1, с. 39–41]. Суспільні блага у галузях навколишнього середовища, здоров'я та безпеки пов'язані з вигодами зниження ризиків, у той час як суспільні блага, пов'язані з поширенням знань і систем управління, розширюють можливості розвитку.

Сталий національний розвиток розглядається як основа глобального сталого розвитку. Такий підхід дозволяє вважати ГСБ національними суспільними благами, які не можуть бути забезпечені в необхідній кількості виключено за рахунок заходів внутрішньої (економічної) політики, а вимагають кооперації у глобальному масштабі. Разом із тим ГСБ локалізуються на основі інституціоналізації в локальному економічному просторі. Іншими словами, у процесі створення та забезпечення ГСБ відбуваються взаємодія і переплетення локального та глобального економічних просторів.

Міжнародне співробітництво через регіональні та глобальні програми розглядається як головний вид діяльності, спрямований безпосередньо на створення ГСБ [8]. Компліментарні види діяльності перебувають у сфері відповідальності національних урядів і спрямовані на створення умов доступу до ГСБ на національному рівні та відповідних національних суспільних благ. Основні положення концепції ГСБ акцентують на тому, що в остаточному результаті держави є тими головними суб'єктами, які забезпечують ГСБ на локальному рівні. Крім того, у багатьох випадках країни, діючи у своїх інтересах, одночасно сприяють розвитку ГСБ. Так, забезпечення фінансової стабільності в країні, розвиток медицини та освіти приносять вигоди на національному та міжнародному рівнях. У цих випадках пропозиція ГСБ залежатиме від бажання і можливостей окремих країн досягати довгострокових національних цілей розвитку, які, у свою чергу, збігаються з міжнародними.

Цілі розвитку тисячоліття являють собою загальні цілі розвитку міжнародної спільноти. І, незважаючи на те що вони самі по собі не є ГСБ, визнається, що реалізація цих цілей багато в чому пов'язана з інвестиціями в між-

народні суспільні блага [4, с. 6]. Високий попит на ГСБ призвів до того, що міжнародні організації взяли на себе певне зобов'язання стосовно забезпечення цих благ, в основному щодо регіональних та міжнародних програм, спрямованих на забезпечення системної стабільності та зниження бідності у світі [1, с. 3]. Так, одним із шести стратегічних напрямів діяльності групи Світового банку є саме ГСБ. Світовий банк розглядає ГСБ як аспекти розвитку, що поширюються за межі національних кордонів. Пріоритетними напрямками діяльності Світового банку у сфері ГСБ є: навколишнє середовище (особливо проблема глобальної зміни клімату); боротьба з інфекційними захворюваннями; запобігання і врегулювання криз міжнародної фінансової системи; сприяння формуванню відкритої і багатосторонньої системи торгівлі [9].

Основними ГСБ, пов'язаними з Цілями розвитку тисячоліття, є генерування і поширення знань; викорінення інфекційних захворювань; блага спільного надбання та стійкий розвиток; система глобального управління. Крім того, до ГСБ, пов'язаних з проблемами глобального розвитку, відносять: систему вільної і відкритої торгівлі; міжнародну фінансову стабільність; права людини; захист від злочинності; забезпечення глобального миру; системи комунікації [10; 11].

Існує тісний зв'язок між забезпеченням ГСБ та співробітництвом із метою розвитку, адже кожен із них слугує передумовою один для одного. Обмежений розвиток може перешкоджати наданню багатьох ГСБ, які вимагають достатнього потенціалу на національному рівні як попередньої умови для їхнього ефективного забезпечення. Іншими словами, забезпеченню ГСБ передує розвиток відповідного сектору на національному рівні. Наприклад, визнається, що ефективна боротьба з інфекційними захворюваннями на міжнародному рівні потребує суттєвого рівня розвитку національних секторів охорони здоров'я щодо забезпечення ліками, вакцинами та необхідними медичними послугами [10].

Фінансування міжнародних суспільних благ на сьогодні майже повністю покладено на національні уряди і становить спільний продукт рішень щодо державних витрат на дослідження, розвиток знань, оборону та охорону навколишнього середовища. Визнається, що лише невелика частка ГСБ фінансується на міжнародному рівні [10]. Обсяги міжнародного фінансування ГСБ можна визначити за допомогою даних Офіційної допомоги розвитку (ОДР), яка призначається країнам із транзитивною економікою та країнам, що розвиваються, у вигляді пільгових позик і технічної допомоги для забезпечення економічного та соціального розвитку цих країн [12].

Основними донорами офіційної допомоги розвитку є країни Комітету допомоги розвитку (КДР) Організації економічного співробітництва та розвит-

ку (ОЕСР) і міжнародні інституції (багатостороння ОДР). Так, у 2011 р. ОДР досягла майже 165 млрд дол. США (рис. 1), з яких майже 65 % були надані країнами Комітету допомоги розвитку ОЕСР та близько 34 % – міжнародними інституціями. З-поміж країн КДР ОЕСР у 2011 р. США внесли 18,1 % від загального обсягу ОДР, Японія – 9,4 % та країни КДР, які є членами ЄС, – 27 % відповідно. Інституції ЄС забезпечили 35,9 % від багатосторонньої ОДР у 2011 р., МВФ – 2,6 % та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) – 2 % відповідно.

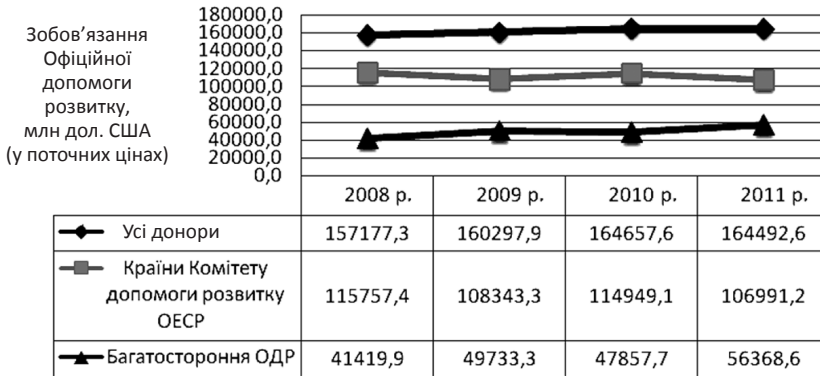

Рис. 1. Офіційна допомога на цілі розвитку за основними донорами у 2008–2011 рр.¹

Слід зазначити, що безпосередньо на забезпечення ГСБ у 2011 р. було спрямовано близько 28 % двосторонньої та багатосторонньої ОДР². При цьому із того обсягу ОДР, який спрямовано на фінансування ГСБ, найбільша частка (33 %) припадає на блага спільного надбання та забезпечення стійкого розвитку (рис. 2). У межах цього ГСБ допомога надається для забезпечення екологічної освіти, виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, охорони водних ресурсів тощо. Суттєва частка ОДР, спрямованої на фінансування ГСБ, припадає на захист від злочинності і забезпечення глобального миру (27 %) та на викорінення інфекційних захворювань (19 %). При цьому менше 10 % ОДР, спрямованої на фінансування ГСБ, припадає на такі ГСБ, як права людини (3 %), генерування та поширення знань (5 %), системи комунікації (2 %).

¹ Складено на основі даних ОЕСР [13].

² Розрахунок проведено на основі комбінації підходів до визначення напрямів ОРД, які сприяють забезпеченню ГСБ [10; 11]. Ті напрями ОРД, які спрямовані здебільшого на розвиток національних суспільних благ (наприклад, розвиток національних систем освіти), не включено у розрахунки.

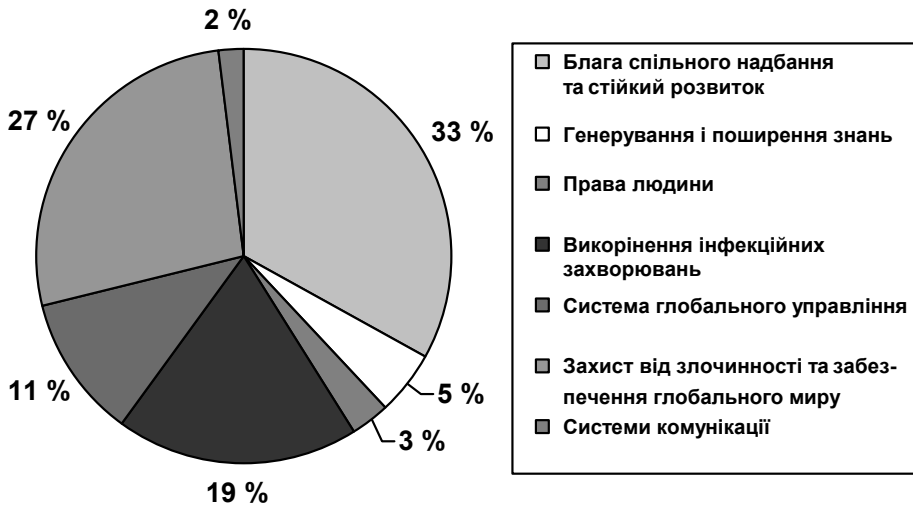

Рис. 2. Фінансування глобальних суспільних благ засобами ОДР, 2011 р.¹

Однією з ключових проблем глобалізації та спроб побудувати глобальні системи управління є відсутність глобального уряду і відповідно дієвих механізмів залучення фінансових ресурсів із метою подальшого перерозподілу на цілі забезпечення ГСБ. Наступна проблема пов'язана із зростанням значення міжнародних організацій тих учасників глобалізації, що визначають «правила гри» в питаннях, які саме суспільні блага стають пріоритетними в глобальному масштабі. Однак деякі вчені з обережністю ставляться до такого механізму, оскільки політика цих організацій є непрозорою [14]. Загальнознаними є недосконалість існуючих інституційно-організаційних механізмів забезпечення ГСБ і наявність низки недоліків у питаннях відповідності меж основних проблем і завдань, які стоять перед державами, і обмежень компетенції національної державної політики [8]. Крім того, підкреслюється недостатнє залучення різних суб'єктів до процесу забезпечення ГСБ. Держава є основним суб'єктом міжнародного співробітництва, хоча ГСБ, безумовно, вииграють від залучення ширшого кола суб'єктів (приватного капіталу, ТНК, неурядових організацій). Однак залучення широкого кола суб'єктів може бути пов'язано з «розмиванням» кордонів відповідальності за забезпечення суспільними благами, і, на думку О. Длугопольського, можливий конфлікт інтересів між державою, міжнародною громадськістю та великими ТНК [6, с. 115]. Крім того, суттєвою проблемою залишається брак стимулів,

¹ Розраховано на основі даних ОДР кредитної системи звітності ОЕСР [13] та комбінації підходів до визначення напрямів ОДР, які сприяють забезпеченню ГСБ [10; 11].

пов'язаний із диспропорціями у вигодах і витратах забезпечення ГСБ для окремих країн. Також зазначається, що ті міжнародні організації, які намагаються спрямувати свої зусилля на розв'язання проблем забезпечення ГСБ, здійснюють свою діяльність в ізоляції [4]. Разом із тим підкреслюється, що саме міжнародні організації на сучасному етапі займають активну позицію щодо привернення уваги до вирішення глобальних проблем, надання ресурсів, забезпечення мобілізації необхідних знань і технологій, а також щодо забезпечення переговорних процесів та створення необхідних інститутів (правил і норм) [1, с. 23–24].

Висновки. Сучасний погляд на суспільні блага акцентує увагу на їхній ролі з точки зору не стільки коригування провалів ринку, скільки з точки зору значення суспільних благ в економічному та соціальному розвитку. Необхідність міжнародного співробітництва у забезпеченні ГСБ пов'язана, з одного боку, з глобальним характером зовнішніх ефектів та взаємопов'язаністю економік країн світу, а з другого – з неможливістю розв'язання проблем розвитку виключно засобами державної національної політики. Інституційна взаємодія локального та глобального економічних просторів на основі міжнародного співробітництва може бути пов'язана з відсутністю дієвих механізмів забезпечення суспільними благами на локальному рівні та необхідністю делегування основних функцій створення ГСБ міжнародним організаціям. До недоліків сучасного стану міжнародного співробітництва можна віднести диспропорції у залученні основних суб'єктів до забезпечення ГСБ та у вигодах і витратах окремих учасників (країн) у цьому процесі, що негативно позначається на загальному рівні корисності цих благ. Відсутність координації дій міжнародних організацій і національних суб'єктів на тлі складної світової інституційної архітектури та множинності необхідних суспільних благ являє собою одну з центральних проблем організації забезпечення ГСБ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ferroni M. A. International Public Goods: Incentives, Measurement, and Financing / M. A. Ferroni, A. Mody. – Kluwer Academic Publishers, 2002.
2. Samuelson P. The Pure Theory of Public Expenditure / P. Samuelson // The Review of Economics and Statistics. – 1954. – № 36. – P. 387–389.
3. Kaul I. Global public goods: international cooperation in the 21st century / I. Kaul, I. Grunberg, M. A. Stern. – Oxford University Press, 1999.
4. UNIDO. Public goods for economic development. – Vienna : UNIDO (United Nations Industrial Development Organization), 2008.
5. Медведев С. А. Концепция глобальных общественных благ / С. А. Медведев, И. А. Томашов // Вестн. междунар. организаций: образование, наука, новая экономика. – 2009. – № 2. – С. 21–28.

6. Длугопольський О. В. Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій: теоретичні та прикладні аспекти / О. В. Длугопольський // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 2. – С. 113–122.
7. Длугопольський О. В. Охорона здоров'я в системі глобальних суспільних благ: міжнародні порівняння / О. В. Длугопольський // Екон. теорія. – 2011. – № 3. – С. 83–97.
8. Providing global public goods: managing globalization / I. Kaul, P. Conceicao, K. L. Goulven, R. U. Mendoza (Eds.). – Published for the United Nations Development Programme [by] Oxford University Press, 2003. – 672 с.
9. World Bank. Strategic Themes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>. – Назва з екрана.
10. Cepparulo A. Aid Financing of Global Public Goods: an Update / A. Cepparulo, L. Giuriato // MPRA Paper. – 2009. – № 22625.
11. Reisen H. Financing Global and Regional Public Goods through ODA: Analysis and Evidence from the OECD Creditor Reporting System. OECD Development Centre Working Paper 232 / H. Reisen, M. Soto, T. Weithöner. – OECD, Development Centre, 2004. – 45 с.
12. Базиліук А. В. Роль офіційної допомоги розвитку в реорганізації транспортної системи України / А. В. Базиліук, О. О. Миненко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1 (115). – С. 40–48.
13. Creditor Reporting System. OECD Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stats.oecd.org/>. – Назва з екрана.
14. Stiglitz J. E. Global public goods and global finance: does global governance ensure that the global public interest is served? / J. E. Stiglitz // Touffut J.-P. Advancing Public Goods. – Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing, 2006. – P. 149–164.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ОБЩЕСТВЕННЫЕ БЛАГА: ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Даниленко Е. Л.

Исследованы взаимосвязи между обеспечением глобальных общественных благ и сотрудничеством в целях развития. В статье раскрыты основные характерные черты глобальных общественных благ, определены основные проблемы международного сотрудничества в создании глобальных общественных благ, приведены основные тенденции финансирования глобальных общественных благ на основе международной официальной помощи развитию и раскрыто значение глобальных общественных благ в решении глобальных проблем развития.

Ключевые слова: глобализация, глобальные общественные блага, международное сотрудничество, глобальные проблемы развития.

GLOBAL PUBLIC GOODS: PROBLEMS OF PROVISION AND INTERNATIONAL COOPERATION

Danylenko O. L.

The article is devoted to the study of the relationship between the provision of global public goods and development cooperation. In the article basic characteristic features of global public goods are revealed, the key problems of international cooperation in building global public goods are identified, the main trends in financing the global public goods via international official to development are analyzed, and the importance of global public goods in addressing global development challenges are revealed.

Key words: globalization, global public goods, international cooperation, global development challenges.

УДК 330.8

ТЕОРІЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ФРІДРІХА ЛІСТА ТА КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК

О. М. Носик, кандидат економічних наук, доцент
Національний фармацевтичний університет

Розкрито головні положення теорії продуктивних сил Фрідріха Ліста, у світлі якої визначено структуру продуктивних сил, зміст таких їх складових, як розумовий капітал, соціальні сили та фактори накопичення багатства. Доведено історико-теоретичний зв'язок категорій продуктивних сил та людського капіталу. Визначено, що теорія продуктивних сил Ф. Ліста є вихідною клітинкою концепції людського капіталу, методологічною основою дослідження її змісту та перспектив.

Ключові слова: продуктивні сили, розумовий капітал, соціальні засоби виробництва, розумова праця, праця зі створення продуктивних сил, людський капітал, соціальний капітал.

Постановка проблеми. Дослідження змісту, структури, перспектив економічних явищ та процесів сьогодення має спиратися на теоретичний спадок, накопичений економічною наукою протягом її історичного розвитку. Це є важливою умовою розуміння теоретичних витоків та засад сучасних наукових поглядів, концепцій, напрямів.

Історичними витоками концепції людського капіталу, обґрунтованої лауреатами Нобелівської премії з економіки Т. Шульцем і Г. Беккером, слід уважати погляди представників не тільки класичної та неокласичної економічної думки (У. Петті, А. Сміт, А. Маршалл), а й марксизму (категорія вартості робочої сили), історичної школи (теорія продуктивних сил Ф. Ліста), неоінституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна економічна наука багато уваги приділяє аналізу різних аспектів формування, накопичення, використання людського капіталу. Але, на наш погляд, в економічних дослідженнях недостатньо реалізується історичний підхід до розкриття теоретичних витоків цієї сучасної наукової концепції. Історики економічної думки, з одного боку, обмежуються розкриттям еволюції поглядів представників класичного і неокласичного напрямів як витоків концепції людського капіталу, залишаючи поза увагою теоретичні положення, розроблені представниками інших наукових напрямів, зокрема теорію продуктивних сил Ф. Ліста. З другого боку, у працях, присвячених аналізу наукового внеску Ф. Ліста у розвиток економічної думки, історичний зв'язок його теоретичних поглядів і концепції людського капіталу майже не розглядається [1; 2, с. 174–176].

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття на базі застосування історичного методу дослідження змістовного зв'язку теорії продуктивних сил Ф. Ліста і концепції людського капіталу, що є основою поглиблення розуміння теоретичних витоків і розвитку останньої в умовах постіндустріальних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Засновник історичної школи німецький економіст Фрідріх Ліст (1789–1846) у фундаментальній праці «Національна система політичної економії» (1841) обґрунтував теоретичні засади розвитку та державного регулювання національної економіки на певних етапах її розвитку [3]. У його роботі доведено необхідність урахування національних особливостей та рівня економічного розвитку окремих країн при виборі зовнішньої політики: фритредерства чи протекціонізму. Ф. Ліст зазначав, що для країн, економіка яких є, за сучасною термінологією, «наздоганяючою», ефективна політика протекціонізму. Цікаво, що ідеї Ліста були високо оцінені міністром фінансів Росії (1893–1905 рр.) графом С. Вітте у статті «З приводу націоналізму. Національна економія і Фрідріх Ліст» (1889), яка за своїм змістом була першою, хоча і частковою публікацією перекладу його твору російською мовою. С. Вітте підтримав висновок про позитивну роль політики протекціонізму для країн, які намагаються захистити самостійність національної економіки та забезпечити її розвиток. «На нашу думку, у даний час ґрунтовне знайомство з “Національною системою політичної економії” скла-

дає необхідність для всякого впливового державного і громадського діяча. Викладання національної економії в наших вищих навчальних закладах як прикладної частини політичної економії могло б принести величезну користь» [4]. На думку Ліста, розвиток економіки потребує інвестицій, але вони не підуть у відсталі галузі. Отже, необхідними є витрати нації на підйом цих галузей, забезпечення їх конкурентоспроможності. Ліст називав такі витрати «відтворювальними витратами нації».

Джерелом фінансових ресурсів можуть бути ввізні мита. «Особливо корисно встановити заздалегідь норми прогресивного підвищення ввізних мит, щоб тим самим дати певну премію капіталістам, технікам і працівникам, які формуються або в самій країні, або ж є залученими з-за кордону» [3]. Такий протекціонізм Ліст називав «промисловим вихованням нації», що є основою економічного зростання. У 27 розділі свого твору він писав: «За умов обмеженої конкуренції з нацією, яка зробила величезні успіхи в мануфактурній промисловості, нація, відстала від неї, хоча б вона володіла вже всіма необхідними для цього умовами, ніколи не може без протекціоністської системи розвинути цілком свою мануфактурну силу і досягти повної національної незалежності» [3]. Відомий російський фахівець з історії економічної думки професор П. Лузан, досліджуючи теоретичну спадщину Ліста, серед його найзначніших наукових досягнень виділяє всебічне розкриття важливості промислового виховання нації, його необхідності, методів, цін та масштабів, розмірів витрат на нього через підвищення суми мит [1; 5].

Ідеї Ліста актуальні для сучасної України, економіка якої є «наздоганяючою». Так, питома вага галузей п'ятого і шостого укладів, рівень розвитку яких є показником технологічної розвиненості країни у період формування засад постіндустріальної економіки, дорівнює тільки 5,04 % [6]. Для структурно-технологічного коригування і підйому на цій основі української економіки потрібне протекціоністське сприяння вітчизняним виробникам та інвесторам у галузях вищих укладів. Отже, необхідним, якщо скористатися словами Ліста, є виховання нації, але вже не промислове, як у його часи, а постіндустріальне, інформаційно-технологічне. П. Леоненко та П. Юхименко, цитуючи твердження Ліста про необхідність підтримки національного виробництва, поки воно не зміцніє і не перестане боятися іноземної конкуренції, слушно підкреслюють, що нині це є особливо актуальним для економіки України [2, с. 175].

Актуальними є ідеї Ліста й для сучасної Росії: «Якщо в результаті економічної політики власного уряду країна починає спеціалізуватися на експорті палива і сировини – значить, політика ця веде до вічної відсталості й убогості» [7]. Російський учений і публіцист Е. Гільбо у статті «Фрідріх Ліст, який знову є сучасним» підкреслює: «Творцями російського економічного дива

будуть ті, хто здатний оцінити і прийняти мудрість зовнішньо еkleктичного, але глибоко систематичного і конкретного вчення Ліста» [7].

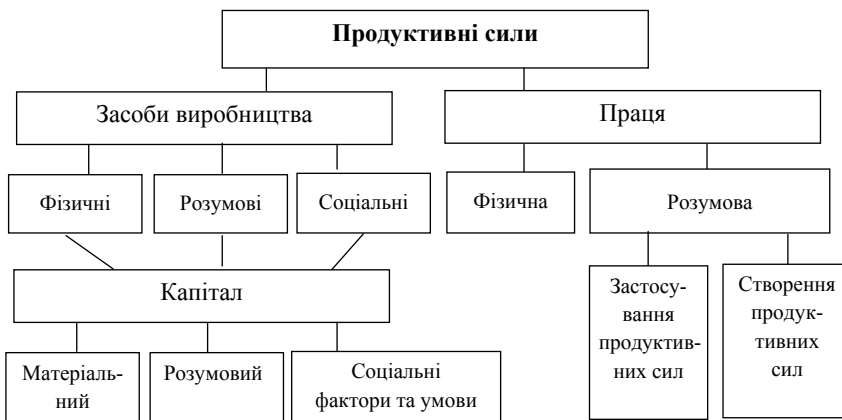
Теорія продуктивних сил Ліста складає методологічну основу дослідження чинників та закономірностей розвитку національної економіки. Ліст визначав продуктивні сили як наявні у людини чи суспільства сили виробляти багатство, як здатність продукувати цінності. Він писав: «Причини багатства суть щось зовсім інше, ніж саме багатство. Якщо людина може володіти багатством, тобто міноюю цінністю, але якщо вона не володіє здатністю виробляти цінні предмети в більшій кількості, ніж споживає, то вона буде бідніти. З другого боку, людина може бути бідною, але, якщо вона в змозі виробляти кількість цінностей, що перевищує її споживання, то вона стане багатою. Здатність створювати багатство нескінченно важливіше самого багатства» [3]. Л. І. Абалкін, аналізуючи теорію продуктивних сил, підкреслював, що в ній «сама продуктивна сила нації виступає як зведений, узагальнюючий показник» [9, с. 461].

До продуктивних сил Ліст відносив не тільки працю як джерело багатства за класичною теорією, а й інтелектуальні та соціальні чинники й умови її продуктивності. Відповідаючи на запитання: «Що забезпечує продуктивність праці?», Ліст зазначав: «Чи може бути щось інше, як не дух, який оживляє людей, як не соціальний устрій, що забезпечує плідність їх діяльності, як не природні сили, які знаходяться в їх розпорядженні?» [3].

Відповідно до теорії Ліста силами, що продукують багатство, тобто продуктивними силами, є такі:

- 1) засоби та умови виробництва – розумові, соціальні, матеріальні;
- 2) фізична і розумова праця, її поділ та кооперація, тобто організація праці;
- 3) соціальні умови продуктивності праці, серед яких – виховання та освіта, соціальний устрій, моральні цінності та правопорядок.

Структуру продуктивних сил за Лістом відображено на рисунку.

Розглянемо ці складові продуктивних сил докладніше.

1. До *продуктивних сил*, що створюють багатство, належать не тільки матеріальні засоби та умови виробництва, які Ліст розділяв на фізичні, природні, інструментальні, а й розумові і соціальні. Продуктивною силою є не тільки фізична, а й розумова праця, яку Ліст тлумачив як працю: 1) що спирається на накопичені знання та навички виробництва багатства; 2) «тих, хто завідує судом і адміністрацією, в чийх руках освіта та релігійне виховання, хто рухає науку, працює в галузі мистецтв» і т. д., «тих, хто створює продуктивні сили» [3]. Отже, розумову працю Ліст розділяв на працю, пов'язану з використанням продуктивних сил (виробництво), і працю, спрямовану на створення продуктивних сил (соціальна сфера). Виходячи з цього, розумова праця, за Лістом, – це праця, що спирається на накопичені знання і досвід, спрямована на створення і використання продуктивних сил як чинника багатства, охоплює виробничу і соціальну сфери.

2. Продуктивні сили є *капіталом* – джерелом (фактором) зростання багатства як збільшення мінової вартості. Як відомо, ресурси набувають капітальної форми, якщо забезпечують зростання вартості, продукування доданої вартості. У 19 розділі своєї праці Ліст, аналізуючи положення класичної школи, писав: «Школа під словом “капітал” розуміє не тільки матеріальні, але розумові і соціальні засоби виробництва. Таким чином, очевидно, що скрізь, де йдеться про капітал, слід додавати, про який капітал йдеться; про матеріальний капітал, матеріальні знаряддя виробництва або про розумовий капітал, моральні і фізичні сили, чи будуть вони особистими або черпатимуться окремими особами із соціального, громадського чи політичного становища, ми збережемо термін “капітал”, але точно розрізнятимемо поняття капіталів: розумового і матеріального, матеріального землеробського, промислового та комерційного, приватного і національного» [3]. Як бачимо, хоча теорія національної економії Ліста містить багато критичного матеріалу щодо положень класичної школи, у їх підходах до визначення видів капіталу простежується певна єдність, а саме виокремлення капіталів матеріального (фізичного) і розумового, приватного і національного.

3. За теорією продуктивних сил Ліста *розумовий капітал* (розумові засоби виробництва), який черпається із виробничої діяльності (виробничі знання та досвід) і соціальної сфери (освіта, соціальні відносини та їх регулювання тощо), є одним із найважливіших джерел багатства. Розумовий капітал людства – це накопичені знання: «Сучасний стан народів є результатом накопиченої маси різноманітних відкриттів, винаходів, удосконалень і зусиль усіх поколінь, що жили до нас; усе це утворює розумовий капітал людства, яке живе, і кожна окрема нація є продуктивною настільки, наскільки вона зуміла

засвоїти спадщину від попередніх поколінь і збільшити його власними надбаннями» [3].

4. До продуктивних сил, тобто капіталу, Ліст відносив *соціальні фактори та умови* (освіта, управління, право) продукування багатства. Про високу оцінку ролі цих факторів багатства свідчить таке положення його твору: «До числа найважливіших спонукальних засобів належать ті, що зустрічаються в громадській і політичній організації: коли неможливо працею і багатством піднятися з нижчого класу суспільства у вищий; коли власник повинен боятися показувати своє багатство або публічно ним користуватися з побоювання, що його права власності будуть порушені або що він буде обвинувачений у зверхності і непристойності; коли нижчому класу відмовляють у громадській повазі, в участі в управлінні, законодавстві та суді; коли чудові праці із землеробства, мануфактурної промисловості і торгівлі не дають права на суспільну повагу та соціальну відміну – тоді не існує найважливіших стимулів як споживання, так і виробництва» [3].

5. Ліст уважав необхідними і продуктивними *витрати суспільства та особистості на накопичення розумового капіталу, соціальний розвиток*, насамперед у виховання та освіту. У 11 розділі свого твору він писав: «Усякі витрати на виховання юнацтва, на правосуддя, на оборону країни тощо є тратою цінностей на користь продуктивних сил. Найбільша частка споживання нації йде на виховання майбутніх поколінь, на розпалювання майбутніх національних продуктивних сил» [3].

Таким чином, теорія продуктивних сил, розроблена Лістом у мануфактурний період розвитку національної економіки Німеччини, має історико-генетичний зв'язок із концепцією людського капіталу, яка є специфічною для періоду постіндустріальних трансформацій, а категорії продуктивних сил і людського капіталу змістовно взаємопов'язані. Треба підтримати точку зору, за якою сучасна наука людський капітал розуміє як форму функціонування продуктивних сил людини в умовах перехідного періоду від індустріального до постіндустріального суспільства [9, с. 214–215].

По-перше, категорія «розумовий капітал» у тлумаченні Ліста має змістову єдність із категорією людського капіталу, такою його складовою, як інтелектуальний капітал людини. Наведемо декілька визначень людського капіталу: «Згідно з теорією людського капіталу у виробництві взаємодіють два фактори – фізичний капітал (засоби виробництва) і людський капітал (здобуті знання, навички, енергія, що можуть бути використані у виробництві товарів та послуг)» [10, с. 180]; «...сукупність творчих здібностей особистості, що використовуються у доцільній формі у процесі життєдіяльності як окремого індивіда, так і усього суспільства. Неоднорідний “ансамбль” активів різноманітних за видами і формами втілення у конкретній людській осо-

бистості і спільноті» [11, с. 152–153]. Отже, категорія «розумовий капітал» – це вихідна клітинка інтелектуального капіталу як складової людського капіталу.

По-друге, віднесення Лістом до продуктивних сил соціальних умов і факторів виробництва багатства (мінової вартості) дає підстави для висновку про існування змістовного зв'язку категорій продуктивних сил і соціального капіталу. Ф. Фукуяма стверджує: «Як і фізичний капітал (земля, споруди, машини), як і людський капітал (здібності та знання), соціальний капітал продукує багатство і, отже, являє собою економічну цінність» [12]. За Лістом, «якщо закони і державні установи і не виробляють безпосередньо цінностей, то вони створюють продуктивні сили» [3]. Не важко знайти певну єдність у підходах до визначення ролі соціальних факторів у економічному зростанні.

Висновки. Теорія продуктивних сил Ліста доводить, що, по-перше, продуктивними силами, тобто силами, що створюють багатство нації та окремої людини, є не тільки матеріальні ресурси, фізичний капітал і фізична праця, а й розумова праця, пов'язана не тільки з використанням, а й зі створенням продуктивних сил, розумові і соціальні ресурси та умови виробництва багатства, розумовий капітал; по-друге, витрати на накопичення розумового капіталу і створення соціальних умов продуктивної праці є витратами на збільшення багатства нації та особистості; по-третє, витрати і жертви, яких зазнає нація, аби оволодіти методами господарювання передових країн, – це витрати на «промислове виховання нації», що забезпечать зростання національної економіки.

Аналіз теорії продуктивних сил Ліста дає підстави для висновку про її історико-генетичний зв'язок з концепцією людського капіталу. Це дозволяє стверджувати, що продуктивні сили у тлумаченні Ліста є однією з вихідних теоретичних клітинок людського капіталу. Обґрунтування цього зв'язку є важливою методологічною основою дослідження сутності, структури, суспільної ролі, тенденцій розвитку та перспектив людського капіталу в сучасний період міжсистемних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лузан П. П. Фридрих Лист и его теория «Национальная система политической экономии» [Электронный ресурс] / П. П. Лузан. – Режим доступа: <http://www.slideshare.net/ssuser9fc5af/ss-9691371>.
2. Леоненко П. М. Історія економічних учень : підручник / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
3. Лист Ф. Национальная система политической экономии [Электронный ресурс] / Ф. Лист ; пер. с нем. под ред. К. В. Трубникова. – СПб. : А. Э. Мартенс, 1891. –

- 486 с. (2-е сокр. изд. – М. : Европа, 2005. – 382 с.). – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie2022009.html>.
4. Витте С. Ю. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист [Электронный ресурс] / С. Ю. Витте // *Вопр. экономики.* – 1999. – № 2, 3. – Режим доступа: <http://www.economics.kiev.ua/index.php?id=609&view=article>.
 5. Лузан П. П. История экономики : курс лекций / Петр Павлович Лузан. – Смоленск, 2004. – 134 с.
 6. Новый курс: реформы в Україні. 2010–2015 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
 7. Гильбо Е. Фридрих Лист, который снова современен [Электронный ресурс] / Евгений Гильбо. – Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=330412&soch=1>.
 8. Абалкин Л. И. Избранные труды : в IV т. Т. III : Работа в правительстве; Исторические заметки / Л. И. Абалкин ; сост. О. Н. Грибанюк. – М. : ОАО «НПО «Экономика» : Вольн. экон. о-во России, 2000. – 639 с.
 9. Бебело А. С. Соціалізація і гуманізація економічних відносин : навч. посіб. / А. С. Бебело, С. А. Бебело, А. В. Коровський ; за ред. А. С. Бебело. – К. : КНЕУ, 2007. – 206 с.
 10. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія. Економічна нобелеологія : навч. посіб. / М. В. Довбенко. – К. : Вид. центр «Академія», 2005. – 336 с.
 11. Экономика знаний : коллектив. моногр. / отв. ред. В. П. Колесов. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 432 с.
 12. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой. – М. : АСТ, 2003. – 474 с.

ТЕОРИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ ФРИДРИХА ЛИСТА И КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: КАТЕГОРИАЛЬНАЯ СВЯЗЬ

Носик О. М.

Раскрыты основные положения теории производительных сил Фридриха Листа, в свете которой обоснованы структура производительных сил, содержание таких их составляющих, как умственный капитал, социальные силы и факторы накопления богатства. Доказана историко-теоретическая связь категорий производительных сил и человеческого капитала. Определено, что теория производительных сил Ф. Листа является исторически исходной клеточкой концепции человеческого капитала, методологической основой исследования ее содержания и перспектив.

Ключевые слова: *производительные силы, умственный капитал, социальные средства производства, умственный труд, труд по созданию производительных сил, человеческий капитал, социальный капитал.*

THEORY OF PRODUCTIVE FORCES F. LIST AND THE CONCEPT OF HUMAN CAPITAL: LINK CATEGORIES

Nosik O. M.

The basic principles of the F. Liszt theory of productive forces are disclosed. In the light of this position the structure of the productive forces, the content of such elements as intellectual capital, social forces and factors of wealth accumulation are substantiated. The historical and theoretical link of the categories of productive forces and human capital is proved. The F. List theory of productive forces is historically original cell of the concept of human capital and the methodological basis of the research of its content and prospects.

Key words: *productive forces, intellectual capital, social means of production, intellectual labour, labour on creating of productive forces, human capital, social capital.*

УДК 330;336.563(477)

СТРУКТУРНЕ КОРИГУВАННЯ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

*Л. І. Пронкіна, кандидат економічних наук,
професор, академік АЕН України*

Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Розкрито зміст глобальної конкурентоспроможності. Проаналізовано чинники, що обмежують можливості її досягнення в Україні: модель периферійної країни, низьку інноваційну активність, недосконалу структуру економіки (галузеву, технологічну та інституційну структури бізнесу). Доведено взаємозв'язок структури та структурного коригування національної економіки і конкурентоспроможності країни в умовах глобалізаційних процесів. Обґрунтовано необхідність структурного коригування для переходу на «верхній шлях» досягнення глобальної конкурентоспроможності.

Ключові слова: *глобальна конкурентоспроможність, структура національної економіки, структурне коригування, «нижній» та «верхній» шляхи до конкурентоспроможності.*

Постановка проблеми. У сучасний період проблема забезпечення конкурентоспроможності країни набуває глобального характеру, що вимагає від національних економічних суб'єктів, з одного боку, урахування та всебічного використання наднаціональних умов і чинників їх ефективності, таких як участь у інтеграційних утвореннях, міжнародне регулювання економічних відносин, виробниче, інвестиційне, науково-технічне та інше міжнародне співробітництво тощо, а з другого – адаптації структури національної економіки до потреб, вимог, правил та норм глобального господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конкурентоспроможності та її чинників постійно знаходиться у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: А. Гейця, Л. Міщенко, В. Попової, П. Пуцентейло, Л. Федулової, А. Хомутова, Е. Ясіна, А. Яковлева та ін. Але такі її аспекти, як залежність конкурентних переваг чи втрат країни у світовому господарстві від технологічної, галузевої, інституціональної структур національної економіки, ще недостатньо обґрунтовано.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування ролі структурного коригування економіки України у забезпеченні глобальної конкурентоспроможності національної економіки шляхом формування науково-технічних та технологічних конкурентних переваг.

Вклад основного матеріалу. Згідно з підходом Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) конкурентоспроможність – це здатність компаній, галузей, регіонів та націй забезпечити порівняно високий рівень доходу і заробітної плати, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції [1]. Це зумовлені економічними, соціальними та політичними чинниками позиції країни або підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках [2, с. 33].

На нашу думку, *глобальна конкурентоспроможність* – це здатність національних економічних суб'єктів займати, утримувати та посилювати таке становище у світовому економічному просторі, яке в умовах глобальної конкуренції забезпечує високий рівень соціально-економічного розвитку країни.

Глобальна конкурентоспроможність України протягом довгострокового періоду залишається на низькому рівні (табл. 1).

За рейтингом глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, що оцінює потенціал економічного зростання країн у довго- та середньостроковому періодах, значення індексу України у 2007–2013 рр. коливалося від 3,95 до 4,14 при максимально можливому значенні 7. Це свідчить про певну обмеженість можливостей і ресурсів національних економічних суб'єктів конкурувати в умовах глобалізації.

**Україна у рейтингах глобальної конкурентоспроможності
і конкурентоспроможності країн світу**

Рік	Рейтинг глобальної конкурентоспроможності			Рейтинг конкурентоспроможності країн світу			
	Індекс України	Місце	Кількість країн	Середнє значення	Індекс України	Місце	Кількість країн
2007–2008	3,98	73	131	65,8	45,5	46	55
2008–2009	4,09	72	134	63,7	38,2	54	55
2009–2010	3,95	82	133	69,2	40,4	56	57
2010–2011	3,9	89	139	68,3	39,9	57	58
2011–2012	4,0	82	142	72,2	51,5	57	59
2012–2013	4,14	73	144	69,7	46,9	56	59
2013–2014	4,05	84	148	–	–	–	–

Джерело: складено на основі даних [3; 4].

Здатність країн створювати і підтримувати середовище, в якому підприємства можуть ефективно конкурувати, відображає рейтинг конкурентоспроможності країн світу, який складає Центр світової конкурентоспроможності при Міжнародному інституті розвитку менеджменту (Швейцарія). У період 2007–2012 рр. індекс України із 100 можливих тільки у 2011 р. склав 51,5. Для порівняння: на той час середнє значення індексу для 59 країн було 72,2. В інші роки періоду, що розглядається, значення індексу України коливалося від 38,2 до 46,9. Таким чином, в Україні для національних економічних суб'єктів ще не створено необхідні умови їх конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках.

Для України забезпечення глобальної конкурентоспроможності є однією з найважливіших проблем, від розв'язання якої залежать історичні перспективи країни. Але існує багато факторів, що перешкоджають розв'язанню зазначеної проблеми. Розглянемо деякі з них.

1. *Економічна модель периферійної країни*, характерними рисами якої є:

1) розвиток, залежний від розвинених країн, що складають ядро сучасної

світової системи; 2) низький, порівняно з розвиненими країнами, рівень соціально-економічного розвитку (табл. 2). Без сумніву, ці характеристики взаємопов'язані й у певному сенсі зумовлюють одна одну: залежний розвиток периферійної країни призводить до перерозподілу доходів на користь країн ядра, що обмежує можливості подолання її соціально-економічного відставання. Треба також указати, що залежний розвиток характерний для України не тільки відносно країн ядра, а й напівпериферійної Росії. Досить згадати газові угоди.

Зараз Україна у міжнародних рейтингах, що відображають місце країн у світовому господарстві за різними критеріями, знаходиться переважно у другій половині їх переліку.

Таблиця 2

Україна у світових рейтингах 2013 р.

Рейтинг	Автор	Місце/бали	Усього
Рейтинг процвітаючих країн	Лондонський Legatum Institute	64	142
Рейтинг рівня корупції	Transparency International	144	176
Індекс інвестиційної привабливості	Європейська бізнес-асоціація	2,37	5,00
Рейтинг відкритості бюджетів	International Budget Partnership	54	100
Рейтинг найкращих для інвестицій перехідних ринків	Bloomberg	14	25
Рейтинг розвитку фінансової системи	Всесвітній економічний форум	59	62

Джерело: [4].

Як видно з табл. 2, Україна суттєво відстає від багатьох країн Європи і світу за показниками, що відображають як найважливіші умови соціально-економічного розвитку: інвестиційна привабливість, розвиток фінансової системи, відкритість бюджетів, рівень корупції; так і його результати – рейтинг процвітаючих країн.

2. *Низька інноваційна активність суб'єктів господарювання.* Протягом 2000–2012 рр. питома вага підприємств, що займалися інноваціями, та під-

приємств, що впроваджували інновації, залишалася на низькому рівні і майже не змінилася за дванадцять років: у 2000 р. значення цих показників було відповідно 18 % і 14,8 %; у 2012 р. – 17,4 % і 13,6 % [5]. Наведені дані свідчать про відсутність в Україні стимулів та умов інноваційного розвитку національної економіки, що негативно впливає на її глобальну конкурентоспроможність.

3. Неефективна інституціональна структура підприємництва в Україні та обмеження його розвитку. Світовий досвід і практика доводять, що важливим чинником розвитку національної економіки є оптимальне співвідношення та ефективна взаємодія великих, середніх та малих підприємств. При цьому мале підприємництво розглядається не тільки як доповнення до великого виробництва, а й як самостійна форма функціонування і розвитку сучасних продуктивних сил. Розвиток малого бізнесу знаходиться в руслі загальносвітової тенденції формування гнучкої змішаної економіки, яка поєднує різні форми власності та моделі господарювання, забезпечує глобальну конкурентоспроможність національної економіки. В Україні у 2012 р. у структурі підприємств за розмірами великі підприємства склали 0,2 %, середні – 5,5 %, малі – 94,3 %, їх частка у загальному обсязі реалізації продукції була відповідно 41,9 %, 42,1 %, 16 %, зокрема частка малих підприємств у обсязі реалізації продукції промисловості – 4,8 %, професійної наукової і технічної діяльності – 16 %, операцій із нерухомістю – 51,9 % [6]. Отже, у сучасний період в Україні малий бізнес не відіграє суттєвої ролі у забезпеченні глобальної конкурентоспроможності. Однією з вагомих причин цього є відсутність необхідних умов і стимулів розвитку підприємництва в цілому, серед яких – обмеженість фінансових ресурсів малого бізнесу та низький рівень і непослідовність його державної підтримки. Цю проблему докладно проаналізовано авторкою у статті [7].

Забезпечення глобальної конкурентоспроможності України вимагає здійснення заходів, спрямованих на подолання її периферійності шляхом створення і накопичення інвестиційно-інноваційного потенціалу соціально-економічного розвитку, структурного коригування, формування сприятливих умов функціонування економічних суб'єктів як основи рівноправних взаємовигідних міжнародних економічних відносин та економічного зростання. У сучасних умовах, як слушно підкреслено у Національній доповіді «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015»: «Не можна спочатку створити національний комплекс, а потім вбудувати його в інтеграційний простір, як і навпаки, не будувати національний комплекс, а покласти тільки на самоплив глобалізаційних тенденцій. Обидва шляхи у своїй самостійності неефективні і руйнівні для економіки України» [8, с. 6].

Глобальна конкурентоспроможність національної економіки, а також можливості і засоби її підвищення прямо залежать від її структури.

По-перше, *внутрішня конкурентоспроможність* – здатність вітчизняних товарів та послуг забезпечити платоспроможний попит на внутрішньому ринку, необхідний рівень доходів та заробітної плати в умовах відкритої економіки та конкуренції імпортованих товарів визначається структурою національної економіки (галузевою, технологічною), залежить від її відповідності структурі сукупного попиту на національному ринку. Про рівень внутрішньої конкурентоспроможності в аспекті задоволення сукупного попиту на національному ринку свідчить показник чистого експорту груп товарів (табл. 3): якщо цей показник чистого експорту має від’ємне значення, то по цій групі товарів сукупна пропозиція національних виробників не задовольняє сукупний попит та не відповідає його структурі.

Таблиця 3

**Чистий експорт у цілому та за деякими групами товарів
в Україні за дев’ять місяців 2013 р.**

Групи товарів	Чистий експорт, млн грн
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	-4111,3
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	-1908,7
Прилади та апарати оптичні, фотографічні	-515,3
Мінеральні продукти, у тому числі газ природний	-10377,2 -8205,1
Недорогоцінні метали та вироби з них, у тому числі чорні метали	9524 8996,2
Чистий експорт у цілому (сальдо зовнішньоторговельного балансу)	-9708,5

Джерело: розраховано на основі даних [9].

Як випливає з табл. 3, сучасна структура економіки України не забезпечує внутрішньої конкурентоспроможності національних економічних суб’єктів із задоволення сукупного попиту: а) на енергоносії і б) продукти високого

рівня переробки та інноваційні продукти. По першій групі товарів неконкурентоспроможність національних виробників спричинена ресурсними обмеженнями, по другій – відсталістю технологічної структури національної економіки: частка вищого індустріального укладу (5) і першого постіндустріального укладів (6) складає тільки 5,04 % [8, с. 122].

По-друге, *зовнішня конкурентоспроможність* – здатність національних економічних суб'єктів задовольняти попит на товари і послуги на світових ринках, наявність у структурі експорту достатньої кількості товарів і послуг, які забезпечують сталість платіжного балансу країни [10, с. 7], також безпосередньо пов'язана з технологічною та галузевою структурами національної економіки, відсталість яких відображають товарна структура експорту та імпорту, дефіцит зовнішньоторговельного балансу (табл. 3) і платіжного балансу країни в цілому: 2011 р. – (-) 2455 млн дол. США, 2012 р. – (-) 4175 дол. США [11].

По-третє, зовнішня і внутрішня конкурентоспроможність забезпечується національними суб'єктами господарської діяльності, тому інституціональна структура (співвідношення великих, середніх, малих підприємств) та ефективність українського бізнесу є прямим чинником, що визначає місце та роль країни у глобальній конкуренції.

Структурне коригування економіки України є фундаментальною умовою її переходу в майбутньому від нижнього до верхнього шляху до конкурентоспроможності. У доповіді Організації промислового розвитку ООН (UNIDO) 2002 р. було вперше використано поняття «верхній шлях» до конкурентоспроможності (*high road to competitiveness*) – економічний розвиток на базі власних НДДКР, інноваційного виробництва; і «нижній шлях» до конкурентоспроможності (*low road to competitiveness*) – вихід країн на світові промислові ринки за рахунок залучення іноземних інвесторів, надаючи їм у розпорядження якомога більше дешевих трудових і природних ресурсів [12]. Як зазначає В. Попова, сучасний тип розвитку економіки України здійснюється «нижнім шляхом», а він, на жаль, веде до подальшого накопичення суперечностей, руйнування мотиваційного потенціалу й освітніх, професійних та наукових чинників економічного розвитку [13, с. 6]. На нашу думку, зараз шлях України до конкурентоспроможності є обмежено нижнім, оскільки рівень іноземних інвестицій у розвиток національної економіки дуже низький. Для сучасної ситуації більш точним є визначення видів конкурентоспроможності Л. Міщенком і А. Хомутовим: «Конкурентоспроможність сучасних високорозвинених країн заснована, головним чином, на технологічних перевагах, у той час як відсталі країн – ресурсних. Іншими словами, природа конкурентоспроможності багатих і бідних країн різна. Більш того, джерело конкурентоспроможності країни досить точно характеризує етап її економіч-

ного розвитку, оскільки історично на перший план послідовно висувалися такі джерела національної конкурентоспроможності, як вигідне географічне положення; володіння багатими природними ресурсами; наявність сприятливих цін на головні фактори виробництва; висока факторна продуктивність і якість життя; новітні технології, економічне середовище, що забезпечує технологічне лідерство, і глобальна конкурентна стратегія» [14]. Зараз конкурентоспроможність України – це конкурентоспроможність бідних країн (табл. 3): позитивного значення чистого експорту країна досягає за рахунок природних ресурсів та дешевої робочої сили, наприклад, по товарній групі «Недорогоцінні метали та вироби з них».

Висновки. Глобальна конкурентоспроможність країни залежить від структури її економіки, що склалася, а її підвищення чи зниження – від структурних змін, що здійснюються на певних етапах історичного розвитку. Периферійна модель, без сумніву, перешкоджає досягненню Україною необхідного рівня глобальної конкурентоспроможності, але при дієвій державній політиці залучення, стимулювання та ефективного використання внутрішніх і зовнішніх інвестицій у структурне коригування національної економіки в напрямі прискореного розвитку на інноваційній основі галузей і видів діяльності, здатних витримати глобальну конкуренцію, цілком можливо подолати ситуацію, що склалася. На нашу думку, саме структурне коригування національної економіки забезпечить перехід України до «верхнього шляху до конкурентоспроможності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Organisation For Economic Co-Operation And Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org.
2. Пуцентайло П. Сутнісні аспекти конкурентоспроможності на різних рівнях управління економікою / П. Пуцентайло // Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту. – 2009. – № 4. – С. 32–34.
3. Україна у світі. Огляд міжнародних індексів 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.feg.org.ua/docs/ukraine_inthe_world_2013_ukr_web.pdf.
4. Україна в Doing Business: покращення на папері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/1/401532/>.
5. Наукова і інноваційна діяльність (2000–2012 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Розвиток підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Пронкіна Л. И. Основные направления государственной поддержки малого бизнеса в Украине / Л. И. Пронкіна // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. – 2013. – № 4 (15). – С. 117–127.

8. Новый курс: реформы в Украине. 2010–2015 : нац. доп. / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
9. Товарна структура зовнішньої торгівлі за 9 місяців 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Ясин Е. Конкурентоспособность и модернизация российской экономики / Е. Ясин, А. Яковлев // Вопр. экономики. – 2004. – № 7. – С. 7–10.
11. Платіжний баланс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44464.
12. Competing Though Innovation and Learning Industrial Development report 2002/2003/ UNIDO (United Nations Industrial Development Organization), Vienna, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unido.org/fileadmin/import/userfiles/hartmany/idr_finalpressrelease24-7.pdf.
13. Попова В. Конкурентоспособность экономики Украины: источники формирования и социальные последствия / В. Попова // Экономика Украины. – 2008. – № 8. – С. 4–13.
14. Мищенко Л. Я. Оценка конкурентоспособности национальной экономики: теоретические и методические аспекты [Электронный ресурс] / Л. Я. Мищенко, А. И. Хомутова. – Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2006/04/02/>.

СТРУКТУРНОЕ КОРРЕКТИРОВАНИЕ КАК УСЛОВИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Пронкина Л. И.

Раскрыто содержание глобальной конкурентоспособности. Проанализированы факторы, ограничивающие возможности ее достижения в Украине: модель периферийной страны, низкая инновационная активность, несовершенная структура экономики (отраслевая, технологическая, а также институциональная структуры бизнеса). Доказана взаимосвязь структуры и структурного корректирования национальной экономики и конкурентоспособности страны в условиях глобализационных процессов. Обоснована необходимость структурного корректирования для перехода на «верхний путь» достижения глобальной конкурентоспособности.

Ключевые слова: *глобальная конкурентоспособность, структура национальной экономики, структурная корректировка, «нижний» и «верхний» пути к конкурентоспособности.*

STRUCTURAL CORRECTION AS A CONDITION FOR COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Pronkina L. I.

The content of global competitiveness is revealed. The factors limiting the possibilities of its achievements in Ukraine are analyzed. They are model of peripheral countries, low innovation activity, imperfect structure of the economy such as industrial, technological and institutional one. The relationship between the structure and the structural correction of the national economy and the country's competitiveness under globalization processes are proved. The necessity of structural correction for transition to the «high» road to global competitiveness achievement is justified.

Key words: *global competitiveness, the structure of the national economy, structural correction, «high» and «lower» road to competitiveness.*

УДК 338.22

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

В. В. Микитась, аспірант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Розглянуто теоретичний аспект соціальної складової економічної політики держави. Проаналізовано поняття соціальної відповідальності держави під різними кутами зору. Сформовано та виведено місце соціальної відповідальності держави при розробленні та реалізації економічної політики як базовий принцип її формування.

Ключові слова: *державна економічна політика, економічний розвиток, місія держави, соціальна відповідальність, правові та економічні закони.*

Постановка проблеми. На етапі ринкової трансформації України та в період політичної нестабільності все більшої актуальності набувають питання побудови ефективної державної політики. Дослідження цієї теми охоплюють різні сегменти економіки, що свідчить про складність проблеми, необхідність інтеграції інноваційного, наукового підходу до визначення та формування

принципів державної економічної політики. За сучасних умов значну роль відіграє соціальна складова економічної політики, визначення такого курсу держави, який би мав ефективний результат та сприяв підвищенню довіри до держави з боку населення. Тому саме соціальна відповідальність набуває великого значення у питанні формування ефективної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання соціальної відповідальності під різними кутами зору розглядали А. Колот, В. Бурега, В. Мамутов, О. Грішнова, М. Семикіна та ін. Багато з них починали свої дослідження перш за все з питання гармонізації відносин між державою, роботодавцем та працівником [1; 7; 9; 10]. Так, М. Семикіна розглядала методологічні основи оцінки рівня гармонізації соціально-трудова відносин, запропонувала систему показників, які дозволяють здійснювати таку оцінку та надавати загальні рекомендації відносно втручання в ті чи інші процеси, які відтворюються в соціально-трудова відносинах [10]. В. Мамутов досліджує питання взаємодії держави та суспільства з боку правових наук, адже правові закони стають практичними носіями визнаних принципів та засад економічного розвитку країни [5]. В. Бурега запропонував розглядати соціологію державного управління як самостійну складову соціології, нову дисципліну [11]. Ця точка зору на сьогодні є дуже цікавою, адже в сучасних економічних умовах розмежування соціального та економічного не є вірним шляхом розв'язання проблем у державному регулюванні. Отже, соціальна відповідальність – це складна економічна, етично-правова, філософська та етико-психологічна категорія, яку розглядають у різних науках та під різними кутами зору.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення поняття, місця та ролі соціальної відповідальності саме держави, розгляд її впливу на формування та реалізацію ефективної економічної політики держави.

Виклад основного матеріалу. Економіка – інтегративна категорія, яка впливає на життя окремих людей, їх родин, стан державних інститутів і держави в цілому. Від економічного стану суспільства залежать здоров'я народу та демографічна ситуація, тобто основи людського життя. Але разом із тим економічний результат – це перш за все результат використання ресурсів, у тому числі людських.

Аналіз змісту державної політики у сферах економіки та соціального розвитку показує їх взаємозв'язок та взаємозумовленість. За сучасних умов економіка не є самодостатньою та замкнутою сферою діяльності. Економічне зростання в цілому необхідне для створення умов розвитку людини, підвищення рівня та якості її життя. Тому державна економічна політика має базуватися на поліпшенні соціального стану більшості населення країни. Соціальна ринкова економіка є інструментом побудови не тільки суто рин-

кової, а й соціально орієнтованої економіки. Тобто в рамках соціальної економіки ринок розглядається як апарат, котрий максимізує рівень досягнення поставлених цілей, а не тільки прибутку [13; 3].

Саме людина має бути кінцевою метою економічної політики. Однак людина – важливий активний ресурс економічного зростання. Таким чином, соціальні аспекти мають пронизувати всі економічні процеси, рішення та дії держави. Економічне зростання та соціальна політика повинні розглядатися в єдності, а це можливо лише за умови, коли всі проблеми суспільства розглядатимуться крізь призму розширеного відтворення. Саме це означає відновлення людського фактора на більш високому рівні, що передбачає інвестування в людину, яке має чіткий управлінський зміст: здоров'я, освіта, кваліфікація як основні якості людського капіталу. Соціальний розвиток – вбудований у процес відтворення фактор, який слід розглядати з боку і цілей, пов'язаних із людиною, і відтворювальних факторів.

Теза про соціальну спрямованість економічної політики досить логічно з'являється із взаємодії двох важливих системних частин будь-якого суспільства – економічної та соціальної.

Економічною наукою доведено та підтверджується практикою, що економічний і соціальний прогреси узгоджуються та мають одновекторну динаміку [7].

Соціальні фактори економічного зростання можна класифікувати за різними ознаками: прямої або опосередкованої дії; матеріальні та нематеріальні, забезпечені державою, регіональною владою тощо [13].

Економічне зростання стає можливим лише на засадах підпорядкування виробництва цілям соціального розвитку, завданням підвищення добробуту населення. При цьому починають діяти соціальні фактори, мотивації та резерви економічного зростання. Слід пам'ятати, що масове задоволення різноманітних потреб населення та соціальних груп активно стимулює господарське зростання, забезпечує економічну динаміку та політичну стабільність.

Соціальний компонент державної економічної політики в розвинених країнах включає три важливих параметри:

- нормативно-договірне регулювання заробітної плати найманих працівників та доходів самозайнятого населення;
- розвиток інститутів обов'язкового та добровільного соціального страхування, які дозволяють мінімізувати та компенсувати основні види соціальних ризиків (захворювання, старість, інвалідність, втрата місця роботи);
- надання державою суспільних благ, які пов'язані із соціальним забезпеченням, освітою, охороною здоров'я, житлово-комунальними послугами [13].

Соціальний фактор не повинен розглядатися поза економічним явищем, як й інші компоненти економічного розвитку. Економічна система насамперед

визначається її ціннісними складовими. Бельгійський учений Роберт Стойкерс висунув концепцію «метафори дерева», яка дозволяє розглядати економіку крізь призму культури та релігії, національних традицій та соціальних парадигм [4, с. 171–181]. Рамки економічної політики мають бути описані також соціальними орієнтирами. Повинна бути ціннісна точка відліку становлення економічної політики держави, адже забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної економіки, цілісність економічного простору буде практично неможливим.

Успіх функціонування економіки багато в чому залежить від людського капіталу, який не можна зводити тільки до освіти та професіоналізму працівника. Визначення цінностей та цілей розвитку економіки слід поєднувати з національними особливостями країни.

На думку американського економіста Дж. Стігліца, важливе місце в успішності економічного зростання посідає соціальний капітал, тобто розвиток соціальних відносин та соціальної інфраструктури [12, с. 144]. Отже, на перший план виходить модернізація саме тих секторів, які забезпечують розвиток людського потенціалу. Через це в довгостроковій перспективі соціальний потенціал відіграє вирішальну роль у відродженні економіки.

Без забезпечення рівня та якості життя населення неможлива й якісна перебудова економіки. На сучасному етапі розвитку, коли необхідний перехід до суспільства та економіки, які базуються на знаннях, важливим показником цього переходу стає рівень культури та освіти населення, стан національної науки, здоров'я та низки інших соціальних критеріїв і показників. Перш за все слід звернути увагу на рівень життя населення, особливо тих, хто живе за межею бідності, оскільки низькі доходи визначають низьку віддачу у праці та навпаки. Слід зазначити, що при існуючій системі доходів населення, які не забезпечують відтворення, відсутні перспективи забезпечення гідного життя, а значить, й потенціалу економічного зростання.

Треба пам'ятати про зв'язок економічних та соціальних показників. Наприклад, рівень оплати праці, доходів самозайнятого населення, його накопичення формують платоспроможний попит, інвестиційно-кредитний обсяг ресурсів, що, у свою чергу, впливає на економічне зростання.

В Україні поняття «якість життя» та «людський потенціал» не розглядаються державними органами з позиції їх практичного використання. Більш того, недооцінка важливості соціальної складової дуже усугубилася на етапі ринкових реформ, що призвело до різкого зниження витрат на розвиток людини, які на сьогодні не забезпечують у багатьох сегментах та прошарках населення навіть просте його відтворення.

Розробка державної економічної політики не може не бути комплексним завданням, в яке входить низка окремих політик, у тому числі соціальна. Роз-

межувати соціальну та економічну політику неможливо, саме так, як і виявити пріоритет однієї чи іншої. Необхідно говорити про соціальний вимір державної економічної політики, який включає: по-перше, обґрунтування вибору соціальної моделі держави; по-друге, визначення цілей та базових пріоритетів соціальної політики, а також механізмів її програмного та правового втілення [3].

У цьому разі слід розуміти не тільки державну функцію соціального обслуговування населення, а й якість і кінцеву спрямованість усієї економічної політики держави. Схематично ідею можна визначити так: соціальні аспекти економічного розвитку країни – соціальний вимір економічної політики – соціально орієнтована ринкова економіка – соціальна держава – держава соціального гуманізму. Іншими словами, ідеться про тісний і навіть нерозривний зв'язок забезпечення гідних умов життєдіяльності населення та високого, стійкого економічного зростання в довгостроковій перспективі.

Програма динамічного розвитку економіки та якісного поліпшення життя населення може бути реалізована на основі спрямованого формування ефективних економічних та соціальних інститутів життєдіяльності суспільства, які забезпечують позитивну мотивацію економічної та соціальної поведінки основних його суб'єктів [6].

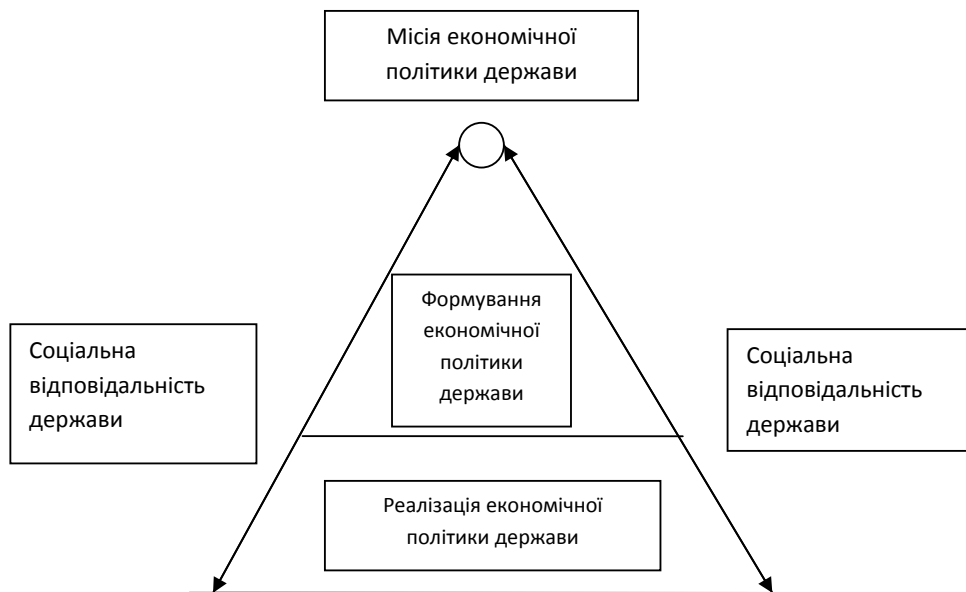
На сучасному етапі становлення взаємовідносин між державою та суспільством дуже важливим є введення поняття «місія держави», яке перш за все має відображати та окреслювати ті основні засади, на яких побудована економічна політика: добробут населення, формування правового режиму країни, введення та поширення досягнень науково-технічного прогресу, екологічна та політична складові політики держави. Таким чином, кожна дія з боку держави повинна відповідати її місії – досягнення добробуту населення. Місія держави мусить бути наріжним каменем формування державної економічної політики та побудови принципів соціальної відповідальності держави.

Для реалізації зазначеного економічного зростання, на наш погляд, потрібні чітке розуміння та посилення такого поняття, як «соціальна відповідальність держави».

Необхідною характеристикою прогресивного сучасного державного управління має стати соціальна відповідальність [2]. Це твердження є дуже актуальним при розробленні економічної політики держави, формуванні її цілей, методів та способів їх досягнення.

На нашу думку, соціальна відповідальність держави повинна «з'являтися» не тільки при регулюванні, а ще й на етапі формування економічної політики. Соціальна відповідальність має бути наріжним каменем формування та реалізації економічної політики держави, який повинен повною мірою відповіда-

ти місії її економічної політики – забезпечення добробуту населення (схематично це зображено на рисунку).

Місце соціальної відповідальності держави в розробці економічної політики

Джерело: Побудовано автором на основі матеріалів дослідження.

У Конституції України закріплено положення щодо соціальної відповідальності. Так, проголошено, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність [8]. Проголошення України соціальною державою вимагає здійснення активної та послідовної державної політики, спрямованої на забезпечення гідного рівня життя, а також досягнення взаємопорозуміння в суспільстві, збільшення рівня довіри до держави з боку населення [2; 3].

Зазначені Конституцією норми на практиці реалізовано недосконало. Причиною подібної ситуації є те, що розуміння таких термінів, як «соціальна відповідальність» і «соціальна держава», не мають однозначного тлумачення та не знаходять широкого застосування в нормативно-правових і політичних документах, що свідчить про недооцінку суспільними організаціями, громадянами та органами державного управління важливості соціальної відповідальності [2].

Крім зазначеного, причиною такого становища є й те, що про соціальну відповідальність держави починають згадувати лише тоді, коли проведено

конкретні дії з боку держави, коли вже є наслідки та можна судити про їх результат. Потрібно, аби соціальна відповідальність «згадувалася» на етапі формування та вибору методів економічної політики, щоб кожна дія з боку держави була просякнута принципом соціальної відповідальності. Тільки в цьому разі реалізація економічної політики буде ефективною та повною мірою відповідатиме її місії. Коли сама дія підпорядкована соціальній відповідальності, то і результат буде відповідним, а отже, й ефективним.

Таким чином, соціальна відповідальність має бути одним із основних, базових принципів формування економічної політики держави.

Практичним носієм соціальної відповідальності повинна бути державна влада (державні органи, які визначають сферу, спрямованість державного регулювання, визначають метод та форму їх реалізації). Саме державна влада мусить відповідати перед народом за проведені нею дії.

Таким чином, економічна політика держави потребує переосмислення нових принципів побудови, адже розглядати соціальний та економічний розвиток країни окремо не є вірним та ефективним. Потрібне чітке розуміння того, що економічна політика держави повинна бути не тільки соціально орієнтованою, а й відповідальною. Дії з боку держави мусять бути чітко визначені, відповідати місії економічної політики, мати ціннісні та якісні характеристики. Усе це й повинна відображати соціальна відповідальність держави. Основою соціальної відповідальності держави має стати узгодження між економічними та правовими законами. Тобто кожен правовий закон має нести в собі економічну складову, адже економістами доведено, що кожна дія з боку держави позначається на економічному становищі, можливо, не відразу, а через певний час [2; 1; 9].

На наш погляд, підпорядкованість правових законів економічним і повинна бути практичною основою соціальної відповідальності держави. На практиці ж більшість законів та реформ мають стихійний (іноді навіть суб'єктивний) характер без урахування потреб населення та їх економічних наслідків. Принцип соціальної відповідальності при формуванні економічної політики держави має захищати населення від негативних наслідків реформ.

Висновки. За умов трансформаційних процесів, що відбулися та продовжують відбуватися в Україні, постало гостре питання про формування зваженої, науково обґрунтованої, ефективною державної політики, спрямованої на досягнення місії держави – добробуту населення. Потрібна якісна переоцінка існуючих методів управління, яка має відбуватися ще на етапі формування економічної політики держави, виведення її принципів.

Дуже важливу роль на сучасному етапі економічного розвитку повинен відігравати принцип «соціальної відповідальності держави», який має пов-

ністю просякати всі дії з боку держави. Потрібне чітке визначення повноважень органів державної влади при формуванні економічної політики держави, адже саме ці органи на практиці виступають носіями соціальної відповідальності з боку держави перед населенням. Дуже важливим постає поєднання економічних та правових законів: економічні закони мають більш теоретико-науковий характер, правові ж – практичний. Саме в цьому і полягає теоретичний аспект соціальної відповідальності держави – кожна дія повинна бути науково обґрунтованою з огляду на наслідки для економіки держави в цілому.

Отже, на сучасному етапі соціальна відповідальність виступає одним із найголовніших принципів формування та реалізації державної економічної політики, який здатен мінімізувати негативні наслідки економічних реформ та підвищити довіру населення до держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальні трансформаційні імперативи сталого розвитку національної економіки : монографія / [В. Є. Реутов, О. С. Горда, А. М. Колот та ін.]. – Сімферополь : Фенікс, 2011. – 282 с.
2. Грішнова О. А. Соціальна відповідальність – шлях до європейської соціальної держави / О. А. Грішнова // Соц.-труд. відносини: теорія та практика. – К., 2011. – № 2. – С. 5–12.
3. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України : монографія / Г. С. Лопушняк. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372 с.
4. Дугин А. Г. Экономика против экономики / А. Г. Дугин // Консервативная революция. – М., 1994. – С. 171–181.
5. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення : монографія / [В. К. Мамутов, О. О. Ашурков, Г. Д. Джумагельдієва та ін. ; за ред.: О. О. Ашурков] ; Ін-т екон.-прав. дослідж. НАН України, Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 405 с.
6. Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем : монографія / В. П. Решетило, Г. В. Стадник, І. А. Островський та ін. ; за заг. ред. В. П. Решетило ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2013. – 241 с.
7. Колот А. М. Соціально-трудова сфера в умовах глобальних викликів: тенденції, проблеми, можливості стійкого розвитку : у 3 т. / А. М. Колот. – К., 2010. – Т. 3. – С. 9–22.
8. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Соколов В. Коммерциализация государства и социальная ответственность / В. Соколов // Мировая экономика и международн. отношения. – 2012. – № 4. – С. 115–124.

10. Соціально-трудові відносини: проблеми гармонізації : кол. моногр. / М. В. Семикіна [та ін.] ; Кіровогр. нац. техн. ун-т. – Кіровоград : КОД, 2012. – 300 с.
11. Бурега В. В. Социология государственного управления : монография / В. В. Бурега. – Донецк : Сх. вид. дім, 2012. – 167 с.
12. Стиглиц Дж. Неудачи корпоративного управления при переходе к рынку / Дж. Стиглиц // Экон. наука в современной России. – 2001. – № 4. – С. 108–146.
13. Якунин В. И. Социальное измерение государственной экономической политики / В. И. Якунин, В. Д. Роик, С. С. Сулакшин. – М. : Центр пробл. анализа и гос.-управленч. проектирования, 2007. – 208 с.

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВА КАК ОСНОВНОЙ ПРИНЦИП ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ

Микитась В. В.

Рассмотрен теоретический аспект социальной составляющей экономической политики государства. Проанализировано понятие социальной ответственности государства с разных точек зрения. Сформулировано и выведено место социальной ответственности государства при разработке и реализации экономической политики как основной принцип ее формирования.

Ключевые слова: государственная экономическая политика, экономическое развитие, миссия государства, социальная ответственность, правовые и экономические законы.

SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE STATE AS THE MAIN PRINCIPLE OF THE FORMING OF ECONOMIC PUBLIC POLICY

Mikitas V. V.

The article considers the theoretical aspect of the social component of economic policy of state. The concept of social responsibility of the state from different points of view is analyzed. The place of social responsibility of the state in economic policy development and implementation as the main principle of its formation are formulated and introduced.

Key words: state economic policy, economic development, the mission of the state, social responsibility, legal and economic laws.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 331.451:340.111.5

ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІКАРНЯНИХ КАС У МЕДИЧНОМУ СТРАХУВАННІ

*Т. М. Камінська, доктор економічних наук, професор;
Т. Ю. Клочко, студентка господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття є продовженням дискусій науковців про механізм упровадження обов'язкового медичного страхування в Україні. Обґрунтовано соціально-економічну роль лікарняних кас у системі страхування з огляду на світовий досвід та ризики монополізації внутрішнього ринку. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства щодо їх регулювання в Україні.

Ключові слова: медичне страхування, лікарняна каса, монополізм, законодавство.

Постановка проблеми. В Україні зберігається залишковий принцип державного інвестування охорони здоров'я. Останні роки воно коливається на рівні 3,3–3,6 % ВВП. Збільшення тривалості життя громадян також не є пріоритетним завданням виконавчої та законодавчої гілок влади. Як результат, громадське здоров'я заслуговує на негативну оцінку. Відповідно до рейтингу країн світу 2012 р. з показника стану здоров'я їх мешканців, який оприлюднено міжнародним агентством Bloomberg, Україна посідає 99-те місце з 145 країн [1]. Нестача ресурсів охорони здоров'я спонукає звернутися до загальносвітової практики солідарної участі громадян у фінансуванні охорони здоров'я. Структурна перебудова охорони здоров'я, що відбувається в Україні, і впровадження інституту сімейного лікаря теж тісно пов'язані з обов'язковим медичним страхуванням, і відтермінування цього кроку є недоречним із соціально-економічної точки зору.

Відсутність ефективно організованого соціального медичного страхування призводить також до неконтрольованого розширення тіньової економіки

охорони здоров'я. Неформальні платежі лікарям мимоволі беруть на себе роль додаткового фінансування та структурування медицини. Разом із тим вони відтворюють усі недосконалості приватного ринку, незважаючи на державний сектор охорони здоров'я, і порушують конституційний принцип рівного доступу громадян до медичної допомоги. Поступово витіснити тіньовий ринок допоможе конкурентний, прозорий ринок обов'язкового і добровільного медичного страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Судячи по змісту законопроектів від 21 березня 2013 р. № 2597 «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», від 5 квітня 2013 р. № 2597-1 «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» (другий законопроект запропоновано для обговорення на офіційному сайті МОЗ), законодавці вважають за необхідне впровадження в Україні моделі обов'язкового медичного страхування (далі – ОМС), де, однак, не прописано наявність лікувальних кас. Проте зарубіжна практика свідчить про те, що вони відіграють особливу роль у розвитку медичного страхування. В українській та російській науковій літературі деякі питання лікарняних кас розглядають А. Миронов, М. Мних, Н. Мних, С. Стеценко, В. Стеценко, А. Таранов, Г. Токарев, Я. Шатковський, А. Чейда. Але це – часткове висвітлення тільки у зв'язку з аналізом інших питань охорони здоров'я, її світових систем. Сама по собі проблематика лікарняних кас, їх місце у соціально-економічній та правовій системі зазвичай не досліджуються.

Формулювання цілей. Тому необхідно визначити соціально-економічні функції лікувальних кас як елементу майбутньої системи ОМС України та умови законодавчого забезпечення цієї системи.

Вклад основного матеріалу. Відповідно до тлумачення сучасного економічного словника Б. Райзберга лікарняні каси – це «установи соціального страхування, які виплачують застрахованим особам допомогу у випадку хвороби або оплачують медичне обслуговування при загальному захворюванні і пологах» [11]. Узагальнення положень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація працівників лікарняних кас України» (створена 26 липня 2007 р.) показує, що лікарняні каси (медичні фонди) – це членські благодійні добровільні, недержавні, некомерційні організації або громадські об'єднання, побудовані на принципі солідарності та страховій технології. Вони займаються добровільним медичним страхуванням (далі – ДМС) [10]. У багатьох країнах інститут лікарняних кас органічно входить у систему ОМС. Найяскравішим прикладом є німецька система Бісмарка, яку взято за основу (з національними відмінностями) в Австрії, Франції, країнах Бенілюксу, Латинської Америки, постсоціалістичних країнах – членах ЄС. У Німеччині соціальне страхування історично виросло із незалежних медичних фондів,

які первісно організовували без будь-якої підтримки держави. Вони й стали прообразом сучасної системи.

Альтернативу німецькій становить англійська національна система охорони здоров'я Беверіджа, яка має деякі подібні ознаки з радянською бюджетною моделлю М. Семашка. Основне фінансування медицини проводиться за рахунок податкових надходжень до державного бюджету (наприклад, у Великій Британії – 92,5 %). Контроль за медичною галуззю здійснюють державні органи. ОМС існує, але дуже обмежено. Ця модель характерна також для Данії, Ірландії, Ісландії, Канади, Скандинавських країн, частково Італії, Греції, Португалії.

Відповідно до змісту останнього законопроекту від 5 квітня 2013 р. № 2597-1 в Україні пропонується впровадити варіант медичного страхування, який подібний до системи Бісмарка. І це не випадково, бо німецька страхова медицина має на сьогодні більше ніж сторічну практику розвитку, а висока якість лікування є загальновідомою в усьому світі. Разом із тим німецька система має багатий досвід у роботі лікувальних кас, спирається на їх функціонування у тій чи іншій формі. Держава до певної міри знімає із себе «тягар» організації охорони здоров'я і перекладає його «на плечі» некомерційних самоврядних організацій, а також страхових компаній, органів місцевого самоврядування та їх фондів тощо. Тобто інститут лікарняних кас використовується як доповнення до ОМС. Але останній законопроект в Україні (як і попередні законопроекти) не передбачає наявності лікарняних кас як елементу ОМС. Порушення цієї системи згідно з принципом системності тягне за собою зміну властивостей усієї системи.

У деяких країнах Східної Європи, Прибалтики, Російській Федерації, Республіці Молдова система ОМС є єдиним національним фондом із розгалуженою мережею регіональних фондів страхування, які йому підпорядковані. В Естонії національна топ-структура – це Лікарняна каса, яка є єдиною страховою організацією, що здійснює ОМС [6]. Відразу ж після здобуття незалежності естонський уряд об'єднав три міністерства (охорони здоров'я, соціального забезпечення та праці) у Міністерство соціальної політики та з 1 січня 1992 р. увів систему ОМС. При цьому існуюче міністерство лише здійснює підготовку нових проектів для затвердження їх у парламенті, а так званий Департамент здоров'я надає дозволи на діяльність та контроль за діяльністю лікарень.

Але в Німеччині в рамках ДМС передбачається оплата медичних послуг понад програму ОМС. Ці каси виконують важливу функцію – використовують недержавні ресурси для медицини і збільшують її фінансування. Наприклад, у Греції, яка перебуває на етапі створення національної системи охорони здоров'я, діяльність великих клінік та медична допомога на селі фінансують-

ся за рахунок державного бюджету, а амбулаторна допомога – за рахунок страхування. У системі ОМС лікарняні каси виступають водночас мікроекономічними і медичними суб'єктами. Вони мають можливість виявляти проблеми охорони здоров'я ще в їх зародку, проводити відповідні спостереження, аналіз, статистичні дослідження, ефективно збирати цю інформацію і доводити її до відома державних органів без додаткових фінансових затрат. Звичайно, що єдина Лікарняна каса в Естонії теж складає бюджет медичного страхування і передає його на затвердження раді Лікарняної каси, веде облік застрахованих осіб, призначає компенсації з тимчасової непрацездатності та розглядає заяви застрахованих осіб тощо. Причому організацію медичної допомоги зорієнтовано на формування нової психології майбутніх пацієнтів. Адже, якщо людина втратила роботу, Лікарняна каса підтримує її тільки два місяці, а потім сплачені внески обнуляються [7, с. 10]. Таким чином, лікарняні каси в будь-якому варіанті мінімізують недосконалості держави на макрорівні, її нездатність виявити та задовольнити всі потреби в медичному обслуговуванні на місцях у силу ієрархії і бюрократії.

Що стосується Федеративної Республіки Німеччини, то там діють лікувальні каси різного типу: регіональні і федеративні, професійні і територіальні. Норма страхових платежів щорічно для всіх лікарняних кас установлюється в однаковому розмірі для категорій працівників; наприклад службовці віддають у лікарняні каси майже 12–16 % доходів [12, с. 171]. З лікарняних кас надходить оплата медичних послуг, наданих застрахованим. Вони також оплачують лікарняні листки хворим. Більшість німців, що одержують зарплату, застраховані в місцевих (районних) касах, які обирають вільно. Гроші, призначені для пенсійного страхування, перераховуються до федеративного міністерства праці, яке відшкодовує вартість лікування в разі настання страхового випадку. Але на великих підприємствах із чисельністю працюючих понад 450 чол. створюються власні каси. Працівник може також забезпечити страховкою свою сім'ю. Щомісяця роботодавець додає свої внески до страхових платежів працівників, і загальна сума спрямовується до страхувальника подібно руху інших соціальних платежів (з пенсійного страхування, безробіття тощо). Особи, зайняті у сільському господарстві, можуть мати лікарняні каси при своїх професійних об'єднаннях. Окремо лікарняні каси організовані для службовців, торгових представників, техніків та ін. Юридично належність застрахованих до деяких видів кас визначається законами і статусами кас. В інших країнах, наприклад Естонії, страхування теж найчастіше здійснюється через роботодавця, який ставить працівників на облік, або може здійснюватися самостійно.

Інститут лікарняних кас передбачає розвиток контрактних відносин, які в умовах невизначеності та ризику на ринку, зокрема страховому, відтворю-

ють стабілізаційний ефект. Виконавці контракту поступово навчаються чуйній реакції на потреби хворих. У Німеччині контракт укладається у перший день трудової діяльності працівника між ним і роботодавцем. Останній сповіщає про це у відповідну лікарняну касу. Після вибору страховки укладається контракт із лікарняною касою. Клієнт може викликати страхового агента додому або замовити доставлення договору поштою. Якщо страховка не влаштовує клієнта, можна змінити її, але тільки через рік. Коли контракт укладено, каса надсилає поліси застрахованим та членам їхніх сімей. Працівник одержує страховий номер, посвідчення про соціальне страхування, яке виступає певним соціальним паспортом, зошит для реєстрації внесків на соціальне страхування, який заповнює роботодавець. При зміні місця роботи працівник передає їх іншому роботодавцю.

Крім зазначених функцій, лікарняні каси зорієнтовані на максимальне задоволення потреб людей у поліпшенні здоров'я в умовах обмежених економічних і медичних ресурсів. Лікарняна каса Естонії контролює виконання договорів щодо надання медичних послуг і перевіряє їх якість. У німецькій системі ця функція найбільше спрацьовує у професійних лікарняних касах, де також закріплюється тенденція до профілактичної діяльності. Вони діють з попередженням надзвичайних ситуацій на підприємстві, інформують про несприятливі умови праці. Якщо для застрахованого існує їх небезпека, лікарняна каса зобов'язана його повідомити, так само як і роботодавця. У такий спосіб лікувальні каси додатково підвищують рівень соціального захисту працюючих. Цьому сприяють також демократичні методи управління. Рішення ухвалюються зборами представників (роботодавців та застрахованих працівників підприємств), які регламентують роботу каси, затверджують бюджет, обирають правління [12, с. 170–176].

В Україні станом на 1 січня 2011 р. теж функціонувало 217 лікарняних кас [3], які могли б стати прообразом майбутньої системи ОМС, де державу відносно відсторонено від безпосереднього регулювання охорони здоров'я. Більш того, Асоціація працівників лікарняних кас України здійснює співробітництво з Федеральним об'єднанням місцевих лікарняних кас Німеччини [3]. Більшість лікарняних кас на регіональному рівні розвиваються завдяки ініціативі місцевої влади. Про це свідчить досвід Житомирської, Полтавської, Харківської, Луганської областей, міст Києва, Ужгорода та ін. Ураховуючи, що децентралізація охорони здоров'я є загальносвітовою тенденцією, розвиток інституту лікарняних кас сприяє прогресивним змінам. Суспільні ресурси наближаються до реальних потреб громадян, їх використання стає більш адресним і раціональним. Зменшується інформаційна асиметрія про якість діагностики та лікування, необхідність тих чи інших ліків, скорочуються зловживання. У деяких регіонах лікарняні каси стимулюють ефективність праці

лікарів. Нарешті, вони сприяють природному розвитку інституту сімейних лікарів та безболісній перебудові структури охорони здоров'я. Отже, функція соціального захисту та додаткового фінансування охорони здоров'я теж виконується. Але при цьому інститути лікарняних кас в Україні та у класичній німецькій моделі ОМС суттєво відрізняються з питання конкурентного розвитку і демонополізації страхового ринку.

Майбутнє впровадження ОМС на національному рівні має обов'язково передбачити конкурентне середовище на страховому ринку. Як відомо, будь-який ринок без антимонопольної політики держави має тенденцію до концентрації або збільшення ступеня виробництва товарів (надання послуг), що контролюється найбільшими виробниками. Для страхового ринку України ця проблема є вельми актуальною навіть без зв'язку з лікувальними касами. Він має тенденцію до олігополізації – 95 % страхових платежів концентруються у 20 провідних компаніях [13]. В умовах неефективної роботи Антимонопольного комітету України вони схильні до змов щодо цінової політики. Зараз ДМС здійснюється комерційними страховими організаціями. Не тільки між ними, а також між комерційними компаніями і муніципальними лікарняними касами (за умови впровадження ОМС) повинна наростати конкуренція. Зараз її немає з причини непопулярності страхування серед українського населення взагалі – тільки 2 % мають поліси ДМС (відповідно до даних Ради Ліги страхових організацій України) [9]. Дуже дається взнаки інститут недовіри до цих економічних та юридичних осіб на мікро- і макрорівнях узагалі. Завищення ними тарифів спостерігається не тільки через олігополіі, а й через великі ризики внаслідок шахрайства, афер, бюрократичного тиску на бізнес. Проте платоспроможний попит громадян залишається низьким, бо чверть населення країни проживає за межею бідності. Звичайно, положення щодо договору страхування, у тому числі наслідки невиконання його умов, регулюються розділом 67 ЦК України, § 2 глави 32 ГК України, Законом України «Про страхування», іншими спеціальними нормативними актами, а в певних випадках діяльність недобросовісних страховиків може містити склад злочину, передбаченого ст. 190 КК України. Однак механізм реалізації цих положень працює недосконало, а серед науковців точиться багато спорів із приводу їх застосування на практиці.

Загрози монополізації страхового ринку і необхідність запровадження в Україні широкого кола лікарняних кас демонструє негативний досвід Російської Федерації, де модель ОМС не передбачає цієї важливої структурної одиниці і конкурентного ринку. Відповідно до статистики Федеральної служби страхового нагляду РФ система ОМС, до якої залучені також комерційні компанії, має тенденцію до формування олігополістичного ринку. Якщо у 2004 р. п'ять найбільших страхових компаній з ОМС займали 32,43 % рин-

ку, то у 2011 р. цей показник збільшився до 46,43 % [2]. Цю загрозу обговорювали 1 червня 2013 р. на «круглому столі» «Медичне страхування в Росії». Причому страхові комерційні компанії, що беруть участь у системі ОМС Росії, водночас здійснюють ДМС, тобто спостерігається дублювання медичних послуг. Це може свідчити про пріоритети дій страхових компаній: радше отримання персонального зиску, ніж ефективне здійснення ОМС. Крім того, для цих компаній характерні відсутність стандартизації послуг і диктат медичним закладам умов контрактів та економічних відносин [4, с. 6–7]. Тому система лікарняних кас є більш соціальною порівняно із залученням до ОМС комерційних компаній – принаймні у перехідний період. З другого боку, вона є більш демократичною порівняно з централізованим управлінням єдиного національного фонду, бо він без конкурентів схильний до формування монополії, або монополії єдиного покупця медичних послуг. Монополія за інших рівних умов призводить до штучного зниження цін на лікування, навіть за рахунок якості. Проте охорона здоров'я України потребує впровадження системи соціально-економічних інститутів, що, навпаки, обмежують застосування тиску.

Світовий досвід демонструє, що на розвиток конкуренції дуже суттєво впливають право вибору страхової структури та своєрідна мобільність страхових послуг. Науковці досліджують досвід мобільності послуг у різних країнах, наприклад Нідерландах. Ідея системи страхування полягає там у тому, що споживачі, які не задоволені розміром премії або якістю медичної допомоги, можуть змінювати страховика. У 2006 р. це зробила 1/5 частина населення, у 2007–2009 рр. даний показник зменшився до майже 5 %, але у 2011 р., коли страховий внесок підвищився більше, ніж у попередні роки, цей відсоток зріс до 8 % [14, с. 30]. Тобто у системі страхування Нідерландів існує цінова конкуренція (разом із неціновою). Система Бісмарка, яка приваблює українських фахівців, теж забезпечує право вибору. Що важливо: для більшої частини населення це вибір між лікарняними касами різних територій. Для заможних людей до цього додається вибір між комерційними страховими організаціями і лікарняними касами, хоча вихід із професійних кас є ускладненим. Законодавці прагнуть залучити до ОМС якомога більшу кількість людей і постійно збільшують рівень щорічного особистого доходу, нижче якого людина обов'язково підпадає під соціальне страхування. У 2013 р. він дорівнював у Німеччині 522 000 євро [15, с. 62]. Якщо особистий дохід є вищим за цю цифру, людина може самостійно вирішувати, чи потребує ОМС, чи воліє ДМС.

Розбудова інституту лікарняних кас в Україні має ґрунтуватися на основі відповідних нормативно-правових актів. Конституційний Суд України своїм Рішенням № 10-рп/2002 від 29 травня 2002 р. прямо встановив, що «безоплатність медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони

здоров'я не виключає такої можливості через фінансування цієї галузі за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, у тому числі і шляхом створення лікарняних кас (спілок, фондів), діяльність яких має бути врегульована законом». Тому наявність лікарняних кас відповідає ст. 49 Конституції України. Також діяльність лікувальних кас певним чином регулюється такими наказами МОЗ України: від 11 серпня 2005 р. № 400 «Про взаємодію лікарняних кас, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та закладів охорони здоров'я», від 9 липня 2003 р. № 315 «Про функціонування лікарняних кас». Проте визначення терміна «лікарняна каса» законодавство ще не містить. Цю прогалину треба заповнити і додати перелік повноважень, прав і обов'язків, положення про відповідальність лікарняних кас у законопроект «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування».

Необхідність цього кроку пояснюється також тим, що Закон України від 11 серпня 2013 р. «Про громадські об'єднання», яким зараз регулюється діяльність цих організацій, функціонує зазвичай як загальний нормативно-правовий акт. Тому діяльність окремих громадських об'єднань здійснюється у тому числі конкретнішими положеннями інших законів, наприклад Закону України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності».

Окремо слід прописати ці положення і з тієї причини, що Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації», який поширюється на лікарняні каси, після проведення реформи (структурної перебудови) охорони здоров'я не зможе ефективно регулювати їх діяльність. Річ у тім, що функції, які здійснюватимуться лікувальними касами в рамках ОМС, далеко виходитимуть за межі діяльності простої благодійної організації. Що ж до можливості створення лікувальних кас на базі професійних спілок, то в такому разі вони підійдуть під визначення «організації профспілки», які відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» є організаційними ланками профспілки, визначеними її статутом, що діють у межах повноважень, наданих статутом та цим Законом.

Також треба зазначити, що крім реформ в охороні здоров'я передбачається прийняття Верховною Радою Трудового кодексу України на заміну чинного Кодексу законів про працю України від 1971 р. До цього проекту слід внести відповідні положення щодо ролі роботодавця в забезпеченні державного соціального медичного страхування.

Ураховуючи, що лікарняні каси у системі ОМС мають співпрацювати з місцевими органами влади, необхідним є проведення реформи місцевого самоврядування та адміністративної реформи.

Висновки. Запропонований урядом України законопроект «Про загальнообов'язкове державне медичне страхування» передбачає створення віддалених від держави, самодостатніх інститутів охорони здоров'я і розвиток конкурентного ринку страхових послуг. Лікарняні каси є органічною ланкою системи, діють як некомерційні організації і контролюються з боку громади, профспілок та органів місцевого самоврядування. Необхідність лікарняних кас із соціально-економічної та медичної точок зору спричинено виконанням ними функцій додаткового фінансування охорони здоров'я та економії суспільних ресурсів, соціальної функції (профілактика, контроль за якістю лікування, забезпечення прав пацієнтів, їх інформація, право вибору, зняття інформаційної блокади), антимонопольної функції. Диференціація страхового продукту підтримує чинник конкуренції. Ці функції відповідають ринковим умовам і разом із тим обмежують комерційну спрямованість діяльності страхових організацій.

Інститут лікарняних кас передбачає також розвиток контрактних відносин, які мінімізують невизначеність і ризик сучасних економічних відносин, відтворюють стабілізаційний ефект. Він сприяє децентралізації та структурній перебудові охорони здоров'я.

Реформа потребує правової підтримки, а саме законодавчого закріплення дефініції «лікарняна каса» з переліком повноважень, прав і обов'язків, відповідності їх розвитку Конституції України, іншим нормативно-правовим актам. Необхідним є вдосконалення самого законодавства та механізму його реалізації, бо теперішньої низки законів після проведення реформи стане замало для ефективного регулювання з причини поширення функцій лікарняних кас у системі ОМС. З огляду на прийняття нового Трудового кодексу України слід також внести до законодавства положення щодо ролі роботодавця у забезпеченні ОМС. Необхідним є проведення реформи місцевого самоврядування та адміністративної реформи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира по состоянию здоровья их жителей [Электронный ресурс] // Эксперт.-аналит. портал «Центр гуманитарных технологий, гуманитарные технологии и развитие человека». – 2012. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2012/08/17/4899#>.
2. Динамика рынка «Крупнейшие страховые компании (накопительным итогом)» [Электронный ресурс] // Офиц. сайт ЗАО «Медиа-Информационная Группа “Страхование сегодня”». – Режим доступа: <http://www.insur-info.ru/statistics/analyticts/?cNum=20&cNumCustom=&period=2011.4&order=un10®ion=0&dir=in&datatype=itog&unAction=a05>.

3. Єрмолова Ю. В. Лікарняні каси — фундамент медичного страхування [Електронний ресурс] / Ю. В. Єрмолова // Актуальні питання медичної практики : укр. мед. часопис. — 2011. — Режим доступу: <http://www.umj.com.ua/article/15126/likarnyani-kasi-fundament-medichnogo-straxuvannya>.
4. Итоги интерактивного опроса на круглом столе «Медицинское страхование в России»: разделить для роста [Электронный ресурс] : обзор / [подгот.: Наталья Данзурун, Алексей Янин, Павел Самиев] ; Рейтинг. агентство «Эксперт РА». — 2013. — Режим доступа: http://www.raexpert.ru/editions/bulletin/01_04_13/results_med_opros.pdf.
5. Кутузова Е. Что изменится в здравоохранении в 2013 году? [Электронный ресурс] / Елена Кутузова // Ежемесячный информационный журнал о Германии «NEUE ZEITEN». — 2013. — № 2 (140). — С. 62–64. — Режим доступа: http://issuu.com/rusverlag/docs/nz_140.
6. Лесков С. Здоровье без Минздрава: как болеют и лечатся эстонцы [Текст] / Сергей Лесков // Коммерсантъ. — 2013. — № 210. — С. 8.
7. Мартынович А. Здравоохранение Прибалтики — тернистый путь к европейским стандартам / Андрей Мартынович // Здоров'я України : мед. газ. — 2009. — № 4. — С. 10–11.
8. Обязательное медицинское страхование Швейцарии [Электронный ресурс] // Офіц. сайт Благодійної орг. «Лікувальна каса Полтавщини». — Режим доступу: http://www.poltavalk.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=70:2010-04-14-08-01-38&catid=40&Itemid=72.
9. Показатели страхового рынка Украины свидетельствуют о его слабом развитии [Электронный ресурс] // Finbrok.in.ua. — 2013. — 17 февр. — Режим доступа: <http://www.finbrok.in.ua/finansovye-rynki/intervyu-komentarii-stati/3346-pokazateli-strakhovogo-rynka-ukrainy-svidetelstvuyut-o-ego-slabom-razvitii-ekspert>.
10. Реформування охорони здоров'я в Україні [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Всеукр. громад. орг. (ВГО) «Асоціація працівників лікарняних кас України». — Режим доступу: http://likkasa.com/?page_id=306.
11. Современный экономический словарь [Электронный ресурс] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. — 2-е изд., испр. — М. : ИНФРА-М, 1999. — С. 479. — Режим доступа: http://academic.ru/dic.nsf/econ_dict/3670.
12. Стеценко В. Ю. Обов'язкове медичне страхування в Україні (адміністративно-правові засади запровадження) : монографія / В. Ю. Стеценко. — К. : Атіка, 2010. — 320 с.
13. Страховой рынок Украины: разный уровень проникновения и большая концентрация [Электронный ресурс] // Finbrok.in.ua. — 2013. — 9 апр. — Режим доступа: <http://www.finbrok.in.ua/finansovye-rynki/intervyu-komentarii-stati/3477-strakhovoj-rynok-ukrainy-raznyj-uroven-proniknoveniya-i-bolshaya-kontsentratsiya>.
14. Brabers E. M. The Dutch health insurance system: mostly competition on price rather than quality of care / E. M. Brabers, M. Reitsma-van Rooijen, J. D. de Jong // Euro-health. — 2012. — Vol. 18, № 1. — P. 30–32.
15. Tanner M. The Grass Is Not Always Greener: A Look at National Health Care Systems Around the World? [Электронный ресурс] / Michael Tanner // Policy Analysis. — 2008. — March 18 (№ 613). — P. 1–47. — Режим доступа: <http://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa-613.pdf>.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БОЛЬНИЧНЫХ КАСС В МЕДИЦИНСКОМ СТРАХОВАНИИ

Каминская Т. М., Клочко Т. Ю.

Статья является продолжением дискуссий ученых о механизме внедрения обязательного медицинского страхования в Украине. Обоснована социально-экономическая роль больничных касс в системе страхования с учетом мирового опыта и рисков монополизации внутреннего рынка. Предложены пути совершенствования их законодательного регулирования в Украине.

Ключевые слова: медицинское страхование, больничная касса, монополизм, законодательство.

ECONOMIC AND LEGAL BASES OF SICKNESS FUNDS FUNCTIONING IN HEALTH INSURANCE

Kaminska T. M., Klochko T. Y.

This paper continues the discussions on the mechanism of introduction of compulsory medical insurance in Ukraine. The socioeconomic role of sickness funds in insurance system is substantiated in terms of global experience and risks of domestic market monopolizing. The ways of legislative improvement of their development in Ukraine are proposed.

Key words: health insurance, sickness fund, monopolism, legislation.

УДК 346.542

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ВІДНОВЛЕННІ ДОВІРИ НАСЕЛЕННЯ ДО БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

О. Є. Костюченко, кандидат юридичних наук, доцент
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи НБУ

Проаналізовано нормативні акти, де закріплено державні гарантії відновлення заощаджень громадян України. Досліджено розвиток законодавства в цьому напрямі та запропоновано шляхи відновлення довіри населення

до банківської системи через застосування можливостей, закладених у праві.

Ключові слова: заощадження населення, банківська система, доходи населення.

Постановка проблеми. Нестабільність економіки України з часів розпаду СРСР неминуче позначилася на стані фінансової безпеки громадян та домогосподарств. Із впровадженням ринкових реформ громадяни втратили власні заощадження, розміщені на рахунках Ощадбанку колишнього Радянського Союзу. Цей факт додав труднощів населенню на шляху подолання низки фінансових проблем та суттєво позначився на рівні їхнього життя. Разом із тим знецінені заощадження унеможливили участь більшості громадян у приватизації державного майна, а отже, вони втратили можливість стати власниками засобів виробництва та отримувати доходи від власності. Із часом несприятливі умови життя, а саме: низький рівень заробітної плати, мізерні державні соціальні виплати, безробіття, якість їжі та води, екологічні проблеми, демографічна криза, – усе це призвело до втрати довіри до банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність обраної теми підтверджується відсутністю спеціальних досліджень із питань ролі держави у відновленні довіри населення до банківської системи. Тому джерельною базою дослідження стала низка нормативно-правових актів щодо державних гарантій відновлення заощаджень громадянам України.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення шляхів відновлення довіри населення до банківської системи через розкриття правових можливостей, закладених у чинному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. З огляду на державні гарантії відновлення заощаджень громадянам України виникає запитання: як органи влади повинні це забезпечити? З одного боку, відповідь проста: фінансовими ресурсами, а з другого – сама відсутність грошей у конкретний проміжок часу не є ключовою проблемою, бо грошова маса формується шляхом певної поведінки людини за рахунок її праці та доходів від власності, наприклад ренти. Відомо, що всі доходи громадян розподіляють на три види: 1) доходи від праці (заробітна плата, пенсія, страхові виплати фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування); 2) доходи від власності; 3) несистемні доходи у вигляді фінансової допомоги.

Якщо говорити про грошовий потік від власності громадян, то зрозуміло, що грошові заощадження, накопичені до 02.01.1992 р. у фінансових установах СРСР, мали б захищати населення від фінансових негараздів під час розвитку

ринкових відносин в Україні. На жаль, цього не сталося, і як результат – недовіра населення до банківської системи та фінансових установ у нинішніх умовах. То яким чином відновити довіру громадян та залучити наявні заощадження «до роботи на людину та державу»? Відповідь щонайменше така: відновити ці заощадження. Дослідимо правовий аспект цієї проблеми.

Так, першим нормативно-правовим актом, який регулював відносини щодо компенсації громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень в установах Ощадбанку України та Укрдержстраху, був відповідний Указ Президента від 24.11.1994 р. № 698, де ключові умови були такі: 1) індексація за всіма видами вкладів, договорів довгострокового страхування, виходячи відповідно з їх залишку, суми сплачених страхових платежів на 02.01.1992 р., шляхом їх збільшення відповідно до індексу зростання споживчих цін. На суму індексації видаються сертифікати; 2) сертифікати, які видаються на суму індексації, обертаються вільно і використовуються для приватизації державного майна, за винятком цілісних майнових комплексів невеликих державних підприємств, що приватизуються відповідно до Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», та об'єктів, що приватизуються відповідно до Указу Президента України від 14.10.1993 р. № 456 «Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва» та Указу Президента України від 29.12.1993 р. № 612 «Про приватизацію автозаправних станцій, що реалізують пально-мастильні матеріали виключно населенню». Строк дії сертифікатів – до 01.07.1997 р. [1]. Оцінюючи дію цього нормативного акта сьогодні, можна з упевненістю казати, що пересічні громадяни не скористалися можливостями набути права власності на державне майно в такий спосіб, хоча б унаслідок низької фінансової грамотності населення та його розуміння цієї можливості.

Станом на сьогодні відносини власників вкладів до 02.01.1992 р. у фінансових установах колишнього СРСР, які знецінилися, регулюються Законом України від 21.11.1996 р. «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадянам України» [2]. На виконання цього Закону з моменту його прийняття було видано низку підзаконних актів, роз'яснювальних листів та судових документів. Переважна більшість підзаконних актів регулюють за відповідними роками виплати громадянам України компенсаційних втрат від знецінення грошових заощаджень і страхових внесків, укладених до 02.01.1992 р. в установи Ощадбанку СРСР та державного страхування СРСР, що діяли на території України, та викуп облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 р., сертифікатів Ощадбанку СРСР і державних казначейських зобов'язань СРСР, придбаних на території Української РСР. Інша група підзаконних актів регулює питання щодо порядку перерахування

з Державного бюджету до визначених компаній коштів для компенсації грошових заощаджень громадянам України.

Аналіз зазначеного Закону та пов'язаних із ним документів показав, що правову основу відповідних виплат становить Закон України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадянам України» [2]. З моменту прийняття цього Закону, а саме з 21.11.1996 р. по 07.06.2012 р., він змінювався чотири рази. Це вплинуло на низку правових умов щодо здійснення виплат громадянам.

Так, перша редакція Закону містить такі ключові положення: 1) головне – зобов'язання держави (а) забезпечити збереження, (б) відновити реальну вартість заощаджень та (в) виплатити знецінені грошові заощадження, поміщені в період до 02.01.1992 р. у відповідних фінансових установах СРСР (статті 1, 2); 2) хто має право на виплати (ст. 1); 3) відновлення співвідношення 1 карбованця заощаджень на 1,05 гривні станом на 01.10.1996 р. з подальшою компенсаційною індексацією вкладів, страхових внесків, погашення цінних паперів відповідно до індексу інфляції (ст. 3); 4) заощадження громадян відносяться на державний внутрішній борг України; цей борг станом на 01.10.1996 р. визначено на загальну суму 131,96 млрд грн (ст. 4); 5) стаття 5 закону містить припис щодо строків проведення одноразової індексації вкладів громадян та видачі вкладникам ощадних книжок; 6) форма компенсації заощаджень громадян визначена виключно грошова, а відновлення заощаджень громадян України здійснюється шляхом переведення їх у цільові боргові зобов'язання держави в порядку, що визначається КМУ та НБУ (ст. 6); 7) кошти для компенсації заощаджень громадян визначаються в державному бюджеті України, до здійснення компенсаційних витрат можуть залучатися позабюджетні кошти (ст. 6); 8) відновлені заощадження громадян, поміщені у цінні папери, погашаються на загальних підставах відповідно до сум, визначених у Державному бюджеті (ст. 6); 9) заощадження повертаються поетапно, порядок виплат проіндексованих грошових заощаджень встановлюється Верховною Радою України; 10) визначено порядок виплати коштів спадкоємцям та розмір суми, що виплачується для організації похорону, тощо. Установлено, що зазначена сума перераховується Мінфіном України та НБУ на рахунок Ощадбанку України.

Отже, у Законі чітко не визначено, який державний орган є відповідальним за збереження заощаджень. Порядок відновлення заощаджень визначають КМУ та НБУ, а процес відновлення реальної вартості заощаджень означає перерахунок у співвідношенні карбованця до гривні станом на 01.10.1996 р. та подальшу компенсаційну індексацію на індекс інфляції. Однак Закон [2] не визначає джерело походження коштів на безпосередню виплату заощаджень. Разом із тим він чітко не розмежовує терміни «компенсація заоща-

джень», «компенсація громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень» та «компенсаційна індексація».

Зміни, внесені до Закону 17.01.1997 р. Законом України «Про внесення змін до Закону України “Про державні гарантії відновлення заощаджень громадянам України”» [3], містять такі ключові положення: 1) кошти заощаджень громадян не «відносяться на державний внутрішній борг»; тепер ст. 4 містить положення про те, що компенсація заощаджень громадян гарантується державою в сумі, яка на 01.10.1996 р. становить 131,96 млрд грн; 2) компенсація громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень проводиться виключно в грошовій формі за рахунок Держбюджету України, починаючи з 1997 р. Кошти для компенсації заощаджень громадян визначаються в Держбюджеті України окремою статтею; 3) розширено коло джерел надходження коштів для проведення компенсаційних виплат, зокрема кошти від здійснення операцій із державними цінними паперами та кошти з Офіційного валютного резерву НБУ.

Зміни, внесені до Закону 24.03.1998 р. Законом України «Про внесення змін до Закону України “Про державні гарантії відновлення заощаджень громадянам України”» [4], містять такі положення: 1) порядок виплат індексованих грошових заощаджень у межах коштів, передбачених Держбюджетом, встановлює КМУ; 2) скасовано законодавче закріплення розміру суми, що виплачується для організації похорону тощо.

Зміни, внесені від 28.12.2007 р. на період по 31.12.2008 р., за історію існування Закону є найоб'ємнішими [5]. До істотних змін слід віднести такі: 1) виключено норму про подальшу компенсацію заощаджень відповідно до індексу інфляції; 2) передбачено правову можливість здійснювати компенсацію громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень не тільки в грошовій формі, а й в інших формах відповідно до чинного законодавства. Проте такі форми не визначено; 3) встановлено, що виплати заощаджень (перелічених у ст. 1 Закону) проводяться власникам у готівковій чи безготівковій формі після внесення до інформаційно-аналітичної системи «Реєстр вкладників заощаджень громадян». Порядок внесення до такого реєстру визначено в постанові КМУ від 09.01.2008 р. № 1 [6]; 4) закон доповнено ст. 8¹, згідно з якою в 2008 р. втрати від знецінення грошових заощаджень компенсуються їх власникам станом на 1 січня 2008 р. в національній або іноземній валюті за офіційним курсом НБУ в межах залишків на рахунку, але не більше 1000 грн на вкладника в порядку, визначеному КМУ; 5) передбачено можливість проведення розрахунків з погашення зобов'язань держави за знеціненими заощадженнями в рахунок часткової сплати за купівлю товарів довгострокового використання, в тому числі житла, за встановленим КМУ переліком груп товарів. При цьому дані про такий перелік відсутні.

Зміни, внесені до Закону України від 07.06.2012 р. «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», вводяться в дію поетапно. Зокрема, у частині щодо виплат на поховання до 31.12.2012 р. розмір виплати встановлює КМУ, а зміни, які набувають чинності з 01.01.2013 р., по суті не поліпшують стан виплат заощаджень громадянам, знецінених у період до 02.01.1992 р. Наприклад, сума виплати на поховання, як і раніше, встановлюється КМУ, однак її розмір не може бути менше розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, установленого законом [7].

Оцінюючи стан справ щодо відновлення знецінених заощаджень громадян загалом, треба зазначити, що державна політика у цьому напрямі залишається такою, що не сприяє відновленню довіри громадян до держави та фінансових установ. Так, законодавчі положення щодо перекладання повноважень з визначення відповідальних за виплати і порядок цих виплат врешті-решт не стосуються самого факту відновлення знецінених заощаджень. На нашу думку, зміни, які вносяться до Закону, здебільшого нагадують «пошук крайнього» та ухилення держави від виконання взятого на себе обов'язку. Разом із тим, змінюючи Закон декілька разів, парламент навіть не спромігся відкоригувати його назву. Дія Закону поширюється на іноземних громадян та осіб без громадянства, а його назва й досі містить словосполучення «відновлення заощаджень громадян України». Ми навели цей приклад з метою підтвердження того факту, що ретельного опрацювання проблеми і намагання її розв'язати в інтересах громадян не відбувається. Так, парламентські слухання на тему: «Про державну політику щодо проблеми повернення та компенсації втрачених (знецінених) заощаджень громадян», які відбулись 13.04.2011 р., було зведено до такого. Очільники держави рапортували про виплати, здійснені у період 1997–2011 рр., та непомірне навантаження на державний бюджет унаслідок виплат. Натомість у рекомендаціях, які було прийнято за результатами парламентських слухань, містяться пропозиції щодо визначення механізмів використання вкладів на вирішення необхідних питань життєдіяльності (лікування, оплата житлово-комунальних послуг для пенсіонерів та інвалідів із недостатнім рівнем забезпечення тощо) [8, с. 9].

Висновки. Законодавство містить правові умови та правові можливості здійснення відповідних виплат у грошовій та безготівковій формах. Однак ймовірно, що фінансові труднощі не сприяють проведенню грошових виплат населенню. Разом із тим залишається незрозумілою державна політика щодо відновлення знецінених заощаджень населення шляхом натуральних розрахунків, наприклад товарами, нерухомим майном, оплатою послуг тощо. Однак розв'язання цієї проблеми є шляхом до підтримання чи підвищення рівня фінансової безпеки громадян та засобом відновлення довіри громадян до фінансових установ і держави.

На нашу думку, для розв'язання означеної проблеми в Україні необхідно:

1) розробити державну політику щодо відновлення втрачених (знецінених) заощаджень громадян, яка може бути реалізована лише у разі опори на тверду політичну волю до розв'язання проблеми. З цією метою слід здійснити такі кроки: а) визначити кінцевою метою держави політику повернення та компенсації всіх втрачених та знецінених заощаджень громадян, що діяли на території України в період до 02.01.1992 р. в установах Ощадбанку СРСР; коштів, розміщених у державних цінних паперах, страхових внесків (далі – грошових заощаджень); б) прийняти державну програму повернення та компенсації втрачених (знецінених) грошових заощаджень громадян. Реальне розв'язання цієї проблеми можливе лише в межах чітко спланованої та визначеної в часі програми та обов'язкового включення до річного бюджету фінансування відповідних заходів через спеціальний бюджетний фонд; в) на виконання державної програми у визначені нею строки прийняти відповідні нормативно-правові акти та передбачити скасування чинних нормативних актів, які регулюють відносини щодо повернення грошових заощаджень; г) запровадити моніторинг реалізації державної програми з публікацією відповідних звітів у засобах масової інформації кожні півроку; г) удосконалити процедуру обліку власників грошових заощаджень, а саме: провести облік власників грошових заощаджень на підставі наявних архівних даних та розробити прості і прозорі процедури забезпечення доступу громадян до своїх даних у складених реєстрах. Відповідні процедури провести за рахунок коштів держави;

2) для того щоб політика повернення і компенсації заощаджень громадянам України досягла своїх соціальних, політичних та економічних цілей, необхідно провести реальну індексацію коштів. Це положення має бути визнано базовим при формуванні державної політики із зазначеної проблеми;

3) програму повернення заощаджень слід пов'язати з вирішенням низки соціальних питань. Негрошовими формами виплати можна визначити погашення комунальних платежів, відкриття депозитних рахунків у банках України, купівлю житла, видачу земельних сертифікатів тощо. Форми виплати закріпити у відповідному переліку. Процедури безготівкових виплат забезпечити шляхом оформлення відповідних документів (наприклад, чекових книжок);

4) в умовах хронічного дефіциту бюджету та загострення боргової проблеми слід знайти джерела коштів для цільового фінансування фонду повернення заощаджень громадян. По-перше, це могли б бути спеціальні податки на промислову або ж комерційну нерухомість, податок на розкіш тощо. Підставою для такого рішення є сам спосіб проведення приватизації в Україні. Величезні майнові об'єкти, які створювалися радянською державою за раху-

нок обмеження фонду споживання (і, як наслідок, низьких доходів населення) і за рахунок перетворення заощаджень громадян на інвестиційний ресурс, перейшли до приватної власності майже безкоштовно. Тому запропонований нами підхід до пошуку коштів для реалізації законних прав вкладників Ощадбанку СРСР має підставу бути схваленим усіма верствами населення. По-друге, іншим неінфляційним джерелом коштів для відшкодування втрачених заощаджень громадян є надходження від приватизації державного майна. По-третє, джерелом коштів для відшкодування можуть бути кошти від здійснення операцій із державними цінними паперами. По-четверте, це залучення коштів з офіційного валютного резерву НБУ. По-п'яте, за певних умов, – емісійні кошти. По-шосте, кошти від реалізації приватизаційних земельних сертифікатів. Ціну цих сертифікатів треба встановлювати на підставі реальної ринкової вартості землі і прив'язати до ціни золота. Таким чином, швидке, ефективне та неінфляційне повернення втрачених (знецінених) заощаджень громадян має спиратися на процеси перерозподілу національного доходу.

Програма повернення заощаджень громадянам матиме позитивні соціальні, економічні та політичні наслідки за умови відносно стислих строків її реалізації та реальної індексації заощаджень, які слід чітко визначити та прив'язати до реальних джерел коштів на основі проведення відповідних розрахунків. Разом з тим реалізація державної програми повернення заощаджень громадян потребує детальної розробки процедур виконання з урахуванням негативного досвіду попередніх спроб. Ці процедури повинні відповідати новому місцю, яке наша країна має посідати в цивілізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про компенсацію громадянам України втрат від знецінення грошових заощаджень в установах Ощадного банку України та Укрдержстраху : Указ Президента від 24.11.1994 р. № 698 // Уряд. кур'єр. – 1994. – 29 листоп. (№ 184).
2. Про державні гарантії відновлення заощаджень громадянам України : Закон України від 21.11.1996 р. № 537/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 8. – Ст. 60.
3. Про внесення змін до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» : Закон України від 17.01.1997 р. № 8/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 8. – Ст. 61.
4. Про внесення змін до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» : Закон України від 24.03.1998 р. № 201/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 240.
5. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 28.12.2007 р. № 107-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2008. – № 5–6, 7–8. – Ст. 78.

6. Про виплату в 2008 році громадянам України компенсації втрат від знецінення грошових заощаджень, вкладених до 2 січня 1992 р. в установах Ощадного банку СРСР та державного страхування СРСР, що діяли на території України, та облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, державні казначейські зобов'язання СРСР і сертифікати Ощадного банку СРСР, придбані на території Української РСР : Постанова КМУ від 09.01.2008 р. № 1 // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 2. – Ст. 19.
7. Про внесення змін до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 07.06.2012 р. № 4912-VI // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 50. – Ст. 1956.
8. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про державну політику щодо проблеми повернення та компенсації втрачених (знецінених) заощаджень громадян». – К. : Парлам. вид-во, 2011. – 38 с.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ВОССТАНОВЛЕНИИ ДОВЕРИЯ НАСЕЛЕНИЯ К БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ

Костюченко Е. Е.

Проанализированы нормативные акты, которые закрепляют государственные гарантии восстановления сбережений граждан Украины. Исследовано развитие законодательства в этом направлении и предложены пути восстановления доверия населения к банковской системе путем применения возможностей, заложенных в праве.

Ключевые слова: сбережения населения, банковская система, доходы населения.

THE ROLE OF THE STATE IN RESTORE OF PUBLIC CONFIDENCE TO THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

Kostiuchenko O. E.

The paper is devoted to the analyzing of the regulatory acts that enshrines government guarantees of the restoration of savings of Ukrainians. The development of legislation in this area is studied and the ways to restore of the populations confidence to the banking system through the application of law possibilities are investigated.

Key words: savings of the populations, banking system, personal incomes.

УДК 349.2:331

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Л. М. Яворська, кандидат економічних наук, доцент;

С. В. Селезень, кандидат юридичних наук, доцент

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Досліджено сучасні проблеми працевлаштування молоді в Україні. Проаналізовано чинні правові норми, спрямовані на сприяння працевлаштуванню молодих працівників та підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Виявлено недоліки вітчизняного законодавства у сфері правового регулювання працевлаштування молоді. Розроблено пропозиції з удосконалення організаційно-правових та економічних заходів працевлаштування молоді на сучасному етапі.

Ключові слова: *молодь, молодий працівник, ринок праці, соціальний захист, стажування, пільги, конкурентоспроможність молоді на ринку праці.*

Постановка проблеми. Право на працю є одним із найбільш важливих соціально-економічних прав і визначає можливість людей займатися працею для забезпечення як свого матеріального добробуту, так і духовного розвитку в умовах свободи та гідності, економічної безпеки та рівних можливостей. Невипадково це право закріплено в ст. 23 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ст. 1 Європейської соціальної хартії (переглянутої), ст. 6 Сан-Сальвадорського протоколу до Американської конвенції про права людини, ст. 15 Африканської хартії прав людини і народів. Можливість заробляти собі на життя працею, яку людина сама для себе вільно обирає чи на яку вільно погоджується, є змістом права на працю, що визначається згідно зі ст. 43 Конституції України.

Однак на цей час в Україні все більше актуалізується питання щодо неможливості реагування держави на вимоги, що висуваються потребами постійно еволюціонуючого, гнучкого ринку праці. С. Прилипко та О. Ярошенко пишуть: «Стан, який склався на ринку України, є наслідком недостатньо ефективного поєднання економічних реформ і державної політики зайнятості населення. Заходи, вжиті для оздоровлення економіки, створення умов для продуктивної праці, робочих місць, не є адекватними реальній ситуації. По-

літика зайнятості формується без уяви про цілісну модель, якої треба досягти в перспективі, натомість відчувається відсутність глибинних механізмів і важелів впливу на ринок праці. Як наслідок, останній перенасичений людьми, що не знаходять застосування своєму фаховому потенціалу» [1, с. 200].

При цьому не викликає сумніву той факт, що молодіжний сегмент ринку праці в Україні є найбільш проблемною частиною загальнонаціонального ринку праці. Пошуки першого робочого місця, невідповідність рівня та якості отриманої освіти професійним обов'язкам, відсутність досвіду роботи, невідповідність запитів молоді та пропозицій роботодавців посилюють напруження на ринку праці. Недостатня увага з боку держави до таких проблем, відсутність системної програми регулювання, застарілість законодавства можуть стати підґрунтям для соціальних та економічних потрясінь у країні.

Ситуація з працевлаштуванням молоді в Україні є вельми суперечливою. З одного боку, ми маємо справу із законодавчо закріпленими гарантіями та нормами, а з другого – в реальному житті ці норми часто «не працюють».

Проблема молоді у пошуку роботи полягає у тому, що роботодавець хоче отримати вже готового працівника, який прийде і відразу ж почне виконувати той обсяг роботи, котрий йому дадуть, виконувати всі доручення і обов'язки, які на нього покладуть. Ускладнює цю ситуацію становище на ринку праці, бо кількість вільної робочої сили є значною і роботодавець може обирати. Перешкодою на шляху працевлаштування стає підготовка випускників, яка не відповідає запитам роботодавців. Зараз дуже часто трапляється, що молодий працівник не може добре репрезентувати себе перед роботодавцем, показати себе з найкращого боку, зацікавити роботодавця, переконати його, що саме він має займати обране робоче місце та якнайкраще впорається з поставленими перед ним завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення та успішного функціонування ринку праці мають багатоаспектний характер, унаслідок чого різні питання, пов'язані з розвитком ринку праці, досліджуються не тільки правниками, а й фахівцями в інших сферах наукового пізнання: історії, економіки, соціології тощо. Проблемам працевлаштування молоді приділяли увагу численні вчені, зокрема: Л. Лазор, В. Лазор, І. Сахарук, Л. Сироватська, А. Слюсар, Н. Хуторян, І. Шамшина, М. Шуміло, А. Мацюк, О. Медведєв, Ю. Орловський, В. Пастухов, О. Пашков, В. Прокопенко, О. Процевський, А. Юрченко, Н. Яворчук, О. Ярошенко та ін. Проте чинне законодавство ще не спроможне розв'язати усі проблеми працевлаштування молоді у сучасних реаліях. Закон України «Про зайнятість населення» та проект Трудового кодексу України теж не містять принципових новел у цій сфері, у зв'язку з чим можливість молодого покоління до самореалізації у трудовій діяльності й досі не знаходить достатнього правового забезпечен-

ня [2, с. 9]. Тому наукові дослідження у сфері працевлаштування молоді на сьогодні є вкрай актуальними.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз чинних правових норм, які регулюють працевлаштування молоді, виявлення основних сучасних проблем щодо працевлаштування молодих працівників та підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, розробка пропозицій щодо вдосконалення організаційно-правових та економічних заходів працевлаштування молоді в Україні.

Виклад основного матеріалу. Першим вагомим кроком до розв'язання проблем зайнятості молоді в Україні є вдосконалення законодавства про зайнятість. Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення», який набрав чинності з 1 січня 2013 р., діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи, яким виповнилося 15 років і які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу, належать до осіб, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню [3, ст. 14, пп. 2, 7]. Також до осіб, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, належить молодь, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання і служби) і яка вперше приймається на роботу [3, ст. 14, п. 4]. Для їх працевлаштування підприємствам, установам і організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб встановлюється квота у розмірі 5 % середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік.

Зазначена норма захищає найбільш уразливу категорію молоді. Подібна норма існувала й у попередньому Законі, і її збереження у трудовому законодавстві є вкрай важливим для сприяння працевлаштуванню молоді. Проте зараз ця норма про бронювання робочих місць не здатна реалізувати весь свій потенціал.

Нині багато дрібних підприємств та приватних підприємців приховують реальну кількість своїх працівників та не оформлюють належним чином трудові відносини з ними. У зв'язку з цим численні роботодавці уникають бронювання робочих місць. Тому сьогодні катастрофічно бракує робочих місць, доступних для бронювання. Така ситуація становить одну з численних проблем працевлаштування української молоді. Для розв'язання вказаної проблеми вважаємо за необхідне значно посилити контроль за використанням найманої праці. Слід запровадити регулярні перевірки роботодавців у приватному секторі на предмет реальної кількості працюючих осіб. За результатами таких перевірок треба покладати на роботодавців обов'язок офіційно

оформити трудові відносини зі своїми працівниками. Це дозволить удосконалити систему бронювання місць для працевлаштування молоді.

Згідно із Законом України «Про зайнятість населення» молодий працівник – громадянин України віком до 35 років, випускник професійно-технічного або вищого навчального закладу, який у шестимісячний строк після закінчення навчання працевлаштувався самостійно або за направленням навчального закладу чи територіального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, та продовжує працювати протягом трьох років за кваліфікацією, яку він набув під час навчання, у тому числі незалежно від місця першого працевлаштування [3, ст. 1].

Чинним законодавством передбачено умови для залучення молодих працівників до роботи в селах та селищах. Молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш як три роки з підприємствами, установами та організаціями, що розташовані у таких населених пунктах, надаються житло на строк його роботи та одноразова адресна допомога у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку та за переліком професій (спеціальностей), затверджених Кабінетом Міністрів України. У разі, якщо молодий працівник працює в такому населеному пункті не менше десяти років, житло передається йому у власність. Ці перспективи мають позитивне значення як у демографічному, так і соціально-економічному аспекті, оскільки останніми роками залучити молодого фахівця (лікаря, учителя) до роботи в сільській місцевості досить важко, майже неможливо.

Водночас законодавець надає розширені можливості щодо конкурентоспроможності молоді. У Законі зазначено, що студенти вищих навчальних та учні професійно-технічних закладів, які закінчили початковий цикл навчання у таких закладах та здобули кваліфікацію за освітньо-кваліфікаційним рівнем «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», мають право проходити стажування на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, що використовують найману працю, в тому числі і на умовах строкового трудового договору [3, ст. 29].

Ця новела має позитивне значення для студента, який може під час навчання паралельно проходити стажування з метою оволодіння особливостями обраної ним професії. Дуже важливо, що про проходження стажування має бути зроблений запис до трудової книжки стажиста. Так, після закінчення ВНЗ, здобувши освітньо-кваліфікаційний рівень, молодий спеціаліст уже матиме певний стаж роботи, а це вагомий аргумент для роботодавця. Саме такі фахівці є конкурентоспроможними на ринку праці, оскільки мають не

тільки теоретичні, а й практичні навички у певній галузі. Проте роботодавці в сучасних ринкових умовах не зацікавлені в організації стажування: по-перше, з'являються додаткові витрати на додаткову оплату послуг керівника стажування – не менш ніж 5 % від суми основної заробітної плати; по-друге, роботодавець має розробити індивідуальну програму стажування для стажиста; по-третє, при виконанні стажистом певних професійних функцій йому має сплачуватися заробітна плата.

Вважаємо, що вітчизняне законодавство мусить додатково стимулювати роботодавців до сприяння здобуттю молодими працівниками практичних навичок професійної діяльності. Для стимулювання роботодавців до організації стажування можна передбачити деякі податкові пільги. У такий спосіб можна забезпечити реалізацію додаткових гарантій працевлаштування молоді.

Особливу увагу слід звернути на передбачені у Законі України «Про зайнятість населення» шляхи стимулювання працевлаштування громадян, недостатньо конкурентоспроможних на ринку праці [3, ст. 26], до яких відносять певні категорії молоді (неповнолітні та особи, що закінчили професійне навчання і не мають досвіду трудової діяльності). З метою стимулювання роботодавців до працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці, у тому числі представників молоді, Закон передбачає державну компенсацію фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідних осіб за кожен місяць, за який цей внесок сплачений. Щодо представників молоді така компенсація здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України для забезпечення молоді, яка здобула професійно-технічну або вищу освіту, першим робочим місцем за отриманою професією (спеціальністю).

Обов'язковими умовами для одержання роботодавцем зазначеної компенсації фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування є:

– попередня наявність у працевлаштованої особи статусу безробітного та направлення територіального органу, що реалізує державну політику в сфері зайнятості населення та трудової міграції;

– працевлаштування має тривати строком не менш ніж два роки [3, ст. 26, ч. 1].

Зазначена правова норма є дуже доречною та своєчасною і дійсно здатна стимулювати роботодавців до працевлаштування молоді. Проте у Законі міститься положення, що дещо зменшує переваги цього засобу стимулювання роботодавців до працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці, у тому числі представників молоді. У разі звільнення працівника, за якого виплачувалася компенсація з ініціативи ро-

ботодавця або за згодою сторін до закінчення дворічного строку з дня працевлаштування, сума виплачених коштів повертається у повному обсязі до відповідного бюджету.

Слід також звернути увагу на те, що відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю. Держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби. Дворічний строк першого робочого місця обчислюється з урахуванням часу роботи молодого громадянина до призову на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу.

Молоді громадяни, які звернулися до державної служби зайнятості в пошуках роботи, одержують безплатну інформацію та професійну консультацію з метою вибору виду діяльності, професії, місця роботи, а також, у разі необхідності, проходять професійну підготовку і перепідготовку.

Держава сприяє створенню молодіжних центрів праці, а також молодіжних громадських організацій (агентства, біржі, бюро тощо) для забезпечення працевлаштування молоді, реалізації програм професійного навчання молоді та вдосконалення її професійної майстерності. Типове положення про молодіжні центри праці затверджується Кабінетом Міністрів України.

У разі відмови в прийнятті на роботу молодих громадян у межах встановленої квоти з підприємств, установ та організацій стягується штраф у п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожну таку відмову. Ці кошти спрямовуються до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і використовуються для надання роботодавцям дотацій на створення додаткових робочих місць для молоді та її професійну підготовку і перепідготовку.

Молодіжні центри праці, що діють відповідно до Типового положення, а також громадські молодіжні організації (агентства, біржі, бюро та ін.) за наявності в них відповідного дозволу, виданого державною службою зайнятості, сприяють працевлаштуванню молоді, у тому числі учнів, студентів, аспірантів у позанавчальний час, надають послуги, пов'язані з профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією.

Державна служба зайнятості надає місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, молодіжним центрам праці, центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформацію про наявність вільних

робочих місць (вакантних посад), у тому числі призначених для працевлаштування інвалідів.

Держава сприяє діяльності молодіжних трудових загонів, засновниками яких можуть виступати органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, молодіжні громадські організації, загальноосвітні, професійно-технічні і вищі навчальні заклади, молодіжні центри праці. Типове положення про молодіжні трудові загани затверджується Кабінетом Міністрів України.

Висновки. На сьогодні система працевлаштування як молоді взагалі, так і випускників вищих навчальних закладів має суттєві недоліки. Законодавством передбачено певну кількість гарантій для молоді та випускників ВНЗ, що прагнуть працювати, проте вони часто стикаються з відсутністю зацікавленості роботодавців забезпечувати роботою молодь, особливо недостатньо освічену і без досвіду роботи. З другого боку, молода людина, не знайшовши роботу за фахом, починає шукати інші шляхи заробітку, тим самим втрачаючи свою кваліфікацію та навички, здобуті під час навчання. Врешті-решт, частина молоді втрачає бажання офіційно працювати взагалі, що сприяє посиленню тіньового сектору економіки, корупції та кризи. Зважаючи на те, що умови на ринку праці на цей час продиктовані жорсткими вимогами ринкової економіки, яка зазвичай прихильна до фахівців із досвідом роботи, молодим працівникам дуже важко одержати роботу.

Єдиним можливим варіантом виходу із зазначеної соціальної кризи вбачаються приведення чинної нормативно-правової бази у відповідність до положень Основного Закону України та провідної світової соціальної практики, а також забезпечення якісного державного нагляду за підтриманням механізму працевлаштування молоді та випускників ВНЗ в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прилипко С. М. Трудове право України : підручник / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х. : Вид. ФО-П Вапнярчук Н. М., 2008. – 664 с.
2. Лазор Л. И. Труд молодежи в условиях рыночной экономики: новые концептуальные подходы / Л. И. Лазор // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2012. – № 23. – С. 9–16.
3. Про зайнятість населення : Закон України // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 63. – Ст. 2565.
4. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – К. : Преса України, 1997.
5. Кодекс законів про працю України // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375 (станом на 01.01.2013).

ТРУДОУСТРОЙСТВО МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Яворская Л. М., Селезень С. В.

Исследованы современные проблемы трудоустройства молодежи в Украине. Проанализированы действующие правовые нормы, направленные на содействие трудоустройству молодых работников и повышение их конкурентоспособности на рынке труда. Выявлены недостатки отечественного законодательства в сфере правового регулирования трудоустройства молодежи. Разработаны предложения по совершенствованию организационно-правовых и экономических мер трудоустройства молодежи на современном этапе.

Ключевые слова: молодежь, молодой работник, рынок труда, социальная защита, стажировка, льготы, конкурентоспособность молодежи на рынке труда.

YOUTH EMPLOYMENT IN MODERN CONDITIONS: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

Yavorskaya L. M., Selezen S. V.

The current problems of youth employment in Ukraine are studied. The existing legal norms to promote employment of young workers and to improve their competitiveness in the labor market are analyzed. The shortcomings of national legislation in the sphere of legal regulation of youth employment are identified. The propositions for improvement of the organizational, legal and economic measures of youth employment nowadays are worked out.

Key words: young people, youth workers, the labor market, social protection, training, benefits, competitive youth labor market.

УДК 346.22:332.021

ДЕРЖАВНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ТА ЗАВДАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

*Д. В. Задихайло, доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарського права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Присвячено проблемі взаємозв'язку між економічною політикою держави та правовим регулюванням економічних відносин. Проблема розглядається в контексті як необхідності забезпечити функціонування економічної політики у визначених правових формах, так і формування завдань економічної політики щодо вдосконалення змісту господарсько-правового регулювання.

Ключові слова: *економічна політика держави, господарсько-правова політика, конституційний економічний порядок, об'єкти господарсько-правового регулювання.*

Постановка проблеми. Прийнятий у 2010 р. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» закріпив принципи, пріоритети та засади внутрішньої і зовнішньої політики в окремих сферах суспільного життя, у тому числі в економічній сфері.

На жаль, за своїм змістом цей Закон не може сприйматися як такий, яким створено цілісний, розрахований на стабільне функціонування механізм формування та реалізації політики держави, зокрема економічної. Цей нормативно-правовий акт доцільно сприймати в контексті здійсненої фіксації кола тактичних і стратегічних завдань, які суспільство і держава поставили на порядок денний як цілі власної діяльності, у першу чергу органів державної влади. Разом із тим самого механізму формування такої політики, корекції та перегляду її положень з урахуванням змін у суспільно-економічному та суспільно-політичному житті і тим паче – механізму реалізації політики самим Законом не передбачено. У зв'язку з цим слід наголосити на тому, що сьо-

годні названі аспекти або врегульовано на рівні регламентації компетенцій різних органів державної влади, або являють собою своєрідний публічно-правовий звичай організації апаратної роботи, що можна віднести до своєрідного ноу-хау державного менеджменту. Тим не менш суспільна ціна політично і предметно вивіреної політики держави, зокрема в економічній сфері, є надзвичайно високою. Саме тому ця сфера діяльності держави має бути забезпечена правовим механізмом її реалізації через формування необхідного або системну модернізацію існуючого нормативно-правового регулювання економічних відносин, з'ясування ролі і можливостей держави щодо застосування засобів державного регулювання та державної підтримки, а також реально впливати на їх розвиток, забезпечуючи публічно-правові імперативи.

Формулювання цілей. Нагальною вбачається потреба у створенні цілісного, універсального, правового механізму формування та реалізації державної політики як такої, що і є метою статті. Слід одразу зазначити, що такий механізм має міжгалузеву правову природу, адже його основні складові знаходяться за своєю значущістю у сфері конституційно-правового регулювання, а зрештою його можна визначити як міжгалузевий нормативно-правовий комплекс. Так, реалізації окремих напрямів політики держави – економічної, соціальної, гуманітарної, інформаційної та ін., які в подальшому трансформуються у форми та засоби господарсько-правової, фінансово-правової, еколого-правової її політики тощо, кореспондують відповідні інститути галузей права та законодавства, а також конкретні органи державної влади з відповідною компетенцією.

Отже, необхідно виділити загальний універсальний механізм формування державної політики як такої, що має передбачати участь у названих правовідносинах громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування, Верховної Ради України та її комітетів, Кабінету Міністрів України, міністерств та відомств, Національного банку України, Ради Національної безпеки України тощо. Мають бути передбачені й основні правові форми об'єктивації змісту політики держави, як у цілому, так і окремих її напрямів, система заходів щодо її реалізації та контролю тощо. Слід зазначити, що наведене утворює дуже складний комплекс правовідносин переважно у сфері публічного права, і зокрема організаційно-господарських, що мають одержати власне окреме системне законодавче врегулювання.

Виклад основного матеріалу. У цьому сенсі політико-правовий феномен «державна політика» не одержав у законодавчому забезпеченні діяльності держави адекватну його значенню і ролі правову інституціоналізацію. Феномен «державна політика» є лише окремою ланкою складного діалектичного взаємозв'язку між державою та суспільством, де можна виділити і політику

суспільства або його політичних складових щодо держави (адже згідно із ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ), а також політику держави стосовно суспільства, ураховуючи низку функціональних завдань держави щодо останнього.

Зазначена діалектика включає також специфічний різновид політико-правових відносин, що спрямовані від держави на саму державу, зокрема щодо структури її апарату, принципів та порядку функціонування, основних державно-правових цінностей в її діяльності, проблематики ресурсного забезпечення її діяльності тощо. Ідеться про специфічну політику держави, де остання є і її суб'єктом, і об'єктом водночас, окрему форму реалізації правосуб'єктності держави щодо її власного суспільного призначення – політично узгодженого та ефективного управління процесами суспільного розвитку, забезпечення суверенітету Українського народу і його держави. Так, звичайний життєвий досвід громадянина України за період зі здобуття незалежності свідчить про те, що провали правового регулювання економічних відносин незмінно пов'язані з «провалами демократії та держави». Так, обрані на визначений строк посадові особи вищих органів державної влади в умовах ескізного і фрагментарного правового забезпечення державного макроекономічного регулювання використовують його інструменти в тимчасових політично вмотивованих інтересах. Адже віддалені наслідки застосування заходів макроекономічного регулювання на стані національної економіки, як правило, виявляються протягом певного часу і часто вже за інших політичних і державних діячів. Отже, достатньо безвідповідально, непрозоро і навіть втаємничено в названих умовах у процесі макроекономічного регулювання відносин національної економіки можна створити: 1) зовнішні та внутрішні державні борги, що лягатимуть на наступні покоління громадян України; 2) виснаження природних ресурсів, що є об'єктом права власності Українського народу, на користь декількох десятків конкретних бенефіціарів, що залишає не тільки сьогоднішнє, а й прийдешні покоління громадян України із спустошеними фондами національного багатства; 3) накопичення економічних проблем, особливо у сфері зношеності об'єктів технічної інфраструктури, розширення екологічного забруднення продуктивних територій, які потребують державних та приватних інвестицій, але які відкладаються і перекладаються на посадових осіб наступних каденцій державної влади; 4) потурання масовій трудовій міграції громадян України до інших країн, що дозволяє тимчасово знімати гостроту безробіття, але створює сьогодні масову руйнацію українських сімей, а в майбутньому – надзвичайні небезпеки масової трудової міграції в Україну із країн Азії тощо.

Здійснення трансформаційних завдань цивілізаційного характеру особливо в економічній сфері, завдань, які пов'язані не тільки із заснуванням інсти-

тутів змішаної економіки та їх стабільним функціонуванням, а й з реалізацією довгострокових економічних стратегій підвищення конкурентоздатності національної економіки, навпаки вимагають стабільності та правонаступництва щодо реалізації державних програм економічного та соціального розвитку на проміжок часу, що дорівнює за строком декільком звичайним представницьким мандатам поспіль, але які необхідні для здійснення повного циклу структурної перебудови національної економіки, переходу виробничої сфери на новий технологічний рівень тощо.

Слід зазначити, що будь-якій активній діяльності держави з метою справляння керуючого впливу на зміст, характер та інтенсивність реалізації суспільних відносин має передувати окрема підготовча фаза діяльності державного апарату, що зазвичай полягає у: вивченні стану та динаміки розвитку названих суспільних відносин; здійсненні їх політико-правової оцінки; прогнозуванні напрямів та параметрів наслідків процесу їх розвитку; створенні віртуальної оптимізованої моделі такого розвитку, що оцінюється як політично прийнятна; з'ясування ресурсних та інструментальних можливостей держави щодо ефективного впливу на об'єкт управління; формалізації доктринальних положень політики у документах, що мають юридичну силу і можуть виконувати функцію алгоритму діяльності органів держави та посадових осіб, спрямованого на досягнення визначених суспільних ефектів; контролі за реалізацією сформованої політики держави в процесі функціонування механізмів державного управління з можливою поточною модифікацією складових державної політики, що застосовується.

У той же час чинне законодавство щодо діяльності держави, як уявляється, охоплює не весь цикл «технології» державної управлінської діяльності, а фактично акцентовано саме на реалізаційному аспекті політики держави, що виявляється в процесі владної функціональної діяльності державного апарату, практичного використання його повноважень та засобів впливу на суспільні відносини, практичної реалізації організаційно-господарських повноважень відповідними владними суб'єктами стосовно господарської діяльності. Разом із тим необхідно визнати, що відносини, спрямовані на формування та реалізацію державою власної політики в тій чи іншій сфері суспільного буття, поступово закріплюються в законодавстві.

Разом із тим зміст поняття «політика держави» може бути репрезентовано щонайменше у двох контекстах. По-перше, як інформаційний продукт, що містить певну концепцію державного управління у визначеній сфері суспільних відносин. Такий інформаційний продукт має отримати необхідну форму і відповідати визначеним критеріям якості та правилам організації змісту, що дозволяє використовувати такий продукт як відносно стандартизований інструмент управління.

По-друге, ураховуючи широке коло видів діяльності держави, що мають бути синтезованими у процесі створення такого інформаційного продукту і тим паче його практичної реалізації, а також контролю ефективності відповідного управлінського впливу, слід визнати, що формування та узгодження змісту державної політики утворюють собою достатньо автономний та специфічний тип управлінських відносин. Особливо це стосується процесів створення концепцій, доктрин, стратегій діяльності держави, їх прийняття в межах визначених механізмів апаратної роботи та контролю за їх реалізацією. Адже сама державна політика реалізується шляхом застосування власної владної компетенції органами держави і є значною мірою врегульованою в межах адміністративного, господарського, фінансового та інших галузей права і законодавства.

Таким чином, порядок формування економічної політики держави, її система, якість виконання відповідних документів, підстави їх скасування та модернізації, відповідальність за порушення встановленого порядку формування та реалізації їх положень мають отримати власний законодавчо забезпечений механізм.

Важливо наголосити на тому, що положення економічної політики держави мають бути обов'язково трансформовані в засоби її господарсько-правової політики. Це є необхідною умовою ефективності модернізації господарського законодавства і самих відносин господарювання, а отже, й ефективності функціонування національної економіки.

Сьогодні ж між положеннями економічної політики держави та правовим господарським порядком відсутня центральна з'єднуюча їх ланка – «господарсько-правова політика». Без її «легалізації» концептуальна, програмна діяльність держави виявляється малоефективною, адже господарсько-правові засоби впливу, а не тільки регулювання, не отримують прямої функціональної реалізації через державні програми та безпосереднє нормативно-правове регулювання господарських відносин.

За цих умов основний тягар виконання державних програм покладається на організаційні та ресурсні заходи, які зазвичай виявляються малоефективними. Цілеспрямовані ж зміни у складі правового господарського порядку, якщо вони здійснюються кваліфіковано, забезпечують позитивний розвиток господарських відносин. У той же час таке завдання потребує особливої категорії фахівців, які мали б забезпечити названу ланку в процесі формування та реалізації державної політики. Ця діяльність полягає у кваліфікованому «перекладі» комплексу економічних завдань та заходів на мову правових форм і засобів реалізації господарсько-виробничих та організаційно-господарських відносин, що формують зміст правового господарського порядку в цілому.

Діалектичний зв'язок економічної політики як суспільно-правового феномену та законодавства полягає, як уявляється, у двох основних виявах. По-перше, сам механізм формування та реалізації економічної політики (як і політики держави взагалі) має отримати правову форму функціонуючого суспільно-політичного механізму, в основі якого лежить специфічна діяльність держави, що має відбуватися згідно з вимогами ст. 19 Конституції України щодо законних підстав, повноважень та способів. По-друге, економічна політика держави є тим концептуально-політичним джерелом правової та законодавчої політики, що, у свою чергу, виступає чинником постійного вдосконалення змісту правового регулювання економічних відносин з його розподілом відповідно до галузево-правової належності та за об'єктами законодавчого регулювання. Слід особливо звернути увагу на активний вплив економічної політики на зміст господарського законодавства, розвиток арсеналу його засобів регулювання, процесу систематизації законодавства та законодавчої експансії у сфері, де відбувається комерціалізація суспільних відносин, тощо.

Сучасний ступінь загострення основних суспільно-економічних суперечностей як в Україні, так і за її межами ставить у практичну, інструментальну площину проблему встановлення змістовних співвідношень між базовими (для організації економічного життя) поняттями-категоріями. Такими у першу чергу є «конституційний економічний порядок», «економічна та господарсько-правова політика держави», «правовий господарський порядок», «економічна влада та її види», «механізм та порядок розподілу економічної влади», «забезпечення економічного народовладдя в Україні» та ін.

У цьому сенсі правовою особливістю феномену конституційного економічного порядку є те, що відповідні конституційно-правові норми не тільки визначають зміст поточного господарського законодавства, а отже, й зміст правового господарського порядку, а й на підставі ст. 8 Конституції України є нормами прямої дії, що відповідно підвищує значення конституційно-правових засад для ефективного розвитку економічних відносин. Положення про пряму дію конституційно-правових норм робить категорію конституційно-економічного порядку не тільки доктринальною, концептуальною категорією, а й безпосередньо самостійним регулятивним правовим чинником.

Отже, слід виходити із наявності тісного взаємозв'язку, що існує між економічною політикою держави та конституційним економічним порядком. Адже, з одного боку, економічна політика змістовно за своїми цілями, формами та засобами має ґрунтуватись на положеннях Конституції України, закріплених у ній базових засадах функціонування економічної системи. З другого боку, саме сьогодні, з огляду на створення Конституційної Асамблеї, очевидно, що сучасна економічна політика держави може і повинна стати

концептуальним джерелом, чинником модернізації змісту норм Основного Закону, що закріплюють засади конституційного економічного порядку.

Так, на конституційно-правовому рівні додатково мають бути закріплені: положення про те, що всі суб'єкти господарювання незалежно від форми власності і приналежності капіталу утворюють єдину економічну систему України, що є сферою застосування державою засобів регулювання економічних процесів; положення про особливий правовий режим функціонування державного сектору економіки. У цьому сенсі слід також виходити з того, що питома вага державного сектору в економіці як такого може і повинна посідати значуще місце, яке залежно від внутрішніх та зовнішніх умов функціонування національної економіки має змінюватися, періодично досягаючи суттєвого збільшення. Механізмом забезпечення необхідного рівня обсягів державного сектору економіки мають стати процеси приватизації та націоналізації, правові засади яких повинні одержати відповідне конституційно-правове закріплення для подальшої господарсько-правової деталізації.

Право власності Українського народу на об'єкти, зазначені у статтях 13 та 14 Конституції України, має одержати конституційно-правовий механізм його реалізації в інтересах власника. Абсолютно незадовільним і «корупційногенним» є конституційне положення, згідно з яким від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ураховуючи досить складну правову природу такого суб'єкта конституційно-правових відносин, як Український народ, завданням Основного Закону є створення такого механізму реалізації, що включав би систему гарантій забезпечення інтересів власника з огляду на те, що ним є не тільки теперішні, а й майбутні покоління, а також те, що йдеться здебільшого про вичерпні природні ресурси.

На нашу думку, функція держави як управителя довіреного йому майна має покладатися на спеціально створений орган у системі державної виконавчої влади. Контроль та нагляд за максимальним урахуванням інтересів власника може бути покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з права власності Українського народу, а також на Рахункову палату України через відповідне розширення предмета її діяльності. Доходи, що мають бути отримані від використання природних ресурсів, повинні спрямовуватися до спеціальних цільових фондів, окремо передбачених Конституцією, за рахунок яких мусять фінансуватися проекти загальносоціального значення.

Надзвичайно важливим є створення конституційно-правового механізму, який би забезпечував мобілізаційний режим функціонування національної економіки як такої, головним чином через цілісну систему заходів державного регулювання, запроваджувався на достатньо тривалий час відповідно до стратегії та програм економічного розвитку з урахуванням стану конкурен-

тоздатності національної економіки та життєвої необхідності для суспільства його швидкого підвищення.

Як не дивно, але слід зазначити, що чинне законодавство України не містить цілісного механізму державного регулювання ринкових економічних відносин. Дійсно, окремі засоби такого регулювання та відповідні механізми їх застосування врегульовано в окремих законах України, але системного органічного механізму, який був би ефективним, мінімізував можливості зловживання правом та корупційних дій, сьогодні не існує. (У цьому сенсі необхідно акцентувати увагу й на тому, що в тексті Конституції України державне регулювання як форма взаємодії держави та економіки взагалі не позначено.) У той же час лєвова частка заходів реалізації економічної політики держави покладається саме на систему державного регулювання господарської діяльності.

Слід, однак, зазначити, що ГК України започаткував в главі 2 спробу «ескізного» врегулювання основних напрямів та форм участі держави у сфері господарювання. Так, розробники ГК України виділяють три ключові категорії такого механізму: економічна політика (ст. 9), основні напрями економічної політики (ст. 10), засоби державного регулювання господарської діяльності (ст. 12). Але треба визнати, що цей механізм вимагає дуже ретельного вдосконалення в напрямі повної взаємодії всіх його елементів та відповідності особливостям сучасної ринкової економіки. Адже згідно із змістом ст. 5 ГК України державне регулювання макроекономічних процесів, виходячи із конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, є однією з основ правового господарського порядку в Україні.

Аналіз змісту ГК України дає можливість констатувати, що лише засади правового регулювання діяльності на ринку цінних паперів (ст. 116), інноваційної діяльності (ст. 328), зовнішньоекономічної діяльності (ст. 380) містять визначення цілей, а в окремих випадках і засобів такого державного регулювання, позначаючи в такий спосіб його присутність і необхідність у відповідній сфері господарсько-правового регулювання. І це при тому, що державне регулювання господарської діяльності є одним із найбільш дієвих механізмів реалізації економічної політики держави.

У цілому, як уявляється, часткові поліпшення систематики функціонування як господарського механізму, так і правового господарського порядку взагалі є обмежено ефективними, хоча саме сюди держава традиційно спрямовує власні реформаторські намагання. Об'єктом спрямованого втручання має стати вся економічна система суспільства, включаючи умови відтворення всіх її базових чинників, особливо на її перехідному пострадянському етапі, що відбувся, але не завершився і водночас вимагає здійснення вже

нової трансформації, що спричинена глобалізацією, інформаційно-комунікативною властивістю сучасних економічних процесів, технологічними імперативами конкурентної боротьби на глобальних ринках.

Окремим об'єктом економічної політики держави мають стати сучасні об'єднання підприємств холдингового типу, що за ступенем консолідації активів, кількісними та якісними показниками їх питомої ваги в масштабі економіки України як такої утворені, структуровані та консолідовані у формах, які імперативно майже не врегульовані чинним законодавством України. Створення подібних груп у сфері господарювання ґрунтується на використанні диспозитивності правового регулювання відносин організації господарської діяльності такої форми.

Правовий механізм державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання містить суттєві недоліки: по-перше, стосовно явно низьких вартісних параметрів активів учасників концентрації, що реально не становлять у такому вигляді загрози економічній конкуренції; по-друге, у край оціночні підстави для видання дозволів на концентрацію суб'єкта господарювання, що передбачені в порядку винятків із загального правила.

Особливу проблему для правової політики держави становить і така форма концентрації активів, при якій відбувається їх об'єднання в єдину керовану і контрольовану з одного центру структуру, що утворює замкнений на виробництві кінцевого експортного продукту цілісний і відносно автономний сегмент національної економіки. Певною мірою йдеться про загрозу дезінтеграції національної економіки на окремі сегменти. У разі продажу прав на організовані активи іноземним ТНК існує загроза перетворення національної економіки на певну сукупність приналежних іноземним юридичним особам вітчизняних економічних анклавів. За такою схемою монополізуються цілі галузі та сфери виробництва товарів і надання послуг, зокрема, в металургійному, хімічному комплексах, тепловій електроенергетиці, цивільній авіації, нафтопереробленні тощо.

Висновки. Рівень, масштаб суспільно-економічної проблематики, а саме на ньому й доцільно розробляти питання модернізації національної економічної системи, правового господарського порядку, потребують сутнісного вдосконалення відповідної понятійно-операційної бази. У цьому сенсі дефінітивно-кваліфікуючого значення через їх інкорпорацію до чинного законодавства повинні набути такі поняття: приватна і публічна економічна влада; критерії концентрації економічної влади; розподіл економічної влади; оптимізація розподілу економічної влади в економічній системі суспільства; кваліфікаційні ознаки зрощування політичної, економічної та інформаційної влади; кваліфікуючі ознаки транснаціональної корпорації, як національної,

так і іноземних; форми та механізм реалізації прав на об'єкти власності Українського народу; зміст, правові форми та механізм реалізації прав на об'єкти, що належать до національного багатства, тощо.

Національна специфіка розподілу економічної влади в межах вітчизняної економічної системи полягає в домінуванні в ній «власних» олігархічних промислово-фінансових груп, що шляхом монополізації низки галузей та свого впливу на політику держави більш-менш успішно спромоглися не допустити іноземні ТНК на національний ринок, уникаючи в такий спосіб прямої конкуренції з ними. Чи не є сучасною суспільною проблемою явна невідповідність між наведеним у ст. 5 Конституції України положенням про народ як джерело влади і носій суверенітету та народ, який в умовах сучасної України фактично відсторонений від економічної влади над факторами виробництва? Подолання цієї суперечності і має стати сутністю економічної політики держави.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА И ЗАДАЧИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Задыхайло Д. В.

Посвящено проблеме взаимосвязи между экономической политикой государства и правовым регулированием экономических отношений. Проблема рассматривается в контексте необходимости обеспечить функционирование экономической политики в определенных правовых формах, а также в контексте формирования задач экономической политики в отношении совершенствования содержания хозяйственно-правового регулирования.

Ключевые слова: *экономическая политика государства, хозяйственно-правовая политика государства, объекты хозяйственно-правового регулирования.*

STATE ECONOMIC POLICY AND REGULATORY CHALLENGES

Zadykhailo D. V.

The article the relationship between the economic policies of the state and the legal regulation of economic relations are devoted. The problem in the context of the need to ensure the functioning of economic policy in certain legal forms, as well as in the context of the formation of economic policy objectives with regard to improving the content of the economic and legal regulation is considered.

Key words: *government policy, economic and legal policy of the state, objects of economic and legal regulation.*

УДК 346.3

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*В. М. Пашков, доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри приватного права Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Досліджено питання щодо наслідків глобалізації фармацевтичного ринку України. Обґрунтовано шляхи мінімізації ризиків процесів глобалізації фармацевтичного ринку шляхом застосування господарсько-правового інструментарію.

***Ключові слова:** глобалізація фармацевтичного ринку, економічна конкуренція, транснаціональні корпорації, олігополізація ринку, господарсько-правовий інструментарій, спеціальний режим господарювання.*

Постановка проблеми. Сучасний етап світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. Широко застосовується термін «глобалізація» як характеристика формування єдиного планетарного суспільства. Тобто тривають взаємне зближення різних країн і народів, проникнення інформаційних технологій, політична трансформація та інтеграція на регіональному і світовому рівнях. Чим вищий рівень інтеграції національної економіки у міжнародні економічні відносини, тим більший вплив на неї справляють процеси, що відбуваються у світовій економіці [1]. Проте глобалізація не обмежується суто соціально-економічними змінами, які полягають у поширенні ринкової моделі неоліберального зразка на всій планеті.

Глобалізація сприяє також поширенню у світі неоліберальної економічної доктрини, яка ставить вільний ринковий обмін в основу всіх людських відносин, абсолютно лібералізує економічне життя, звільнює капітал від контролю держави та суспільства. Найбільш ортодоксальна модель неолібералізації взагалі передбачає відсторонення держави від втручання в економіку. Як зазначається в проєкті Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, саме за такою моделлю здійснювалися ринкові реформи в нових пострадянських країнах, зокрема в Україні. Неолібералізм, віддаливши державу від безпосередньої участі в економічному процесі, не просто спричинив відрив фінансової системи від матеріального виробництва та перенесення конкуренції з нього у сферу фінансових операцій, а й створив умови для її паразитування на виробничій

сфері, зростання спекулятивної компоненти в економіці. Так, якщо на початку неолібералізації 90 % міжнародних фінансових угод належали до реальної економіки і тільки 10 % були спекулятивними, то до середини 90-х рр. ХХ ст. це співвідношення змінилося на протилежне. Нарешті, неолібералізм сприяє посиленню капіталізації інновацій і гальмує процес їх соціалізації. В умовах неолібералізму об'єктивно зростає ризик для розгортання кризи інноваційного розвитку економіки. Ця криза є специфічною для країн з різним рівнем економічного розвитку. Для країн з розвиненою економікою криза настає внаслідок домінування в економічному зростанні фінансового фактора; для менш розвинених – за рахунок поступового руйнування їх інноваційного потенціалу. Останнє повною мірою стосується й України [2].

За допомогою інструментів глобалізації 15 % населення планети, так звані «благополучні країни» Європи і США, споживають 75 % усіх ресурсів, що добуваються всім людством, а 85 % населення, що залишилися, дістаються 25 % ресурсів [3]. А згідно з оцінками ВООЗ, здоров'я людини на 70 % залежить від способу життя та харчування і лише на 15 % від організації медичної служби та генетичних особливостей [4].

Більш того, концентрація економічної влади з боку окремих суб'єктів, підкреслює Д. В. Задихайло, може досягти надзвичайних параметрів, але при цьому формально не порушувати законодавство про економічну конкуренцію. Особливої гостроти ця проблема може набути, якщо суб'єктами такого рівня економічної влади стають іноземні компанії, зокрема транснаціональні корпорації (ТНК) [5]. Крім того, зростання експансії ТНК може негативно позначитися на розвитку національних економік через створення умов, за якими національні виробники не в змозі конкурувати з потужними компаніями і змушені поступатися своїми інтересами для утримання на ринку. Багатонаціональні корпорації є величезним джерелом інвестиційного капіталу, але негативним моментом їх діяльності може виступати неузгодженість політики компаній із національними інтересами держави [6]. Як наслідок, в Україні спостерігається експансія виробників з інших країн, що витісняють вітчизняних виробників із власних ринків [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі правові аспекти захисту ринкової економіки України шляхом використання спеціальних правових режимів було висвітлено такими науковцями, як О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, О. В. Шаповалова, В. С. Щербина та ін. Разом із тим питання глобалізації фармацевтичного ринку потребує додаткового наукового аналізу і є предметом дискусій.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження можливих господарсько-правових режимів діяльності фармацевтичного ринку в умовах глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Транснаціональні корпорації є основою глобалізації, її головною рушійною силою, несучою конструкцією всієї сучасної міжнародної економіки. Для ТНК зарубіжна діяльність має не менш, а найчастіше і більш важливе значення, ніж внутрішні операції. З другого боку, фармацевтична індустрія — це глобальний бізнес, в якому значний обсяг коштів вкладають у дослідження та розробки. Крім того, фармацевтичний ринок має низку особливостей, що відрізняють його від ринків інших товарів: різноманітний асортимент препаратів, тривалий цикл розробки, висока наукоємність, нееластичний попит, залежність попиту від епідемій, стихійних лих та інших екстремальних ситуацій.

Отже, особливістю фармацевтичного ринку як частини ринку споживчих товарів і послуг є тенденція до світової глобалізації, основними причинами якої виступають: єдина для всього людства необхідність збереження здоров'я і природне прагнення збільшення тривалості життя; подібність у багатьох різних країнах динаміки і поширеності основних захворювань; пошук найефективніших фармакотерапевтичних засобів; висока вартість розробки і впровадження нових лікарських засобів, що вимагає інтеграції зусиль у міжнародному масштабі; прагнення фармацевтичних компаній якомога більше розширити кордони бізнесу і завоювати більшу частку ринку [8]. Саме великі світові ТНК, підкреслює Д. В. Задахайло, є носіями економічної влади, яка використовується в приватних інтересах домінуючих інвесторів та менеджменту компаній шляхом реалізації відповідних стратегій розвитку таких структур [9, с. 11–12].

Основною причиною об'єднання великих корпорацій у ще більші структури є збільшення ними витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Аби компанія могла успішно конкурувати з іншими, їй необхідно випускати на ринок щороку декілька нових оригінальних ліків (брендів), але на створення такого лікарського засобу потрібні до 10 років досліджень та сотні мільйонів доларів на рік. Такі ризиковані і довгострокові проекти потребують фінансування. Отже, об'єднані наукові бюджети провідних фармацевтичних компаній сягають щороку розмірів від 1 до 7 млрд дол. США [8]. Однак постає питання щодо ефективності таких витрат. Так, за інформацією засобів масової інформації, фармацевтична промисловість інвестує 27 млрд дол. щороку в дослідження, але більша їх частина — гонитва за препаратами, які подовжують або полегшують життя споживачів, що й так відносно здорові.

Найпопулярнішими є препарати для відрощування волосся, зменшення імпотенції або боротьби з холестерином, виразкою, депресією, занепокоєністю, алергією, артритом та високим артеріальним тиском [10]. Прикладом цього виступають величезні витрати фармацевтичних компаній на виведення

й оновлення випуску препаратів проти ожиріння, для усунення стресу тощо, тоді як хвороби, характерні для нечисленних груп пацієнтів, часто не можуть залучити інвестиції фармацевтичних компаній для розробки засобів лікування. Дійсно, немає жодних доступних препаратів для лікування більшості з 6 тис. так званих хвороб-сиріт [11]. У той же час, за даними ВООЗ, на розробку лікарських засобів від захворювань, до яких схильні 90 % населення світу, витрачається лише 10 % від щорічних витрат на проведення досліджень у сфері охорони здоров'я [12]. При цьому, наприклад, фармацевтична промисловість США витрачає на маркетинг більше коштів, ніж на розробку нової продукції [13, с. 12].

Крім того, дослідники підраховали, що приблизно третина медичних послуг у заможних країнах, зокрема США, не відіграють жодної ролі в поліпшенні здоров'я пацієнтів. Ураховуючи фрагментарність системи і викривлені стимули, велика кількість ефективних у профілактичному плані медичних послуг витісняється, а ресурси все більше перетягуються на ті послуги, які дають максимальний прибуток, але часто не є доцільними; велика кількість непотрібних медичних послуг надається виключно з метою отримання прибутку, та й адміністративні витрати дуже високі. Унаслідок цього отримується суміш, з одного боку, надмірного лікування, а з другого — недостатнє лікування плюс ескалація витрат [14]. Хоча, якщо бути відвертим, то на 15-му Щорічному європейському конгресі міжнародного товариства фармакоеконічних досліджень та оцінки результатів медичних втручань (International Society for Pharmacoeconomics and Outcomes research — ISPOR), присвяченому темі «Тяжкі часи для рішень в охороні здоров'я в Європі: зміна моделі оцінки медичних технологій, системи референтних цін та інтеграція соціальних переваг», що відбувся у листопаді 2012 р. в Берліні, розглядалися підходи до фармакоеконічної оцінки орфанних (сирітських) лікарських препаратів та обговорювалися можливості більш узгодженої співпраці в процесі оцінки медичних технологій таких препаратів у Європі. Відзначалося, що препарати-сироти відрізняються від звичайних лікарських засобів тим, що вони використовуються для лікування вкрай рідкісних хвороб. Фармацевтичні компанії мають менше фінансових стимулів для розробки препаратів-сиріт, а цільових груп населення занадто мало, аби відшкодувати витрати на створення і впровадження таких препаратів. Виходу таких препаратів на фармацевтичний ринок передують значні зусилля і фінансові витрати, тому для фармацевтичних компаній важливо відшкодувати хоча б частину економічних інвестицій. Високі витрати на препарати-сироти часто спричиняють непривабливе співвідношення витрати/ефективність незалежно від їх ефективності. У той час як вимоги до оцінки медичних технологій для звичайних лікарських засобів є прозорими в багатьох країнах Європи, вимоги до оцінки

медичних технологій для орфанних препаратів так повністю і не були визначені [15].

Проте навіть за таких умов лібералізації держава завжди відіграла важливу роль у розвитку господарства і формуванні ринку. Податки, чеканка грошей і забезпечення грошового обігу, охоронні грамоти купцям, режим вільної торгівлі на ярмарках — усі ці витрати забезпечувала держава. З періоду свого зародження держава виступала головним гарантом приватної власності, яка є основою розвитку товарно-грошових відносин. У період промислового капіталізму держава нерідко являла собою головний ринок для місцевих підприємців. Коли концентрація виробництва і капіталу стала підривати нормальне функціонування ринку, саме державне втручання (антитрестівське законодавство) було покликане захищати конкуренцію і нормалізувати ситуацію [16], хоча активізація на ринку процесів злиття і поглинання відбиває тенденцію до світової глобалізації та розширення кордонів бізнесу.

Глобалізація фармацевтичного ринку характеризується також зростаючою концентрацією капіталу через активізацію та злиття компаній [17, с. 335]. Злиття, які найбільш серйозно вплинули на фармацевтичний ринок: Smithkline Beckman + Beecham = Smithkline Beecham (UK); American Home Products + American Cyanamid = American Home Products (USA); Glaxo + Wellcome = Glaxo Wellcome (UK); Roche + Syntex = Roche (Fr); 2009 — Ciba + Sandor = Novartis (Swiss); Pharmacia (Sweden) + Upjohn (USA) = Pharmacia&Upjohn + Pfizer = Pfizer.

Злиття, яке можна вважати одним із найбільш успішних у галузі, безперечно, — утворення Novartis. У Novartis постійно оновлюється продукція. Те саме характерне й для інших лідерів світової фармації. Наприклад, компанія Eli Lilly (США) завоювала ринок новими продуктами — антидепресантом Prozac та засобом проти шизофренії Zyrhexa. Компанія Merck (Велика Британія) є світовим лідером з виробництва лікарських засобів, що застосовуються при серцево-судинних захворюваннях, найбільшої групи лікарських препаратів. Однак у 2008 р. з'явився новий лідер серед фармацевтичних товарів — Viagra виробництва компанії Pfizer. Вважається, що це є найбільш популярний за обсягами продажу препарат століття [18], хоча його важко вважати дуже необхідним та корисним для лікування хворих.

Показовою також є та визначна роль, яку в усіх без винятку розвинених країнах відіграє експорт інноваційної продукції. Так, останнім часом усе більш актуальним є розподіл країн відповідно до технологічної ознаки. Згідно з цим Дж. Сакс виділив три групи країн: технологічні новатори, технологічні послідовники та технологічні аутсайтери. На жаль, Україна у світі сприймається лише як представник останньої групи, хоча ще у 90-х рр. ХХ ст. вона мала достатньо можливостей стати рівноправним учасником світового товариства

постіндустріальних країн [19]. І дійсно, на сьогодні орієнтація національних виробників тільки на ринок генериків не дає змоги говорити про розробку «проривних інновацій» у фармацевтичній галузі України, які залишаються єдиною можливістю для освоєння ринків розвинених країн [20].

Аналіз показує, що 93 % експорту української фармацевтичної продукції спрямовано до країн СНД, однак імпорт фармацевтичної продукції з цих країн становить лише 4,5 % [21]. У той же час дослідження стану фармацевтичного ринку України дає підстави охарактеризувати його як такий, що потребує подальшого розвитку, залучення інвестицій, реструктуризації та диверсифікації структури експорту за рахунок збільшення в ньому частки наукоємної, високотехнологічної продукції, що відповідає міжнародним стандартам [22]. Не випадково в Державній програмі активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2013 р. № 187, підкреслено, що в Україні фармацевтичний сектор має значний потенціал для подальшого розвитку. Обсяг реалізованої фармацевтичної продукції на внутрішньому ринку за останні 10 років збільшився у 3,6 разу (з 724,8 млн дол. у 2002 р. до 3,36 млрд дол. у 2011 р.) із середньорічними темпами зростання близько 15 %.

Частка 20 українських фармацевтичних підприємств становить на фармацевтичному ринку України 25,7 % у грошовому і 53,2 % у натуральному вираженні. Як наслідок, завданнями державної політики на 2013–2014 рр. є визначення стратегії розвитку фармацевтичної галузі та реалізація державної політики імпортозаміщення в галузі.

Отже, виправити ситуацію, на нашу думку, можливо лише шляхом застосування спеціальних форм проведення державної політики в суспільне життя. Однак, на погляд, наприклад, В. С. Мілаш, важливими формами проведення державної політики в суспільне життя є економічна політика як засіб відтворення економічного і науково-технічного потенціалу та створення умов для динамічного розвитку суспільного виробництва і правова політика як засіб юридичної легітимації офіційного політичного курсу країни. Державна економічна політика реалізується через застосування окремих відносно установлених комплексів засобів приватноправового та публічно-правового регулювання [23, с. 25, 27].

За прогнозами Pharma Business News, до 2020 р. на світовому ринку можуть залишитися 50 найбільших конгломератів компаній. Аналітики Pricewaterhouse Coopers стверджують, що процеси злиття триватимуть доти, поки не утворяться 5–10 фармацевтичних компаній з потужною науково-дослідною базою [24]. При цьому більшість економічно розвинених країн цілеспрямовано зосереджують свої ресурси (виключно або переважно) у нових наукомістких секторах світової економіки, унаслідок чого вони стають

дедалі більш висококонкурентними, особливо за умов невпинної експансії своїх ТНК. За таких умов серйозною проблемою стає розмивання національного суверенітету. Трансакційний бізнес кидає відкритий виклик суверенним правам урядів, виникає цілий соціальний прошарок космополітичної олігархії, яка ставить себе вище за національні угруповання і не визнає національної ідентичності. Це також «виключені», але вже не через незалежні від них причини, а з власної волі. Однак результат в обох випадках однаковий. Національне суспільство «стискається», його соціокультурний потенціал обмежується, а виграє від цього меншість [16].

Отже, фармацевтичний ринок, безумовно, слід розглядати як об'єкт впливу глобалізації в усіх її проявах. Світова фармацевтична промисловість помітно трансформувалася протягом останнього десятиліття. Інтенсивна глобалізація, ускладнення параметрів, що визначають конкурентоспроможність продуктів та характеризують інтенсивність боротьби компаній за глобальну частку ринку, формують нові можливості для підприємств і разом з тим визначають нові перешкоди. Можна сказати, що глобалізація стала атрибутом сучасної економіки. Найактивнішими суб'єктами та рушіями глобалізації є ТНК. Унаслідок їх впливу міжнародна торгівля все менше відповідає принципам так званої вільної торгівлі, оскільки більшість операцій, особливо на фармацевтичному ринку, проводиться між дочірніми підприємствами міжнародних суб'єктів господарювання [22].

Окремою проблемою, яка діалектично пов'язана з дією принципу поділу економічної влади, є необхідність забезпечення процесу її здорової концентрації в умовах протистояння викликам економічної глобалізації, політичної нестабільності, перманентних інформаційних війн та тенденції поділу світу за критерієм інноваційності економічних систем [5]. Доволі часто фармацевтичні підприємства обирають для себе як перспективний напрям розвитку створення альянсів; підтверджують свою ефективність й операції злиттів та поглинань.

Так, фармацевтична галузь Східної Європи значною мірою захоплена багатонаціональними компаніями, що має неоднозначні наслідки. З одного боку, підприємство у складі мультинаціональної компанії меншою мірою реагує на негативні коливання зовнішнього оточення, а з другого — основна частина прибутків спрямовується в країну локалізації материнського підприємства. Можна перелічити такі характеристики, які визначають особливості роботи фармацевтичних ТНК: вони мають сильні позиції на більшості стратегічних світових фармацевтичних ринків; глобально інтегровані, тому національні особливості не є критично важливими; реалізують гнучкі стратегії закупівель; мають глобальну структуру виробництва; мають глобальну організацію науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; мають

глобальну організацію маркетингу, яка підтримує сильну ринкову орієнтацію і стратегічну спрямованість на клієнтів.

Можна прогнозувати, підкреслює з цього приводу Н. С. Клуноко, що інтенсифікація процесів альянсування у світовій фармацевтичній промисловості призведе до виникнення ще масштабніших фармацевтичних концернів і прискорить тотальну олігополізацію ринку [22].

Однак деякі дослідники, зокрема Є. М. Білоусов, у процесах глобалізації з точки зору кожної окремої держави виокремлюють як позитивні, так і негативні сторони. До негативних він відносить, по-перше, «обслуговування» державними інституціями інтересів міжнародних корпорацій, що на практиці призводить до ослаблення інтересів національного товаровиробника, усунення його із зовнішніх ринків. По-друге, узурпацію економічно розвиненими державами «економічної влади». По-третє, послаблення суверенітету держави шляхом обмеження можливостей щодо вибору видів діяльності на зовнішніх ринках. По-четверте, підвищення вимог нормативних документів міждержавних утворень стосовно національного законодавства певної держави [25].

В Україні прикладом цього є вступ до окремих міжнародних інституцій, зокрема в Систему співробітництва фармацевтичних інспекцій (PIC/S), та запровадження вимог міжнародних стандартів GMP. Вважається, що членство в PIC/S для України є визнанням відповідності вітчизняної регуляторної системи світовим стандартам. Однак відомо, що під гаслами боротьби за якість фармацевтичної продукції завдяки зазначеним крокам в Україні фактично було повністю знищено всі фармацевтичні фабрики, за невеликим винятком, значно зменшилася кількість виробників фармацевтичної продукції. Однак, чи дійсно на сьогодні громадяни України отримують якісну фармацевтичну продукцію, невідомо, особливо в умовах тотальної корупції у сфері державних закупівель, зокрема у сфері охорони здоров'я. Прикладом цього є гучні скандали та окремі наслідки вакцинації населення препаратами сумнівної якості [26].

До позитивних моментів глобалізації з точки зору забезпечення суверенітету певної держави Є. М. Білоусов відносить поліпшення економічної ситуації шляхом залучення інвестицій, банківського капіталу, єдиної грошової валюти, спільних фондів тощо. У цілому аналіз сучасного міждержавного співробітництва дозволяє констатувати, що регуляторні механізми, які склалися в результаті такої співпраці, демонструють різну ефективність залежно від сфери його застосування [25].

І дійсно, важливим засобом створення потужного фармацевтичного виробництва, упровадження передових технологій, розроблення та впровадження антикризових заходів, досягнення стійкого економічного зростання є

інвестиції. У цьому контексті слід зазначити, що саме Конституція України містить низку принципів положень, які мають бути покладені в основу функціонування і розвитку суспільства і держави та їх взаємостосунків, а відповідно і правового регулювання таких суспільних відносин [27]. Правовий господарський порядок, що забезпечує оптимальне поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання, є головним фактором подальшого розвитку власного фармацевтичного виробництва та збереження окремої складової економічної самостійності даної галузі економіки. З цією метою держава встановлює такі основні пріоритети правової політики у сфері господарювання: підтримка пропорційності так званої макроекономічної стабільності; підтримка конкуренції; забезпечення конкурентоспроможності країни як її здатності виробляти товари та надавати послуги, що задовольняють потреби світового ринку; створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, інвестиційної діяльності та ін.

Проте сьогодні, на думку О. В. Шевердіної, найбільш актуальною є модернізація саме соціально-економічної сфери. Інструментом цього виступає здійснення низки реформ [28]. Зазначене є дуже важливим у контексті того, що в умовах глобалізації посилюється процес взаємозалежності національних економік.

Висновки. Серед ризиків глобалізації фармацевтичного ринку України необхідно виокремити можливість деіндустріалізації фармацевтичної промисловості; втрату експортного потенціалу фармацевтичної продукції. З другого боку, фармацевтичний ринок України має можливості для взаємовигідного обміну технологіями.

Однак дотримання рівноваги в цьому процесі вимагає створення спеціальних правових режимів господарювання, які встановлюються законодавством та забезпечуються державою, що має на меті за допомогою господарсько-правового інструментарію регламентувати конкретні сфери господарської діяльності на фармацевтичному ринку. Зазначене потребує застосування відповідної державної політики, положення якої мають бути обов'язково трансформовані в засоби її господарсько-правової політики. Отже, господарсько-правову політику держави на фармацевтичному ринку необхідно визначити як функцію та інструмент діяльності держави, які полягають у визначенні змісту, методів та алгоритму її правового впливу на сферу відносин господарювання і реалізуються шляхом установлення такої конфігурації правового господарського порядку, що є суспільно необхідною на конкретному етапі розвитку національної економіки.

Таким чином, спеціальний правовий режим господарювання на фармацевтичному ринку має створювати конкретний ступінь сприятливості або

несприятливості з метою безперешкодної реалізації суб'єктами цього ринку своїх інтересів при виробництві фармацевтичної продукції, здійсненні експортно-імпорتنих операцій, допущенні на вітчизняний фармринок якісної продукції з доведеною ефективністю.

У свою чергу, державна політика на фармацевтичному ринку може передбачати створення власної галузевої системи з особливим порядком організації та здійснення господарської діяльності для забезпечення балансу публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/чи заохочень для суб'єктів господарювання, що включає: стимулювання створення та виробництва власної фармацевтичної продукції, у тому числі інноваційної; недопущення на фармацевтичний ринок контрабандної та контрафактної продукції, що передбачає створення системи дієвого державного контролю тощо.

За допомогою спеціального режиму господарювання на фармацевтичному ринку необхідно визначити комплекс регулятивних, охоронних, захисних та інших засобів, що мають забезпечити правове опосередкування діяльності вітчизняних суб'єктів фармацевтичного ринку в умовах глобалізації.

Зазначене потребує підготовки спеціального законодавчого акта про фармацевтичну діяльність, в якому необхідно регламентувати основні принципи державної політики при здійсненні господарської діяльності на фармацевтичному ринку, а саме: державне регулювання відносин у сфері фармацевтичної діяльності; створення умов для економічної конкуренції; наближення вимог державних стандартів на фармацевтичну продукцію, технологій її виробництва, а також засобів вимірювання і методів оцінювання до відповідних стандартів, технологій, засобів та методів, прийнятих у країнах ЄС; економічне стимулювання виробництва лікарських засобів і виробів медичного призначення на території України; науково обґрунтоване державне регулювання цін та тарифів на фармацевтичну продукцію; дотримання єдиних правил, норм та стандартів усіма суб'єктами фармацевтичної діяльності; ліцензування господарської діяльності із виробництва, ввезення та реалізації лікарських засобів як окремої складової фармацевтичної продукції; пріоритетність лікарського забезпечення перед іншими видами фармацевтичної діяльності; гарантоване відшкодування витрат населенню при застосуванні фармацевтичної продукції за призначенням лікаря; використання якісної та з доведеною ефективністю фармацевтичної продукції; забезпечення вільного доступу до інформації про якість фармацевтичної продукції та її ефективність. При цьому державна політика на фармацевтичному ринку повинна спиратися на основні принципи державної інноваційної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасименко П. Глобалізація як феномен сучасності / П. Герасименко // Екон. правда. – 2012. – 30 квіт.
2. Проект Постанови Верховної Ради України «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2317-17>.
3. Оспіщев В. І. Антиглобалізація і інтеграція з Росією – шлях виходу з кризи / В. І. Оспіщев, В. Є. Лук'янченкова // Актуальні проблеми розвитку галузевої економіки та логістики : матеріали наук.-практ. конф. / М-во охорони здоров'я України ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; НФаУ. – Х., 2011. – С. 41–42.
4. Зотова О. О. Рівень життя населення України / О. О. Зотова, О. І. Крикун, В. В. Латік. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.
5. Задихайло Д. В. Правовий господарський порядок в Україні: десятирічний досвід конституційно-правового забезпечення / Д. В. Задихайло // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 3 (46). – С. 143–153.
6. Пешко А. Процеси глобалізації та їх вплив на національні економіки / А. Пешко // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2006. – № 2. – С. 133–138.
7. Назаренко О. В. Питання економічної безпеки України / О. В. Назаренко, Н. Б. Решетняк // Актуальні проблеми розвитку галузевої економіки та логістики : матеріали наук.-практ. конф. / М-во охорони здоров'я України ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; НФаУ. – Х., 2011. – С. 34–36.
8. Миронишина О. В. Глобалізація фармацевтичної індустрії: наслідки впливу для української економіки / О. В. Миронишина // Вісн. Донец. ун-ту. – 2007. – № 2. – С. 153–168.
9. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д. В. Задихайло. – Х. : Юрайт, 2012. – 456 с.
10. Влада ринку і витрати виробництва. Блог одного кібера [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bunyk.wordpress.com/2013/02/16/the-tyranny-of-the-market/>.
11. Вальдфогель Д. Тиранія ринку. Чому ви не завжди можете отримати те, чого хочете / Джоель Вальдфогель ; пер. Б. Егідис. — К. : Темпора, 2011. — 288 с.
12. The 10/90 Report on Health Research, 1999 / Global Forum for Health Research. – Geneva : WHO, 1999. – 174 p.
13. Руководство по надлежащей практике улучшения доступа к лечению путем применения гибких положений Соглашения ТРИПС ВТО в области общественного здравоохранения : публикация Программы развития ООН. – New York, NY 10017, USA. – 78 с.
14. Система охорони здоров'я в США: фіаско комерційного підходу [Електронний ресурс] // Медицина світу. — Режим доступу: <http://msvitu.com/archive/2009/february/article-7.php>.

15. Яковлева Л. В. Оцінка медичних технологій – позиція держав Європейського Союзу / Л. В. Яковлева, О. Я. Міщенко // Рацион. фармакотерапія. – 2013. – № 1. – С. 25–28.
16. Юхименко П. І. Роль держави у розвитку господарства і формування ринку в умовах трансформації та глобалізації економіки / П. І. Юхименко // Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. пр. Ч. 3. – К., 2009. – 300 с.
17. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 568 с.
18. Green Daniel. Pharmaceuticals – uniting against a sea of troubles / Daniel Green // FT Survey, 1998, 16 March.
19. Саліхова О. Конкурентоспроможність українських виробників азотних добрив: проблеми та шляхи їх вирішення у процесі приєднання до СОТ / Олена Саліхова, Артем Левада // Економіст. – 2005. – № 5. – С. 55–57.
20. Жилінська О. І. Фармацевтичний ринок: Україна в контексті світових тенденцій / О. І. Жилінська // Теорет. та приклад. питання економіки. – 2012. – Вип. 27, т. 1. – С. 252–259.
21. Марцин В. С. Механізм забезпечення конкурентоспроможності товару та показники її оцінки / В. С. Марцин // Актуал. проблеми економіки. – 2008. – № 1 (79). – С. 35–44.
22. Клунок Н. С. Вплив глобалізаційних процесів на тенденції розвитку світового фармацевтичного ринку / Н. С. Клунок // Економіка. Менеджмент. Підприємство. – 2012. – № 24 (1). – С. 39–45.
23. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2008. – 496 с.
24. Курс на глобалізацію // Фармацевт. вестн. – 2004. – № 11 (332). – С. 7–14.
25. Білоусов Є. М. Світовий економічний порядок і право в умовах глобалізації (постановка проблеми) / Є. М. Білоусов // Процеси економічної глобалізації та напрями модернізації правового господарського порядку в Україні : матеріали круглого столу (Харків, 26 квіт. 2012 р.) / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, В. С. Мілаш. – Х. : Юрайт, 2012. — С. 30–34.
26. Генпрокуратура проведе перевірку виконання законодавства Минздравом при закупке вакцин «Фармстандарт-Биолек» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pharma.net.ua/genprokuratura-provedet-proverku-soblyudeniya-zakonodatelstva-minzdravom-pri-zakupke-vaksin-farmstandart-biolek/>.
27. Задихайло Д. В. Мобілізаційна стратегія економічного розвитку в контексті правового господарського порядку: постановка питання / Д. В. Задихайло // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 1 (48). – С. 158–168.
28. Шeverдіна О. В. Основні напрями модернізації правового господарського порядку в Україні в умовах економічної глобалізації / О. В. Шeverдіна // Процеси економічної глобалізації та напрями модернізації правового господарського порядку в Україні : матеріали круглого столу (Харків, 26 квіт. 2012 р.) / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, В. С. Мілаш. – Х. : Юрайт, 2012. – С. 34–37.

ГЛОБАЛИЗАЦІЯ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО РЫНКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Пашков В. М.

Исследованы вопросы относительно последствий глобализации фармацевтического рынка Украины. Обоснованы пути минимизации рисков последствий процессов глобализации фармацевтического рынка с помощью хозяйственно-правового инструментария.

Ключевые слова: глобализация фармацевтического рынка, экономическая конкуренция, транснациональные корпорации, олигополизация рынка, хозяйственно-правовой инструментарий, специальный режим хозяйствования.

PHARMACEUTICAL MARKET GLOBALIZATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

Pashkov V. M.

In article the consequences of globalization pharmaceutical market of Ukraine is analyzed. The ways to minimize the risks of the consequences of globalization processes pharmacy market with the help of economic-legal tools are investigated.

Key words: globalization of the pharmaceutical market, economic competition, multinationals oligopolization market, economic and legal instruments, a special economic regime.

УДК 347.23

САМОЗАХИСТ ЯК ПРАВОВИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ

В. Л. Яроцький, доктор юридичних наук, професор,
директор НДІ правознавства, завідувач кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено самозахист речових прав як правовий засіб захисту цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Основними питаннями, яким приділено увагу, є з'ясування особливостей самозахисту речових прав, специфіки використання конкретних засобів та способів право-

вої форми захисту речових прав, дослідження умов правомірності та законності використання таких засобів. Проаналізовано правову природу форм захисту речових прав. Визначено порядок використання окремих засобів їх самозахисту.

Ключові слова: речові права, самозахист, самоохорона, самозахист речових прав, ознаки самозахисту, форми здійснення захисту цивільних прав.

Постановка проблеми. Самозахист є одним із способів захисту речових прав, який охоплює низку засобів та заходів захисту порушених чи оспорюваних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самозахист суб'єктивних цивільних прав неодноразово був предметом наукового розгляду в цивілістичних дослідженнях. Досить ґрунтовно проаналізовано правову природу самозахисту, межі його застосування, його співвідношення з юрисдикційними засобами захисту тощо. Однак малодослідженим залишається питання розгляду самозахисту окремих категорій суб'єктивних цивільних прав.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування особливостей самозахисту речових прав, специфіки використання конкретних засобів та способів правової форми захисту речових прав.

Виклад основного матеріалу. Важливими для забезпечення всебічного захисту суб'єктивних цивільних прав, зокрема права власності та інших категорій речових прав, є положення Конституції України. Серед них насамперед такі норми: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» (ст. 41); «Право власності є непорушним» (ст. 41); «Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості» або «з наступним повним відшкодуванням їх вартості... – лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану» (ст. 41); «Конфіскація може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом» (ст. 41); виключно законами України визначається «правовий режим власності» (ст. 92) [1, с. 5–6]. Зазначені норми Конституції визначають особливе місце речових прав та необхідність правового забезпечення безперешкодності їх здійснення та захисту. Самозахист як правовий засіб захисту речових прав особи має свої особливості, але щоб їх з'ясувати, спочатку розглянемо категорію «захист» стосовно речових прав.

Дослідження цієї категорії завжди посідало важливе місце в юридичній науці взагалі і цивілістиці зокрема, адже на захист речових прав прямо чи опосередковано спрямовано норми багатьох галузей права (цивільного, кримінального, адміністративного та ін.). З уведенням же у правовий обіг,

а згодом і в законодавство поняття «самозахист» набуло більшої актуальності для розмежування наведених понять.

Специфіка цивільно-правового захисту речових прав полягає передусім у застосуванні таких юридичних механізмів, котрі забезпечують, як правило, усунення перешкод в їх здійсненні та відновлення майнового стану потерпілого за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи. Цьому не можуть сприяти повною мірою норми інших галузей права, зокрема кримінального, санкції якого в першу чергу спрямовані на особу порушника чи на його майно у вигляді міри покарання (конфіскація майна або штраф на користь держави). Більш того, у багатьох випадках потерпіла від злочину особа може бути заінтересована не у притягненні злочинця до кримінальної відповідальності, а у відшкодуванні завданих матеріальних збитків, поверненні викраденого майна, що досягається вже засобами цивільного права. Саме в цьому і полягають специфіка та переваги цивільно-правового захисту [2, с. 492–493]. До того ж норми адміністративного, конституційного, кримінального чи інших публічних галузей права виражають пріоритетний інтерес держави в таких способах та заходах, а не інтерес окремої особи чи групи осіб. І таким чином захищають інтереси всієї держави та суспільства і лише потім інтереси окремих осіб. Унаслідок наявності у держави певного апарату примусу та силових структур, а також інших способів та засобів впливу на суспільні відносини вона у своєму розпорядженні має великий інструментарій, яким вдало та ефективно користується. Саме тому сила диспозитивного методу регулювання суспільних відносин, яка виражається в нормах ЦК України, спрямована на забезпечення захисту прав та інтересів окремих осіб.

У ході визначення ознак захисту постає питання про розмежування понять «правовий захист» та «правова охорона». Розмежування цих понять має важливе наукове значення для віднесення засобів самозахисту до неюрисдикційної форми захисту і визначення їх характеру та ознак. При визначенні співвідношення цих понять, очевидно, доцільно виходити з того, що «охорона речових прав» є поняттям ширшим і охоплює всю сукупність норм права, які передбачають підстави набуття речових прав та його припинення, обсяг правомочностей власника, порядок та межі здійснення права, правовий режим окремих видів об'єктів речових прав, а також сукупність організаційних і правових заходів, спрямованих на забезпечення реалізації і поновлення порушеного речового права [3, с. 305]. О. Дзера також відзначає чітку тенденцію до визнання правової охорони більш широким поняттям порівняно з правовим захистом. В основі правової охорони, на його погляд, визначальними є принципи забезпечення непорушності та здійснення цивільних прав, у тому числі і речових, та заходи, спрямовані на попередження порушень цих прав. У той же час захисні норми спрямовано насамперед на відновлення порушеного

права та усунення перешкод у його здійсненні шляхом учинення відповідних дій.

У нормотворчій діяльності досить часто застосовуються поняття «охорона» і «захист» без їх чіткого розмежування і без додержання при їх застосуванні у законодавчих актах певних однакових критеріїв [2, с. 492–494].

Н. Давидова визначає охорону як встановлення загального правового режиму, а захист – як заходи, що застосовуються, коли необхідним є поновлення чи визнання... прав і захист інтересів [4, с. 34].

В. Тархов вважає, що відмежування між цими поняттями дуже чітко впливає з назви Декларації «Про основні приватні майнові права, що визнаються РСФРР, які охороняються її законами та захищаються судами РСФРР», яка була прийнята ще в 1922 р., а тому охорона здійснюється постійно, а до захисту слід звертатися лише при порушенні чи можливості порушення прав, свобод та законних інтересів [5, с. 172]. Але саме питання має дуже глибокий зміст і, вважаємо, не може розкриватися лише за допомогою назви нормативно-правового акта. До того ж невіршеність цього питання наразі в теорії права привела до того, що російське, так само як й українське, законодавство в цій частині є суперечливим і складається із загальних та розпливчастих фраз, а також є двозначним [6, с. 21].

Наприклад, у ст. 1.2 Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації визначається коло об'єктів, що охороняються та захищаються законодавством про адміністративні правопорушення. Виходить так, що захисту підлягають: особа, законні та економічні інтереси фізичних і юридичних осіб, суспільства та держави; а охороні – права і свободи людини і громадянина, здоров'я громадян, навколишнє середовище тощо. Отже, можна погодитися з А. Нікітіним, на думку якого в цьому разі законодавець не зовсім правильно застосував ці поняття [6, с. 21]. В аспекті Конституції України термін «захист» використовується в юридичних конструкціях, що, зокрема, позначають: 1) юридичний обов'язок держави чи інших зобов'язаних суб'єктів правовідносин із захисту прав і свобод людини; 2) можливості особи реалізувати власне суб'єктивне процесуальне право на захист у разі порушення її права [7, с. 33]. Тому зміст особливостей захисту речових прав полягає у можливостях, наданих суб'єкту права, яке охороняється державою, діяти відповідним чином і у випадках порушення цих прав звертатися до держави:

- реалізуючи речове право діями;
- вимагаючи відповідної поведінки від зобов'язаної особи;
- вчиняючи юридичні дії, що забезпечують реалізацію права відповідно до принципу «дозволено все, що не заборонено»;
- звертаючись до спеціальних засобів правоохоронного характеру для захисту суб'єктивного права, у тому числі примусових та судових [8, с. 53].

Термін «охорона» використовується в Конституції України в юридичних конструкціях, що позначають: державна охорона землі (ст. 14); спеціальні заходи охорони праці і здоров'я жінок (ст. 24); охорона природи (ст. 116) тощо. Особливостями застосування терміна «охорона» є те, що в низці юридичних конструкцій він застосовується подібно до терміна «захист» як обов'язок держави та інших зобов'язаних суб'єктів із забезпечення прав і свобод людини [7, с. 34]. Охорона – це встановлення загального правового режиму, а захист – встановлення заходів, що застосовуються, коли необхідними є поновлення чи визнання... прав і захист інтересів [4, с. 34].

І. Амельчиков та С. Пруднікова визначають, що необхідність у захисті суспільних відносин (особливо прав і свобод людини і громадянина, безпеки особистості) виникає при загрозі або реальному посяганні на них чи в результаті їх порушення, що вже сталося, і в багатьох випадках є функцією та обов'язком держави [9, с. 16].

На нашу думку, правовий захист і правова охорона є різними правовими категоріями. Оптимальними критеріями для розмежування правового захисту і правової охорони є характер діяльності учасників правовідносин речових прав та специфіка юридичної відповідальності порушника в широкому значенні.

Таким чином, захист речових прав – це діяльність власника певної речі (майна), спрямована на поновлення свого речового права чи забезпечення його виконання, яка здійснюється за допомогою різного роду засобів, визначених або не заборонених законом, у разі порушення чи реальної загрози порушення цього права, яка виявляється у формі активних дій власника.

Охорона речових прав – це діяльність власника певної речі (майна), спрямована на забезпечення дотримання його речового права, яка виявляється в його пасивній поведінці і дотриманні речових прав іншими особами.

Отже, правовий захист і правова охорона речових прав є необхідними умовами дотримання прав власників та їх поновлення в разі порушення, а тому вони виступають важливими факторами розвитку речових прав у цілому.

В юридичній літературі під засобами захисту речових прав розуміють сукупність заходів, прийомів та способів впливу на суспільні відносини, спрямованих на забезпечення реалізації і поновлення порушеного речового права.

На думку А. Малька, юридичні засоби є правовими явищами, що виражаються в інструментах (встановлення) і діяннях (технології), за допомогою яких задовольняються права суб'єктів.

Досить конструктивною видається позиція С. Алексєєва, на думку якого юридичні засоби – це поєднання взаємодіючих між собою дозволів, заборон,

а також позитивних зобов'язань, що створюють спеціальну спрямованість правового регулювання [10, с. 88].

У ст. 6 ЦК УРСР 1963 р. містився перелік основних способів захисту цивільних прав і речових прав зокрема, які могли застосовувати суд, арбітраж або третейський суд [11]. Чинний ЦК України дещо розширив коло способів захисту цивільних прав. Так, у ст. 16 закріплено, що способами захисту цивільних прав і інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідносин; 7) припинення правовідносин; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових чи службових осіб [12]. Важливо зазначити, що захист цивільних прав не вичерпується переліченими засобами. Він може здійснюватися й іншими засобами, передбаченими спеціальними нормами, які враховують особливості тих чи інших цивільних відносин [2, с. 88].

У цьому аспекті необхідно відмітити, що ці засоби не містять такого поняття, як самозахист, а тому доходимо висновку про те, що самозахист є не засобом захисту чи охорони речових прав, а чимось іншим.

Другою особливістю є те, що ст. 6 ЦК УРСР 1963 р. мала назву «Захист цивільних прав» і не містила вказівок на те, чи є перелічені в ній позиції засобами або способами захисту цивільних прав. Тому з цієї статті не вдається визначити позицію законодавця щодо даного питання. Стаття ж 16 ЦК України 2003 р. в ч. 2 визначає: «способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:...» [12]. Тому констатуємо, що законодавець має чітку позицію з цього питання в ЦК 2003 р. і визначає саме способи захисту цивільних прав та інтересів. Використовуючи ці поняття в юридичній літературі, науковці вкладають у них різний зміст, але законодавче закріплення цього поняття дозволяє внести певну ясність у доктринальні розробки.

Аналізуючи термін «самозахист», можна зробити висновок про те, що він наголошує на особливості суб'єкта захисту, на тому, що захист здійснюється самою особою без звернення до юрисдикційних органів.

Розглядаючи різні погляди на співвідношення категорій захисту та самозахисту, слід відзначити, що одні дослідники визначають самозахист як спосіб захисту, інші ж – як форму захисту.

Автори, які визначають самозахист як спосіб захисту цивільних прав, керуються виключно ст. 12 нового ЦК РФ, в якій самозахист указано в переліку способів захисту. Таке положення російського законодавства було піддано

критиці у цивілістиці. Те, що самозахист не можна поставити в один ряд з іншими засобами захисту, не викликає сумнівів. Спосіб захисту вказує на те, яким чином той чи інший захід захисту відновлює порушені права, запобігає його порушенню або припиняє таке порушення.

Однак, заперечуючи те, що самозахист є способом захисту, більшість дослідників визначають його як форму захисту. Так, А. Сергєєв зазначав, що самозахист цивільних прав із позиції теорії – це форма їх захисту, яка допускається тоді, коли потерпілий має можливість правомірно вплинути на правопорушника. У рамках цієї форми захисту носій порушеного або оспорюваного права може використати різні способи самозахисту, які повинні відповідати порушенню та не виходити за межі дій, необхідних для його припинення.

Деякі правники виділяють дві основні форми захисту прав і свобод громадян: несудову та судову і вважають, що для поновлення своїх прав громадяни активно використовують саме ці дві форми захисту. Несудова форма, на їх думку, активно використовується громадянами шляхом звернення до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [13, с. 59]. З цією тезою також дуже важко погодитися. В аспекті розгляду захисту саме речових прав уявляється можливим дещо ширше тлумачити несудову форму захисту. Автор тези передбачає захист прав судом та іншими органами влади. Саме несудова форма захисту включає звернення до органів виконавчої влади. Такий підхід, на нашу думку, є досить звуженим. Дійсно, судовий захист посідає важливе місце в захисті прав та законних інтересів осіб, але класифікація форм чи способів захисту речових прав, запропонована на початкових етапах дослідження, на наш погляд, є набагато вдалішою. В аспекті виділення цих форм складається враження, що автор, який запропонував цю класифікацію, поклав в її основу критерій звернення особи до суду. Тобто, якщо захист здійснюється за заявою особи судом, то це судова форма захисту, якщо не судом – несудова форма.

К. Гусаров наголошує на існуванні можливості за законодавством України захистити свої права у суді, господарському суді або третейському суді [14, с. 23]. Мабуть, автор таким чином зосереджує увагу на ефективності судового захисту цивільних прав або крізь призму наведеного деталізує судову форму захисту. В аспекті судової реформи слід сказати про можливість захисту речових прав ще й адміністративними судами. Ця класифікація є уточненою та системнішою з точки зору судового захисту.

Сам по собі термін «самозахист», як і терміни «судовий захист», «нотаріальний захист», «захист державними органами та органами місцевого самоврядування», вказує не на порядок здійснення захисту, а на суб'єкта захисту. Разом із тим діяльність щодо здійснення захисту кожним із суб'єктів має свої характерні особливості, відбувається у певному порядку, здійснюється пев-

ними заходами та способами, установленими законом. Це і дозволяє говорити про наявність судового, адміністративного, нотаріального, громадського порядку (форми) здійснення захисту. Так, як зазначала З. Ромовська, суб'єкти захисту діють у відповідному порядку: судовому, адміністративному, громадському, кожний з яких відбувається у певних процесуальних формах, суттєво відмінних одна від одної.

В аспекті наявності випадків підміни в юридичній літературі поняття порядку захисту і поняття форми захисту О. Петренко вважає слушним твердження Г. Свердлика та Е. Страунінга про те, що форма захисту права вказує на суб'єкта, який здійснює це право, тому її необхідно відмежовувати від порядку здійснення захисту, що розкриває, яким чином право на захист реалізується в рамках тієї чи іншої форми захисту. Слід також зазначити, що порядок здійснення цивільних прав збігається з поняттям правової процедури.

Зазначимо, що О. Красавчиков уживав словосполучення «форми здійснення захисту цивільних прав» як синонім словосполучення «способи захисту». Із ним погоджується М. Воробйов, однак, на думку останнього, це не є підставою для того, аби замінити цивільно-правовий термін філософським, що розкриває з певного боку значення першого. Так, М. Воробйов зазначав, що співвідношення понять наданого захисту та способів захисту таке саме, як співвідношення змісту та форми. Захист цивільних прав завжди надається в якій-небудь формі: формі визнання права, присудження до виконання зобов'язання у натурі, стягнення збитків тощо. Сутність права полягає у безпосередньому впливі акту захисту на спірне матеріальне право. Спосіб же захисту – це типова форма цього впливу. Способи захисту цивільних прав, будучи формами надання матеріально-правового захисту, самі виступають змістом процесуальної форми. Отже, на думку М. Воробйова, зміст деяких юридичних термінів не збігається з їх філософським розумінням.

Досить слушною є думка М. Треушнікова, який, розглядаючи такі категорії, як спосіб і форма захисту права, слушно зазначив, що спосіб захисту права – категорія матеріального (регулятивного) права. Під формою захисту права він розуміє визначену законом діяльність компетентних органів для захисту права, тобто з'ясування фактичних обставин, застосування норм права, визначення способу захисту права і постановлення рішення [15, с. 7].

У чинному законодавстві та спеціальній літературі в контексті захисту цивільних прав також використовуються такі категорії та терміни: «способи захисту», «заходи захисту», «засоби захисту», «методи захисту», «прийоми захисту», «форми захисту» та «порядок захисту» [16, с. 88].

В юридичній науці існує багато думок стосовно визначення категорії «спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав». Наприклад, О. Сергєєв під способами захисту розуміє закріплені законом матеріально-правові заходи при-

мусового характеру, за допомогою яких здійснюються відновлення (визнання) порушених прав та вплив на правопорушника. У той же час не можна погодитися із використанням при визначенні категорії «спосіб захисту» термінів «захід» та «засіб», оскільки, на думку О. Петренко, ці поняття не тільки семантично не є тотожними один одному, а й не узгоджуються із самою категорією «спосіб захисту» як його структурно-дефінітивна одиниця [16, с. 89].

Висновки. Засіб захисту або самозахисту речових прав є терміном, котрий позначає дії, які спрямовані на досягнення конкретного результату і відповідають на запитання: що саме може суб'єкт захисту вимагати в даному випадку в конкретній ситуації? Спосіб захисту чи самозахисту речових прав визначає вольове діяння (дію або бездіяльність), яке відповідає меті ліквідації загрози порушення речових прав або його відновлення і визначається як таке діяння, що відповідає на запитання: яким чином здійснюється захист або самозахист речових прав? Навряд чи можна було говорити про дієвість юрисдикційної форми захисту (судового порядку) та реалізації в рамках цієї форми такого способу захисту, як визнання права, якби закон не надавав управомоченій особі такого засобу захисту, як позов. Не треба ототожнювати матеріально-правові способи захисту суб'єктивних прав із процесуальними засобами, оскільки саме останні виступають засобом здійснення зацікавленими особами захисту своїх прав і тим самим їх реалізації, засобом здійснення, передбачених законодавством способів захисту права. Проаналізувавши наведені категорії і поняття, можна констатувати, що самозахист є одним із способів захисту речових прав, який охоплює низку засобів та заходів захисту порушених чи оспорюваних прав. У подальшому слід провести наукове розмежування способів юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту речових прав, що дозволить визначити роль та значення самозахисту серед усіх способів захисту речових прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 256 с.
2. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 492–522.
3. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003.
4. Давидова Н. О. «Регулювання», «охорона», «захист»: співвідношення понять на прикладі особистих немайнових відносин / Н. О. Давидова // Бюл. М-ва юстиції України. – 2007. – № 6 (68). – С. 29–35.
5. Рыбаков В. А. Собственность и право собственности : монография / В. А. Рыбаков, В. А. Тархов. – Уфа : Уфим. юрид. ин-т МВД России, 2001. – 420 с.

6. Никитин А. С. К вопросу о понятиях «охрана» и «защита» в российском праве / А. С. Никитин // Государство и право. – 2008. – № 4. – С. 21–26.
7. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів «захист» та «охорона» у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини / В. Темченко // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33–35.
8. Сидельников Р. Право на самозащиту как «секундарное право» / Р. Сидельников // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 6. – С. 42–44.
9. Амельчаков И. Ф. Соотношение правовых категорий «охрана», «обеспечение», «защита» / И. Ф. Амельчаков, С. А. Прудникова // Закон и право. – 2001. – № 5. – С. 16–18.
10. Лапчинский М. В. Некоторые аспекты исследования понятия «юридические средства охраны гражданских прав» / М. В. Лапчинский // Государство и право. – 2003. – № 5. – С. 88–90.
11. Цивільний кодекс України від 18.07.1963 № 1540-VI // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 463 (з наст. змінами).
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356 (з наст. змінами).
13. Кіщак Ю. Форми захисту прав і свобод особистості в процесі земельної реформи / Ю. Кіщак, В. Паліюк // Підприємництво, госп-во та право. – 2001. – № 9. – С. 59–60.
14. Гусаров К. В. Перспективи розвитку форм захисту права власності / К. В. Гусаров // Право власності: проблеми забезпечення, реалізації та захисту. – Х., 2001. – С. 23–25.
15. Луспенник Д. Д. Реалізація права на самозахист цивільних прав – новела нового Цивільного кодексу України: поняття і межі здійснення / Д. Д. Луспенник // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 3–8.
16. Петренко О. Б. Класифікація цивільно-правових способів захисту прав на об'єкти промислової власності / О. Б. Петренко // Вісн. Хмельниц. ін-ту регіон. упр. та права. – 2004. – № 3 (11). – С. 87–97.

САМОЗАЩИТА КАК ПРАВОВОЕ СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ ВЕЩНЫХ ПРАВ

Яроцкий В. Л.

Исследована самозащита прав как правовое средство защиты гражданских прав и законных интересов участников гражданских правоотношений. Основными вопросами, которым уделено внимание, являются выяснение особенностей самозащиты вещных прав, специфики использования конкретных средств и способов правовой формы защиты прав, исследование условий правомерности и законности использования таких средств. Проанализирована правовая природа форм защиты вещных прав. Определен порядок использования отдельных средств их самозащиты.

Ключевые слова: *вещные права, самозащита, самосохранение, самозащита вещных прав, признаки самозащиты, формы осуществления защиты гражданских прав.*

SELF-DEFENSE AS A LEGAL MEANS OF ENFORCEMENT

Yarotskiy V. L.

The article investigates the self-defense rights as a legal means of protecting civil rights and legitimate interests of civil relations. The main issues addressed in that study is to elucidate the features of self-defense rights, the specific use of specific tools and methods to protect the rights of legal forms, study the conditions of legitimacy and legality of the use of such funds. The paper studies the legal forms of protection of nature, the procedure for the use of certain means of self-defense.

Key words: *property rights, self-defense, self-preservation, self-protection of the rights of self-protection features, embodiments of the protection of civil rights.*

УДК 342.1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Д. Д. Задихайло, кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Розглянуто деякі теоретичні аспекти конституційно-правового забезпечення діяльності держави в економічній сфері. Такими аспектами є проблема чіткого визначення та правового закріплення функцій держави в економічній сфері та їх розподілу між органами публічної влади, а також проблема визначення економічної системи як об'єкта конституційно-правового регулювання функціонального впливу держави.

Ключові слова: *конституційно-правове регулювання, компетенція органів держави, функції органів держави, економічна система.*

Постановка проблеми. Конституційно-правовий аналіз процесів функціонування системи державної влади передбачає звернення як до об'єктів державного регулювання, так і до тих суб'єктів, на яких покладено обов'язок

його здійснення, слушно зазначає В. Скрипнюк. Звичайно, діяльність кожної з гілок державної влади має свою специфіку, тому, висвітлюючи суб'єктну сторону цих процесів, ми мусимо звертатися вже не стільки до поняття державної влади взагалі, скільки до дослідження кожної окремої з її гілок чи її окремих функцій [1, с. 358]. У цьому сенсі особливого значення набуває коректність використання низки ключових понять – правових інструментів, у першу чергу таких, як «компетенція» органу публічної влади та її складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Простий перегляд норм Основного Закону, якими врегламентовано компетенцію Кабінету Міністрів України, як й інших органів державної влади, дозволяє встановити відсутність у законодавця в цьому питанні єдиного, методологічно стандартизованого підходу. Стосовно Уряду України слід зазначити, що конституційно-правове забезпечення його діяльності здійснене, зокрема, шляхом визначення переліку його функцій. (Слід, однак, звернути увагу на те, що редакція ст. 116 Конституції України внаслідок конституційної реформи 2004 р. визначала «повноваження» Кабінету Міністрів України, а після її скасування було відновлено «функціональний» підхід.) У той же час відповідно до змісту ст. 117 Основного Закону Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження. Таким чином, Конституція оперує поняттям «компетенція» та визначає коло «функцій», які покладено на Уряд України.

Що стосується окреслення елементів компетенції Верховної Ради України та Президента України, то Основний Закон оперує виключно поняттям «повноваження», яке використовується шляхом або викладення їх прямого переліку, або шляхом посилання на «повноваження» як такі, застосовуючи це поняття як засіб конституційної техніки (див. зміст статей 85, 89, 90, 106 Конституції України). Регламентацію діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим згідно із ст. 136 Основного Закону також здійснено шляхом посилання на ухвалення ним рішень у межах своїх «повноважень».

Разом із тим стосовно Ради національної безпеки і оборони України у ст. 107 Основного Закону встановлено, що її компетенція та функції визначаються законом. Необхідно підкреслити, що «компетенція» та «функції» у цій нормі вживаються окремо, як різнопорядкові поняття.

Можна вказати і на ст. 131 Конституції України, в якій зазначено: «В Україні діє Вища рада юстиції, до відання якої належить...», тобто в цьому разі законодавець синонімічно до компетенції використовує поняття «відання». Стосовно здійснення правосуддя судами у ст. 124 Основного Закону використано поняття «юрисдикція», як і в ст. 147, яка визначає Конституційний Суд України єдиним органом конституційної юрисдикції.

Таким чином, для визначення компетенції і тим паче правового статусу органів державної влади Конституція України фактично в синонімічному

порядку використовує широке коло правових засобів, які взяті окремо, не утворюють необхідного і достатнього складу сутнісних ознак для ефективного конституційно-правового забезпечення діяльності названих органів. Проте і в науковій конституційно-правовій та адміністративно-правовій літературі до узгодженості поглядів на питання співвідношення понять «компетенція», «предмет відання», «функції», «завдання», «повноваження», «гарантії» тощо також ще дуже далеко.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування підходів до розв'язання проблем чіткого визначення та правового закріплення функцій держави в економічній сфері та їх розподілу між органами публічної влади, встановлення економічної системи як об'єкта конституційно-правового регулювання функціонального впливу держави.

Виклад основного матеріалу. О. Совгіря, яка досліджувала питання конституційно-правового статусу органів держави, вважає, що до його структури слід віднести: правосуб'єктність; права і обов'язки; гарантії діяльності; конституційно-процесуальні форми діяльності; законні інтереси [2]. У той же час треба визнати, що основне змістовне наповнення поняття «правовий статус» утворює саме компетенція відповідного органу держави. У свою чергу, зміст поняття «компетенція» також був і залишається доволі дискусійним питанням як у конституційно-правовій, так і в адміністративно-правовій літературі. Так, одні дослідники вважають, що зміст компетенції складається із функцій, цілей та завдань [3]; інші – відносять до складу компетенції предмет відання, юридичне закріплення, призначення, завдання та функції відповідного органу держави [4]. У конституційно-правовій літературі також висловлена думка, за якою компетенцію складає предмет відання, що визначає сферу суспільних відносин, де власне і реалізуються закріплені за певним органом держави його повноваження [5].

О. Совгіря визначає компетенцію Уряду як базовий елемент його правового статусу, що включає такі законодавчо встановлені елементи, як предмет відання, завдання, функції та повноваження. Саме компетенція, на думку авторки, дає можливість визначити його місце в системі органів публічної влади, характер взаємозв'язків із ним (як по «горизонталі», так і по «вертикалі»), порядок вирішення установчих і кадрових питань, особливості юридичної відповідальності [6].

Разом із тим Концепція адміністративної реформи в Україні, затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р. за № 810/98, визначає компетенцію державного органу через фіксацію певного обсягу повноважень, закріпленого за кожним органом виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань та функцій [7].

Наведено лише незначну кількість фахових позицій, але й це репрезентує відсутність узгодженого підходу до визначення і співвідношення зазначених понять. За цих умов доцільно сформуванню правову позицію, що інструментально має сприяти послідовності та визначеності в підходах до вирішення наукових завдань цього дослідження. Отже, вважаємо поняття «конституційно-правовий статус органу держави» за обсягом таким, що, крім його компетенції, включає визначення місця цього органу в системі органів публічної влади з позицій як поділу державної влади, так і взаємодії між ними. До обсягу поняття «конституційно-правовий статус» слід віднести й порядок формування відповідного органу публічної влади, визначення його внутрішньої структури, а також підстав і порядку юридичної відповідальності.

У свою чергу, компетенція органу державної влади, як уявляється, має включати виклад таких обов'язкових складових:

- предмета відання;
- функцій;
- завдань та інших підстав здійснення повноважень;
- кола повноважень;
- процесуальної форми здійснення повноважень.

До факультативних складових, на наш погляд, можна віднести такі правові засоби, як законні інтереси та гарантії.

Важливо зазначити, що функції органу держави, як уявляється, посідають центральне місце для формування змісту компетенції. Адже саме функції відповідного органу державної влади, з одного боку, через визначення основних напрямів його діяльності, що мають передбачати досягнення необхідних суспільно значущих результатів, фактично розкривають динамічний аспект предмета відання. З другого боку, досконалість у визначенні функцій як сутнісного елементу, компетенції дає можливість уточнити її прикладний аспект шляхом формування на їх основі кола завдань як категорій операційного порядку. У свою чергу, це виступає потрібною базою для визначення кола необхідних і достатніх для реалізації відповідних повноважень та процесуальних форм їх здійснення.

Таким чином, функції, їх повне і точне викладення є обов'язковою складовою законодавчої фіксації змісту компетенції органів держави. Інша справа, що викладення в законі тільки кола функцій не може вважатися достатнім для законодавчого забезпечення ефективної та безконфліктної діяльності державних органів. Як уявляється, це справедливо не тільки для адміністративного законодавства, а й для рівня конституційної регламентації.

Розширення функцій і відповідного кола повноважень органів державної влади є безперечним трендом у розвитку їх законодавчого, і зокрема конституційно-правового, забезпечення. Разом із тим об'єктивним процесом, що має

у своїй основі загострення основних соціальних, економічних, екологічних, демографічних та інших проблем людства, яке переживає етап глобалізації суспільного життя, є низка патологічних перетворень у державі під відомими діагнозами бюрократизації, корупції і навіть криміналізації окремих державних органів.

З'ясовуючи перелік економічних функцій України, слід констатувати, що за роки її незалежності трансформаційні завдання не виконані в повному обсязі, й досі залишаючись завданнями, вирішення яких не можна уникнути і які потребують урахування при визначенні конфігурацій сучасних економічних функцій держави Україна.

У той же час чітке визначення економічних функцій сучасної Української держави є принциповим для формування необхідної структури органів державної виконавчої влади, і зокрема порядку взаємодії між ними. Це важливо для вирішення питань оптимізації системи, кількості і компетенції органів держави, а в цілому – для структурування всієї систематики правового забезпечення впливу держави на економічні відносини.

Разом із тим проблематика визначення економічних функцій держави ускладнюється і через те, що Конституція України не містить окремого розділу, присвяченого системному конституційно-правовому регулюванню економічних відносин, який мав би визначити роль та місце держави у функціонуванні економічної системи. Зміст статей, зокрема 13–15, 17, 41, 42, 116, Конституції України дозволяє скласти лише фрагментарне уявлення про економічну систему як об'єкт конституційно-правового регулювання. Структура, функціональні зв'язки та динамічні властивості економічної системи суспільства не одержали в тексті чинної Конституції України системного викладення, що не дозволяє зробити висновок про повний та цілісний характер конституційно-правового забезпечення відповідних відносин.

Названа проблематика вимагає також проведення сучасних наукових досліджень, спрямованих на з'ясування змістовних ознак «економічної системи» як ключового об'єкта конституційно-правового регулювання. Уявляється, що економічна система як об'єкт конституційно-правового регулювання становить складний комплекс економічних відносин у сферах виробництва, обміну, розподілу та споживання, що реалізуються на підставі та внаслідок здійснення господарської діяльності на умовах встановленого державою механізму її координації між учасниками, функціонування яких забезпечується шляхом закріплення правових засад конституційного економічного порядку.

Необхідно визнати, що найважливішою універсальною функцією держави в сучасних умовах має стати забезпечення процесу перманентного відновлення реального суверенітету, необхідного потенціалу для реалізації

своїх суверенних прав та їх захисту. Ця функція є синтетичною за своєю природою, адже вона ґрунтується на реалізації фактично всіх інших функцій держави, але з такою ефективністю, спрямованістю та акцентуацією, за яких держава отримувала б фактичну можливість у кожний момент безперечно скористатися своїми суверенними правами в економічній, соціальній, інформаційній, культурній та інших сферах, включаючи, звичайно, й різнопланову участь у міждержавних стосунках.

Національна безпека держави та суспільства в усіх її складових економічного, інформаційного, соціального, політичного, вітального порядку фактично є визнаною функцією держави, що закріплена у статтях 17 та 16 Конституції України. Зміст останньої конституційної норми сфокусовано навколо «збереження генофонду Українського народу», одним із засобів якого є «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на теренах України».

При сучасній загостреній конкуренції держав за умови участі в економічному обміні, доступу до джерел енергоресурсів, сировини, питної води, новітніх технологій тощо на рівень універсальної та першочергової функції держави виходить забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, окремих її галузей та секторів, видів виробництв і, нарешті, конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання. Ця функція держави є не тільки економічною за змістом, а й універсальною, оскільки конкурентоспроможними мають бути різні сектори як матеріального виробництва, так і нематеріальної сфери, зокрема освіти, медицини та ін. Сучасний досвід різних країн показує, що без організаційної, регулятивної, нормотворчої діяльності держави досягти сталої конкурентоспроможності національної економіки неможливо.

Окремої уваги потребує актуалізація інноваційної функції держави, що набуває самостійного значення, вимагає створення потужної інноваційної системи, яка за своїм форматом виходить за межі виробничого сектору і тому набуває самостійного значення, передбачаючи результати на довготривалу перспективу. Дійсно, роль держави в межах цієї функції стосується й організації якісної сучасної освіти, фундаментальних наукових досліджень, активної протидії відпливу мозків та імпорту застарілих і шкідливих технологій, стимулювання діяльності суб'єктів господарювання, що запроваджують інноваційне виробництво, тощо. Роль держави в цій сфері в першу чергу полягає у формуванні чіткої правової інноваційної політики та спрямуванні зусиль на відновлення функціонування національної інноваційної системи в сучасних ринкових умовах.

Слід зазначити, що сучасна фінансова криза на новому етапі суспільно-економічного розвитку актуалізує питання про конституційно-правове

закріплення антикризової функції держави. Зміст такої функції також є універсальним і не може зводитися тільки до проблеми сталого функціонування економічних інститутів, а має охоплювати проблеми суспільно значущого рівня в екологічній, технологічній, політичній та інших сферах. У цих випадках термінове втручання держави є необхідним, метою її діяльності виступає мінімізація або повна нейтралізація негативних явищ, впливів, тенденцій тощо. Конституція України фрагментарно встановлює окремі підстави такого антикризового втручання держави. Однак у той же час безпосередньо економічна сфера як об'єкт антикризової функції держави не зафіксована в Основному Законі, що стримує розвиток її правової інституціалізації в цілому.

Висновки. Безперечно, з'ясування функціональної природи діяльності держави як такої в інструментальному контексті має сенс лише через з'ясування її розподілу між гілками державної влади з урахуванням відповідного конституційно-правового принципу. Так, функціональний аналіз повноважень Верховної Ради України, спрямованих на економічну сферу суспільного буття, дозволяє зробити загальний висновок про те, що законодавчий орган держави наділений відповідними повноваженнями, які за формою є або нормотворчими, або контрольними, або пов'язаними з установчими прерогативами щодо визначення змісту діяльності органів держави, або – із програмуванням державної діяльності, зокрема у сфері державних доходів та видатків, або є пов'язаними з персональними призначеннями керівництва відповідних органів державної виконавчої влади, або – із наданням політичної згоди в межах функціонування механізму стримувань і противаг у системі розподілу державної влади.

Проблема змістовного предметного функціонального спрямування діяльності Верховної Ради України в економічній сфері полягає у забезпеченні її не тільки відповідними конституційно-правовими владними повноваженнями, а й конституційно-правовими обов'язками. Так, повноваженню Верховної Ради України «приймати закони» має кореспондувати обов'язок підтримувати якісний стан законодавства, необхідний рівень його систематизації відповідно до сучасного рівня розвитку суспільних відносин, про що можуть свідчити мінімальний рівень правових конфліктів, у тому числі конституційно-правових, ефективне функціонування господарсько-правових механізмів тощо.

Разом із тим повноваження Президента України в економічній сфері без урахування його можливостей використовувати власні прерогативи щодо формування складу Кабінету Міністрів України та інших не підпорядкованих Кабінету Міністрів України органів державної виконавчої влади, є доволі невиразними. Уявляється, що система конституційних повноважень Прези-

дента України має вдосконалюватися за рахунок конкретизації повноважень стосовно забезпечення економічної самостійності та економічної безпеки держави і суспільства, можливостей застосовувати антикризові заходи, заходи, що забезпечили б державний економічний суверенітет у системі міжнародних економічних відносин та відносин розподілу економічної влади в системі національної економіки.

Стосовно правового становища Уряду України слід зазначити, що його функції на відміну від його окремих повноважень мають визначатися тільки Конституцією України. При цьому їх перелік мусить бути сформований як закритий з метою забезпечення вимог конституційної законності відповідно до ст. 19 Конституції України.

У першочерговому порядку можна запропонувати доповнити конституційну компетенцію Кабінету Міністрів України, зокрема ст. 116 Конституції України, положеннями про:

розроблення і забезпечення проведення внутрішньої та зовнішньої економічної політики, визначеного кола її напрямів;

здійснення державного регулювання економічних відносин;

запровадження у разі необхідності антикризового режиму функціонування національної економіки;

здійснення регіональної політики держави, спрямованої на економічне вирівнювання та розвиток регіонів з метою забезпечення суверенітету і територіальної цілісності.

Отже, узагальнена та універсальна класифікація базових економічних функцій держави, на наш погляд, має складатися із:

1) забезпечення національної економічної безпеки;

2) підтримання та забезпечення стабільності конституційного економічного порядку;

3) підтримання та забезпечення сталого економічного розвитку шляхом забезпечення зростання:

– конкурентоздатності національної економіки;

– рівня інноватизації національної економіки;

– рівня екологізації національної економіки;

4) забезпечення антикризової стабілізації національної економіки;

5) забезпечення реального економічного суверенітету держави та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія / В. М. Скрипнюк. – К. : Логос, 2010. – 504 с.

2. Совгіря О. В. Структура конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України: теоретико-методологічні аспекти / О. В. Совгіря // Вісн. Вищ. ради юстиції. – 2012. – № 4 (12). – С. 105–114.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / редкол.: В. Б. Авер'янов та ін. – К. : Юрид. думка, 2007. – 261 с.
4. Голосніченко І. Конституційні засади визначення повноважень органів виконавчої влади та їх вплив на реформування чинного законодавства / І. Голосніченко, Д. Голосніченко // Вибори та демократія. – 2006. – № 2 (8). – С. 37.
5. Дахова І. І. Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Дахова Ірина Іванівна. – Х., 2006.
6. Совгіря О. В. Загальні питання компетенції Кабінету Міністрів України: конституційно-правовий аспект / О. В. Совгіря // Вісн. Вищ. ради юстиції. – 2011. – № 4 (8). – С. 162.
7. Концепція адміністративної реформи в Україні № 810/98 від 22 липня 1998 р. // Офіц. вісн. України. – 1998. – 11 черв. (№ 21). – Ст. 32.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Задыхайло Д. Д.

Рассмотрены отдельные теоретические аспекты конституционно-правового обеспечения деятельности государства в экономической сфере. Среди таких аспектов затронута проблема определения и правового закрепления функций государства в экономической сфере, а также их распределения между его органами. Исследована проблема определения экономической системы как объекта конституционно-правового регулирования и функционального воздействия на него со стороны государства.

Ключевые слова: конституционно-правовое регулирование, компетенция органов государства, функции органов государства, экономическая система.

THEORETICAL ASPECTS OF CONSTITUTIONAL- LEGAL SUPPORT OF THE GOVERNMENT ACTIVITIES IN THE ECONOMIC SPHERE

Zadykhailo D. D.

The article some theoretical aspects of the constitutional support of the state in the economic sphere is devoted . Among these aspects the problem to clearly define and ensure the implementation of the legal functions of the state in the economic

sphere and their distribution among its organs are touched. The problem of determining the economic system as the object of the constitutional regulation and functional impact of the state is discovered.

Key words: *constitutional legal regulation, the competence of the organs of the state, the functions of the organs of the state, economic system.*

УДК 346.12:629.7

ПРО СПЕЦІАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЛІТАКОБУДІВНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Ю. Г. Бронова, здобувачка

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено проблему запровадження спеціального правового режиму господарювання в літакобудівній галузі в Україні та змістовного наповнення його механізму. Розглянуто напрями вдосконалення вітчизняного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: *літакобудування, спеціальний режим господарювання, господарсько-правові засоби.*

Постановка проблеми. Як відомо, авіаційна промисловість відіграє системоутворюючу роль в економіці країни. Це відбувається завдяки її тісному зв'язку з іншими галузями, що забезпечують її розвиток як однієї з найбільш наукоємних та інноваційних галузей економіки. Літакобудування здатне справити значний вплив на процес переходу країни на інноваційні рейки розвитку. Крім того, авіаційна промисловість сприяє формуванню машинобудівного комплексу України, забезпечуючи розвиток професіоналізації її трудового потенціалу.

Однією з найважливіших у галузі літакобудування є проблема запровадження спеціального господарсько-правового режиму стимулювання літакобудування в Україні. Для цього держава спеціально синтезує в єдиному господарсько-правовому механізмі різні засоби правового регулювання, які за своєю базовою юридичною природою є дозволами, веліннями, заборонами. Так, Л. Таран визначає правовий режим як особливий порядок регулювання, виражений через застосування певної сукупності правових способів, що створюють своєрідне поєднання велінь, дозволів, заборон і визначають особливу

спрямованість правового регулювання, яка реалізується через специфіку елементів механізму регулювання цих відносин [1, с. 83]. Але коли йдеться про ведення господарської діяльності на конкретних територіях або в конкретній галузі для тих чи інших суб'єктів господарювання, мають місце спеціальні умови, спеціальний режим господарювання. Л. Таран розуміє під спеціальним правовим режимом особливий порядок правового регулювання певних суспільних відносин, який встановлюється стосовно конкретного кола об'єктів або сфери їх діяльності та відрізняється від загального режиму або пільговою, або обмежувальною спрямованістю регулювання, спричиненою публічним інтересом, виявляючись у всіх елементах його механізму, зокрема, через гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони та додаткові підстави юридичної відповідальності [1, с. 86]. Тобто інструментами спеціального господарсько-правового режиму є: гарантії, пільги, форми державної підтримки, обмеження, заборони та додаткові підстави юридичної відповідальності.

Немає сумнівів, що літакобудування потребує впровадження державного спеціального правового режиму господарювання. О. Зельдіна визначає спеціальний режим господарювання як правовий режим, що встановлює особливий порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, котрий відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з метою забезпечення розумного сполучення публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [2, с. 4]. Також запропоновано такі критерії віднесення до спеціального режиму господарювання: наявність спеціального нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність на певній території або в певній галузі економіки; встановлення спеціального дозвільного порядку; законодавче закріплення обмежень та/або заохочень суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому треба зазначити, що господарсько-правові дослідження стану врегульованості господарських відносин у різних секторах та галузях національної економіки набули певного поширення. Серед них слід назвати роботи Д. Задахайла, В. Пашкова, К. Письменної, О. Битяка, А. Семенишина, Ю. Остапенко та ін. Але власне літакобудівну галузь у господарсько-приватній науці ще не досліджено.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження проблем здійснення спеціального правового режиму господарювання в літакобудівній галузі України.

Вклад основного матеріалу. Глибина кризи вітчизняного авіабудування та специфіка галузі як такої вимагають збалансованої державної підтримки

в різних формах, прийнятих у сучасній світовій практиці. Форми державної підтримки можуть бути різними залежно від стану економічної кон'юнктури, сектору ринкової економіки, конкретних соціально-економічних завдань розвитку економіки перехідного періоду, у тому числі її структурної перебудови. Держава зі своїми матеріально-технічними та фінансовими ресурсами, вступаючи в адресні правовідносини з реципієнтами такої підтримки, стимулює розвиток процесів, які вона (держава) вважає пріоритетними.

Зрозуміло, що Україні треба підтримувати і захищати свого виробника, як це роблять усі країни світу. Наприклад, Індія встановлює офсетні схеми, домовляється про те, аби 30 % комплектуючих літака, що закуповується, виробляти у себе (цю цифру планують збільшити до 50 %). Натомість Україна надає преференції іноземним виробникам, які фактично безоплатно реалізують свої літаки за схемою тимчасового ввезення, тоді як «Антонов» сплачує державі за кожен літак, наприклад за Ан-148, 3 млн дол. податків (20 % ПДВ + 8 % ввізного мита на комплектуючі вироби). Тобто на своєму ж ринку ми працюємо в гірших умовах порівняно з іноземними конкурентами [3].

Розвиток та стимулювання авіаційної промисловості, у тому числі літакобудування, потребують спеціально спрямованого законодавства. Відносини, які виникають у процесі літакобудування, за своєю природою є господарсько-правовими, адже вони реалізуються в процесі діяльності суб'єктів господарювання у сфері виробництва, що спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт тощо, тобто підпадають за своїми ознаками під визначення господарської діяльності відповідно до ст. 3 ГК України [4].

Безперечно, авіапромисловий комплекс як системний господарський «організм», що знаходиться у постійно функціонуючому режимі та стані постійного розвитку, передбачає також стан систематизованого законодавства. Тому, коли йдеться про системність законодавчого регулювання, звичайно, найвищим щаблем такої систематизації є кодифікація відповідного законодавства.

У цьому контексті слід зазначити, що певна традиція підгалузевої або міжгалузевої кодифікації законодавства в Україні у формі розробки та прийняття основ законодавства України в цілому існує хоча й активно не використовується. До таких прикладів, як відомо, належать Основи законодавства України про обов'язкове державне соціальне страхування, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Основи законодавства України про культуру. Так, у принципі можна розглядати ідею створення базового закону під назвою «Про заходи стабілізації та розвитку літакобудівної промисловості в Україні». Одними з основних об'єктів правового регулювання в цьому законі мають стати форми реалізації спеціального режиму господарювання в літакобудівній галузі. Він складається з низки окремих правових засобів, що сукупно утворюють механізм спеціального правового режиму.

У нормах законодавства закріплюються сутнісні особливості правових відносин, якими закон встановлює правовий порядок в авіапромисловій галузі, у тому числі ведення господарської діяльності, регулювання відносин, пов'язаних із здійсненням цієї діяльності в умовах ринкової економіки. Законодавство в літакобудівній сфері з огляду на комплексний і значний об'єкт правового регулювання досягло такого рівня, що потребує відповідної інтеграції нормативного масиву як уже (автономного підрозділу) системи законодавства. Він може утворювати собою системну сукупність нормативно-правових актів різного рівня, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з організацією та функціонуванням авіапромислового комплексу. Проблема законодавства в галузі авіапромисловості передбачає пошук оптимальної форми його системності. Системність відносно законодавства авіапрому передбачає як необхідність чіткої визначеності основних внутрішньо-системних зв'язків, ієрархічності внутрішньої розбудови, включаючи поділ на підгалузі та інститути, так і систематику «зовнішніх зв'язків» з основними засадами законодавчого регулювання господарювання в державному секторі економіки, включаючи організаційно-правові форми господарювання, засоби державного регулювання та реалізацію організаційно-господарських повноважень основними органами державного управління авіапрому.

Як зазначається в господарсько-правовій літературі, розвиток законодавства в сучасних умовах, зокрема господарсько-правового, передбачає, по-перше, постійне зростання спеціалізованих відносно базових (універсальних) актів законодавства. Це є логічним, адже поширюється і поглиблюється предмет правового регулювання водночас з ускладненням у процесі розвитку відповідних суспільних відносин. Більш того, процес спеціалізації законодавства має тенденцію до утворення ієрархічної розбудови з численними підсистемними елементами, у межах яких свого часу виникають власні підсистеми. По-друге, у процесі розвитку тенденції до спеціалізації законодавства з'являється паралельний тренд для утворення міжгалузевих із суміжними галузями законодавства нормативно-правових актів. У разі, коли така тенденція набуває певного якісного значення, відбувається ерозія цілісності відповідного законодавчого утворення – галузі, підгалузі, інституту тощо. Оскільки право, як і законодавство, – це система норм або система джерел нормативно-правового регулювання, порушення системного характеру розбудови таких утворень призводить до порушення внутрішніх системно-структурних зв'язків між нормами, інститутами, нормами-принципами, нормами, які визначають методи та базові засади правового регулювання, що кінець-кінцем призводить до різкого зниження його дисфункцій [5, с. 70].

Саме тому, вважає О. Битяк, розвитку об'єктивно неминучої тенденції до спеціалізації законодавчого регулювання має бути протипоставлена «зустріч-

на тенденція» до його уніфікації. Тобто шляхом свідомих зусиль у межах реалізації законодавчої політики держави як в енергетичній сфері, так і, на нашу думку, у літакобудівній законодавець має постійно здійснювати ревізію нормативно-правового матеріалу, особливо відслідковуючи його «спеціалізаційну ерозію» та з'ясовуючи заходи щодо визначення саме загальних, уніфікованих норм для всього розширеного законодавчого регулювання. За рахунок їх концентрації в межах базових законів або кодексів, а можливо, й основ законодавства має бути відтворена системність законодавчого регулювання в нових умовах, його об'єднання в цілісне утворення за рахунок нової конфігурації співвідношення уніфікованих, тобто загальних для всього предмета регулювання, норм-правил та спеціалізованих, які знаходяться в межах цієї цілісності, але мають спеціальні норми для регулювання особливих, незагальнотипових відносин [5, с. 70–71].

Окремим важливим чинником господарсько-правового регулювання є те, що ця галузь – державний сектор економіки. Держава фактично бере на себе відповідальність за номенклатуру визначення продуктового ряду, правильність установа її ринкових перспектив та оцінки ризиків, тобто фактично за успіх реалізації проектів. Держава зберігає за собою відповідальність за розвиток інфраструктури авіабудування (наука, випробувальна база, інформаційне середовище, підготовка кадрів тощо). На бюджет покладається обов'язок фінансування не тільки фундаментальних досліджень і випереджальних розробок «проривних» продуктів, а й дослідно-конструкторських розробок, підготовки виробництва, а також систем підтримки продуктів в експлуатації для всього ряду комерційних продуктів, що пропонуються на ринок.

Участь держави в подоланні системної кризи громадянського сектору авіаційної промисловості полягає в такому:

– авіаційна промисловість є галуззю економіки, яка дозволяє змінити структуру валового внутрішнього продукту в бік збільшення випуску високотехнологічної продукції, випереджального розвитку експорту машинно-технічної продукції та імпортозаміщення, а також відходу від сировинної моделі розвитку економіки країни;

– стабільна робота авіаційної промисловості створює передумови для збереження і розвитку інших високотехнологічних галузей промисловості завдяки широкій кооперації, необхідній для створення сучасної авіаційної техніки;

– авіаційна промисловість та її суміжні галузі виконують найважливішу соціальну функцію, забезпечуючи збереження висококваліфікованих робочих місць у науково-дослідних інститутах, конструкторських бюро, на виробництві та в освітніх закладах.

Авіапромисловість потребує формування нової системи організаційно-господарського впливу в галузі і стимулювання створення конкурентоспроможної продукції. Система управління галуззю вимагає радикальних змін змісту державного регулювання, у тому числі з позиції, що реалізує функції державного замовника і власника державних активів. Літакобудування потребує єдиної політики в процесі розвитку власного господарського комплексу для позиціонування на авіаринку, узгодженого портфеля поточних і перспективних проектів, єдиної маркетингової політики, єдиної політики входження в міжнародну кооперацію, єдиної фінансової та інвестиційної політики, загальних законодавчих ініціатив та ін. Рівень ухвалення рішень стосовно окремих заходів і проектів має відповідати компетенції органів управління та осіб, які ухвалюють рішення.

Одним із вагомих засобів державного впливу на сферу господарювання, як відомо, є реалізація державних програм економічного розвитку, у тому числі й державних цільових програм. Як зазначено в Державній програмі розвитку внутрішнього виробництва, основними проблемами галузі є зниження науково-технічного і технологічного потенціалу авіаційної промисловості та її відставання від розвинених держав. Необхідно оновити 80 % виробничих потужностей, насамперед на заводах із серійним випуском продукції. Існує роз'єднаність розробників, виробників та баз технічного обслуговування і ремонту авіаційної техніки [6].

Так, на період з 1 січня 2013 р. до 1 січня 2017 р. запроваджується державна фінансова підтримка збуту авіаційної техніки вітчизняного виробництва через механізм здешевлення кредитів шляхом часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків, залученими суб'єктами господарювання у національній валюті для закупівлі такої техніки. Компенсація надається експлуатантам авіаційної техніки, які знаходяться на території України, виключно для авіаційної техніки вітчизняного виробництва за відсотки, фактично сплачені у поточному бюджетному періоді, у розмірі облікової ставки Національного банку України, що діє на дату сплати зазначених відсотків [7].

Одним із варіантів розв'язання проблем розвитку в галузі авіабудування є створення відповідного кластера. Багато країн цілеспрямовано стимулюють розвиток кластерів. У рамках проведеної ними кластерної політики головним питанням є підвищення їх конкурентоспроможності. Розвиток кластерів стимулює підвищення продуктивності, формування нових компаній, створення робочих місць, сприяє зростанню інноваційного потенціалу. У частині авіабудування створення кластерів обумовлено такими причинами: СОТ обмежує пряме субсидування галузі державою, але дозволяє механізми підтримки

територіальних систем; зміна моделі галузі в бік відмови від вертикальної інтеграції до вибудовування тісних коопераційних зв'язків між фінальними виробниками і постачальниками різних рівнів; підвищення ефективності регіонального розміщення потужностей галузі; скорочення надлишкової чисельності персоналу в корпораціях може бути компенсовано їх працевлаштуванням в інших підприємствах кластера.

Треба сказати, що в деяких регіонах України створено всі умови для розроблення і формування кластерів – якірні організації, розвинена інфраструктура, система підготовки кадрів, наукові організації.

Наприклад, наявність профільних освітніх та наукових установ у кластері забезпечить розвиток кадрового потенціалу. Територіальна близькість науково-дослідних і промислових організацій може забезпечити їх тісні зв'язки і стимулювати розвиток галузевої науки. Так, на території м. Харкова функціонують Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «ХАІ», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харківський державний технічний університет радіоелектроніки, Харківський інститут Військово-Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, авіаремонтний завод «Харківське державне авіаційне виробниче підприємство», Науково-технічний центр радіотехнічних систем, дослідний завод Харківського державного політехнічного університету.

Висновки. Ситуація, що склалася в авіапромисловості, вимагає внесення радикальних змін до законодавства України щодо вдосконалення правового забезпечення господарювання в літакобудівній сфері, прийняття відповідних державних програм, використання різних інструментів та механізмів державної підтримки. У цьому сенсі доцільно розробити або окремий базовий галузевий комплексний закон України, або закон України, предметом регулювання якого має стати стимулювання та/або державна підтримка розвитку літакобудування. Ці заходи повинні включати в себе підтримку просування на ринки авіатехніки, що випускається серійно, у тому числі з використанням механізму фінансового лізингу; фінансування робіт з її доведення, розвитку модифікацій і «нішевих» продуктів, що створюються на основі вже існуючих моделей. Як уявляється, такий правовий режим, зокрема, у частині прямої участі держави має також передбачати створення і функціонування спеціальних фінансових установ для здійснення кредитування розвитку основних виробничих фондів, відповідних інноваційних проектів та лізингового забезпечення реалізації вітчизняної літакобудівної продукції в Україні та за її межами.

Крім того, мають підтримуватися проекти перехідних продуктів у літакобудуванні, що орієнтовані на глобальний авіаринок. Доцільно передбачити

здійснення моніторингу виконання програм, періодичного коригування прогнозів ринків авіатехніки і перспективних авіаційних технологій. Важливим для розвитку галузі видається також створення механізму проведення експертизи проєктів, запровадження ефективних систем продажу і технічного обслуговування, які забезпечують зростання доходів підприємств авіаційної промисловості, а також розширення поставок авіаційної продукції як на внутрішній ринок, так і на експорт. Окремим питанням, що потребує негайного вирішення, є створення сучасної науково-дослідної інфраструктури організацій авіаційної промисловості для забезпечення передового рівня наукових розробок і технологій. Фактично йдеться про запровадження правового механізму стимулювання процесів формування локальної кластерної авіаційної інноваційної системи. Необхідним є розроблення комплексу заходів, що дозволять удосконалити правову базу державної підтримки авіаційної промисловості, адже, незважаючи на те, що авіабудівна галузь має стратегічне значення для економіки держави, спеціального законодавчо забезпеченого механізму державного стимулювання вона фактично не має.

В Україні діє значна кількість підприємств авіапромислового комплексу, що становлять цілісний виробничий сектор, об'єднаний відповідною економічною інфраструктурою. Тому можна говорити про те, що в Україні створено умови для функціонування власного літакобудівного кластера. Створення такого кластера в державному секторі економіки є прямим завданням промислової політики держави, що передбачає використання форм об'єднання державних підприємств.

Не викликає сумніву необхідність подолання системної кризи у вітчизняному літакобудуванні, забезпечення його конкурентоспроможності. За цих умов великого значення набувають чітке державне програмування розвитку сектору та забезпечення відповідної господарської діяльності спеціальним стимулюючим правовим режимом.

З огляду на те, що літакобудівна галузь складається переважно з підприємств державної форми власності, доцільно розглянути питання про широку державну підтримку національного виробника, що, звичайно, не суперечить відповідним вимогам міжнародних угод, які утворюють нормативно-правовий режим СОТ, членом якої є Україна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Таран Л. В. Специальный правовой режим предпринимательской деятельности в свободных экономических зонах Украины (комплексное исследование) / Л. В. Таран. – Харьков : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. – 256 с.

2. Зельдіна О. Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. Р. Зельдіна. – Донецьк, 2007. – 35 с.
3. Ківа Д. Треба підтримувати й захищати свого виробника, як це роблять інші країни світу [Електронний ресурс] / Д. Ківа. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/dmitro-kiva-treba-pidtrimuvati-j-zahishati-svogo-v/p/>.
4. Господарський кодекс України : станом на 16 січ. 2003 р. // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
5. Битяк О. Ю. Господарсько-правове забезпечення функціонування електроенергетичного комплексу України : монографія / О. Ю. Битяк. – Х. : ФІНН, 2011. – 168 с.
6. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва : Постанова Каб. Міністрів України від 12.09.2011 № 1130 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 86. – Ст. 3139.
7. Про розвиток літакобудівної промисловості : Закон України від 12.07.2001 № 2660-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 32. – Ст. 1456.

О СПЕЦИАЛЬНОМ ПРАВОВОМ РЕЖИМЕ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Бронова Ю. Г.

Исследована проблема специального правового режима хозяйствования в самолетостроительной отрасли в Украине. Рассмотрены направления совершенствования отечественного законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *самолетостроение, специальный режим хозяйствования, хозяйственно-правовые средства.*

THE QUESTION OF SPECIAL LEGAL REGIME OF MANAGEMENT IN THE AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE

Bronova Y. G.

The article to the problem of a special legal regime of managing of aircraft construction in Ukraine is dedicated. Attention to the problem of improving the national legislation in this area is drawn.

Key words: *aircraft, a special mode of management, economic-legal means.*

УДК 346.14:67.08

ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

О. О. Гончаров, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено Директиви ЄС щодо поводження з відходами порівняно із законодавством України. Зроблено висновки щодо досягнення відповідного соціально-економічного ефекту при належному використанні відходів.

***Ключові слова:** державна політика у сфері поводження з відходами, класифікація відходів, паспортизація відходів.*

Постановка проблеми. Основними принципами державної політики у сфері поводження з відходами є пріоритетний захист довкілля та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку (ст. 5 Закону України «Про відходи»).

До основних напрямів державної політики щодо реалізації зазначених принципів належать: забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними; зведення до мінімуму утворення відходів та зменшення їх небезпечності; забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів; сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого, повторного чи альтернативного використання ресурсно-цінних відходів; забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів та засобів поводження з відходами; організація контролю за місцями чи об'єктами розміщення відходів для запобігання їх шкідливому впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини; здійснення комплексу науково-технічних та маркетингових досліджень для виявлення і визначення ресурсної цінності відходів з метою їх ефективного використання; забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами; обов'язковий облік відходів на основі їх класифікації та паспортизації.

Проте, як підкреслює Д. В. Задихайло, політико-правовий феномен «державна політика» не отримав у законодавчому забезпеченні діяльності держави адекватної його значенню і ролі правової інституціалізації. Уявляється, що досліджувана проблема є доволі універсальною, адже вона стосується низки галузей права та законодавства України. Важливо зазначити, що феномен «державна політика» є лише окремою ланкою складного діалектичного взаємозв'язку між державою та суспільством, де можна виділити і політику суспільства або його політичних складових щодо держави (адже згідно із ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ), а також політику держави щодо суспільства, ураховуючи цілу низку функціональних завдань держави стосовно останнього [1, с. 53]. При цьому, зазначає Г. Знаменський, співвідношення між державною економічною політикою і законодавством стало актуальним та вельми значущим у практичному плані [2, с. 377].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поводження з відходами останнім часом набуває актуальності як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі. Цікавою є політика країн ЄС, викладена у відповідних директивах. Такий правовий феномен, як «державна політика», був предметом дослідження багатьох учених-господарників: О. Вінник, Д. В. Задихайла, В. Мамутова, В. Пашкова, О. Подцерковного, В. Устименка, О. Шаповалової, В. Щербини та ін. Але ці науковці при опрацюванні зазначених питань не розглядали їх у контексті системи поводження з відходами.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження засад формування державної політики України у сфері поводження з відходами і завдань господарсько-правового регулювання в цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. Україна як сучасна правова держава вибрала для себе одним із пріоритетних напрямів розвитку спрямованість на ЄС, зокрема, шляхом гармонізації сучасного українського законодавства до європейських стандартів, адаптації положень нормативно-правових актів, у тому числі щодо відходів. Тому проблема поводження з відходами на державному рівні має розв'язуватися насамперед шляхом упровадження ефективного законодавчого регулювання, яке повинно будуватися на врахуванні національних особливостей у вирішенні цього питання та позитивному досвіді відповідного європейського законодавства. З цього приводу В. Мамутов, Г. Знаменський та В. Хахулін зазначають, що в сучасних умовах прослідковується тенденція до зближення правових норм, які регламентують господарську діяльність у різних країнах [3, с. 137].

Політика у сфері управління відходами в ЄС передбачає низку принципів, які мають загальний характер, тому їх застосування та інтерпретація залишають державам-членам та країнам – претендентам на членство в ЄС можливість

поступової адаптації національних особливостей до європейського законодавства.

Головним нормативно-правовим документом ЄС у сфері поводження та управління відходами, яким визначено правові рамки та основні принципи поводження з ними, є Директива 75/442/EWG. Ця Директива вводить єдині визначення термінів і понять «відходи», «пошук», «утилізація» та ін. Під відходами розуміється «кожна субстанція чи предмет, яких власник позбувається, хоче позбутися або мусить позбутися відповідно до чинного законодавства». Зазначеною Директивою визначено такі категорії відходів: промислові та харчові рештки; продукти, які не відповідають установленим вимогам; продукти, для яких закінчився термін придатності; предмети, які є непридатними для використання (використані батарейки, каталізatori тощо); відходи виробництва (шлаки, рештки після дистиляції); рештки від видобутку і переробки сировини (гірничі шлаки, важкі оливи з нафтових полів); продукти, для яких власник не знаходить подальшого застосування (відходи сільського господарства, підсобних господарств тощо). Загалом ця директива налічує 16 категорій відходів, на основі яких упроваджено єдиний Європейський каталог відходів (рішення 2000/532/EWG), що періодично переглядається і оновлюється.

Також у Директиві визначено основні принципи управління відходами, що регулюють діяльність суб'єктів господарювання в цій сфері. До них належать: запобігання зростанню обсягів утворення відходів та зниження ступеня їх шкідливості; повторне використання та вторинна переробка, вилучення цінних компонентів з відходів; утилізація з метою одержання енергії; безпечне кінцеве розміщення відходів (застосовується в крайньому випадку, коли всі зазначені дії не є можливими).

Іншим визначальним принципом організації поводження з відходами, закріпленим у Директиві, є «відповідальність виробника». Суб'єкти господарювання, насамперед виробники продукції, повинні брати безпосередню участь у забезпеченні належного поводження з речовинами і продуктами, що утворюються в процесі їх виробництва, протягом усього експлуатаційного циклу. Це змушує виробників уже на стадії проектування продукції впроваджувати заходи щодо зменшення утворення відходів та брати активну участь у заходах з управління ними.

Слід відзначити, що витрати на організацію приймання та розміщення відходів покладаються на виробників та власників відходів, які передають їх підприємствам зі збирання і розміщення відходів, за принципом «забруднювач платить».

Незважаючи на це, згідно з Директивою країни ЄС зобов'язані створити комплексну і розвинену мережу об'єктів розміщення відходів з урахуванням

передових наукових та економічних технологій. Оскільки Директива забороняє не захоронення відходів, а лише недбале поводження з ними, їх несанкціоноване розміщення, то перед підприємствами постає досить складне завдання, наприклад: поділ відходів на види, облік та рух відходів, отримання необхідних дозволів в уповноважених органах влади тощо.

У той же час Директива не регулює способи та процедури утилізації низки відходів, до яких належать: газові забруднення атмосфери, охоплені іншими правовими актами; радіоактивні відходи; відходи, утворені при дослідницьких роботах, видобутку, переробці і зберіганні мінеральної сировини та експлуатації каменоломень; останки тварин та такі відходи сільськогосподарського походження, як тваринні рештки та інші небезпечні природні органічні субстанції; стоки, за винятком рідких відходів; знешкоджені вибухові матеріали.

Правила поводження з наведеними небезпечними та подібними відходами визначено в низці спеціальних директив, прийнятих ЄС.

Крім Директиви 75/442/EWG, яка прямо стосується відходів, основою законодавчої бази країн – членів ЄС у цій сфері є також Директива 91/689/EWG про небезпечні відходи. Сутністю цього документа є стандартизація нормативно-правових актів держав Спільноти з контролю за управлінням небезпечними відходами. Директива містить певні вимоги до Директиви 75/442/EWG, що стосуються небезпечних відходів, та визначає обов'язки й обмеження для власників небезпечних відходів, зокрема вона забороняє змішувати між собою різні категорії небезпечних відходів.

Директивою ЄС 91/689/EWG визначається поняття небезпечних відходів, регулюються проблемні питання поводження з токсичними відходами, вводяться вимоги з ліцензування засобів для їх переробки і рекомендації щодо поводження з цими відходами, включаючи їх знищення. Основною метою Директиви є зближення нормативно-правових актів держав Спільноти та визначення обов'язкових механізмів і методів контролю за діяльністю у сфері управління небезпечними відходами. Небезпечними відходами визнані ті, що входять до списків, погоджених Спільнотою, які доповнюють перелік, прийнятий у Директиві ЄС 75/442/EWG. У зв'язку з цим у рамках адаптації українського екологічного законодавства до європейських стандартів Радою з вивчення продуктивних сил НАН України та Науково-дослідним економічним інститутом Мінекономіки України розроблено класифікатор відходів, остаточна редакція якого гармонізована з європейським переліком відходів відповідно до Директиви ЄС 91/689/EWG [4, с. 60–62].

Зазначена Директива впроваджує суворіші, ніж для звичайних відходів, процедури видачі дозволів та контролю установ і підприємств – виробників небезпечних відходів, ведення реєстру небезпечних відходів тощо.

Наступними важливими правовими актами ЄС у сфері управління відходами є директиви, присвячені переробці відходів та їх утилізації. Вимоги до знешкодження відходів та їх складування містить Директива про складування відходів 1999/31/WE. Вона має на меті суворими експлуатаційними і технічними вимогами зменшити або запобігти впливу відходів на довкілля. Положення Директиви спонукають насамперед до: встановлення правил розміщення відходів на складах і вимог, що стосуються їх переробки; створення системи дозволів на функціонування складів; окреслення обов'язків оператора складу.

Спалювання відходів регулюється декількома правовими актами, однак найбільше значення має Директива про спалювання відходів 2000/76/WE, яка наприкінці 2005 р. змінила директиви про спалювання комунальних відходів (89/369/EWG і 89/429/EWG) і про спалювання небезпечних відходів (94/67/WE), що діяли раніше. Головною метою цього документа є запобігання або мінімізація негативного впливу сміттеспалювальних підприємств на довкілля і здоров'я людей.

Директива ЄС 94/62 (про упаковку та відходи) вимагає від країн – членів Європейської спільноти розвивати технології з переробки і повторного використання упаковки та розробки механізмів її збору. Директивою введено стандарти щодо складу пакувальних матеріалів, якими передбачено обмеження вмісту важких металів. Відповідно до Директиви країни ЄС зобов'язані розробити плани відходів пакувальних матеріалів і регулярно звітувати про застосування встановлених норм у цій сфері.

Директива ЄС 91/157, змінена директивами ЄС 93/86 та ЄС 98/101, регулює поводження з акумуляторними батареями та обмежує вміст у них ртуті, кадмію, свинцю. Такі батареї повинні мати відмітку у вигляді перекресленого смітника, указуючи на те, що їх не можна викидати як звичайні побутові відходи. Члени ЄС до внесення поправок у 1998 р. зобов'язані були організувати окрему систему збору батарейок. Після внесення певних поправок використання батарейок, що містять ртуть, було повністю заборонено.

Директива ЄС 75/439 про утилізацію відпрацьованого масла, доповнена директивами ЄС 87/101 та 91/692, забезпечує безпечні скиди, очистку, зберігання та знищення використаних масел. Згідно з цією директивою члени ЄС повинні надавати пріоритет переробці і вторинному використанню масляних відходів за умови, що це можливо технічно та економічно. Директивою забороняється скидати відходи масел у водні об'єкти і дренажні системи. Уведено ліцензування діяльності зі збору, обробки і знищення цього виду відходів, а також інші спеціальні вимоги.

Директива ЄС 76/403, змінена Директивою ЄС 96/59, призначена регулювати обеззараження і захоронення всіх продуктів, що містять РСВ/РСТ

(поліхлорбіфеніли/поліхлортерфеніли). Відповідно до неї обладнання, що продукує ці речовини, має пройти інвентаризацію і перебувати на обліку. Члени ЄС зобов'язувалися до вересня 1999 р. розробити плани щодо знищення РВС/РСТ, а до 2010 р. – узагалі видалити їх утворення у відповідних технологічних процесах.

Директива ЄС 86/278 регулює проблемні питання використання осадів стічних вод у сільському господарстві. Документ встановлює максимальні обмеження для концентрацій важких металів в осадах і ґрунтах, місцях накопичення зазначених осадів, а також визначає умови використання стічних вод. Згідно з цією Директивою має здійснюватися моніторинг осадів стічних вод та ґрунтів щодо зміни в них концентрації важких металів.

Директивою ЄС 90/667 передбачено гігієнічні норми для захоронення і переробки відходів тваринництва. У першу чергу вона орієнтована на знищення відходів, заражених «коров'ячим сказом» (BSE).

В ЄС діють також спеціальні нормативні акти, що регулюють питання транспортування відходів: Директива ЄС 78/319 та постанова Ради Європи № 259/93 про нагляд і контроль за переміщенням відходів у межах Європейської спільноти, а також за їх увезенням і вивезенням з території ЄС. Так, для організації і здійснення внутрішніх перевезень відходів у межах однієї держави всі країни ЄС зобов'язані забезпечити розробку і впровадження системи нагляду та контролю, яка має бути складовою частиною єдиної системи, що існує в ЄС.

Зазначені нормативно-правові акти становлять основу системи управління відходами у країнах – членах ЄС. Вони є правовим інструментом у боротьбі зі зростаючим у європейських країнах обсягом відходів. Чи активно використовується даний інструмент, вирішують окремі європейські держави шляхом упровадження і застосування внутрішніх нормативно-правових актів.

Згідно з європейською практикою проблема відходів має розглядатися як один із визначальних факторів екологічної безпеки. Тому в плані вибору пріоритетів при розв'язанні цієї проблеми слід виходити з оцінки відходів як ресурсного джерела, так і екологічно небезпечного чинника.

Як уже зазначалося, нормативно-правові акти ЄС, що регулюють управління відходами, – це документи, що визначають стратегії, політику в даній сфері. До таких документів належать також відповідні резолюції ЄС. Останні, не маючи прямого зобов'язуючого характеру, набувають першочергового значення для розвитку законодавства про відходи. У них виділено загальні принципи та головні цілі управління відходами, на які посилаються всі законодавчі акти цього напрямку. До основних стратегічних актів ЄС у сфері поводження з відходами належать: Стратегія ЄС щодо управління відходами від 18.09.89; Резолюція Ради ЄС від 07.05.90 та резолюція Європарламенту

від 19.02.94 про управління відходами; Рапорт Європейської комісії для Парламенту і Ради ЄС про політику управління відходами від 08.10.95; Резолюція Ради ЄС від 24.02.97 про стратегію управління відходами.

Крім того, проблематику відходів внесено в так звані програми дій, що стосуються довкілля. Перша Програма дій (1973–1976) вказувала на обов'язковість прийняття Європейською спільнотою необхідних дій у сфері утилізації відходів як важливу проблему, що спричиняє порушення умов вільної конкуренції.

Друга (1977–1981) і третя (1982–1986) програми дій розширили проблеми, пов'язані з відходами та боротьбою зі шкідливими наслідками їх накопичення і збереженням природних ресурсів при одночасному управлінні ними. У цих програмах політика управління відходами враховувала три аспекти: запобігання утворенню відходів; переробку та повторне використання відходів; безпечну утилізацію відходів, що не підлягають переробці.

Зазначений підхід було реалізовано й у четвертій Програмі дій (1987–1992), в якій особлива увага приділялася впровадженню «чистих технологій» та «чистих продуктів». У Програмі вказано на необхідність реалізації комплексних заходів у сфері поводження з відходами. П'ята Програма дій пропагувала виважене управління природними ресурсами та відповідні заходи щодо обмеження кількості утворюваних відходів. На сьогодні обов'язковою до виконання є шоста Програма дій «Наше майбутнє, наш вибір», що закладає далекосяжні цілі, яких треба досягнути у сфері управління відходами, а саме: обмеження кількості відходів, що потрапляють на складування, на 20 % до 2000 р. та на 50 % до 2050 р.; пропагування переробки і технологій повторного використання відходів; інвестування в цільові науково-технічні розробки; запровадження безвідходного виробництва тощо.

Законодавство Співтовариства про відходи встановлює такі загальні вимоги щодо управління відходами: здійснення утилізації чи видалення відходів без створення загрози для здоров'я людей і без використання процесів та методів, що можуть спричинити шкоду довкіллю (зокрема, без загрози для води, повітря, ґрунту та рослин чи тварин; без створення шуму чи неприємних запахів; без негативного впливу на сільську місцевість чи інші важливі місця); здійснення діяльності з переробки, зберігання та переміщення відходів лише на основі дозволів відповідних компетентних органів держав-членів та згідно з цими дозволами; здійснення нагляду за видаленням відходів компетентними органами держав-членів.

Рамкова директива про відходи також встановлює чітку послідовність дій щодо управління відходами: 1) вироблення відходів повинно попереджатися; 2) якщо вироблення відходів неможливо попередити, то слід зменшувати

кількість вироблення та небезпечні властивості цих відходів; 3) вироблені відходи слід утилізувати шляхом рециркуляції, повторного використання, перероблення чи іншим чином з метою отримання вторинної сировини та використовувати як джерело енергії; 4) якщо відходи неможливо утилізувати, їх слід безпечно видалити [5, с. 204].

Отже, *ключовими елементами стратегії управління відходами є запобігання їх утворенню або мінімізація обсягів відходів, далі йде їх повторне використання, натомість їх утилізація чи знешкодження тлумачаться як остаточний варіант, який належить застосувати тільки тоді, коли будь-яка інша дія, спрямована на відходи, є неможливою.* Таким чином, використання та впровадження методів запобігання утворенню відходів є першочерговим принципом європейської стратегії у сфері поводження з відходами.

При цьому механізм сталого управління відходами ЄС передбачає такі пріоритети щодо здійснення утилізації/видалення відходів: заохочення повторного використання; надання переваги утилізації, особливо рециркуляції; мінімізація кількості відходів, що підлягають видаленню; видалення відходів безпечним способом; видалення відходів якомога ближче до місця їх виробництва, при цьому не призводячи до зменшення ефективності операцій з оброблення відходів [5, с. 206].

На підставі такої чітко окресленої політики створено систему управління відходами у країнах – членах ЄС на національному, регіональному та місцевому рівнях. Відповідні законодавчі акти дали також підставу для організації розвинутої інфраструктури, що створило можливість безпечного збирання, сортування, транспортування, переробки, пошуку матеріалів та знешкодження утворюваних відходів.

Правове регулювання управління відходами є складовою частиною права навколишнього середовища Європейського Співтовариства. Зменшення обсягів виробництва відходів та усунення їх виробництва взагалі шляхом удосконалення методів управління і розумного споживання ресурсів є одним із пріоритетів європейської політики в галузі навколишнього середовища. При цьому Співтовариство акцентує саме на переробці та утилізації, а не на видаленні відходів, на так званому принципі трьох R: Reduce (зменшення), Recycling (рециркуляція) та Recovery (утилізація). Такий підхід має за мету забезпечити права людини на сприятливе для життя та здоров'я навколишнє середовище [5, с. 197].

Узагальнення досвіду управління відходами в розвинених країнах та досвіду використання відходів в Україні дозволяє стверджувати, що використання відходів як вторинних ресурсів є довгостроковою стратегією економічного розвитку держави, яка спрямовується на розширення ресурсного потенціалу

відходів і одночасно на підвищення інтегральної еколого-економічної ефективності їх утилізації [4, с. 66–67].

Висновки. Як елемент державної політики в конкретних умовах економічного розвитку України використання відходів як вторинних ресурсів має орієнтуватися на такі напрями, у котрих воно забезпечуватиме прискорення соціально-економічного розвитку. Тобто цей процес не повинен перетворюватися на самоціль, відірвану від конкретної ресурсно-економічної ситуації, екологічних чи інших суспільних пріоритетів. Ідеться про врахування ринкових критеріїв ефективності інвестицій, насамперед про швидкість окупності вкладеного капіталу.

Позитивного ефекту в підвищенні економічної зацікавленості виробничо-господарських об'єктів у поводженні з твердими відходами можна досягнути тільки в тому разі, якщо система оподаткування і різних екологічних платежів урахуватиме ефективність використання сучасних прийомів виробничої та господарської діяльності в напрямі утилізації твердих відходів з витяганням із них цінних речовин, їхнього вторинного використання у виробничих і господарських процесах, зниження їхньої загальної маси, зменшення вмісту в них шкідливих речовин.

Ринкова економіка зумовлює необхідність наявності відповідного механізму господарського та екологічного регулювання поводження з твердими відходами, який повинен містити: адресне спрямування регулюючого впливу; відповідне цінове заохочення; можливість поліпшення конкурентоспроможності продукції; стандартизацію якісних показників; економічне стимулювання підприємців малого та середнього бізнесу при виробництві природоохоронного обладнання, розвиток на цій основі відповідної підприємницької ініціативи; прагнення підвищення наукоємності продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д. В. Задихайло. – Х. : Юрайт, 2012. – 456 с.
2. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право / Г. Л. Знаменский // Избр. тр. – Киев : Юринком Интер, 2012. – 488 с.
3. Хозяйственное право / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин и др.; под ред. В. К. Мамутова. – Киев : Юринком Интер, 2002. – 912 с.
4. Відходи виробництва і споживання та їх вплив на ґрунти і природні води : навч. посіб. / за ред. В. К. Хільчевського. – К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2007. – 152 с.
5. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : навч. посіб. / М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова. – Львів, 2004. – 256 с.

ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СООБЩЕСТВА В СФЕРЕ ОБРАЩЕНИЯ С ОТХОДАМИ

Гончаров А. А.

Исследованы директивы ЕС относительно обращения с отходами в сравнении с законодательством Украины. Сделаны выводы относительно достижения социально-экономического эффекта при надлежащем использовании отходов.

Ключевые слова: государственная политика в сфере обращения с отходами, классификация отходов, паспортизация отходов.

THE EXPERIENCE OF LEGISLATIVE SUPPORT OF THE EUROPEAN COMMUNITY POLICY IN THE SPHERE OF WASTE MANAGEMENT

Goncharov O. O.

The EU Directive concerning the behaviour of waste in comparison with the legislation of Ukraine in article is examines. These sources in the context of the use of their tools to regulate waste management in Ukraine are analyzed.

Key words: state policy in the sphere of conduct waste, waste classification, certification of waste.

УДК 346.2

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

К. С. Лебьодкін, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено механізми підтримки суб'єктів господарювання за участі держави. Як елемент правового господарського порядку розглянуто державну підтримку суб'єктів господарювання, що формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів.

Ключові слова: державна підтримка суб'єктів господарювання, правовий механізм державної підтримки суб'єктів господарювання, правовий господарський порядок.

Постановка проблеми. Держава, виконуючи свої функції, у сфері економіки за всіх часів утручалася в економічні процеси. У сучасних умовах під державний вплив підпадають усі сторони господарського життя, але в першу чергу діяльність суб'єктів господарювання. В Україні перехід від планової економіки до ринкової означав не повну відмову від участі держави у господарській діяльності, а заміну методів централізованого, директивного управління засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Нинішній етап державного розвитку характеризується посиленням ролі держави в економічному житті суспільства. Це виявляється передусім у все більш докладній нормативно-правовій регламентації господарських відносин. Із цього приводу М. Петраков відзначає, що має йтися про створення нової системи державного регулювання, побудованої з урахуванням особливостей і принципів вільної конкуренції та вільного ринку з використанням перш за все економічних важелів стимулювання зростання економіки. Другим, не менш важливим за значенням завданням держави є забезпечення соціальної спрямованості ринкової економіки, що в усіх індустріально розвинених країнах здійснюється за допомогою широкомасштабних соціальних програм. Очевидно, що це двоєдине завдання може успішно виконати тільки сильна держава [1].

Отже, вважається, що державне регулювання комерційної господарської діяльності – це вплив держави на окремі умови її здійснення або на ринок у цілому з метою забезпечення тих чи інших властивостей його функціонування.

Таким чином, необхідність державного регулювання господарської діяльності виходить з об'єктивно притаманних державі економічних функцій.

У сучасних умовах досконалість механізму державного регулювання господарської діяльності набуває першочергового значення, стає стрижнем усієї економічної політики і важливим чинником спроможності держави забезпечити необхідний рівень якості життя та відповідний стан економіки.

За своїм змістовним наповненням поняття «механізм державного управління», з точки зору дослідників теорії управління, є складною системою, яка призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей і має певну структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкт управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням [2]. Тому державну підтримку суб'єктів господарювання слід розглядати як елемент у системі державного управління.

У той же час, досліджуючи механізм державної підтримки суб'єктів господарювання, слід виходити з того, що поняття «державна підтримка суб'єктів господарювання» тісно пов'язане із поняттям «спеціальний режим господарювання». При цьому останній є значно ширшим за обсягом засобів державного впливу на сферу господарювання. У свою чергу, державна підтримка суб'єктів господарювання має на увазі реальний ресурс, до якого можна віднести: державне кредитування виробничої діяльності або закупівлі товару власного виробництва тощо; податкові пільги, у тому числі ресурс «упущення вигоди»; застосування в господарській діяльності лізингових операцій шляхом створення державних лізингових компаній (прикладом цього є компанії «Агролізинг», «Укртранслізинг») для оновлення основних фондів, у тому числі шляхом закупівлі обладнання (при цьому необхідно зазначити, що використання лізингових операцій суб'єктом господарювання може бути вигідно при великих обсягах закупівель через застосування знижок). На відміну від цього спеціальний режим господарювання є більш комплексним не тільки за колом засобів організаційно-господарського впливу з боку держави, а й за створеними для цього комплексними правовими механізмами реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми підтримки суб'єктів господарювання були і є предметом досліджень таких юристів-господарників, як О. Вінник, Д. В. Задихайло, В. Мамутов, В. Пашков, О. Подцерковний, В. Устименко, О. Шаповалова, В. Щербина та ін. Проте комплексне дослідження механізмів підтримки суб'єктів господарювання з погляду всіх аспектів регулюючого впливу держави на механізми підтримки суб'єктів господарювання ще не проводилося.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження механізмів підтримки суб'єктів господарювання в різних галузях народного господарства.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 5 ГК України правовий господарський порядок формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, що ґрунтується на конституційно-правових цінностях та конституційних засадах організації суспільно-економічного життя. Слід підкреслити, що за п. 2 ст. 5 ГК України конституційні основи правового порядку у сфері господарювання визначають усі елементи правового господарського порядку, а не тільки компонент державного регулювання, адже ринкове саморегулювання значною мірою є також результатом цілеспрямованих організаційних зусиль із боку суспільства та держави [3, с. 8].

У той же час ст. 10 ГК України регламентує основні форми та методи державного впливу на розвиток господарських відносин, а саме: основними

напрямами економічної політики, що визначаються державою, є: структурно-галузева політика, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства; удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій; стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є: промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу; інвестиційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним; амортизаційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі; політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатокласової економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур; цінова політика, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін; антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки; бюджетна політика, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу; податкова політика, спрямована на

забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів; грошово-кредитна політика, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки; валютна політика, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання; зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

При цьому слід зауважити, що зазначені форми та методи регулюючого впливу держави на здійснення господарської діяльності повинні розглядатися та впроваджуватися з урахуванням загальних принципів господарювання, передбачених у ст. 6 ГК України.

До методів регулювання господарської діяльності належать: застосування дозвільної системи до окремих видів господарської діяльності з боку суб'єктів організаційно-господарських повноважень; залучення промислових підприємств незалежно від форм власності до виконання державних та регіональних цільових комплексних програм; антимонопольні заходи; застосування системи податків (податку на добавлену вартість, акцизного збору, податку на прибуток або доходи) і податкових пільг; грошово-кредитне регулювання; регулювання цін на деякі види промислової продукції аж до встановлення державних цін; використання норм амортизації та інших норм і нормативів.

Державне регулювання господарської діяльності у сфері промислового виробництва виявляється в державній промисловій політиці – цілісній системі заходів, інвестиційно-структурних перетворень, які здійснюються за допомогою певних механізмів, спрямованих на розв'язання стратегічних і тактичних завдань розвитку країни, зростання промислового виробництва та окремих галузей, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних промислових товарів. У той же час, підкреслюють фахівці господарського права, процес ведення виробничої діяльності потребує правової регламентації, і хоча втручання держави в цю діяльність законодавством не допускається, регламентація не може обмежитися загальною вимогою про те, що використання будь-ким своєї власності при здійсненні такої діяльності не може завдавати шкоди правам громадян, інтересам суспільства [4, с. 8].

Однак, зазначає В. Пашков, механізм реалізації права виступає як система правових засобів, здатна забезпечити вплив, контроль суспільства за державою. Зміст механізму реалізації права вбачається в тому, аби виявити, як право переводиться в закон, і головне – за допомогою чого [3, с. 46].

Так, реалізація промислової політики може досягатися шляхом: стимулювання підприємств до відродження промислового виробництва через оптимізацію форм власності, сприяння появі ефективного власника та заохочення до інвестування у промисловість; надання державної підтримки пріоритетним напрямкам промислового розвитку – потенційно прибутковим галузям та комплексам, якими є наукомісткі та високотехнологічні промислові виробництва; запровадження нових технологій, стимулювання промисловців до інновацій; стимулювання до зменшення витрат, насамперед енерго- та матеріаломісткості виробництва, реструктуризації неефективних виробництв, зміни галузевої структури; підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту вітчизняної промислової продукції шляхом переорієнтації виробництва на замкнені технологічні цикли виробництва товарів кінцевого споживання для потреб внутрішнього ринку та ринків зарубіжних країн.

Не випадково ст. 9 ГК України містить такі форми реалізації державною економічною політикою: довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну і соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому. При цьому правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики у прогнозах і програмах економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного та соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах.

Світовий досвід засвідчує, що залежно від ситуації в промисловості та економіці в цілому промислова політика може здійснюватися за такими варіантами: 1) орієнтація на експорт шляхом підтримки галузей промислового виробництва, зорієнтованих на світові ринки; 2) орієнтація на імпортозаміщення шляхом підтримки виробництв, які здатні витіснити іноземних конкурентів та їхню продукцію; 3) орієнтація на відновлення відтворювального процесу в промисловості через сприяння галузям, які виготовляють продукцію, що користується попитом.

Залежно від призначення підприємств, галузей та форм власності державне регулювання промислового виробництва здійснюється у вигляді прямого державного управління об'єктами і регулювання підприємницької діяльності у сфері виробництва промислової продукції.

Пряме управління промисловим виробництвом передбачає управління з боку галузевих міністерств об'єктами, які перебувають у сфері державного підприємництва (власності), управління монопольними виробництвами деяких видів промислової продукції, індикативне планування, контроль і розподіл державою промислової продукції, яка виробляється на підприємствах державного підпорядкування.

Вплив держави на розвиток товарного ринку реалізується через грошово-кредитну політику – зміну розмірів облікової ставки, норм обов'язкових резервів; податкові, кредитні, експортні пільги; створення спеціалізованих банківських установ.

У процесі формування програмних документів державні органи управління визначають напрями економічного розвитку окремих галузей народного господарства з урахуванням напрямів економічної політики держави, а саме паливно-енергетичного, машинобудівного, хімічно-лісового комплексів та інших галузей промисловості; прогнозують необхідні обсяги промислової продукції; формують державне замовлення (контракт).

Напрями економічного і соціального розвитку мають містити відомості про обсяги виробництва промислової продукції, виробництво товарів народного споживання та найважливіших видів продукції, яка контролюється державою. Індикативний план передбачає виробництво і постачання продукції відповідно до державних потреб, які забезпечуються через державний контракт і державне замовлення.

Система державних замовлень (контрактів) задовольняє потреби держави у виробництві продукції виробничо-технічного призначення, товарах народного споживання, а також забезпечує державну підтримку найважливіших галузей народного господарства та виконання міждержавних угод.

До засобів регулюючого впливу держави на господарську діяльність у промисловому виробництві належать: ліцензування деяких видів промислових робіт; комплекс антимонопольних заходів; залучення промислових підприємств до виконання державних та регіональних цільових комплексних програм; регулювання цін на деякі види промислової продукції; застосування системи податкових пільг; використання політики прискорення амортизації; державні стандарти якості промислової продукції та експертиза якості товарів, їх відповідність міжнародним стандартам; контроль за забезпеченням екологічності промислового виробництва. Важливим напрямом державного регулювання підприємництва у промисловості є розробка та реалізація програм державної підтримки підприємництва, особливо малого та середнього. Програма державної підтримки підприємництва в Україні передбачає запровадження пільгового оподаткування підприємств малого бізнесу, пільгового кредитування промислових підприємств пріоритетних напрямів тощо.

Важливого значення у сфері забезпечення якості набувають господарсько-правові засоби забезпечення якості продукції. Визнання показників обов'язковими передбачає забезпечення їх засобами прямого державного регулювання [5].

Висновки. Наведеними фрагментарними зусиллями законодавцю не вдається створити універсальний і низку спеціальних механізмів державної підтримки суб'єктів господарювання, а також забезпечити ефективну взаємодію держави в особі її органів та суб'єктів господарювання у вирішенні нагальних проблем розвитку господарської діяльності як у цілому, так і в окремих сегментах сфери господарювання. Розбудова механізму та законодавчого забезпечення саме підтримки суб'єктів господарської діяльності лише симптоматично актуалізує названу проблематику.

Передумовами успішності цього завдання, безперечно, є формування та реалізація державою чіткої економічної політики, спрямованої на застосування всіх необхідних засобів державного регулювання з метою здійснення економічного стимулювання.

Однак слід визнати, що і сьогодні, через більш ніж двадцять років незалежності, державі так і не вдалося напрацювати прозорі та чіткі механізми державної підтримки діяльності суб'єктів господарювання, адже створення подібного механізму передбачає визначення такого об'єкта, балансу суспільних інтересів щодо мети такої підтримки, якісних та кількісних параметрів господарської діяльності, яких бажано досягти в процесі здійснення такого впливу, з'ясування системи заходів та засобів впливу, інтенсивності та порядку їх застосування, системно-структурних наслідків регулюючого впливу держави тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петраков Н. Я. Предисловие / Н. Я. Петраков // Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: (власть и бизнес) / Отд. экон. РАН ; науч.-ред. совет изд-ва «Экономика». – М. : Экономика, 1999. – С. 5–8.
2. Ткачова Н. М. Механізми державного регулювання економічної безпеки регіону : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Н. М. Ткачова. – Запоріжжя, 2009. – 39 с.
3. Засоби та механізми господарсько-правового регулювання : колект. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – 416 с.
4. Господарське право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, М. І. Тітов та ін. ; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. – Х. : Право, 2000. – 288 с.
5. Кузьміна М. Правові засоби забезпечення виробництва якісної продукції / М. Кузьміна // Підприємництво, госп-во і право. – 2011. – № 7 (187). – С. 66–69.

ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Лебёдкин К. С.

Исследованы механизмы государственной поддержки субъектов хозяйствования. Как элемент правового хозяйственного порядка рассмотрена государственная поддержка субъектов хозяйствования, которая формируется на основе оптимального объединения рыночного саморегулирования экономических отношений субъектов хозяйствования и государственного регулирования макроэкономических процессов.

Ключевые слова: государственная поддержка субъектов хозяйствования, правовой механизм государственной поддержки субъектов хозяйствования, правовой хозяйственный порядок.

LEGAL MECHANISMS OF STATE SUPPORT OF THE SUBJECTS OF THE ECONOMY

Lebedkin K. S.

The article the mechanisms of the state support of subjects of economy is studies. As an element of legal economic order of the state support of subjects of economy, which is formed on the basis of optimum combination of market self-regulation of the economic relations of the subjects of economy and state regulation of macroeconomic processes are considered.

Key words: public support to subjects of economy, legal mechanism of state support for subjects of economy, legal economic order.

УДК 346.543

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОДУКТУ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Н. І. Самойлова, здобувачка

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено господарсько-правову кваліфікацію таких понять, як «інноваційний продукт» та «інноваційна продукція». Розглянуто розвиток орга-

нізаційних форм та ефективність упровадження інноваційної продукції в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, інноваційна продукція, інноваційний продукт, технології.*

Постановка проблеми. Інноваційний процес спрямований на отримання кінцевого продукту, яким є інноваційний продукт та інноваційна продукція. В основу цього процесу покладено трансформацію об'єктів інтелектуальної власності в кінцевий продукт інноваційної діяльності, яку можна здійснити лише в інноваційному процесі [1].

Закон України «Про інноваційну діяльність» розрізняє такі поняття, як «інноваційний продукт» та «інноваційна продукція».

Інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідною і/або дослідно-конструкторською розробкою нової технології (у тому числі інформаційної) або продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії і відповідає таким вимогам: він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності, на який виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів; розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівні; в Україні цей продукт вироблено вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Інноваційна продукція – це нові конкурентоздатні товари чи послуги, що відповідають вимогам, установленим Законом України «Про інноваційну діяльність», а саме: отримується внаслідок виконання інноваційного проекту; виробляється в Україні вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, представленою на ринку, є конкурентоздатною і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Інноваційна продукція може бути результатом тиражування чи застосування інноваційного продукту. Нею може бути визнано також інноваційний продукт, якщо його не призначено для тиражування. До інноваційної продукції належать: продукція, що зазнала значних технологічних змін (технічні характеристики і сфера використання її значно відрізняються від технічних характеристик і сфери використання продукції, що виготовлялася раніше), або заново впроваджена (принципово нова) продукція протягом останніх трьох років; традиційна продукція, параметри якої значною мірою вдосконалено чи модифіковано протягом останніх трьох років; інша інноваційна продукція, упроваджена протягом трьох останніх років, заснована на впрова-

дженні нових чи значно вдосконалених виробничих методів, які передбачають застосування нового виробничого устаткування, нових методів організації виробництва чи їх сукупності.

Однак, як зазначає Д. В. Задихайло, національна інноваційна політика реалізується на фоні деградації структури національної економіки, технологічного рівня продукції, що виробляється, а також відсутності серйозного зростання обсягів внутрішнього ринку, що відбувається в той період розвитку світової економічної системи, коли, незважаючи на кризи, очікуються перехід до нового технологічного укладу, створення технологічно нових типів та видів продукції, що мають змінити і структуру споживання, і структуру виробництва, сформувані нову систему конкурентних переваг, що нададуть відповідним економікам можливості подальшого прискореного розвитку [2, с. 20]. Проте, на думку В. Пашкова, українська держава самоусунулася від інноваційних високотехнологічних процесів, прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку національної інноваційної системи як окремого об'єкта державної політики, встановлення стратегічних цілей та основних засад її функціонування в нормативно-правовій базі [2, с. 66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням правової природи інноваційної діяльності та її кінцевого продукту в різних галузях народного господарства займалися такі відомі правознавці, як Ю. Атаманова, О. Вінник, Д. В. Задихайло, В. Мамутов, В. Пашков, О. Шаповалова, В. Щербина та ін. Однак, на нашу думку, питання господарсько-правової кваліфікації кінцевого продукту інноваційної діяльності в повному обсязі не досліджено.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження господарсько-правової кваліфікації понять «інноваційний продукт» та «інноваційна продукція».

Виклад основного матеріалу. Виробництво інноваційної продукції вважається освоєним, якщо відпрацьовано конструкторську і технологічну документацію, освоєні технологічне устаткування, інструмент, технологічне оснащення, необхідне для виробництва цієї продукції, організовано її систематичний випуск згідно із розробленим технологічним процесом, технічна характеристика виробів, що випускаються, повністю відповідає заданим техніко-економічним показникам. Проміжок часу від зародження ідеї, створення та поширення інновації і до її використання називають життєвим циклом інновації.

Отже, інноваційною може бути визнана продукція, яка відповідає таким вимогам: по-перше, вона є результатом виконання інноваційного проекту; по-друге, така продукція виробляється в Україні вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, представленою на ринку, є конкурентоздатною і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Таким чином, інноваційною продукцією прийнято вважати нові конкурентоздатні товари чи послуги, які є результатом тиражування чи застосування інноваційного продукту. Тому створення останніх є пріоритетним завданням, особливо зважаючи на нерівномірність розподілу та використання природних, матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших продуктивних ресурсів. З огляду на це головним предметом торговельних відносин як вирішального фактора економічного розвитку країни стають інноваційні продукти.

Законодавство України про інноваційну діяльність розкриває сутність лише інноваційної продукції, під якою відповідно до ч. 5 п. 1 ст. 1 та ст. 15 Закону України «Про інноваційну діяльність» розуміються нові конкурентоздатні товари та послуги, що є результатом виконання інноваційного проекту та виробляються (або будуть вироблятися) в Україні вперше, а якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, представленою на ринку, є конкурентоздатною та має суттєво вищі техніко-економічні показники. Інноваційна продукція може бути результатом тиражування або застосування інноваційного продукту, а може нею виступати і сам інноваційний продукт, якщо він не призначений для тиражування (ст. 15).

Крім інноваційної продукції, якою можуть бути як товари народного споживання, так і засоби виробництва, унаслідок реалізації інновацій отримуються й такі результати інноваційної діяльності, як: 1) інноваційні роботи або послуги, пов'язані з використанням при їх здійсненні чи наданні відповідно нових розробок, що набули якості інновацій; 2) інноваційні технології виробництва, що є результатом упровадження в діяльність суб'єкта господарювання чи виробничий процес нових технологій; 3) інноваційне виробництво має місце в разі поєднання різних видів інновацій, реалізація яких у вигляді випуску нової продукції потребує заснування чи перепрофілювання та переоснащення виробництва, створення нових виробничих потужностей та їх повного техніко-технологічного забезпечення, – так зване створення виробництва нових або значно вдосконалених товарів «під ключ».

Упровадження інновацій може водночас викликати низку результатів, спричиняючи мультиплікаційний ефект. Причому в реальності, як правило, саме такий ефект множинності результатів інноваційної діяльності і спостерігається, через що їх часто складно відмежувати один від одного. Тому доцільно виокремлювати комплексні результати інноваційної діяльності (комплексні результати реалізації інновацій).

Слід також звернути увагу та те, що термін «інноваційна продукція» найбільшою мірою відповідає саме таким результатам від реалізації інновацій, як нова чи суттєво вдосконалена продукція. Для продукції, що випускається із застосуванням інноваційних технологій, але сама не стала предметом на-

уково-дослідних, дослідно-конструкторських та інших розробок і не відповідає критерію новизни, вважаємо за доцільне застосовувати такий термін, як інноваційномістка продукція, що підкреслює використання в процесі її виробництва певних інноваційних складників. Те саме можна сказати й про виконання робіт чи надання послуг із застосуванням інноваційних технологій.

У Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» технологією визнано результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок і послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації та зберігання продукції, надання послуг (абз. 12 ст. 1). Об'єктом технології є наукові й науково-технічні результати, об'єкти права інтелектуальної власності (зокрема, винаходи, корисні моделі, твори наукового, технічного характеру, комп'ютерні програми, комерційні таємниці, ноу-хау або їх сукупність), в яких відображено перелік, строк, порядок і послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації і зберігання продукції (абз. 7 ст. 1).

Однак визначення технології у Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» не відповідає визначенням цього терміна в інших нормативно-правових актах. Так, у Законі України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» міститься визначення поняття «технологія військового призначення», що є одним із різновидів технологій за функціональним призначенням. Нею визнається спеціальна інформація в будь-якій формі (за винятком загальнодоступної інформації), необхідна для розроблення, виробництва або використання виробів військового призначення та надання послуг військового призначення (абз. 18 ст. 1). Ця інформація може надаватися у двох формах: а) технічних даних (проекти, плани, креслення, схеми, діаграми, моделі, формули, специфікації, програмне забезпечення, посібники та інструкції, розміщені на папері або інших, у тому числі й електронних, носіях інформації); б) технічної допомоги (проведення інструктажів, надання консультацій, здійснення заходів із метою підвищення кваліфікації, навчання, практичного освоєння методів роботи).

У науці господарського права технологію запропоновано розглядати як синтезований об'єкт права інтелектуальної власності «синтетичного» (штучного) характеру, що являє собою системне поєднання об'єктів права інтелектуальної власності, яке визначає найбільш істотні (сутнісні) характеристики технологічного процесу виробництва товарів чи надання послуг та передбачає конкретні шляхи їх комерціалізації. Основними властивостями технології визнано: системність, наявність внутрішніх специфічних зв'язків, інтегратив-

ність та цілісність. У сфері господарського обігу технологія може мати: а) інформаційне втілення (інформація науково-технічного характеру, результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт та ін.); б) інформаційно-матеріальне втілення (відокремлена технологічна лінія, експериментальне конструювання або складова цілісного майнового комплексу суб'єкта господарювання, до виробничих фондів якого вже втілено технологію); в) втілення як інноваційна продукція, яка має функціонально-виробниче призначення.

Таким чином, слід констатувати відсутність єдиного підходу до визначення технології у вітчизняному законодавстві – як результату інтелектуальної діяльності, що містить певний набір відомостей, та як спеціальної інформації, необхідної для «розроблення», «виробництва» або «використання» виробів [3, с. 667–669].

Розвиток організаційних форм та ефективність упровадження інноваційної продукції в сучасних умовах господарювання зумовлюється широким упровадженням у практику вітчизняних та зарубіжних досягнень науково-технічного прогресу, домінуюча роль в якому належить інноваційній діяльності із застосуванням нових технологій. Об'єкти інтелектуальної власності, які стають основою інноваційної продукції, з кожним днем усе більше заповнюють ринок товарів та послуг. У цілому інноваційна продукція стає предметом дослідження багатьох науковців-господарників. Активний розвиток правового регулювання права інтелектуальної власності визначає необхідність аналізу правового режиму обігу інноваційної продукції, зважаючи на потребу збереження балансу приватних інтересів патентовласника та публічних інтересів держави. Що стосується публічних інтересів, то вони можуть бути репрезентовані більш комплексно, проте їх характер є чітко вираженим. З огляду на це вони і вважаються кореспондуючими до приватних інтересів. Обмеження патентних прав, що закладені в законодавстві, і є тим самим публічним інтересом, завдяки якому формуватиметься повноцінний чи неповноцінний баланс. Національне законодавство містить декілька категорій обмежень патенту: за часом; за територією; за передбаченими випадками вільного використання та примусового відчуження прав на винаходи.

Викладене засвідчує, що попри всеосяжну можливість використання патентних прав для захисту інтересів суспільства права патентовласника можуть обмежуватися. Однак випадки такого обмеження мають виключний характер, тобто аналогії права чи аналогії закону тут бути не може. Обмеження може здійснюватися лише у випадках, чітко визначених законодавством. Баланс приватних і публічних інтересів, на нашу думку, зберігається. У разі найменшого викривлення цього балансу кожна із сторін може звернутися за захистом

своїх прав. Другу групу обмеження використання прав патентовласника ми пов'язуємо виключно з характером об'єкта, що захищається патентом [4].

У цілому, разом з інноваційним проектом, інноваційну продукцію можна вважати об'єктом інноваційної діяльності.

Створення об'єктів інноваційної діяльності може бути забезпечено договорами на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт або договорами на створення і передачу науково-технічної продукції.

Згідно з ч. 1 ст. 331 ГК України за договором на створення і передачу науково-технічної продукції одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати зумовлені завданням другої сторони (замовника) НДДКР, а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) і оплатити їх.

Договори на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт передбачають як кінцеву мету виконання робіт і передачу їх результатів виконавцем замовнику. Договір може охоплювати як увесь цикл дослідних робіт, так і окремі їх етапи, у тому числі подальше технічне супроводження (обслуговування). У разі, якщо науково-технічна продукція є результатом ініціативних робіт, договір укладається на її передачу, включаючи надання послуг на її впровадження та освоєння.

Форма договору на проведення НДДКР є письмовою із зазначенням таких істотних умов: предмет договору та його зміст; строк виконання робіт; прийняття та оплата робіт; відповідальність сторін тощо, що мають низку особливостей, притаманних саме цьому договору.

До предмета договору на створення науково-технічної продукції належать як науковий, так і науково-прикладний результати, що становлять два самостійних види діяльності: наукову та науково-технічну. Тому договором на проведення НДДКР охоплюється укладення двох відносно самостійних договорів: 1) договір на виконання науково-дослідної роботи; 2) договір на виконання дослідно-конструкторської роботи.

Права та обов'язки сторін становлять зміст договору. Згідно зі ст. 897 ЦК України виконавець за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт зобов'язаний: 1) виконати роботи відповідно до погодженої із замовником програми (техніко-економічних показників) або тематики і передати замовникові результат у строк, встановлений договором; 2) дотримуватися вимог, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності; 3) утримуватися від публікації без згоди замовника науково-технічних результатів, одержаних при виконанні робіт; 4) вживати заходів для захисту одержаних при виконанні робіт результатів, що підлягають правовій охороні, та інформувати про це замовника; 5) своїми

силами та за свій рахунок усувати допущені з його вини недоліки в технічній документації, які можуть спричинити відступи від техніко-економічних показників, передбачених у технічному завданні замовника або в договорі; б) негайно інформувати замовника про виявлену неможливість одержати очікувані результати або недоцільність продовжувати роботу.

У свою чергу, замовник зобов'язаний: видати виконавцеві технічне завдання та погодити з ним програму (техніко-економічні показники) або тематику робіт; передати виконавцеві необхідну для виконання робіт інформацію; прийняти виконані роботи та оплатити їх.

Особливістю цих договорів, що відрізняє їх від звичайного договору підряду, є обов'язок замовника оплатити виконані роботи і в тому разі, коли в ході їхнього виконання з'ясується неможливість одержання позитивних результатів через обставини, незалежні від виконавця. Це пояснюється творчим, пошуковим характером дослідних робіт, непередбачуваністю їх результатів.

Оскільки зазначені роботи становлять комерційну зацікавленість, а їх результати підлягають правовій охороні, сторони повинні включати до договору умови про зберігання конфіденційних відомостей. Крім того, сторони мають визначити в договорі права щодо результатів робіт – об'єктів інтелектуальної власності.

Особливістю впровадження інноваційної продукції є також використання існуючої інноваційної інфраструктури, зокрема, як основного джерела впровадження високих технологій.

Виходячи з того, що інноваційна діяльність складається з двох взаємопов'язаних частин, однією з яких є створення інноваційної продукції в наукових установах, а другою – застосування інновацій у відтворювальному процесі виробничої сфери, важливо забезпечити їх повне використання, що виступає основним фактором підвищення ефективності виробництва.

Інноваційна модель розвитку господарської системи у своїй основі повинна враховувати інноваційний тип розвитку економіки в ринковому середовищі. Інноваційний тип розвитку господарської системи спирається на інноваційну діяльність, розвиток якої стимулюється засобами державної інноваційної політики. За своєю сутністю і економічним змістом інноваційна політика відображається при розробці стратегій інноваційної моделі розвитку, яка, у свою чергу, є досягненням якісно нового типу розвитку господарської системи, що характеризується: новаторськими цілями, інноваційними результатами виробничої діяльності (товари, послуги, ефективність, конкурентоздатність тощо) в тактичному і стратегічному планах; інноваційними засобами досягнення цілі (факторами – інноваціями у вигляді новітньої техніки і тех-

нології, нової організації і мотивації праці і виробництва); можливостями відтворення інноваційного спрямування на збалансованій основі, щоб господарська система мала всі організаційно-управлінські, ресурсні та мотиваційні умови для цього; пріоритетним використанням сукупності інноваційних факторів при визначенні обсягу і форми здійснюваних інвестицій, які реалізуються в різній часовій послідовності, а саме: послідовному, паралельному та інтегральному проходженні процесу вкладання капіталу й отримання прибутку [5].

Висновки. Передумовою появи інноваційної продукції є процеси технологічної модернізації суб'єкта господарювання та економіки України зокрема. При цьому модернізація економіки, а отже, і виробничих фондів підприємства – це процес сталого та ефективного розвитку, який ґрунтується на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази всіх секторів національного господарства з метою домогтися виготовлення продукції з інноваційним наповненням та конкурентоспроможною на зовнішньому і внутрішньому ринках. У зв'язку з цим державна політика має бути спрямована на зміну структури економіки шляхом пріоритетного розвитку високотехнологічних виробництв як основи переведення її на інноваційний шлях розвитку. Отже, великого значення набуває правова кваліфікація низки юридичних фактів у сфері господарювання, що слугують інструментами реалізації інноваційної політики держави, застосування нею заходів державної підтримки та спеціальних режимів інноваційного господарювання. У цьому контексті суспільно затребуваними є досконалі базові правові визначення «інноваційний продукт» та «інноваційна діяльність».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутнік-Сіверський О. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт / О. Бутнік-Сіверський // Інтелектуал. капітал. – 2003. – № 5. – С. 3–12.
2. Інноваційне інвестування в Україні: проблеми правового забезпечення : колект. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – 536 с.
3. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
4. Москалюк Н. Б. Актуальні питання правового режиму обігу інноваційної продукції, що містить генетично модифіковані продукти / Н. Б. Москалюк // Актуал. питання інновац. розвитку. – 2012. – № 3. – С. 48–59.
5. Гончарова Н. П. Концептуальний підход к инновационному развитию промышленности / Н. П. Гончарова // Стратегія економічного розвитку України : наук. зб. / голов. ред. О. П. Степанов. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 113–121.

ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВАЯ КВАЛИФИКАЦИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРОДУКТА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Самойлова Н. И.

Исследована хозяйственно-правовая квалификация таких понятий, как «инновационный продукт» и «инновационная продукция». Рассмотрены развитие организационных форм и эффективность внедрения инновационной продукции в современных формах хозяйствования.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная продукция, инновационный продукт, технологии.

ECONOMIC AND LEGAL QUALIFICATIONS INNOVATIVE PRODUCT IN THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE ACTIVITY

Samoilova N. I.

Economic and legal qualification of such concepts as «product innovation» and «innovative products» investigated in article is investigated. In addition, have been discuss the development of organizational forms and effectiveness of introducing innovative products in modern management practices is discussed.

Key words: innovation, product innovation, product innovation, and technology.

УДК 346:332.82

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА РИНКУ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

В. А. Ціленко, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено питання щодо застосування термінів «будівництво» та «ринок будівництва», а також об'єктів та суб'єктів будівельного ринку, власного позначення терміна «будівельний ринок». Розглянуто методологію інвестиційної діяльності на будівельному ринку, а також специфіку будівельної діяльності в умовах кризових явищ. Певну увагу приділено впливу на будівельний ринок явищ, що відбуваються на ринку нерухомості.

Ключові слова: будівництво, будівельна діяльність, інвестиційна діяльність на будівельному ринку, будівельний комплекс.

Постановка проблеми. Будівельний комплекс України є одним із найважливіших комплексів народного господарства, від якого залежить ефективність розвитку економіки країни. На сьогодні можна стверджувати, що будівельна галузь відображає рівень розвитку країни в цілому. Важливість цього комплексу пояснюється низкою причин. По-перше, будівельний комплекс створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства. По-друге, заслуговує на увагу економічний ефект від розвитку цього комплексу, сутність якого полягає у мультиплікаційному ефекті від будівельної діяльності щодо суспільних галузей та видів виробництв.

Крім того, будівельний комплекс сприяє розв'язанню багатьох соціальних проблем, а саме: розвитку ринкових відносин у будівництві, стабілізації стану соціальної забезпеченості кожної людини житлом, розвитку основних виробничих фондів господарської діяльності, розвитку технічної інфраструктури суспільства тощо.

Узагалі будівельна діяльність у літературі визначається, з одного боку, як діяльність, пов'язана з виконанням будівельних робіт, а з другого – як галузь матеріального виробництва, що опосередковується через зведення та реконструкцію будівель і споруд. У технічному та інженерному розумінні будівництво – це вид виробничої діяльності, пов'язаної з проектно-дослідницькими роботами, зведенням будівель і споруд різного значення, реконструкцією, модернізацією, переобладнанням, перепрофілюванням тощо. В економічному сенсі будівництво – це галузь національної економіки [1]. Однак необхідно відзначити, що єдиним законодавчим актом, який містив визначення поняття «будівництво», був Закон України «Про планування і забудову територій», в якому воно ототожнювалося з поняттям «забудова територій» і полягало у розміщенні та здійсненні будівництва нових об'єктів, реконструкції, реставрації, капітальному ремонті, упорядкуванні існуючих об'єктів містобудування, розширенні й технічному переоснащенні підприємств. Цей Закон утратив чинність на підставі Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», в якому визначення поняття «будівництво» чи «капітальне будівництво» відсутні, натомість міститься поняття «забудова територій», під яким розуміється розміщення об'єктів будівництва. У свою чергу, у Законі України «Про архітектурну діяльність» у рамках визначення поняття архітектурної діяльності міститься визначення будівництва як нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єкта. Крім того, визначення, яке охоплює більш широке коло складових, порівняно з переліченими, містять

Державні будівельні норми, зокрема Правила визначення вартості будівництва (ДБН Д.1.1-1-2000). Можна відмітити, що в самій назві цих Правил вживається термін «будівництво». Згідно з цими Правилами під «будівництвом» розуміються нове будівництво, реконструкція та технічне переоснащення підприємств, будівель та споруд, ремонт житла, об'єктів соціальної сфери і комунального призначення та благоустрою, а також реставрація пам'яток архітектури та містобудування.

Ще ширшим є поняття «будівництво», передбачене у ст. 2 Конвенції від 20 червня 1988 р. «Про безпеку та гігієну праці у будівництві», яке охоплює, по-перше, будівельні роботи, серед яких земляні роботи і спорудження, конструктивні зміни, реставраційні роботи, капітальний і поточний ремонти (куди входять чищення й пофарбування) та знесення усіх видів будинків чи будівель; по-друге, цивільне будівництво, куди входять земляні роботи і спорудження, конструктивні зміни, капітальний і поточний ремонти та знесення, наприклад, аеропортів, доків, гаваней, внутрішніх водяних шляхів, гребель, захисних споруд на берегах річок і морів та поблизу зон обвалів, автомобільних доріг і шосе, залізниць, мостів, тунелів, віадуків та об'єктів, пов'язаних з наданням послуг, таких як комунікації, дренаж, каналізація, водопостачання та енергопостачання; монтаж та демонтаж будов і конструкцій з елементів заводського виробництва, а також виробництво збірних елементів на будівельному майданчику.

На погляд деяких правознавців, термін «будівництво» в цьому контексті є поняттям ширшим за поняття «капітальне будівництво», оскільки включає більш велику кількість складових частин [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення господарського механізму в будівництві завжди було на порядку денному юристів-господарників. З цього приводу слід згадати роботи А. Пилипенка, заслугою якого була спроба впорядкувати відносини у будівництві з точки зору господарського права. Крім нього зазначені питання досліджували з різних точок зору О. Вінник, Д. В. Задихайло, О. Ковальова, В. Мамутов, В. Пашков, О. Подцерковний, В. Устименко, О. Шаповалова, В. Щербина та ін. Проте вказані науковці не досліджували законодавче забезпечення відносин будівельного ринку як самостійного комплексного об'єкта.

Формулювання цілей. Метою статті є здійснення господарсько-правової характеристики розвитку ринку будівництва України та його окремих сегментів.

Виклад основного матеріалу. У цілому треба зауважити, що господарське законодавство, оперуючи поняттям «капітальне будівництво» (глава 33 ГК України), розглядає його перш за все в контексті підрядних відносин, констатуючи при цьому, що будівництво об'єктів виробничого та іншого призна-

чення, підготовка будівельних ділянок, роботи з обладнання будівель, роботи з завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їх замовлення, здійснюються на умовах підяду (ч. 1 ст. 317 ГК України).

При цьому статті 318–320 ГК визначають наявність таких суб'єктів ринку будівництва, як підрядник у вигляді генерального підрядника та субпідрядника; замовник, господарсько-правовий статус замовника господарське законодавство не регламентує. Цей статус устанавлюється в окремих спеціальних нормативно-правових актах і, як правило, має особливу регламентацію та є окремим предметом дослідження.

Крім того, необхідно зауважити, що представлений у ГК перелік суб'єктів ринку будівництва не є вичерпним, він може доповнюватися.

Так, ринок будівництва як системне явище включає відповідне коло суб'єктів та об'єктів. До його суб'єктів, на думку дослідників, належать: інвестори, замовники, підрядчики, проектні і наукові організації, підприємства промисловості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, будівельного і дорожнього машинобудування, виробники технологічного, енергетичного та іншого устаткування тощо. Об'єкти будівельного ринку включають: будівельну продукцію (будівлі, споруди, їх комплекси та ін.), будівельні машини, транспортні засоби, матеріали, вироби, конструкції, капітал, професійну роботу силу, інформацію та ін. Важливою є також діяльність із надання послуг інженерного та технічного характеру, до яких належать проведення попередніх техніко-економічних обґрунтувань і досліджень, експертизи проекту, розробка програм фінансування будівництва, організація виготовлення проектної документації, проведення конкурсів і торгів, укладання договорів підяду, координація діяльності всіх учасників будівництва, а також здійснення технічного нагляду за будівництвом об'єкта архітектури та консультації економічного, фінансового або іншого характеру.

Крім того, деякі науковці включають до суб'єктного складу відносин, зокрема, у капітальному будівництві підрядним способом за державні кошти: державу в особі уповноважених органів виконавчої влади, територіальну громаду в особі органів місцевого самоврядування (замовники) [6].

Слід визнати, що будівельний ринок недостатньо привертає до себе увагу дослідників, хоча обсяги капіталів, що обертаються у цій сфері, є доволі значними. В основному це пов'язано з тим, що найголовніша проблема будівельного ринку сьогодні – його стійка непрозорість [3]. Це пояснюється браком системної профільної інформації, недосконалою класифікацією будматеріалів і типів об'єктів та одиниць вимірювань, використанням «тіньових схем» у діяльності будівельних організацій, виконанням ремонтно-будівельних

робіт залученими некваліфікованими бригадами тіньового сектору економіки. До причин, які гальмують розвиток будівельного ринку, науковці зараховують відсутність системи обов'язкової сертифікації на чималу кількість виготовлених будівельних матеріалів та виконання ремонтно-будівельних робіт [4], чим користуються більшість будівельних підприємств. Між тим дослідники вважають, що «будівельний комплекс має вагомий ресурсний потенціал для швидкого економічного розвитку, але він повністю не використовується» [5].

Отже, узагальнюючи викладене, слід визначити, що *суб'єктами будівельного ринку є: інвестори; замовники; підрядники; проектно-дослідні організації; науково-дослідні інститути; підприємства промисловості будівельних матеріалів, виробів, конструкцій; підприємства будівельного та дорожнього машинобудування; підприємства-виготовлювачі технологічного, енергетичного та іншого обладнання.*

Зазначене твердження, з нашої точки зору, потребує доповнення із визначення конкретних прав і обов'язків цих суб'єктів ринку будівництва.

У свою чергу, об'єктами будівельного ринку є: будівельна продукція (будови, споруди та ін.); будівельні машини і механізми; транспортні засоби; матеріали, вироби, конструкції; капітал (інвестиції); земельні ділянки; інформація тощо. У зв'язку з цим інфраструктура будівельного комплексу включає: банки; біржі, у тому числі товарно-сировинні, трудових ресурсів, фондові, нерухомості та ін.; брокерські контори; інвестиційні фонди; агентські, посередницькі, рекламні, інформаційні служби; інженерно-консультаційні центри; венчурні фонди; фонди і програми підтримки малого бізнесу; органи державного контролю.

Державний контроль на будівельному ринку включає: контроль за попитом і пропозицією на державне будівництво; контроль за використанням капіталовкладень, що фінансуються з державного бюджету; контроль за виконанням нормативних документів проєктувальниками та підрядниками.

Слід зазначити, що будівельний ринок в Україні формувався в основному шляхом приватизації колишніх державних будівельних підприємств, трестів тощо. На сьогодні на будівельному ринку 86 % підприємств – недержавної форми власності. Передусім це колективні підприємства, яких налічується близько 5,5 тис. Паралельно з роздержавленням відбувався й інший процес: з'явилися цілком нові підприємства, побудовані за сучасним зразком. Таких нині налічується близько 7,5 тис. Проте ця кількість малих і середніх компаній є незначною; у Польщі їх, наприклад, у 10 разів більше – 70–80 тис. Отже, ринкові процеси пережили не всі підприємства: ринок передбачає абсолютно нові підходи до роботи, реалізації своєї продукції. На перший план вийшла проблема, яка раніше ніколи не була первинною, а саме якість будівельних послуг і робіт. У зв'язку з тим, що обсяг будівельного ринку дедалі скорочу-

ється, конкуренція між операторами збільшується. Група провідних компаній представлена 30–40 операторами, що мають досить стабільне становище на ринку і середній обіг. Конкурувати сьогодні з цими компаніями більш ніж проблематично, перш за все необхідно вийти або з новітньою пропозицією, або з дуже низькою ціною, або мати підтримку західного партнера [12].

З господарської точки зору будівельний ринок – це багатогалузева система виробництва, розподілу, обміну та споживання будівельної продукції і послуг будівельного комплексу, у тому числі здійснення проектних робіт та робіт зі зведення будинків, споруд, автомобільних доріг і шосе, залізниць, мостів, тунелів, віадуків та об'єктів, пов'язаних із наданням послуг, таких як комунікації, дренаж, каналізація, водопостачання та енергопостачання; монтаж та демонтаж будов і конструкцій із елементів заводського виробництва, а також виробництво збірних елементів на будівельному майданчику. Він як система включає до свого складу: суб'єктів будівельного ринку; його об'єкти; засоби регулюючого впливу держави; функцію державного контролю.

Отже, будівельний ринок України необхідно розглядати як динамічну інстанцію, що постійно змінюється. Проте за кожної ситуації ринкові процеси розвиваються з урахуванням попиту на будівельні роботи, послуги та очікуваних тенденцій його зміни. Таким чином, пропозиція на сучасному посткризовому етапі його стану поліпшується під дією позитивних чинників розвитку попиту та стримується внаслідок дії його негативних аспектів.

Основою відновлення будівельної галузі є: розвиток господарського законодавства щодо глави 33 (капітальне будівництво) шляхом внесення змін та доповнень до статей, які регламентують права та обов'язки суб'єктів ринку будівництва, і як наслідок, – модернізація та розвиток будівельної інфраструктури; правова регламентація діяльності розвитку ринку будівництва шляхом підготовки відповідних програмних документів як на державному, так і на регіональному рівні, а також програм інвестиційної підтримки будівництва; упровадження передових інноваційних технологій у будівництво; партнерство влади та бізнесу будівельної галузі як форма довгострокової взаємодії сторін; господарсько-правове стимулювання після продажного обслуговування і сервісу будівельних послуг; розвиток контрольних заходів щодо якості виробництва продукції.

Необхідно також відзначити, що важливою складовою будівельної галузі є промисловість будівельних матеріалів. Однак цей сектор капітального будівництва не відображено в ГК та спеціальних законодавчих актах. Між тим розвиток виробництва будівельних матеріалів значною мірою зумовлює й обсяги капітального будівництва. Галузь базується на значних місцевих сировинних ресурсах, а саме: кам'яні будівельні матеріали, вапняки, глини тощо.

У той же час промисловість будівельних матеріалів має багатогалузевий характер. Вона об'єднує галузі добувної промисловості, такі як природний камінь та нерудні матеріали; переробної промисловості у вигляді цементних виробів; змішані підгалузі, які об'єднують добування і переробку сировини та матеріалів. На нашу думку, *господарська діяльність щодо виробництва будівельних матеріалів має бути відображена в окремих програмних документах Кабінету Міністрів України.*

На підставі викладеного зрозуміло, що велика роль на будівельному ринку припадає саме на інвестиційну діяльність. Сучасні концепції інвестиційної діяльності на будівельному ринку передбачають вкладення інвестицій в основний капітал згідно з інвестиційним проектом. Методи господарського регулювання при використанні проектів дозволяють вирішувати такі завдання, як визначення цілей проекту, обґрунтування проекту, визначення фінансових потреб і джерел фінансування, підготовка і висновок контрактів, контроль за перебігом виконання проекту, управління ризиками проекту та ін. [7, с. 167]. Саме тому при розробці інвестиційно-будівельної діяльності визначаються загальний обсяг інвестицій, способи раціонального використання власних засобів та можливості залучення додаткових грошових ресурсів. Проекти інвестиційної діяльності узгоджуються між собою за обсягами ресурсів, що виділяються, і строками здійснення ресурсних потоків з огляду на досягнення максимального загального економічного ефекту. Підвищення ефективності інвестиційно-будівельної діяльності зумовлює розробку моделі інвестиційної поведінки в частині виконання певних функцій або досягнення функціональних цілей. Фактично інвестиційна діяльність інтегрована в модель стратегічного розвитку та позначає найбільш бажані функціональні цілі. Головне завдання інвестиційно-будівельної діяльності – підтримка загальної стратегії її розвитку. Інша роль – досягнення функціональних цілей з використанням методів підвищення ефективності інвестиційної діяльності. Серед зазначених методів можна виділити п'ять основних груп: методи планування; методи організації; методи координації; методи мотивації; метод контролю.

Безумовно, загальні засоби регулюючого впливу держави, передбачені в ГК України, не в змозі повною мірою на ринку будівництва сприяти в отриманні капіталу, залученні інвесторів, інших суб'єктів ринку будівництва. Однак на стадії планування будь-яка інвестиційна програма диференціюється за п'ятьма основними блоками: цільовим, організаційним, ресурсним, управління, юридичного забезпечення [8, с. 47–49].

Методи організації можуть бути репрезентовані різними видами структур залежно від цілей реалізації моделі стратегічного розвитку інвестиційно-будівельної діяльності. Методи формування структур будівельних підприємств у взаємозв'язку з цілями інвестиційної діяльності дозволяють досягти розу-

міння значущості мережевої структури, яка, вже у свою чергу, може бути використана для відображення етапів реалізації інвестиційних програм [9, с. 124].

Методи координації, що є загально визнаними в господарському законодавстві, включають методи оптимізації і оцінки взаємовиключних інвестицій. За допомогою оптимізаційних методів досягають якнайкращої інвестиційної ситуації за певних умов. У свою чергу, взаємовиключними можуть бути інвестиції, що забезпечують альтернативні способи досягнення одного й того самого результату або конкурують через бюджетні обмеження (ситуація раціонування інвестиційного капіталу будівельного підприємства). Для їх оцінки використовуються метод розрахунку тимчасової цінності інвестиційних засобів упродовж раціонування капіталу та метод витратної ефективності [10, с. 67]. Крім того, в економічній теорії застосовують методи мотивації як методи ефективного управління інвестиційно-будівельною діяльністю, що включають методи мінімізації ризику, участі в управлінні інвестиційною програмою. Серед методів мінімізації ризиків особливо виділяються методи обліку премії за ризик, метод формування портфеля інвестицій або формування інвестиційного фонду [11, с. 89].

Однак у цьому випадку необхідно використовувати перш за все доктринальні методи господарського права. Під ними слід розуміти сукупність прийомів та способів впливу на господарські правовідносини на ринку будівництва.

При цьому метод рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку розглядається як ключовий метод господарського права, здатний інтегрувати всі інші методи. Суспільно-господарський порядок визначається як панівний у суспільстві уклад матеріального виробництва, заснований на положеннях Конституції України, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, схвалених вищою законодавчою владою у стратегічних економічних рішеннях, що забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів, створює партнерські і добродієві взаємовідносини у господарюванні.

Організаційні відносини, які базуються на підпорядкуванні однієї сторони іншій, здебільшого регулюються нормами публічного права, тому щодо цих відносин застосовується метод владних приписів. Він ґрунтується на тому, що суб'єкти господарювання зобов'язані підпорядковувати свою діяльність моделям правовідносин, визначеним законодавством. Цей метод щодо ринку будівництва застосовується під час регулювання порядку ліцензування будівельної діяльності, стандартизації та сертифікації тощо.

Не випадково Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України відповідно до Положення, затвер-

дженого Указом Президента України від 31 травня 2011 р., серед іншого здійснює: повноваження центрального органу виконавчої влади з нормування у будівництві, стандартизації стосовно організації розроблення, схвалення, прийняття, перегляду та зміни національних стандартів у галузі будівництва і промисловості будівельних матеріалів; управління у сфері містобудівної діяльності шляхом планування територій на державному рівні, визначення державних інтересів для їх урахування під час розроблення містобудівної документації та ведення моніторингу за дотриманням законодавства у сфері містобудування; організаційне забезпечення з питань державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, формування житлового фонду соціального призначення, розгортання молодіжного житлового будівництва, кредитування індивідуальних сільських забудовників, реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду та впровадження інфраструктурних проєктів; діяльності саморегулювальних організацій сфери архітектурної діяльності; підтвердження придатності будівельних виробів до застосування (видає технічні свідоцтва) та оцінки відповідності у визначеній сфері діяльності; організаційне, науково-технічне забезпечення виконання завдань з реформування і розвитку житлово-комунального господарства; галузеву експертизу науково-дослідних (науково-технічних) установ у галузях будівництва, житлово-комунального господарства та промисловості будівельних матеріалів; заходи щодо інженерного захисту територій населених пунктів від небезпечних геологічних процесів, прогнозування і запобігання їх розвитку, створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення тощо.

У той же час комплексне використання методів ефективного управління інвестиційною діяльністю спрямоване на досягнення фінансової стійкості і створення умов для майбутнього розвитку. Також інвестиційна діяльність реалізує плани щодо забезпечення цього майбутнього з погляду раніше позначених параметрів в аспекті розуміння можливостей програмно-цільового прогнозування.

Висновки. Статика будівельного ринку характеризується, по-перше, наявністю на ньому: 1) виробників та імпортерів будівельних матеріалів та будівельного машинобудування; 2) будівельно-проектних організацій; 3) будівельно-монтажних організацій; 4) інвестиційних фондів; 5) замовників. Зазначене, на нашу думку, потребує внесення відповідних змін до ГК України з метою встановлення прав і обов'язків інших суб'єктів ринку будівництва, крім замовників та підрядників; по-друге, наявністю особливих об'єктів майнових прав – будівельної продукції (будови, споруди тощо); будівельних

машин та механізмів; транспортних засобів; матеріалів, виробів, конструкцій; інвестиційного капіталу; земельних ділянок; інформації; по-третє, системою державного регулювання з метою захисту публічних інтересів, а саме забезпечення прав замовників – фізичних осіб на доступне житло.

Динаміка будівельного ринку характеризується розмежуванням на основні етапи: створення або ввезення будівельних матеріалів; підготовка проектною документації на будівництво; безпосереднє зведення та реконструкція будівель і споруд.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левчинський Д. Л. Основні напрямки методів підвищення ефективності інвестиційно-будівельної діяльності / Д. Л. Левчинський // Коммунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – 2011. – № 94. – С. 50–54.
2. Городненко К. О. Щодо критерію розмежування понять «будівництво» та «капітальне будівництво» в законодавстві України [Електронний ресурс] / К. О. Городненко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_1/013.pdf.
3. Пасічник В. Маркетинг будівельних ринків України: поточний стан і перспективи / В. Пасічник // Маркетинг в Україні. – 2006. – № 4. – С. 55–59.
4. Белугін В. С. Управління будівельними організаціями в умовах ринкової економіки / В. С. Белугін // Будівництво України. – 2005. – № 5. – С. 13–15.
5. Пинда Ю. В. Тенденції розвитку та структурних зрушень у будівельному комплексі Львівської області / Ю. В. Пинда // Регіон. економіка. – 2008. – № 3. – С. 167–174.
6. Гриценко Г. М. Правове регулювання капітального будівництва за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. М. Гриценко ; ІСПД НАН України. – Донецьк, 2011. – 17 с.
7. Онищук Г. І. Проблеми розвитку міського комплексу України: теорія і практика / Г. І. Онищук. – К. : Наук. світ, 2002. – 439 с.
8. Манцевич Ю. М. Житло: проблеми та перспективи / Ю. М. Манцевич. – К. : Профі, 2004. – 360 с.
9. Кравченко В. І. Фінансування будівництва житла: Новітні тенденції. Ч. 2 / В. І. Кравченко, К. В. Паливода. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. – 257 с.
10. Панченко И. В. Комплексная оценка территорий при размещении строительства / И. В. Панченко, В. К. Смоляга. – К. : Будівельник, 1991. – 144 с.
11. Макконнелл К. Экономика: принципы, проблемы, политика : в 2 т. : пер. с англ. / К. Макконнелл, С. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. 1. – 317 с.
13. Муравинець М. С. Характеристика ринку будівельних послуг на основі моделі п'яти сил конкуренції М. Портера / М. С. Муравинець // Вісн. КНУТД. – 2009. – № 4. – С. 117–121.

ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТРОИТЕЛЬНОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Циленко В. А.

Исследованы вопросы относительно использования терминов «строительство» и «капитальное строительство», а также объектов и субъектов строительного рынка, собственного обозначения термина «строительный рынок». Рассмотрены методология инвестиционной деятельности на строительном рынке, а также специфика строительной деятельности в условиях кризисных явлений. Обращено внимание на влияние на строительный рынок явлений, происходящих на рынке недвижимости.

Ключевые слова: строительство, строительная деятельность, инвестиционная деятельность на строительном рынке, строительный комплекс.

ECONOMIC AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE CONSTRUCTION MARKET OF UKRAINE

Tsilenko V. A.

Questions regarding the use of the terms «construction» and «capital construction» as well as objects and subjects of the construction market, their own designation of the term «construction market» are explored. The methodology of investment activity in the construction market, as well as the specifics of the commission of building activity in the conditions of crisis are explored. Attention to the impact on the construction market, the phenomena that occur in the market is drawn.

Key words: construction, construction activity, investment activity in the construction market, building complex.

УДК 346.12

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА СФЕРУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Е. В. Череповський, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено питання щодо організації господарської діяльності як системи заходів, спрямованих на раціональне поєднання в просторі та часі елементів господарської системи певного рівня. Розглянуто різноманітні

правові форми впливу, у тому числі шляхом установаження певних правил здійснення господарської діяльності в різних галузях народного господарства.

Ключові слова: організаційно-господарська діяльність, господарсько-правове забезпечення, форми впливу на господарську діяльність.

Постановка проблеми. Реалізація державою власної економічної політики у сфері промислового виробництва потребує достатньо потужного і в той же час високоточного правового механізму впливу держави на відповідні відносини. Ця проблематика господарсько-правового забезпечення в сучасних умовах є надзвичайно складною, адже вона передбачає досягнення промисловим виробництвом не тільки кількісних, а й головним чином якісних параметрів його розвитку. Серед них безпосередньо слід виділити інновацізацію процесів і результатів виробництва, його екологізацію, зростання рівня конкурентоздатності як виробничих активів, так і кінцевої продукції, а також забезпечення процесів ринкової саморегуляції діяльності самих суб'єктів господарювання.

Між тим обов'язковою складовою господарської системи є суб'єкти організаційно-господарських повноважень, які саме і забезпечують реалізацію регулюючого впливу держави на господарські відносини. Для цього використовують різноманітні правові форми впливу, серед яких можна відокремити нормативне регулювання, планування, управління поточними справами та контроль [1; 6].

У той же час вплив міжнародної конкуренції, проблеми модифікації структур національної економіки, забезпечення стабільного інноваційного розвитку відповідних виробничих активів потребують перенесення уваги законодавця та господарсько-правової науки з масштабу загальних питань механізму організаційно-господарського впливу на економічні відносини як такі на масштаб його галузевих, секторальних і навіть кластерних механізмів. Такий підхід вимагає заглиблення у специфіку змісту відповідних господарсько-виробничих відносин, з'ясування їх сучасного економічного контексту, тенденцій розвитку, а отже, і завдань стратегії держави щодо них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що таке наукове завдання не отримало в господарсько-правовій науці адекватної йому розробки. Що стосується конкретно галузевих досліджень у деяких сферах економіки (зокрема, суднобудуванні, електроенергетиці, оборонно-промислому комплексі тощо), то такі дослідження вже або виконані, або виконуються в Україні. Однак наукове узагальнення шляхом створення відповідної моделі цього галузевого механізму залишається важливим завданням. Питання організаційно-господарського впливу на відносини у сфері господарювання, а також визначення правового становища суб'єктів організаційно-госпо-

дарських повноважень завжди було на порядку денному юристів-господарників, таких як О. Вінник, О. Віхров, Д. В. Задихайло, І. Кравець, В. Мамутов, В. Пашков, О. Подцерковний, В. Устименко, В. Щербина та ін. Проте зазначені науковці не приділяли достатньої уваги узагальненню організаційно-господарського впливу в різних галузях народного господарства і, як наслідок, – встановленню механізму державного впливу на сферу господарювання як таку.

Формулювання цілей. Метою статті є напрацювання теоретичної моделі універсального галузевого механізму організаційно-господарського впливу на відносини у сфері господарювання.

Виклад основного матеріалу. Господарсько-правовий підхід до завдань подібного роду полягає в розробці такої теоретичної моделі галузевого механізму господарсько-правового впливу, яка б сфокусувала в собі всі універсальні чинники – засоби організаційно-господарського впливу із визначенням їх ролі, місця та форм, а також передбачала широкі можливості для застосування й специфічних засобів, притаманних тільки тій чи іншій сфері господарсько-виробничої діяльності в окремих сегментах національної економіки. Характеризуючи організаційно-господарські повноваження, слід наголосити на тому, що, визначаючи свій предмет регулювання, ГК України застосовує два терміни: «організація» (ст. 1) та «управління» (ч. 6 ст. 3), не розкриваючи ці поняття. Отже, необхідно їх розмежувати на законодавчому рівні, спираючись на відповідне теоретичне обґрунтування.

Напрацювання теоретичної моделі такого універсального галузевого механізму організаційно-господарського впливу є важливим не тільки для розвитку господарсько-правової доктрини, а й для кваліфікованого методологічного забезпечення процесу створення державних програм розвитку промисловості та окремих її галузей, формування відповідних сегментів господарського законодавства тощо. Адже в цьому разі держава отримує не тільки сам арсенал господарсько-правових засобів впливу, що можуть бути застосовані, а й власне методологію створення і застосування необхідних комплексів таких засобів.

Здійснення безпосереднього регулятивного та управлінського впливу на діяльність суб'єктів господарювання втілюється у конкретних, реальних організаційно-господарських відносинах, що складаються між названими суб'єктами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Правове регулювання цих відносин здійснюється через відповідні організаційно-господарські правовідносини, які визначають місце учасників реальних відносин у регулюванні господарської діяльності та управлінні нею, конкретизують юридичні права, обов'язки, відповідальність цих учасників, забезпечують їх реалізацію відповідно до законодавства [2]. При цьому В. Мамутов у госпо-

дарсько-виробничих відносинах акцентує на так званих інших відносинах, які виникають не при безпосередньому здійсненні господарської діяльності, а з приводу організації її подальшого здійснення. Сам процес господарської діяльності охоплює: формування господарської інфраструктури; формування майнової основи господарювання елементів господарської інфраструктури; управління господарською діяльністю, що здійснюється у двох формах: внутрішнє управління, здійснюване органами управління самої господарської організації, та зовнішнє управління, здійснюване суб'єктами організаційно-господарських повноважень [3, с. 13].

На погляд І. Кравець, суб'єкт організаційно-господарських повноважень – це суб'єкт господарських правовідносин (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, господарська організація, громадянин-іноземець, особа без громадянства), який здійснює управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання та/або її регулювання (складовою яких є контроль) за наявності для цього правових підстав та фактичних можливостей [1, с. 51]. У свою чергу, Д. В. Задахайло та В. Пашков серед суб'єктів організаційно-господарських повноважень відокремлюють: 1) Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади (закони України «Про Кабінет Міністрів України», «Про управління об'єктами державної власності»), що здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади або урядові органи (Закон України «Про управління об'єктами державної власності») та місцеві державні адміністрації, в тому числі Раду міністрів Автономної Республіки Крим (Закон України «Про місцеві державні адміністрації»). Також спеціальним суб'єктом організаційно-господарських повноважень є Фонд державного майна України (закони України «Про приватизацію державного майна», «Про оренду державного та комунального майна», «Про управління об'єктами державної власності»); 2) органи місцевого самоврядування в особі територіальних громад сіл, селищ, міст та районів у містах (закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про оренду державного та комунального майна», «Про основи містобудування»); 3) господарські об'єднання (ГК, Закон України «Про холдингові компанії в Україні») [4, с. 203].

З нашої точки зору, головним завданням суб'єктів організаційно-господарських повноважень є господарсько-правове забезпечення діяльності суб'єктів господарського права.

Господарсько-правове забезпечення – це комплекс необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться господарська діяльність, або делегованих повноважень з метою її ефективного здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-

економічного ефекту). Як наслідок, правове регулювання господарською діяльністю здійснюється: органами державної влади, органами місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать відповідно до державного/комунального сектору економіки; господарськими об'єднаннями відносно учасників таких об'єднань; власниками майна унітарних підприємств та контролюючими власниками корпоративних прав щодо відповідних підприємств – господарських організацій корпоративного типу; іншими суб'єктами, яким організаційно-господарські повноваження щодо управління господарською діяльністю делеговано власником відповідного майна.

Отже, організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати між різними категоріями суб'єктів, а саме: між суб'єктом господарювання та органом державної влади або органом місцевого самоврядування, що регулюють господарську діяльність цього суб'єкта; між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником цього суб'єкта; між господарськими об'єднаннями та його засновниками (учасниками); між асоційованими підприємствами, між якими виникає вирішальна залежність (у тому числі холдинговою компанією та її корпоративними підприємствами); між двома і більше суб'єктами господарювання відповідно до укладеного між ними організаційно-господарського договору, за яким одному з його учасників делегуються організаційно-господарські повноваження відносно інших учасників цього договору; в інших випадках, передбачених ГК, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарських організацій.

Крім того, держава завжди повинна певним чином впливати на розвиток основних суспільних процесів. З цією метою вона має отримувати інформацію про реальний стан процесів, що відбуваються, аналізувати розвиток подій за відповідних умов і в разі потреби впливати на їх перебіг [5, с. 4]. Проблема впливу держави на зміст і форми економічних ринкових відносин та їх адекватне правове забезпечення, зазначає Д. В. Задахайло, була і залишається центральною не тільки для господарсько-правової науки, а й тією чи іншою мірою для всієї юридичної науки як такої [6, с. 79].

Важливим є співвідношення понять «господарська компетенція» та «організаційно-господарські повноваження». Слід зазначити, що поняття «господарська компетенція» в літературі тлумчиться неоднозначно. В адміністративному праві, де ця категорія отримала найбільш докладну наукову розробку, її розуміють як сукупність прав та обов'язків владного характеру, якою наділені органи державної виконавчої влади з метою реалізації функцій державного управління.

Фактичними підставами виникнення організаційно-господарських повноважень є: відносини власності; відносини контролю-підпорядкування; наді-

лення організаційно-господарськими повноваженнями з регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності; делегування організаційно-господарських повноважень [1; 6]. І хоча, на погляд деяких дослідників, різновидом організаційно-господарських відносин є корпоративні відносини [7], ми все одно розглядатимемо зазначені правовідносини в контексті забезпечення регулюючого впливу держави, особливо враховуючи те, що більшість стратегічних галузей народного господарства не можуть існувати без відповідної державної підтримки. На це звертає увагу більшість дослідників.

Зокрема, К. Пісьменна, наприклад, наполягає на тому, що суднобудівна промисловість не може існувати без державної підтримки внаслідок своїх специфічних властивостей, таких як великі капіталовкладення, що «заморожуються» на період будування суден; залежність вартості робіт, що виконуються, від зміни цін на електроенергію, сталь, прокат тощо; відсутність внутрішнього ринку суднобудування через відсутність державного замовлення; позитивна практика державної підтримки суднобудівної промисловості зарубіжних країн, зокрема надання прямих субсидій, і пільгові режими кредитування та оподаткування [8].

У свою чергу, В. Пашков підкреслює, що у сфері охорони здоров'я організаційно-господарські повноваження органів влади потребують належного рівня правового забезпечення. Відповідно до господарського законодавства держава впливає на галузь охорони здоров'я багатьма засобами, а саме державного замовлення, планування, стимулювання наукових досліджень, виробництва тощо. При аналізі організаційно-господарських повноважень органів влади у сфері охорони здоров'я необхідно враховувати відмінності між закладами охорони здоров'я, іншими господарюючими та негосподарюючими суб'єктами, які здійснюють діяльність у галузі, оскільки система охорони здоров'я не є уніфікованою структурою [9, с. 107–108].

Зазначені проблеми стали предметом дослідження Ю. Бронової, яка зазначає, що для України на сьогодні дуже важливою є проблема державної підтримки літакобудування. Держава використовує певний комплекс економіко-правових інструментів, за допомогою яких вона може безпосередньо впливати на сукупний попит та реальні обсяги виробництва, зайнятість та цінову кон'юнктуру. Економісти здатні прогнозувати майбутній розвиток економіки та наслідки економічної політики, а останні повинні втілювати в життя поради економічних експертів і активно використовувати інструменти промислової, зовнішньоекономічної, інвестиційної, бюджетно-податкової, грошово-кредитної та інших видів політики держави. Метою державного стимулювання авіапромисловості, вважає дослідниця, має стати підвищення конкурентоздатності як галузі в цілому, так і окремих її підгалузей, виявлен-

ня тих секторів літакобудівної промисловості, розвиток яких є найбільш перспективним, що за умови створення сприятливих господарсько-правових механізмів можуть стати локомотивом розвитку сучасної промисловості [10].

Розглядаючи проблеми розвитку електроенергетичного комплексу, О. Битяк звертає увагу на те, що «енергетичний комплекс» як системний господарський «організм», що знаходиться у постійно функціонуючому стані та стані постійного розвитку, органічно передбачає також стан відповідно систематизованого законодавства. Тому, коли йдеться про системність законодавчого регулювання енергетичних відносин, звичайно, що найвищим щаблем такої систематизації є кодифікація такого законодавства [11, с. 166].

Однак Д. Д. Задихайло зазначає, що конституційно-правове забезпечення функціонування економічної системи суспільства в мікрорівневому форматі вимагає закріплення таких блоків об'єктів: правових режимів володіння, використання та розпорядження об'єктами майнових та немайнових прав, що використовуються в процесі залучення відповідних об'єктів у підприємницькій діяльності до виробничого процесу; правових засад обігу самих цих об'єктів; правових засад правового становища суб'єктів комерційного та некомерційного господарювання, включаючи аспекти їх створення, реалізації організаційно-установчих повноважень власників капіталу, особливостей організаційно-господарських відносин між ними та органами публічної влади, що наділені відповідною господарською компетенцією; правових засад підприємництва, що полягає в реалізації підприємницької свободи на правочини, що забезпечують процеси виробництва товарів і послуг, через фіксацію сфери диспозитивного правового регулювання форм реалізації приватних інтересів у сфері господарювання [11, с. 255–256].

Разом із тим макроекономічний контекст конституційно-правового забезпечення функціонування економічної системи, як уявляється, потребує ще більшої уваги з боку законодавця, адже йдеться здебільшого про реалізацію владних повноважень органів публічної влади щодо забезпечення її функціональних властивостей, які справляють надзвичайний вплив на конфігурацію приватних інтересів усіх учасників економічних відносин: суб'єктів підприємницької діяльності, власників корпоративних прав щодо відповідних господарських організацій, інвесторів, контрагентів, фінансових установ, споживачів тощо.

Висновки. Відносини з державної регуляторної політики, які реалізуються в основному органами державної виконавчої влади – суб'єктами організаційно-господарських повноважень, або відносини державно-приватного партнерства, через які реалізується спільна діяльність держави та господарських організацій, щодо публічно значимих суспільно-економічних проектів, або відносини макроекономічного регулювання за тих чи інших особливостей

можуть кваліфікуватися як правові. Адже всі вони мають своїм завданням поліпшення або нормативно-правове регулювання господарської діяльності – підвищення його ефективності, наприклад, шляхом дерегуляції або поліпшення фактичних економічних умов господарювання, знову ж таки з метою підвищення ефективності відносин суспільного виробництва.

При цьому заходи держави щодо реалізації власної економічної політики як такої або окремих її структурних напрямів, у першу чергу галузевих видів промислової політики, не завжди реалізуються у форматі організаційно-господарських відносин.

Як наслідок, господарсько-правове забезпечення економічної політики держави повинно містити низку правових механізмів, що мають посилювати правову складову господарської діяльності, спрямовувати діяльність органів держави на протидію негативним виявам в економіці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : монографія / І. М. Кравець. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 240 с.
2. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / О. П. Віхров. – Донецьк, 2009. – 35 с.
3. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг. ред. В. К. Мамутова. – К., 2004. – 688 с.
4. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
5. Державний контроль у сфері виконавчої влади : наук. доп. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. М. Гаращук та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрнаукцентр, 2000. – 59 с.
6. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : дис. ... д-ра юрид. наук / Д. В. Задихайло. – Х., 2013. – 463 с.
7. Переверзев О. М. Господарсько-правове забезпечення корпоративного контролю в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Переверзев. – Донецьк, 2004. – 20 с.
8. Письменна К. С. Господарсько-правове забезпечення суднобудування в Україні в контексті національної морської доктрини / К. С. Письменна // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Екон. теорія та право. – 2010. – № 3. – С. 144–152.
9. Пашков В. М. Проблеми правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я (господарсько-правовий контекст) / В. М. Пашков. – К. : МОРІОН, 2009. – 448 с.
10. Бронова Ю. Г. Формування господарсько-правового механізму літакобудівної діяльності в Україні / Ю. Г. Бронова // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Екон. теорія та право. – 2011. – № 2 (5). – С. 215–224.
11. Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : колект. моногр. / за заг. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – 520 с.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВЛИЯНИЯ НА СФЕРУ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Череповский Е. В.

Исследованы вопросы организации хозяйственной деятельности как системы мероприятий, направленных на рациональное присоединение в пространстве и времени элементов хозяйственной системы соответствующего уровня. Рассмотрены различные правовые формы влияния, в том числе путем установления определенных правил осуществления хозяйственной деятельности в различных отраслях народного хозяйства.

Ключевые слова: организационно-хозяйственная деятельность, хозяйственно-правовое обеспечение, формы влияния на хозяйственную деятельность.

ORGANIZATIONAL- ECONOMIC MECHANISM OF STATE INFLUENCE ON THE ECONOMIC SPHERE

Cherepovskiy E. V.

The questions of the organization of economic activity as a system of measures aimed at the rational connection in space and time elements of the economic system the appropriate level in article are investigated. The different legal forms of influence, including by establishing certain rules for performing economic activities in different sectors of the economy are disclosed.

Key words: organizational and economic activities, economic and legal support, forms of influence on economic activity.

УДК 346.22.332.021

ЗМІСТ ТА РІВНІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Т. І. Швидка, аспірантка

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Розглянуто конкурентоспроможність національної економіки в багаторівневому її аспекті на мікро-, мезо- та макрорівнях. Обґрунтовано необхідність такої диференціації відповідних об'єктів, аби докладно і предметно

розробити систему господарсько-правових засобів та механізмів впливу держави на відповідну властивість національної економічної системи.

Ключові слова: конкурентоспроможність, економічна політика держави, законодавче забезпечення конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Державна економічна політика щодо конкурентоспроможності має виходити з багатоаспектності та динамічного характеру конкурентоспроможності як економічної властивості національної економіки, диференціації відносин, що виникають із цього приводу за різноманітними критеріями, як і складу відповідних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конкурентоспроможності досить інтенсивно досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед вітчизняних науковців слід відмітити праці Л. Антонюк, В. Александрової, Я. Базилюка, Ю. Бажала, Я. Белінської, В. Гальчинського, В. Гейця, В. Дергачової, Я. Жаліло, Б. Кваснюка, І. Крючкової, М. Скрипниченка, Л. Федулової, А. Філіпенка, В. Мунтіяна та ін. У зв'язку з подальшим розвитком і поглибленням світогосподарських відносин тема зростання конкурентоспроможності потребує докладного вивчення з точки зору як економіки, так і господарського права.

Формулювання цілей. В умовах процесу глобалізації та інтернаціоналізації проблеми забезпечення конкурентоспроможності виходять на перший план, оскільки лише конкурентоспроможність гарантує виживання товаровиробника і на внутрішньому, і на зовнішньому ринку. Конкурентоспроможність товару є виявом конкурентоспроможності підприємства, а конкурентоспроможність останнього відображає конкурентоспроможність країни в цілому, тобто конкурентоспроможність національної економіки. Таким чином, конкурентоспроможність як мета господарсько-правового впливу держави та систематика господарсько-правових засобів, що мають бути застосованими, повинна бути диференційована між рівнями її реалізації для визначення чинників, що тією чи іншою мірою впливають на певний економічний рівень вияву конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. В умовах світової економічної глобалізації та інтернаціоналізації зокрема надзвичайно загострюється міжнародна економічна конкуренція між країнами за джерела факторів виробництва (капітал, робоча сила, ресурси, технології), конкурентна боротьба між центрами економічної сили (НАФТА, ЄС, Південно-Східна Азія) за розподіл світових ринків та поширюється їх вплив на інші країни, спостерігається формування нових регіональних лідерів. У сучасному конкурентному середовищі адекватно відображаються якісні зміни структури світової економіки, спричинені насамперед динамічними інтеграційними процесами на мікро- та макроекономічному рівнях. Як функціонально, так і географічно суттєво змінився

світовий ринок, а характер конкуренції в усіх його сегментах набув нових глобальних рис. Отже, універсальною вимогою до сучасних національних економік та національних суб'єктів господарювання є конкурентоспроможність товарів і послуг, що ними виробляються. Усе більше зростає суперництво національних економік, наднаціональних угруповань та транснаціональних корпорацій за контроль над ринками, стратегічними та інтелектуальними ресурсами, транспортними коридорами. За таких умов конкурентоспроможність є ключовою властивістю, що дозволяє національним економікам та національним товаровиробникам існувати та розвиватися, а населенню відповідних країн – розбудовувати особисті оптимістичні плани на майбутнє. Незважаючи на процеси глобалізації, роль держави не зменшилась, а навпаки, сталась переорієнтація цілей в якісній площині. Якщо раніше основні зусилля держава зосереджувала на проведенні протекціоністської політики, то в сучасних умовах основна функція держави – забезпечити глобальну конкурентоспроможність національної економіки [11]. Тому питання конкурентоспроможності національної економіки є дуже актуальним, а пошук шляхів для його вирішення має стати елементом державної структурної політики України.

Отже, конкурентоспроможність національної економіки, національних товаровиробників та окремих товарів і послуг, що ними виробляються, є найважливішим і визначальним показником ефективності економічної політики держави.

Ураховуючи це, слід передбачити, що завдання такого масштабу має отримати власне, цілком системне законодавче забезпечення з позицій як господарсько-правового регулювання, так і правового забезпечення державного менеджменту, бюджетних пріоритетів в економічній сфері. Однак цього фактично не сталося. Ні Конституція України [1], зокрема серед норм, що визначають базові засади функціонування економічної системи та основні повноваження органів державної виконавчої влади у сфері економіки, ні ГК України, що в ст. 10 докладно визначив напрями економічної політики держави, не фіксують увагу законодавця на цьому питанні (винятком можна назвати лише визначення структурно-галузевої політики держави, що відповідно до ст. 10 ГК України спрямоване на забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції) [2].

Слід зазначити, що подальше ігнорування законодавцем і правовою політикою проблеми законодавчого та організаційного забезпечення зростання конкурентоспроможності національної економіки як стрижневого компонента фактично будь-якого впливу держави на економічні відносини стає питанням, що виходить на рівень національної економічної безпеки. (Не випадково серед загроз національним інтересам і національній безпеці України в ст. 7

Закону України «Про основу національної безпеки України» прямо зафіксоване положення щодо низької конкурентоспроможності продукції [3].)

З метою вирішення питань підвищення конкурентоспроможності економіки України в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції в 2005 р. було ухвалено Розпорядження Президента України «Про деякі питання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції», в якому запропонувалося розробити і затвердити у першому півріччі 2006 р. з урахуванням результатів зазначеного громадського обговорення Державну програму забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції. Іншим завданням в Розпорядженні був перегляд чинних програм розвитку галузей економіки з метою включення до них заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності національної економіки, та передбачення під час розроблення проектів таких програм відповідних заходів [4]. Але ці завдання так і не були виконані, і Програма забезпечення конкурентоспроможності не отримала законодавчого закріплення ні як окремий документ, ні як структурний підрозділ у складі будь-якої іншої програми економічного розвитку, у той час як це питання потребувало врегулювання на державному рівні. Вимагає розробки спеціальна доктрина, а вже на її базі і повинна бути розроблена Програма забезпечення зростання конкурентоспроможності національної економіки.

В умовах процесу глобалізації та інтернаціоналізації проблеми забезпечення конкурентоспроможності виходять на перший план, оскільки лише конкурентоспроможність гарантує виживання товаровиробника і на внутрішньому, і на зовнішньому ринку. Конкурентоспроможність товару є виявом конкурентоспроможності підприємства, а конкурентоспроможність останнього відображає конкурентоспроможність країни в цілому, тобто конкурентоспроможність національної економіки [8].

Стан конкурентоспроможності національної економіки, вітчизняних товарів та послуг, окремих підприємств усередині країни має стати одним із головних об'єктів державної економічної політики.

Згідно із статтями 9 та 10 ГК України держава здійснює економічну політику, основними напрямками якої є: структурно-галузева, включаючи промислову, аграрну, будівельну та ін.; інвестиційна; антимонопольно-конкурентна; зовнішньоекономічна; грошово-кредитна; цінова політика; політика інституційних перетворень та ін. Слід зазначити, що одним із найважливіших завдань реалізації цих напрямів економічної політики є забезпечення конкурентоспроможності, у першу чергу – глобальної конкурентоспроможності національної економіки та окремих суб'єктів господарювання, товарів та послуг, що ними виробляються [2].

У цьому сенсі зростання конкурентоспроможності національного товаровиробника знаходиться у фокусі економічної політики держави, усіх основних її напрямів, а отже, означене завдання і забезпечується господарсько-правовими засобами, притаманними названим напрямам економічної політики. Таким чином, забезпечення високої конкурентоспроможності національного товаровиробника, його товарів та послуг передбачає селективний і комплексний підхід до визначення системи господарсько-правових інструментів досягнення такої конкурентоспроможності. Слід, однак, зазначити, що особливе місце в цій системі безперечно мають посісти правові засоби інноваційної політики держави.

Зрозуміло, що розбудова цілісної системи організаційних, фінансових, правових та інших засобів впливу держави на зростання рівня конкурентоспроможності національної економіки вимагає створення базового понятійного апарату, на підставі якого можна вести мову і про державну політику, і про господарсько-правове регулювання, і про оцінку діяльності відповідних органів держави.

Необхідно зазначити, що міжнародні економічні організації тривалий час використовують у своїй роботі індекси конкурентоспроможності національних економік. Такі індекси є інтегративними показниками, які, у свою чергу, утворюються в результаті урахування таких складових, як індекси конкурентоспроможності з економічного зростання, ділової конкурентоспроможності, глобальної конкурентоспроможності тощо.

Індекс глобальної конкурентоспроможності складається, зокрема, з 12 показників. Серед них: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; якість людського капіталу (стан здоров'я, освіти, у тому числі професійної); ефективність ринку товарів та послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; технологічний рівень виробництв; обсяг внутрішнього ринку; конкурентоспроможність суб'єктів господарювання; інноваційний потенціал.

Важливо зауважити, що всі без винятку названі чинники, якими визнається стан глобальної конкурентоспроможності національної економіки, можуть і повинні стати об'єктами цілеспрямованого впливу з боку держави і власне суб'єктів господарювання за рахунок використання господарсько-правових засобів. В одному випадку такі засоби реалізуються в системі організаційно-господарських відносин і являють собою в першу чергу господарсько-правові засоби державного регулювання економічних процесів; у другому – у системі господарсько-виробничих відносин, де роль держави має виявлятися у створенні відповідного інформаційного забезпечення щодо новітніх технологій, обладнання, устаткування і в цілому стану світових ринків та інноваційних продуктів, що запроваджуються, а також у формуван-

ні вітчизняного ринку інноваційних продуктів, а головне – через створення відповідного договірно-правового регулювання, що дозволяло б ефективно реалізовувати приватні інтереси безпосередньо у виробничій сфері. Необхідною є розробка договірно-правових форм інноваційного інвестування, зокрема, шляхом прийняття та вдосконалення законодавства про комерційну концесію, фінансовий лізинг, трансфер технологій та ін.

Слід виходити з того, що конкурентоспроможність – це якісний стан процесу господарювання та його результатів. Однак зазначена економічна сутність цього феномену, яка одержала юридичне значення, – спрямованості господарсько-правового регулювання низки інститутів господарського законодавства, потребує врахування надзвичайно складної системи координат власного існування. Вірогідно, що державна економічна політика стосовно конкурентоспроможності має виходити з багатоаспектності та динамічного характеру цієї економічної властивості, диференціації відносин, що виникають із цього приводу, за різноманітними критеріями, як і зі складу відповідних відносин. Так уявляється, що доцільно виділити як суб'єктів конкурентоспроможності окремі підприємства, холдингові компанії і, що значно складніше, – кластери та національну економіку як таку, так і об'єкти конкурентоспроможності – товари та послуги, що, у свою чергу, мають визначатися відповідно до якісних характеристик ринків, на яких вони обертаються, особливостей правового режиму обігу відповідних товарів тощо. Сутнісними критеріями конкурентоспроможності є визначення її характеру – цінова, якісна, така, що базується на унікальних властивостях товарів та послуг тощо. Конкурентоспроможність може визначатися також у часовому контексті як поточна і стратегічна, перспективна тощо. Усі ці особливості мають ураховуватись шляхом обрання найбільш ефективних для кожного з випадків господарсько-правових засобів забезпечення, стимулювання та підтримки суб'єктів господарювання, що забезпечують зростання власної конкурентоспроможності, особливо в масштабі світового ринку.

Для цього слід виходити із розуміння досить складного, ієрархічного феномену конкурентоспроможності в економічній сфері. Слід відмітити, що на тих чи інших рівнях національної господарської системи поняття «конкурентоспроможність» характеризується за різними критеріями, а тому ця категорія повинна аналізуватися й оцінюватися по-різному. Сьогодні конкурентоспроможність відображається на всіх господарських рівнях:

- на мікрорівні (рівень товаровиробників – суб'єктів господарювання, і товарів та послуг, що ними виробляються);
- на мезорівні (рівень галузей та секторів);
- на макрорівні (рівень усієї економіки в цілому).

О. Горбашко, відмічаючи, що конкурентоспроможність є поняттям, яке застосовується лише до певного ринку, усю сукупність її факторів структурує у три основні групи [5]:

- технологічні;
- економічні;
- організаційні.

Так, конкурентоспроможність на мікрорівні виявляється насамперед на рівні окремих товарів та послуг, адже для споживача на перший план виходять такі властивості товару, як його ціна і якість. У свою чергу, власне цінові умови можуть впливати на конкурентоспроможність не тільки в абсолютній формі – через грошову вартість товару, а й умовами придбання товару (наприклад, шляхом надання кредиту тощо), а також умовами його споживання (наприклад, шляхом здійснення технічного обслуговування тощо). Таким чином, йдеться про так звану цінову конкуренцію, де відкривається досить велика кількість засобів державного регулювання, що можуть бути спрямовані на підвищення конкурентоспроможності саме в межах цінових та нецінових факторів. Такими можуть бути нормативи банківського споживчого кредитування, або обов'язкові стандарти технічного обслуговування, або посилений правовий захист інтересів споживача тощо.

Разом із тим якість товару може виходити за межі цінової конкуренції, коли споживач здійснює споживчий вибір на користь більш коштовного товару, але з урахуванням його високих споживчих властивостей.

Звичайно, конкурентоспроможність тих чи інших товарів, як правило, пов'язана із загальною конкурентоспроможністю підприємства – суб'єкта господарювання. Отже, у цьому разі об'єктом правового впливу стає сам суб'єкт господарювання з огляду на оцінку технічного або технологічного рівня виробництва, що йому притаманний. Адже конкурентоспроможність суб'єкта господарювання має визначитися не випадковими факторами кон'юнктурного характеру, а підтримуватися протягом максимально можливого строку і стосуватися максимальної кількості видів товарів та послуг, що ним виробляються. Тому особливого значення набуває проблема впровадження інноваційних продуктів, нових технологій у виробничу сферу підприємства, а з точки зору правового забезпечення цих процесів – створення спеціальних правових режимів інноваційної діяльності у сфері господарювання, або щонайменше – застосування окремих господарсько-правових засобів державної підтримки реалізації інноваційних проектів.

Зазначимо, що конкурентоспроможність суб'єкта господарювання визначається не тільки об'єктивними ціновими та якісними параметрами продукції, яка ним виробляється, безвідносно до того, отримала вона правову кваліфікацію як інноваційна чи ні. Надзвичайно важливими є фактори організації

експорту, включаючи збутові можливості на зарубіжних ринках. З правової точки зору в цьому плані важливими є державні програми підтримки експортерів (що, звичайно, не можуть суперечити вимогам СОТ), законодавче регулювання інвестування з України щодо створення дочірніх збутових підприємств або філій.

Важливим питанням у цьому контексті уявляється диференціація об'єктів конкурентоспроможності на додаткові групи, зокрема на товари та послуги на внутрішньому і зовнішньому ринках; конкурентоспроможність товарів споживання та товарів виробничого призначення; конкурентоспроможність послуг як окремого фактора. У свою чергу, самі товари мають розподілятися на реальні та віртуальні; традиційні та інноваційні тощо.

Якщо розглядати мезоекономічний рівень конкурентоспроможності, де вона визначається на галузевому рівні, то у деяких випадках конкурентоспроможність галузі визначається наявністю сировинних або енергетичних факторів виробництва, ефективністю або продуктивністю праці в галузі, ціновими факторами, такими як динаміка галузевих цін на сировину, напівфабрикати, заробітну плату і готову продукцію та існуючими в країні традиціями певних видів виробництва та відповідної ефективної професійної якості людського капіталу або ресурсу. Слід зазначити, що господарсько-правовими засобами цілком можливо впливати на умови накопичення капіталу, реалізуючи інвестиційну політику держави, визначати правові режими інноваційного інвестування. Велике значення для сприяння галузевій конкурентоспроможності можуть відігравати заходи валютно-фінансової політики, наприклад щодо зниження курсу національної валюти відносно курсів валют основних країн-імпортерів, або навпаки – заходи щодо підвищення купівельної спроможності споживачів на внутрішньому рівні, активізація державних закупівель як форма підтримки національного товаровиробника тощо.

Нарешті, найсистемнішою властивістю національної економіки є саме національна конкурентоспроможність, тобто макроекономічний рівень. До певної міри фактори, що її визначають, подібні до факторів галузевої конкурентоспроможності, до яких необхідно віднести загальний технічний рівень виробництва, якість професійної та вищої освіти, рівень продуктивності праці, функціонування ринку фінансових послуг, наявність національних інвестиційних ресурсів, а також інвестиційну привабливість країни для іноземних інвесторів.

Господарсько-правові засоби є дієвим механізмом у сфері підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Господарсько-правовими засобами цілком можливо впливати на умови накопичення капіталу, інноваційну політику держави, визначаючи правові режими інноваційного інвестування. Потрібно визнати, що тією чи іншою мірою всі напрями економічної

політики держави більше або менше, але впливають на стан конкурентоспроможності національної економіки, конкурентоспроможності виробничої бази та виробленої продукції суб'єктів господарювання, адже не можна залишити за дужками антимонопольно-конкурентну, валютну, інвестиційну та інші напрями економічної політики держави.

Як зазначено в Концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 липня 2008 р. за № 947-р, структурно-інноваційне вдосконалення виробництва стає визначальним чинником розвитку та підвищення конкурентоспроможності [6], а отже, існує необхідність упровадження ефективних механізмів інноваційної політики, які забезпечують конкурентоспроможність економіки. Метою Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні є перехід на інноваційну модель розвитку економіки, модернізація виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, запобігання впливу міжнародної фінансової кризи на розвиток економіки [7]. Підвищення конкурентоспроможності економіки та перехід на інноваційний шлях розвитку є ключовим завданням державної економічної політики. Результатом реалізації інноваційної політики держави має стати сутнісне підвищення конкурентоспроможності товарів та послуг, що традиційно виробляються в Україні, але в першу чергу – створення нових секторів, галузей та видів виробництв, заснованих на новітніх, проривних технологіях, конкурентоспроможність яких визначається їх унікальністю та наявністю правових режимів захисту прав інтелектуальної власності на об'єкти, що є складовими процесу виробництва або притаманні якісним властивостям самих товарів та послуг відповідної категорії.

Що стосується інвестиційної політики, то в цьому напрямі існує необхідність забезпечення відновлення інвестиційної активності суб'єктів господарювання, суттєвого поліпшення ефективності використання інвестицій для цілей модернізації виробництва та інфраструктури, розширення випуску конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішніх ринках продукції та послуг. Для реалізації цих напрямів було прийнято Державну цільову економічну програму розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки, метою якої і є створення умов для активізації інвестиційної діяльності, спрямованої на модернізацію реального сектору економіки та забезпечення сталого економічного розвитку [9].

Також має значення й результативність регуляторної політики держави, адже формування прозорого і чіткого механізму взаємодії органів державної влади і суб'єктів підприємницької діяльності, зменшення втручання центральних і місцевих органів виконавчої влади у діяльність суб'єктів господарю-

вання забезпечить зниження адміністративного тиску та сприятиме зменшенню трансакційних витрат підприємців, що, у свою чергу, впливатиме на зниження собівартості, а отже, і зростання конкурентоспроможності суб'єктів господарювання [10]. Важливим у цьому напрямі є також питання дерегуляції господарських відносин.

Висновки. Конкурентоспроможність як мета господарсько-правового впливу держави та систематика господарсько-правових засобів, що мають бути застосованими, повинна бути диференційована між рівнями її реалізації:

– мікрорівень, тобто рівень товарів і послуг та підприємств – суб'єктів господарювання;

– мезорівень – рівень галузей і секторів;

– макрорівень – рівень усієї економіки в цілому.

Саме диференціація об'єктів конкурентоспроможності дозволить створити необхідну концепцію конкурентоспроможності національної економіки, сформуванню відповідну політику держави та забезпечити її докладно розробленою системою державних цільових програм і нормативно-правових джерел, що запроваджували б адресне застосування необхідних господарсько-правових засобів.

Конкурентоспроможність як властивість національної економіки є інтегративним показником ефективності всіх напрямів державної економічної політики та усіх господарсько-правових механізмів, що спрямовані на їх реалізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
2. Господарський кодекс України : затв. Верхов. Радою України 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Про деякі питання забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції : Розпорядження Президента України від 3 жовт. 2005 р. № 1184/2005-рп.
5. Горбашко Е. А. Конкурентоспособность промышленной продукции : учеб. пособие / Е. А. Горбашко. – СПб., 1991.
6. Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року : схвал. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 9 лип. 2008 р. № 947-р.
7. Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : постановою Каб. Міністрів України від 2 лют. 2011 р. № 389.
8. Петров В. Конкурентоспособность / В. Петров // Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – 1999. – № 4.

9. Концепція проекту Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки : схвал. Розпорядженням Каб. Міністрів України від 29 верес. 2010 р. № 1900-р.
10. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 верес. 2003 р. № 1160-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
11. Мунтіян В. І. Конкурентоспроможність національної економіки, як головний критерій економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. І. Мунтіян // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 2 (40). – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>.

СОДЕРЖАНИЕ И УРОВНИ КОНКУРЕНТО-СПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Швидка Т. И.

Рассмотрена конкурентоспособность национальной экономики в ее многоуровневом аспекте на макро-, мезо- и макроуровнях. Обоснована необходимость такой дифференциации соответствующих объектов, чтобы детально и предметно разработать систему хозяйственно-правовых средств и механизмов влияния государства на соответствующее свойство национальной экономической системы.

Ключевые слова: конкурентоспособность, экономическая политика государства, законодательное обеспечение конкурентоспособности.

CONTENTS AND LEVELS OF COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

Shvidka T. I.

The competitiveness of the national economy in terms of its multilevel aspects on micro-, meso- and macrolevels in the article is examined. The necessity of such differentiation of corresponding objects in order to thoroughly and objectively develop a system of economic and legal means and mechanisms of state property of the respective national economic system is found.

Key words: competitiveness, economic policy, legislative providing of the competitiveness.

УДК 346.7:669(477)

ОПЕРАЦІЇ З МЕТАЛОБРУХТОМ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

А. Р. Шимко, аспірант

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено особливості правового регулювання відносин, що виникають під час здійснення операцій з металобрухтом. Проаналізовано вітчизняне законодавство з цього питання. Виявлено недоліки щодо регулятивного впливу на галузь та запропоновано шляхи вдосконалення нормативної бази для більш ефективного функціонування галузі чорної та кольорової металургії України.

Ключові слова: *металургійний комплекс, регулювання обігу металобрухту, операції з металобрухтом.*

Постановка проблеми. Металургійна галузь має особливе значення для економіки України. Разом із суміжними галузями в ній виробляється близько 27 % ВВП та зайнято приблизно 500 тис. людей. Металургія є одним з основних джерел валютних надходжень у країну (близько 40 % експорту). Сектор чорної металургії цілком може бути названий основою сучасного суспільства, оскільки він забезпечує розвиток інших базових галузей економіки – машинобудування, суднобудування, автомобільної, будівництва тощо. Після сталого зростання протягом більшої частини останнього десятиліття у 2008 р. спостерігався значний спад у чорній металургії, викликаний значною кількістю як зовнішніх факторів (світова криза, низький попит на вітчизняну продукцію), так і внутрішніх (технологічне відставання, недосконале законодавство та відсутність чіткої програми розвитку галузі).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання формування та реалізації економічної політики держави розглядалися в роботах Д. В. Задахайла, а над галузевими аспектами її господарсько-правового забезпечення працювали, зокрема В. М. Пашков, О. Ю. Битяк, Ю. Г. Брнова, А. В. Семенишин.

У той же час специфіка комплексного і всебічного господарсько-правового забезпечення металургійного комплексу України, що охоплював би увесь технологічно пов'язаний процес виробництва, а також питання, що стосуються систематизації джерел законодавства у сфері операцій з металобрухтом, в Україні фактично залишилися поза увагою науковців-господарників. У цьому контексті слушно зазначає Д. В. Задахайло, що кодифікація госпо-

дарського законодавства в Україні у вигляді чинного ГК України актуалізувала на рівні господарсько-правової свідомості проблематику структурно-галузевої, зокрема промислової, політики держави, необхідність формування спеціальних правових режимів господарювання в окремих галузях, секторах та кластерах національної економіки. Адже тільки так можна врахувати складну та досить індивідуальну галузеву конфігурацію всіх присутніх там приватних та публічних інтересів, у тому числі сьогоденних та перспективних, стратегічних тощо [7, с. 6–7].

Формування цілей. Метою статті є розгляд стану господарсько-правового забезпечення здійснення операцій з металобрухтом, виявлення основних недоліків чинного законодавства та надання пропозицій щодо вдосконалення нормативної бази для налагодження системи відносин з акумуляції брухту чорних і кольорових металів та подальшої переробки сировини.

Виклад основного матеріалу. Сучасний бурхливий і несистемний розвиток ринкових відносин в Україні вимагає все більшої уваги до пошуку правильних рішень щодо визначення стратегій розвитку як окремих бізнес-одиниць, так і організаційно-економічних утворень більш високого рівня – регіонів, держави в цілому, про що слушно пише В. Пашков [8, с. 54]. Це в першу чергу стосується і металургійної промисловості України, що утворює цілісний, глибоко інтегрований у національну економіку сегмент, який є визначальним для усїєї сфери господарювання, а також дохідної частини Державного бюджету України, зайнятості та інших суспільно-економічних факторів.

Так, металургійний комплекс України репрезентовано підприємствами чорної та кольорової металургії. Йдеться про складну технічну інфраструктуру, об'єднану в єдиний технологічний ланцюг, який складається з цілої системи суб'єктів господарювання. Чорна металургія є фундаментом індустріального розвитку багатьох країн. Від неї в першу чергу залежить розвиток важкої промисловості. Без металургії як виробника конструкційних матеріалів неможливий розвиток машинобудування, а у зв'язку з цим і розвиток науково-технічного прогресу. Її продукція є основою розвитку будівництва, усіх видів транспорту, особливо залізничного і трубопровідного. Вона має велике значення для оснащення необхідною технікою сільського господарства [1, с. 212].

Як суб'єкт регулювання ринкових відносин держава встановлює особливий порядок, якого повинні дотримуватися підприємства, що займаються господарською діяльністю у сфері обігу металобрухту. Регламентуючи ці суспільні відносини, держава реалізує публічні інтереси – забезпечення прав і свобод людини, громадського порядку і стабільних фінансово-економічних відносин, міжнародних зобов'язань, здійснює контроль над правовими від-

носинами, застосовує заходи процесуального примусу в разі їх невиконання. Ринкова економіка неможлива без відповідного правового забезпечення її функціонування. Ухвалені у сфері ринкових відносин закони мають утворювати єдину систему правового регулювання. Ця система передбачає встановлення таких правил поведінки, які повинні характеризуватися чіткістю, граничною визначеністю прав і обов'язків, результативністю заходів стимулювання і відповідальності [2, с. 185].

На законодавчому рівні на сьогодні можна виділити фактично лише один нормативно-правовий акт, який прямо регулює порядок здійснення операцій з металобрухтом в Україні, що, безумовно, можна оцінити позитивно та вважати певним кроком уперед на шляху чіткої та комплексної нормативної фіксації господарсько-правових відносин у цій сфері. Таким актом є Закон України від 5 травня 1999 р. (із наступними змінами та доповненнями) «Про металобрухт» [4]. Тобто, можна констатувати, що відносини у сфері операцій з металобрухтом отримали власну законодавчу систематизацію.

Зазначений Закон спрямований на захист інтересів підприємств вітчизняної металургійної галузі та забезпечення екологічної безпеки докільля при утворенні, збиранні та використанні металобрухту. Безумовно, цей нормативно-правовий акт є кроком уперед у розвитку та інтеграції гірничо-металургійного комплексу України, але, на жаль, на сьогодні немає підстав стверджувати, що чинний Закон є цілком досконалим та належним чином урегульовує господарсько-правові та інші відносини, пов'язані з обігом металобрухту. Стратегічна та економічна цінності регульованого об'єкта (операції з металобрухтом) мають стимулювати науковців-правників приділяти більше уваги дослідженню цього базового Закону. Як свідчить практика, під час здійснення операцій з металобрухтом виникає велика кількість непорозумінь з боку як органів державної влади, так і суб'єктів господарювання.

Одним з недоліків Закону є відсутність чіткого законодавчого закріплення окремих категорій та понять промислово-технічного характеру. П. Лютиков звертає увагу на той факт, що зараз у чинному законодавстві України та юридичній науковій літературі відсутні визначення чорної металургії та гірничо-металургійного комплексу як окремого специфічного і комплексного об'єкта господарсько-правового забезпечення, у тому числі організаційно-господарського. Науковець пропонує таке визначення чорної металургії, яке досить вдало визначає основні ознаки та зміст поняття галузі чорної металургії. На його думку, чорна металургія є складовою частиною гірничо-металургійного комплексу України, яка має комплексний та міжгалузевий характер і до складу якої входять підприємства доменного, сталеплавильного, прокатного, трубного, метизного, коксохімічного виробництва, підприємства з видобутку, збагачення і окускування рудної сировини, підприємства

з виробництва феросплавів і вогнетривів, видобутку нерудної сировини для чорної металургії і підприємства з вторинної обробки чорних металів, що здійснюють систематичну виробничу, науково-дослідну господарську діяльність у сфері суспільного виробництва, яка спрямована на виготовлення, реалізацію та забезпечення відповідною продукцією, необхідною для виготовлення засобів та знарядь виробництва, а також для забезпечення державних, суспільних та особистих потреб [3, с. 75]. Запропоноване визначення є досить влучним та чітким, оскільки конкретно описує склад галузі, ознаки, притаманні промисловому сектору, а також види діяльності, якими займаються суб'єкти господарювання у цій сфері, що дає адекватне уявлення про сутність та зміст функціонування металургійного комплексу України учасникам господарсько-правових відносин.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про металобрухт», металобрухтом є непридатні для прямого використання виробу або частини виробів, які за рішенням власника втратили експлуатаційну цінність унаслідок фізичного або морального зносу і містять чорні або кольорові метали чи їх сплави, а також вироби з металу, що мають непоправний брак, залишки чорних і кольорових металів та їх сплавів [4]. Слід докладніше зупинитися на ознаках металобрухту. Законодавець спроектував визначення таким чином, що металобрухтом є лише непридатні для прямого використання вироби. Виникає питання щодо придатних металевих виробів для прямого використання.

Як уявляється, металобрухт, будучи предметом господарських правовідносин з комплексом властивостей, можна розглядати у двох розуміннях: об'єктивному та суб'єктивному. Відповідно до чинного законодавства дефініцію сформульовано з огляду на об'єктивне розуміння металобрухту, тобто як непридатні для прямого використання виробу або частини виробів, що містять чорні чи кольорові метали. Будь-який придатний виріб з металу згідно з чинним законодавством не розглядається як металобрухт і відповідно не може бути предметом господарських відносин при здійсненні операцій з металобрухтом. Вагомим недоліком є неврахування законодавцем суб'єктивного розуміння металобрухту, тобто оцінка придатності самим власником наявного в нього виробу чи виробів з металу. У сучасних умовах ринкової економіки доцільним буде поєднання суб'єктивного та об'єктивного критеріїв для законодавчого визначення поняття «металобрухт». Пропонується створити нову категорію у відносинах здійснення операцій з металобрухтом, а саме «придатний для вторинного використання металобрухт», який власник може легально реалізовувати як металобрухт у приймальних пунктах, але на інших умовах, запропонованих самим суб'єктом господарювання.

Як свідчить практика, при здійсненні операцій з металобрухтом великий відсоток металу припадає саме на придатні вироби, які можуть використовуву-

ватися відповідно до мети їх вироблення. Отже, положення Закону щодо непридатності виробів є порушенням конституційних прав власності. Якщо буквально тлумачити це визначення, то виходить, що власник придатного виробу з металу не має права реалізувати його в приймальному пункті, а спеціалізовані металургійні підприємства та їх приймальні пункти зобов'язані відмовляти у купівлі такого виробу. Таким чином, велику кількість об'єктів права власності фактично виключено з господарсько-правового обігу.

Дійсно, певний момент нераціональності присутній у цьому випадку, оскільки придатний виріб після потрапляння на металургійне підприємство пройде той самий шлях, як і непридатний виріб (пресування, пакування, дрібнення, переплавка), а це у свою чергу додаткові витрати електроенергії та інших ресурсів. Мається на увазі той факт, що власник придатних виробів з металу (труби, верстати, інструменти тощо) приймає рішення реалізувати їх у приймальному пункті через власні міркування, оскільки це швидкий, зручний та надійний спосіб передати право власності на виріб з металу суб'єкту господарювання в обмін на еквівалентну суму коштів або боргових зобов'язань. З іншого боку, реалізований металургійному підприємству виріб, наприклад труби, після повної переробки може потрапити вже у вигляді сировини на підприємство з виробництва металопрокату. У такій ситуації ефективність виробництва та здійснення операцій з металобрухтом в цілому викликає сумнів.

Отже, чинне законодавче визначення терміна «металобрухт» можна вважати спірним та недопрацьованим. Забороняючи реалізацію придатних виробів металургійним підприємствам як металобрухт, законодавець не надає конкретних критеріїв для розмежування придатних та непридатних виробів, а також щодо того, як вчинити власнику такого виробу в тому разі, коли річ для нього втратила будь-яку цінність, але за фактом залишається придатною для подальшого використання, зокрема в господарській діяльності іншого суб'єкта господарювання.

Відповідно до ч. 1 ст. 319 ЦК України власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд [5]. Отже, забороняючи власнику придатного виробу з металу укладати договір купівлі-продажу в приймальному пункті металургійного підприємства та реалізовувати цей виріб як металобрухт, законодавець одночасно неправомірно обмежує конституційні права і гарантії інституту права власності.

Виникає запитання: чи можна подолати ситуацію із зайвими витратами на переробку придатних для прямого використання виробів, одночасно не зачіпаючи інтересів як фізичних осіб – власників такого майна, так і суб'єктів господарювання, які зацікавлені у заготовці сировини та зменшенні витрат на її переробку.

На нашу думку, найбільш ефективним методом розв'язання цієї проблеми буде включення в законодавчу дефініцію терміна «металобрухт» також придатних для прямого використання виробів, які внаслідок певних причин (моральна застарілість, заміна на більш якісні вироби) втратили у власника потребу для використання.

Пропонуємо визначити поняття «металобрухт» як непридатні для прямого використання вироби або частини виробів, що містять чорні або кольорові метали чи їх сплави, і втратили експлуатаційну цінність через фізичний або моральний знос, а також вироби з металу, що залишаються придатними для вторинного використання, але втратили суб'єктивну потребу власника в їх використанні в його господарській діяльності або побутовому вжитку.

Запропоноване визначення, на нашу думку, є більш доцільним, оскільки жодним чином не обмежує можливість реалізації власником свого майна на власний розсуд, а також цілком відповідає сучасним ринковим відносинам у сфері господарювання.

Що стосується питання ефективності господарської діяльності під час здійснення операцій з металобрухтом у разі потрапляння в приймальний пункт металургійного підприємства придатних для прямого використання виробів, то вважаємо за доцільне запропонувати іншу схему логістики, аби уникнути зайвих витрат та більш раціонально використовувати сировину для переробки та подальшого виробництва.

Одним із дієвих способів розв'язання існуючої проблеми є впровадження методу сортування металобрухту, який надходить до приймальних пунктів. Насамперед слід сформуванати адекватне правове поле для вдосконалення ефективності здійснення операцій з металобрухтом шляхом внесення змін до Закону «Про металобрухт», а також прийняття нових підзаконних нормативно-правових актів з приводу врегулювання порядку здійснення сортування металобрухту.

Щодо вдосконалення змісту Закону «Про металобрухт», уявляється доцільним запровадити систему поділу поняття «металобрухт» на такі категорії, як «придатний для вторинного використання металобрухт» та відповідно, «непридатний для вторинного використання металобрухт», з подальшим установленням конкретних критеріїв для віднесення брухту до тієї чи іншої категорії, наприклад, його технічний стан, довжина, товщина, вага тощо. Стосовно придатного для вторинного використання металобрухту вважаємо доречним сформуванати його перелік та види.

Як відомо, віднесення виробів до категорії придатних в першу чергу потребують вироби металопрокату. Найбільш поширеними видами виробів металопрокату, які потрапляють до приймальних пунктів, є арматура, балка, квадрат, круг, лист гарячекатаний, лист холоднокатаний, лист рифлений,

труби водогазопровідні, труби електрозварні круглі, труби безшовні, кутник, швелер.

Також потрібно встановлювати диференціацію цін на придатні вироби залежно від їх виду. Зрозуміло, що рівень цін, з одного боку, має відповідати інтересам власників металобрухту, а з другого – забезпечувати необхідну мотивацію для максимально ефективної заготівлі металобрухту суб'єктам господарювання. Але все ж таки встановлення цін на придатні вироби не слід покладати на державу. Ринок металопродукції є гнучким та нестабільним, і ціни досить часто коливаються. Отже, процес ціноутворення пропонується залишити за суб'єктами господарювання, які у свою чергу орієнтуються на ціни, що їх пропонують великі металургійні підприємства при закупівлі металобрухту. Як показує практика, конкурентне середовище є досить тісним на ринку здійснення операцій з металобрухтом, і самі суб'єкти господарювання намагаються встановлювати максимально високі ціни на металобрухт для залучення більшої кількості клієнтів. Отже, державне регулювання цін на придатні вироби, як уявляється, буде неефективним.

Ще одним потенційно перспективним напрямом реформування законодавства у сфері обігу металобрухту є включення до переліку видів здійснення операцій з металобрухтом додаткового виду діяльності. Йдеться про надання можливості торгувати придатними для вторинного використання металовиробами безпосередньо в приймальних пунктах металургійних підприємств. Тому пропонуємо розширити перелік операцій з металобрухтом за рахунок законодавчого закріплення операції з «продажу придатного для вторинного використання металобрухту» шляхом внесення змін до Закону «Про металобрухт».

На перший погляд можна констатувати, що внесення такого роду змін до законодавства ставить у скрутне та не вигідне становище металургійні підприємства та їх приймальні пункти, оскільки придатний металобрухт у ціні буде значно дорожчим за непридатний, а збут останнього буде ризикованим з точки зору ефективності господарювання, оскільки суб'єкту господарювання необхідно знаходити новий ринок збуту для придатних виробів.

Дійсно, певні незручності та додаткові витрати спричинять маркетингове дослідження ринку металопродукції та налагодження нових господарських відносин з підприємствами, які зацікавлені у систематичному придбанні виробів металопрокату. Отже, необхідним для налагодження та вдосконалення господарських відносин з обігу металобрухту є застосування засобів державного регулювання господарської діяльності, передбачених ст. 12 ГК України [6]. Насамперед це державне замовлення. При налагодженні систематичності і стабільності поставок та закупівель придатного металобрухту державними підприємствами, які у своїй діяльності використовують вироби метало-

прокату, прибутковість та зручність співпраці є очевидними. У такому разі державні підприємства закуповуватимуть вироби за заниженою ціною порівняно із закупівлею нових виробів, а металургійні підприємства матимуть змогу шляхом укладення господарських договорів продавати такі вироби за домовленою ціною постійним контрагентам, що забезпечить стабільний збут за вигідними цінами. Як варіант, металургійні підприємства матимуть можливість вибору контрагентів не тільки державного сектору, а й приватного, що дозволить збільшити розмір прибутку та розширити межі господарської діяльності.

Розглянемо можливі позитивні зміни у господарських відносинах, пов'язаних з обігом металобрухту, після внесення запропонованих змін:

– власники придатних виробів з металу матимуть можливість реалізувати їх за більш високою ціною, що є компромісним варіантом на протидію особистому пошуку покупця на виріб, який є досить копітким та тривалим процесом, оскільки в основному такі власники мають невелику кількість або вагу металу та вимушені здавати ці вироби в приймальні пункти за ціною звичайного металобрухту;

– металургійні підприємства матимуть можливість пропонувати власні ціни на придатний металобрухт, а також обирати контрагентів для подальшого продажу. Також перевагою є те, що відпадає необхідність переробки, а це значна економія як матеріальних ресурсів, так і часу виробництва. Власне, металургійне підприємство виступатиме у деякому сенсі посередником між фізичними особами, з одного боку, та суб'єктами господарювання, які закуповують вироби металопрокату, – з другого. Це дає змогу розширити сферу діяльності суб'єктів господарювання та налагодити комплексні господарсько-правові відносини;

– що стосується підприємств, у господарській діяльності яких використовуються придатні вироби та вироби металопрокату, то, безсумнівно, вони зацікавлені у зменшенні витрат на закупівлю даної продукції. Запропоновані зміни дозволять забезпечити підприємство частиною продукції за відчутно нижчими цінами, ніж закупівля нових виробів, які пропонують підприємства металопрокату. Як правило, вироби з якісного металу мають тривалий строк придатності використання, і в основному для виробника не є принциповим використання лише нового матеріалу. Таким чином, певний відсоток металопродукції суб'єкти господарювання зможуть закупити за низькою ціною, порівняно з новою продукцією та водночас не втрачати позицій власного виробництва;

– з точки зору впливу на екологічний стан країни безсумнівним є той факт, що в разі зменшення обсягу переробки металобрухту певною мірою змен-

шитися навантаження на оточуюче природне середовище, що на сьогодні є досить актуальним питанням.

Висновки. В силу процесів глобальної реструктуризації металургійної промисловості особливої актуальності набувають питання обігу металобрухту в системі відносин забезпечення металургійних підприємств металобрухтом. На сьогодні операції з металобрухтом належать до таких, що вимагають ґрунтовного вдосконалення їх правового регулювання та впорядкування, оскільки встановлений чинним законодавством порядок проведення операцій з металобрухтом, маючи на меті регулювання ринкових відносин у сфері забезпечення металургійного комплексу вторинною сировиною, містить певні недоліки.

Таким чином, важливим моментом для вдосконалення Закону України «Про металобрухт» є уточнення технічних понять та розрізнення металобрухту залежно від можливості його використання на придатний та непридатний для вторинного використання, що дасть змогу ефективно використовувати наявний потенціал вторинної сировини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плавшуда К. В. Державне програмування розвитку металургійного розвитку України / К. В. Плавшуда // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 2 (13). – 344 с.
2. Сисоєва В. П. Забезпечення порядку здійснення операцій з металобрухтом в Україні: організаційно-правові засади / В. П. Сисоєва // Пробл. правознавства та правоохорон. діяльності. – 2012. – № 4. – С. 184–190.
3. Лютіков П. С. Особливості правового регулювання державного контролю в галузі чорної металургії в Україні: аналіз та перспективи реформування / П. С. Лютіков // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. – 2009. – № 2. – С. 72–77.
4. Про металобрухт : Закон України від 5 трав. 1999 р. № 619 XIV (з наступ. змінами та допов.) // Вісн. Верхов. Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.
5. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Голос України. – 2003. – 12 берез. (№ 45–46). – Ст. 356.
6. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
7. Задихайло Д. В. Визначальні політико-правові чинники економічної стратегії держави / Д. В. Задихайло // Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : кол. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – 520 с.
8. Пашков В. М. Економічна політика держави на фармацевтичному ринку: проблеми господарсько-правового забезпечення / В. М. Пашков // Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : кол. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – 520 с.

ОПЕРАЦИИ С МЕТАЛЛОЛОМОМ: ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Шимко А. Р.

Исследованы особенности правового регулирования правоотношений, возникающих во время осуществления операций с металлоломом. Проанализировано отечественное законодательство в этой сфере. Выявлены недостатки государственного регулирования и предложено пути усовершенствования нормативной базы для более эффективного функционирования отрасли черной и цветной металлургии Украины.

Ключевые слова: металлургический комплекс, регулирование оборота металлолома, операции с металлоломом.

OPERATIONS WITH THE SCRAP-METAL: ECONOMIC AND LAW ASPECTS

Shymko A. R.

The legal regulation relationships during the executing operations with the scrap-metal in the article are analyzed. The domestic legislation in this field is analyzed, the shortcomings of the state regulation are identified and the ways to improve the regulatory environment for more efficient functioning of ferrous and non-ferrous metallurgy of Ukraine are suggested.

Key words: metallurgical complex, scrap-metal regulations, operations with the scrap-metal.

УДК 347.998.85

РОЗВ'ЯЗАННЯ КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ

Л. В. Тацій, заступник голови

Харківського апеляційного адміністративного суду

Дослідженню дисфункції правового регулювання у сфері розмежування юрисдикції адміністративних судів та господарських щодо вирішення справ про оскарження рішень органів Антимонопольного комітету України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, господарське судочинство, недобросовісна конкуренція, оскарження рішень Антимонопольного комітету України.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що невід’ємною складовою соціально орієнтованої економіки виступають рівність учасників економічних відносин, свобода ухвалення ними рішень щодо своєї поведінки на ринку. Саме тому однією із засад конституційного правового господарського порядку в Україні є забезпечення державою захисту конкуренції в підприємницькій діяльності, запобігання виключно законом зловживанню монопольним становищем на ринку, неправомірному обмеженню конкуренції та норм антимонопольного регулювання.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення дисфункцій правового регулювання у сфері розмежування юрисдикції спеціалізованих судів у справах про оскарження рішень органів Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ), що ухвалюються у сфері відносин недобросовісної конкуренції.

Вклад основного матеріалу. Важливим питанням на шляху України до вступу в Європейську спільноту є додержання європейських норм права, зокрема тих, що стосуються конкурентного законодавства. Для кращого розуміння сутності конкуренції та її розвитку в Україні необхідно звернутися до історії її правового регулювання. На першому етапі розвитку конкурентне законодавство України було спрямоване головним чином на демонополізацію економіки та подолання наслідків монополізації ринку, а також на створення умов для розвитку конкуренції. Намагаючись зберегти науково-технічний і виробничий потенціал держави, державні органи, що здійснювали державне управління у сфері конкуренції, велику увагу приділяли регулюванню сфери дії природних монополій. Більшість українських учених і дослідників визначили законодавство у сфері конкуренції як антимонопольне. Проте з розвитком ринкових відносин стало зрозумілим, що створення різних суб’єктів господарювання та демонополізація економіки не гарантують наявності конкуренції, а також її ефективну дію. Для ефективного функціонування ринку необхідна не тільки множинність суб’єктів господарювання, що діють на ринку, а й те, аби вони діяли добросовісно. Законодавчі засади захисту добросовісної конкуренції було закладено ще в Законі України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» шляхом установлення заборони здійснення недобросовісної конкуренції, який містив лише перелік із п’яти (станом на 1996 р.) правопорушень, що визнавалися недобросовісною конкуренцією і не передбачав особливості захисту та відповідальності за недобросовісну

конкуренцію. 7 червня 1996 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», яким визначалися правові засади захисту господарюючих суб'єктів (підприємців) та споживачів від недобросовісної конкуренції. Новий етап у розвитку конкурентного законодавства розпочався з набранням чинності Закону України «Про захист економічної конкуренції», який визначив правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності і був спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин. Особливістю цього Закону стало те, що він поєднує, з одного боку, економічні важелі впливу на конкурентні відносини, а з другого – жорстке державне регулювання і контроль за діяльністю суб'єктів конкуренції [1, с. 14].

Таким чином, на сьогодні основними нормативно-правовими актами у сфері конкуренції є конституційні норми про конкуренцію, а також закони України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України», «Про природні монополії». Крім того, антимонопольне законодавство включає постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти відповідних державних органів, АМКУ щодо правил здійснення контролю за концентрацією, узгодженими діями, дотриманням антимонопольних вимог у процесі перетворення державної власності (наприклад, конкурсні засади передачі в оренду майна відповідно до Закону України «Про оренду державного та комунального майна»), визначення ринків та монопольного становища суб'єктів господарювання на них. У цілому норми про захист конкуренції містяться у близько 1000 актах законодавства, в тому числі у понад 150 законах України. Крім законодавчих актів у сфері захисту економічної конкуренції, досить важливе місце посідають акти органів судової влади, а саме рішення, інформаційні та оглядові листи, роз'яснення президій Верховного Суду України та Вищого господарського суду України. Хоча в Україні судові акти (прецеденти) не є джерелами права, мають рекомендаційний характер, але часто при розгляді справ у суді велика кількість рішень ухвалюється саме згідно з цими роз'ясненнями, рекомендаціями.

Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (ст. 1) та Господарський кодекс України (ст. 32) визначають як недобросовісну конкуренцію будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності. Недобросовісною конкуренцією є неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголо-

шення та використання комерційної таємниці. Ці положення засновані на положеннях Паризької конвенції про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. (Україна приєдналася до неї 25 грудня 1991 р.). Законодавство про недобросовісну конкуренцію є складовою антимонопольно-конкурентного законодавства. Перешкодами у процесі конкуренції вважаються: дискредитація суб'єкта господарювання, нав'язування споживачам примусового асортименту товарів (робіт, послуг), схиляння до бойкоту суб'єкта господарювання або дискримінації покупця (замовника), або до розірвання договору з конкурентом, підкуп працівника постачальника або покупця (замовника).

Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. (переглянута у Брюсселі 14 грудня 1900 р., у Вашингтоні 2 червня 1911 р., у Гаазі 6 листопада 1925 р., у Лондоні 2 червня 1934 р., у Лісабоні 31 жовтня 1958 р., у Стокгольмі 14 липня 1967 р., змінена 2 жовтня 1979 р., набрання чинності для України: 25 грудня 1991 р.), у ст. 10 bis передбачає обов'язок країн-учасниць забезпечити громадянам цих країн ефективний захист від недобросовісної конкуренції та містить визначення акта недобросовісної конкуренції у промислових і торговельних справах [4].

Беручи курс на розбудову правової держави, законодавець прямо передбачив у ст. 55 Конституції України право кожного на оскарження у суді рішень, дій (бездіяльності) органів державної влади, посадових та службових осіб [5].

Рішення АМКУ та його територіальних відділень можуть бути оскаржені до суду (ст. 40 ГК).

Рішення органів АМКУ повністю або частково можуть бути оскаржені до господарського суду (ч. 1 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції»). Але відповідно до ч. 2 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлено інший порядок судового вирішення.

Фактично на рівні законів маємо колізію правових норм. Розглянемо позиції вищих судів України та позицію Верховного Суду України з цього питання.

Вищий господарський суд України у п. 1 оглядового листа ВГСУ від 21 серпня 2007 р. № 01-8/741 вказує, що справи зі спорів про оскарження рішень (розпоряджень) органів АМКУ підвідомчі господарським судам і підлягають розглядові за правилами Господарського процесуального кодексу України. В п. 1 Постанови Пленуму ВГСУ від 26 грудня 2011 р. № 15 зазначено, що справи зі спорів про оскарження рішень (розпоряджень) органів АМКУ підвідомчі господарським судам і підлягають розглядові за правилами Господарського процесуального кодексу України.

Лист Вищого адміністративного суду України від 28 вересня 2007 р. № 09.02-23/950 доводить до відома правові позиції Верховного Суду України в конкретних рішеннях у справах. Сутність цих позицій полягає у такому: Закон України «Про захист економічної конкуренції» не є процесуальним законом, а тому після набрання чинності КАС України, цей Закон не може встановлювати підвідомчість справ із публічно-правових спорів. Ці правові позиції також використовують адміністративні суди, у тому числі ВАСУ.

Позиція Верховного Суду України є неоднозначною. В інформаційному листі ВСУ від 26 грудня 2005 р. № 3.2.-2005 вказано на те, що пріоритет визначення підвідомчості справ адміністративної юрисдикції належить Вищому адміністративному суду України, який відповідно до положень ч. 3 ст. 125 Конституції України є вищим судовим органом для спеціалізованих адміністративних судів. У зв'язку з викладеним запропонований проект рекомендацій президії Вищого господарського суду України є неприйнятним (тобто ВСУ заперечує можливість визначення підвідомчості цієї категорії справ шляхом надання рекомендації ВГСУ про те, що ця категорія спорів належить до компетенції господарських судів).

У той самий час Судова палата у господарських справах ВСУ в постанові від 1 вересня 2009 р. у справі № 38/350-18/101, також посилаючись на ч. 1 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції», зазначила, що ВГСУ, припинивши провадження у справі, дійшов безпідставного висновку про непідвідомчість справи про скасування рішення АМКУ господарському суду [2; 3].

Питання запровадження ефективного механізму судового оскарження рішень органів АМКУ за зазначеними справами набуває особливого значення в сучасних умовах.

Проте вже тривалий час у судовій практиці існує неузгодженість стосовно питання про розмежування юрисдикції справ про оскарження рішень органів АМКУ. Така неузгодженість спричиняє виникнення розрізної судової практики, коли однакові по суті спори розглядаються одночасно і господарськими, й адміністративними судами, що призводить до ухвалення протилежних рішень стосовно подібних справ, створює правову невизначеність для господарюючих суб'єктів, унеможливорює оперативний захист їх прав та інтересів.

Питання розмежування судових юрисдикцій однозначно не вирішене ні в законодавстві, ні в судовій практиці.

Відповідно до норм антимонопольного законодавства суб'єкт, що є стороною спору про недобросовісну конкуренцію, розглянутого органом АМКУ, має право оскаржити до суду будь-яке рішення, ухвалене за результатами розгляду такого спору. Це може бути рішення про визнання факту недобро-

совісної конкуренції; про припинення недобросовісної конкуренції; про офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей; про накладення штрафів; про закриття провадження у справі.

Для ефективного та оперативного захисту своїх прав та інтересів суб'єкту господарювання необхідно правильно визначити, який суд уповноважений розглядати справи щодо такого оскарження. Неправильне визначення юрисдикції матиме наслідком скасування судового рішення, закриття провадження у справі, виникнення потреби у зверненні до суду іншої юрисдикції, як наслідок, збільшення тривалості судового розгляду, невиправданих витрат часу та коштів.

Так, у ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» визначено, що заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів АМКУ повністю або частково до господарського суду у двомісячний строк з дня одержання рішення [6]. Отже, Закон України «Про захист економічної конкуренції» містить як норми щодо захисту економічної конкуренції, так і норми, що стосуються визначення суб'єктом господарювання порядку захисту в суді прав, порушених органами АМКУ.

Водночас згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України справа адміністративної юрисдикції (далі – адміністративна справа) – переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень [7].

У п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України наведено визначення суб'єкта владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

У ч. 1 ст. 17 КАС України передбачено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму, зокрема, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 17 КАС України, на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Статтю 104 КАС України встановлено, що до адміністративного суду має право звернутися з адміністративним позовом особа, яка вважає, що порушено її права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» АМКУ є державним органом зі спеціальним статусом, мета діяльності якого полягає в забезпеченні державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, що відповідає ознакам суб'єкта владних повноважень, наведеним у п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України.

Отже, виникає певна колізія, Закон України «Про захист економічної конкуренції» вказує на те, що рішення підлягає оскарженню до господарського суду, у той час як АМКУ відповідає визначенню суб'єкта владних повноважень, рішення якого підлягає оскарженню в порядку адміністративного судочинства.

При розв'язанні цієї колізії, на нашу думку, слід виходити, по-перше, з того, що редакція ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» діє в редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 15 травня 2003 р. № 762-IV, КАС України набув чинності 1 вересня 2005 р., і норми Закону не були приведені у відповідність до прийнятого процесуального кодексу.

По-друге, питання юрисдикції є процесуальним, у зв'язку з чим Закон України «Про захист економічної конкуренції», оскільки він не є процесуальним законом, після набрання чинності КАС України не може визначати підсудність справ за публічно-правовими спорами за участю органів АМКУ.

Водночас аналіз судової практики показує, що господарські суди України все ж таки розглядають справи зі спорів про оскарження рішень АМКУ, посилаючись на те, що, в першу чергу, предметом розгляду в даних справах виступають господарські взаємовідносини.

Висновки. Предмет спору як критерій віднесення справи до того чи іншого виду судової юрисдикції є ефективним тільки в тому разі, коли у процесуальних законах чітко і ясно викладено його властивості. Водночас характер спірних правовідносин як критерій розмежування судових юрисдикцій втілює у собі головний засіб розмежування галузей права (як процесуальних, так і матеріальних) – зміст прав і обов'язків учасників правовідносин.

Отже, саме цей засіб разом із низкою додаткових (неосновних) засобів формують метод правового регулювання, який у свою чергу дає змогу проводити розподіл між галузями права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакалінська О. О. Конкурентне право : навч. посіб. / О. О. Бакалінська. – К., 2009. – 379 с.
2. Пархомчук С. О. Підвідомчість справ про оскарження рішень антимонопольного комітету України в контексті захисту прав інтелектуальної власності / С. О. Пархомчук // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2011. – № 4. – С. 272–276.

3. Оскарження рішень органів Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс] / 2006. – № 7. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua>.
4. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20.03.1883 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_123.
5. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164 (з подальш. змінами та допов.).
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 446.

РАЗРЕШЕНИЕ КОЛЛИЗИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО ОБЖАЛОВАНИЯ РЕШЕНИЙ АНТИМОНОПОЛЬНОГО КОМИТЕТА УКРАИНЫ

Таций Л. В.

Исследована коллизия правового регулирования в сфере размежевания юрисдикции административных и хозяйственных судов относительно разрешения дел об обжаловании решений органов Антимонопольного комитета Украины.

***Ключевые слова:** административное судопроизводство; хозяйственное судопроизводство; недобросовестная конкуренция; обжалование решений Антимонопольного комитета Украины.*

RESOLVING CONFLICTS OF LAW CONCERNING APPEALING OF DECISIONS OF THE ANTIMONOPOLY COMMITTEE OF UKRAINE

Tatsiy L. V.

The article investigates the collision of legal regulation in the sphere of the demarcation of administrative and economic court's jurisdiction for resolution of cases on appeal decisions of the Antimonopoly Committee of Ukraine.

***Key words:** administrative proceedings, economic justice; unfair competition; appealing of decisions of the Antimonopoly Committee.*

УДК 346.3

ДОГОВІР АУТСОРСИНГУ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

*А. В. Фадєєв, начальник управління правового та методологічного забезпечення, аналізу банківських операцій та антикорупційної діяльності
Департамент аналізу банківських операцій НБУ*

Присвячено постановці правової проблеми щодо реалізації аутсорсингових відносин. Аутсорсинг розглянуто як сучасну науково-практичну правову проблему. Виокремлено аспекти доктринального розуміння аутсорсингу як правового явища та законодавчого регулювання договору аутсорсингу в Україні. Дослідження побудоване з урахуванням зарубіжного досвіду розвитку аутсорсингу.

Ключові слова: аутсорсинг, договір аутсорсингу, аутсорсингові відносини, господарські правовідносини.

Постановка проблеми. Особливістю розвитку суспільних відносин за останні десятиліття є підвищення ролі права в їх регулюванні та перегляду підходів до цієї ролі. Трансформація економічних процесів у бік глобалізації вимагає також формування та впровадження нових правових засобів, здатних задовольняти інтереси господарюючих суб'єктів на міжнародній арені. В сучасних ринкових умовах, коли виникає необхідність розширення економічної свободи для підприємців, перед правовою наукою постає важливе завдання щодо пошуку нових форм взаємодії учасників господарських правовідносин.

Глобалізація економічних процесів у світі, підвищення відкритості національних економік привели до укорінення у підприємницькій діяльності такої форми взаємодії, як аутсорсинг. Час переконливо доводить, що аутсорсинг як економічне явище все частіше застосовується підприємцями заради зниження витрат на їх основну діяльність, тому цей процес потребує відповідного законодавчого регулювання. В Україні також існують об'єктивні причини для надання правової форми аутсорсингу шляхом формалізації цих відносин. На сьогодні українське законодавство засвідчує, що договір аутсорсингу не має відповідної правової регламентації, його не виокремлено у самостійний договір, а ГК України [1] та ЦК України [2] не регулюють такі договірні відносини. Зокрема, у цих законах не регламентується порядок виникнення, зміни та припинення цих відносин, що, на нашу думку, знижує

захищеність сторін договору аутсорсингу, наражаючи їх на додаткові ризики у підприємницькій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям статті стали праці науковців, присвячені проблемам правового регулювання суспільних відносин та проблемі впровадження і розвитку аутсорсингу. Так, Д. Браун, В. Вітко, С. Вілсон, М. Власенко, О. Єщенко, К. Караченцев, Д. Керімов, О. Костюченко, Р. Майданик, О. Мельниченко, Н. Оніщенко, Ф. Павелко, Б. Римар, О. Римкевич, І. Семеніхін, Б. Усач, О. Цатурян, Г. Чанишева свого часу досліджували окремі аспекти названих проблем.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення сутності аутсорсингу в зарубіжній практиці та виокремлення правової проблеми щодо удосконалення законодавства у напрямі розвитку аутсорсингових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблема регламентації аутсорсингу в Україні є значно ширшою за просту відсутність відповідних нормативних приписів. Крім законодавчої невизначеності цього договору, правова доктрина також не дає відповіді на запитання: що таке договір аутсорсингу? Відсутнє розуміння правової природи аутсорсингу, особливостей цього договору та його видів, через що незрозумілими стають перспективи розвитку аутсорсингових відносин в Україні та їх вплив на загальний рівень прогресу в державі. Така ситуація на практиці позбавляє учасників аутсорсингових відносин захисту й охорони власних законних інтересів із застосуванням усього розмаїття правових засобів захисту. Проте, будучи господарсько-правовим договором з правовими можливостями договірних відносин, договір аутсорсингу комплексного дослідження з метою формування цілісного розуміння про аутсорсинг у господарському обороті суб'єктів господарювання.

Розв'язання зазначеної наукової проблеми дозволить не тільки вдосконалити чинне законодавство, а й створити необхідні умови для розвитку аутсорсингових відносин в Україні, тобто розширити множинність правових форм реалізації свободи господарюючих суб'єктів. Правова регламентація договору аутсорсингу виступатиме стимулятором прогресу соціально-економічного розвитку в країні. Разом із тим проблема неврегульованості аутсорсингу в чинному законодавстві України має розв'язуватися не простим та поверховим внесенням змін до законодавства. Навпаки, ці зміни мають базуватися на науково обґрунтованих результатах дослідження правового явища – договору аутсорсингу. Д. Керімов свого часу писав: «Наукове обґрунтування правотворчості передбачає активне, цілеспрямоване проникнення в глибинні процеси суспільного життя, сміливе та рішуче його перетворення правовими

засобами в інтересах суспільного прогресу» [3, с. 275]. Слід відмітити, що «доктрина виконує роль ідейної основи теоретичного стрижня правотворчості» [4, с. 35].

Погоджуючись із наведеними тезами науковців вважаємо, що доктринальне дослідження правової природи договору аутсорсингу та особливостей його реалізації з метою вдосконалення чинного законодавства, сприятиме:

- впорядкуванню господарських правовідносин;
- забезпеченню процесів реалізації прав та законних інтересів господарюючих суб'єктів;
- регулюванню аутсорсингових відносин за допомогою правового інструментарію, що підвищить роль права в суспільному житті окремих суб'єктів права та держави загалом.

Підтвердження того, що вдосконалення вітчизняного законодавства у частині регламентації договору аутсорсингу потребує наукового обґрунтування та доктринальної визначеності, є теза про те, що «право здатне встановлювати певні орієнтири лише за таких умов, коли саме є якісним і зрозумілим. Звідси вимога семантичної однозначності правових норм: вони повинні чітко визначати права і обов'язки, пов'язані з юридичною відповідальністю, чітко вказувати на правові наслідки певного діяння (ідеал “виваженості” права)» [5, с. 17]. Таким чином, визначення самого поняття «договір аутсорсингу» потребує комплексного підходу, який містить щонайменше формально-логічне, економічне та спеціально-юридичне обґрунтування цього явища.

Останнім часом договір аутсорсингу все частіше стає об'єктом наукових досліджень, однак дотепер його дослідження не можна визнати завершеним. Більш того, науковці не мають єдиного підходу до розуміння цього правового явища. Тому розглянемо докладніше стан розробки теми аутсорсингу в науці.

У зарубіжній літературі аутсорсинг досліджується в напрямі правових можливостей цього договору для економічного розвитку держави, галузей та окремих господарюючих суб'єктів. Науковці констатують, що за обігом фінансових потоків послуги аутсорсингу посідають перше місце серед грошових потоків у договорах франчайзингу, ліцензування, контрактів на управління [6, с. 9, 18]. Також зарубіжні дослідження охоплюють аналіз умов договору щодо важелів управління основною діяльністю господарюючого суб'єкта та джерел ринкової влади. У дослідженнях доводиться, що послуги аутсорсингу здатні об'єднувати різні види діяльності для великих транснаціональних корпорацій, чим підвищувати їх конкурентоздатність через доступи до національних ринків інших країн, об'єктів права інтелектуальної власності та заради примноження ділових контактів [6, с. 130–131]. Слід відмітити, що

у зарубіжних роботах договір аутсорсингу як угода між суб'єктами господарювання саме досліджується з акцентом на привабливість його економічних властивостей для великого бізнесу та ТНК. Світова практика використання послуг, які надаються за договорами аутсорсингу глобально інтегрованим компаніям, спрямована на передачу аутсорсерам допоміжних бізнес-процесів та видів діяльності [6, с. 137].

Разом із тим зарубіжні науковці констатують, що аутсорсинг має три рівні: тактичний аутсорсинг, стратегічний аутсорсинг та трансформаційний аутсорсинг [7, с. 18]. З огляду на економічні властивості аутсорсингу, цей договір все частіше досліджується з позиції підвищення конкурентоздатності банків. Так, дослідивши проблеми застосування аутсорсингу в банківській системі, науковці доходять висновку про вагомість належного правового регулювання таких договірних відносин. Серед головних завдань регулювання аутсорсингу виокремлюється проблема передачі ризиків у процесі здійснення банками фінансової діяльності [8, с. 74]. Наведене положення дає підставу констатувати, що зарубіжні науковці спрямовують дослідження практики застосування договору аутсорсингу на виявлення тих його правових властивостей, які раніше не були проаналізованими. Ступінь розробки цієї проблеми в зарубіжних країнах доводить необхідність підвищення уваги й вітчизняної науки до нового для України явища.

Серед зарубіжних досліджень також необхідно відмітити відповідні праці російських науковців. І. Єщенко, досліджуючи аутсорсинг у цивільному праві, визначила його як таку угоду, в результаті здійснення якої одна сторона (замовник) за винагороду передає свої функції, або види діяльності (виробничі, сировинні, інформаційні, фінансові, управлінські та ін.), або бізнес-процеси (організаційні, фінансово-економічні, виробничо-технологічні, маркетингові та ін.) іншій стороні (аутсорсеру). Аутсорсер має необхідний кваліфікований персонал (ресурс) для участі у виробничому процесі, управлінні виробництвом чи виконання інших завдань, пов'язаних з виробництвом та (або) реалізацією товарів замовника. Авторка дійшла висновку про те, що цей договір є змішаним цивільно-правовим договором, який об'єднує елементи договору підряду та трудового договору [9, с. 4, 8]. На відміну від цього висновку, В. Вітко та О. Цатурян, досліджуючи юридичну природу договорів аутсорсингу та його різновиду – аутстафінгу в межах цивілістики, стверджують, що договір аутсорсингу не має жодних специфічних ознак класифікаційного значення, які були б підставою для його виокремлення у системі цивільно-правових договорів. Вони вважають, що відносини аутсорсингу повністю вкладаються у відомі законодавству договірні конструкції (види договорів) [10, с. 19]. М. Власенко визначає аутсорсинг як передачу непрофільних функцій спеціалізованій організації. Він вказує на те, що основ-

ними ознаками аутсорсингу, на відміну від інших форм позикової праці, які виникають з приводу надання послуг, є відносини з приводу надання працівників [11, с. 18]. О. Римкевич визначає аутсорсинг як делегування зовнішній компанії певних функцій, котрі є непрофільними для самого підприємства [12, с. 12]. К. Караченцев зазначає, що фінансова глобалізація принесла значні економічні вигоди країнам, постачальникам та споживачам фінансових послуг, але при цьому змінила структуру ринків, створила нові ризики і поставила нові завдання перед суб'єктами ринків фінансових послуг [13, с. 34].

Наведене демонструє відсутність єдиного доктринального підходу російських науковців до договору аутсорсингу, деякі з їх робіт є полярними та по суті не вносять ясність у вирішення загальної проблеми ефективного правового регулювання нового явища – договору аутсорсингу. У той же час, не применшуючи наукових здобутків зазначених авторів, необхідно відмітити, що предметне розшарування наукових досліджень значною мірою є визначальним критерієм для постановки наукової проблеми та практичних цілей щодо удосконалення законодавства. Як демонструє наведене, договір аутсорсингу розглядається переважно з позицій цивільного та трудового права. Ми ж ставимо проблему під кутом зору господарського права за рахунок особливостей суб'єктного складу договору аутсорсингу.

Щодо вітчизняних досліджень аутсорсингу підкреслимо такі підходи. Г. Чанишева та Б. Римар розглядають аутсорсинг як форму залучення працівників сторонніх організацій для виконання певних видів робіт, що не є профільними для цих організацій. Розкриваючи аутсорсинг як правову форму використання чужої праці за укладеним договором платного надання послуг між організацією-послугодавцем і організацією-послугоотримувачем, автори констатують, що зазначена проблема пов'язана з нестандартною зайнятістю. Вона може призводити до прямого або непрямого погіршення умов праці, послаблення схем соціального захисту окремих категорій працівників [14, с. 136, 160]. Р. Майданик, характеризуючи аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу як договори платного надання послуг (обслуговування), зазначає, що за своєю юридичною природою ця правова конструкція є прикладом поєднання трудових і цивільних правовідносин найму працівників приватними агентствами зайнятості з метою надання їхньої праці третім особам як правової форми економічних відносин «лізингу фізичного капіталу» [15, с. 3]. Б. Усач та О. Мельниченко, дослідивши аутсорсинг, визначили його стратегією управління компанією, а не просто як вид партнерської взаємодії. Автори доводять, що аутсорсинг припускає певну реструктуризацію внутрішньо-корпоративних процесів і зовнішніх відносин компанії [16, с. 92]. О. Костюченко, досліджуючи аутсорсинг, аутстафінг та лізинг робочої сили, називає їх нетиповими формами зайнятості та вказує на їх соціально-економічні

властивості щодо здатності знижувати трансакційні витрати наймання. При цьому розвиток таких форм зайнятості, на думку автора, сприятиме соціально-економічному розвитку країни в ринкових умовах [17, с. 135–136].

Як демонструють результати досліджень, викладених у вітчизняній правовій науці, єдиний підхід до аутсорсингу як правового явища також відсутній. Разом з тим можна стверджувати, що вітчизняні науковці вже тривалий час приділяють певну увагу такому новому для України явищу, як договір аутсорсингу.

Висновки. У світі договір аутсорсингу є поширеним видом договірних відносин, які з кожним роком розвиваються за рахунок глобалізації економіки. Такі відносини спостерігаються як у виробничій, так і у невиробничій сфері. Укладення договору аутсорсингу спонукає його сторони до зниження додаткових ризиків підприємницької діяльності. Якщо правове регулювання таких відносин у країні відсутнє, то не видається можливим забезпечити підприємців максимальним комплексом засобів захисту їх прав і законних інтересів.

Аутсорсинг як правове явище має місце у вітчизняному господарському обороті, однак суб'єкти господарювання й дотепер укладають такі договори, керуючись лише загальними положеннями про договори. Це складно визнати правильним. У вітчизняній практиці здійснення підприємницької діяльності сформовано об'єктивні передумови для деталізації договору аутсорсингу в законодавстві. Отже, договір аутсорсингу потребує правового регулювання щонайменше з метою забезпечення всебічного правового захисту прав та інтересів учасників аутсорсингових відносин.

Економічні властивості договору аутсорсингу вимагають регламентації залежно від сучасних пріоритетів державної політики. При цьому за умови надання аутсорсингу правової визначеності підвищиться роль права в утвердженні суспільного господарського порядку.

Удосконалення законодавства в частині регламентації договору аутсорсингу потребує комплексного підходу, який враховуватиме наукові здобутки не в окремій галузі права, а в їх єдності. При цьому необхідно враховувати зарубіжний досвід впровадження та розвитку договору аутсорсингу.

З метою забезпечення якісного правового регулювання договору аутсорсингу вітчизняна правова наука повинна комплексно дослідити це явище, обґрунтувати його правову природу та правові можливості для розвитку підприємництва та підвищення ефективності суспільного виробництва за рахунок застосування підприємцями договорів аутсорсингу.

Ураховуючи той факт, що договір аутсорсингу укладається між суб'єктами господарювання, він має розглядатися як складова предмета господарського права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – 4-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.
4. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Семеніхін ; [наук. ред. О. В. Петришин]. – Х. : Юрайт, 2012. – 88 с. – (Серія «Наукові доповіді» ; вип. 2).
5. Дія права: інтегральний аспект : монографія / кол. авт. ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2010. – 360 с.
6. World investment report 2011: non-equity modes of international production and development. UNCTAD. New York and Geneva, 2011. – 226 p.
7. Brown, Douglas; Wilson, Scott. The black book of the outsourcing, how to manage the changes, challenges and opportunities. Willy, USA, 2008. – 366 p.
8. Pavelka F. Outsourcing – A Tool for Increasing the Competitiveness of Czech Banks / F. Pavelka // Studies of Socio-Economics and Humanities. – 2011. – № 2. – P. 68–80.
9. Ещенко І. А. Договір аутсорсинга в громадянському праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. А. Ещенко. – М., 2009. – 180 с.
10. Витко В. С. Юридическа природа договорів аутсорсинга і аутстафінга / В. С. Витко, Е. А. Цатурян. – М. : Статут, 2012. – 128 с.
11. Власенко М. С. Проблеми правового регулювання заємного труда в Росії : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / М. С. Власенко. – М., 2009. – 207 с.
12. Рымкевич О. П. Сравнительно-правовой анализ регулирования отношений по заемному труду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / О. П. Рымкевич. – СПб., 2005. – 25 с.
13. Караченцев К. Аутсорсинг на мировом рынке финансовых услуг: особенности, риски / К. Караченцев // Банк. вести. – 2008. – № 10. – С. 34–40.
14. Чанишева Г. І. Види трудового договору за законодавством України : монографія / Г. І. Чанишева, Б. А. Римар. – Одеса : Фенікс, 2011. – 176 с.
15. Майданик Р. Договірні цивільно-правові конструкції / Р. Майданик // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 9. – С. 3–6.
16. Усач Б. Ф. Аналіз кадрового забезпечення фінансово-кредитних установ : монографія / Б. Ф. Усач, О. В. Мельниченко. – К. : УБС НБУ, 2009. – 102 с.
17. Костюченко О. Є. Нетипові форми зайнятості у контексті соціально-економічного розвитку України / О. Є. Костюченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Економ. теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – № 1 (8). – С. 130–137.

ДОГОВОР АУТСОРСИНГА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Фадеев А. В.

Посвящено постановке проблемы реализации аутсорсинговых отношений. Аутсорсинг рассмотрен как современная научно-практическая правовая проблема. В работе выделены аспекты доктринального понимания аутсорсинга как правового явления и законодательного регулирования договора аутсорсинга в Украине. Исследование проведено с учетом зарубежного опыта развития аутсорсинга.

Ключевые слова: аутсорсинг, договор аутсорсинга, аутсорсинговые отношения, хозяйственные правоотношения.

OUTSOURCING AGREEMENT: STATEMENT OF THE PROBLEM

Fadeev A. V.

The paper is devoted to the statement of the problem of the outsourcing relationship implementation. Outsourcing is considered as a modern scientific and practical legal problem. The paper allocates the aspects of doctrinal understanding outsourcing as a legal phenomenon and the legislative regulation of outsourcing contracts in Ukraine. The study is based taking into account international experience of outsourcing development.

Key words: outsourcing, contract outsourcing, outsourcing relationships, household relationship.

УДК 341.9

НАДІМПЕРАТИВНІ НОРМИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Ж. В. Чевичалова, кандидат юридичних наук
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено деякі аспекти сучасного правового становища концепції надімперативних норм та їх співвідношення із інститутом публічного порядку в міжнародному приватному праві. Розглянуто нормативні та доктринальні засади існування цієї концепції в сучасних умовах сьогодення.

Ключові слова: надімперативні норми, публічний порядок, імперативні норми, норми безпосереднього застосування.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації економіки, зростання міжнародного товарообміну, а також поширення міжнародної взаємодії приватних осіб спричинили збільшення кількості документів, спрямованих на визнання дії норм іноземного права. Зокрема, велику роль відведено принципу автономії волі сторін під час обрання права, що застосовуватиметься для врегулювання правовідносин. Разом із тим застосування до відповідних правовідносин іноземного права на підставі зазначеного принципу застереження або через відсилання до нього колізійних норм обмежується дією застереження про публічний порядок та надімперативні норми. Визнаним є той факт, що визначення категорії надімперативних норм та їх відокремлення від звичайних імперативних – досить складне питання. Не існує чіткого визначення й поняття «публічний порядок».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні висновки щодо правової природи зазначених застережень зроблено в дослідженні О. Новікової. Ми згодні з її твердженням, за яким застереження про публічний порядок та надімперативні норми мають подібні історичні та доктринальні основи, а також спільні завдання, пов'язані з необхідністю обмеження дії традиційних колізійних норм. Однак на сучасному етапі відмінності у змісті і механізмі застосування розглядуваних застережень дозволяють констатувати про їх самостійність [4, с. 12].

На відміну від застереження про публічний порядок, включення якого є традиційним для законів міжнародного приватного права, положення про надімперативні норми є новим явищем, чим пояснюється його неповна розробленість. Розвиток концепції імперативних норм особливого характеру було покладено Римською конвенцією про право, що застосовується до договірних зобов'язань (1980 р.), у ст. 7 якої закріплено: «Ніщо у цій Конвенції не обмежує застосування норм права країни суду, якщо вони є імперативними, незалежно від права, що застосовується до договору». Такі норми, дія яких не залежить від колізійних норм та які відповідно впливають на застосування норм іноземного права, були вдало названі О. Садиковим надімперативними [6, с. 73]. Цей термін є доктринальним, поряд із ним використовуються й інші, наприклад, норми безпосередньої дії. Часто як у науковій літературі, так і в нормативних документах застосовується звичайний термін «імперативні норми», однак з його змісту стає зрозумілим, що йдеться не про звичайні норми імперативного характеру, а про їх особливу категорію. Прикладом цьому може слугувати ст. 1192 Цивільного кодексу Російської Федерації, в якій передбачено таке:

«1. Правила цього розділу не торкаються дії імперативних норм законодавства Російської Федерації, які внаслідок зазначення в самих імперативних нормах або в силу їх особливої значущості, в тому числі для забезпечення прав і охоронюваних законом інтересів учасників цивільного обороту, регулюють відповідні відносини незалежно від права, що підлягає застосуванню.

2. Під час застосування права будь-якої країни відповідно до цього розділу суд може брати до уваги імперативні норми права іншої країни, що мають тісний зв'язок з відносинами, якщо згідно із правом цієї країни такі норми повинні регулювати відповідні відносини незалежно від права, що підлягає застосуванню. При цьому суд повинен ураховувати характер таких норм, а також наслідки їх застосування або незастосування».

На подібних засадах вирішується питання надімперативних норм у Законі України «Про міжнародне приватне право». Згідно зі ст. 14 цього Закону:

«1. Правила цього Закону не обмежують дії імперативних норм права України, що регулюють відповідні відносини, незалежно від права, яке підлягає застосуванню.

2. Суд, незалежно від права, що підлягає застосуванню відповідно до цього Закону, може застосовувати імперативні норми права іншої держави, які мають тісний зв'язок з відповідними правовідносинами, за винятком, встановленим частиною першою цієї статті. При цьому суд повинен брати до уваги призначення та характер таких норм, а також наслідки їх застосування або незастосування».

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування сучасного правового становища концепції надімперативних норм та їх співвідношення з інститутом публічного порядку в міжнародному приватному праві.

Вклад основного матеріалу. Наведені приклади належать до новітніх норм міжнародного приватного права. Разом із тим питання, пов'язані із застосуванням норм національного права, що є обов'язковими для застосування незалежно від права, обраного сторонами, або такого, що підлягає застосуванню в силу колізійних норм, виникли та почали розроблятися ще за часів Другої світової війни. Однак певного уніфікованого закріплення, як уже зазначалося, воно набуло у Римській конвенції про право, що застосовується до договірних зобов'язань (1980 р.). Подальший розвиток європейського права вінчають Регламенти Рим I та Рим II про право, що застосовується до договірних та позадоговірних зобов'язань відповідно. Крім уніфікованих актів, положення про надімперативні норми містяться у низці національних нормативних актів багатьох країн. Зокрема, правило про такі норми закріплено у Вступному законі до Німецького цивільного уложення (1986 р.), Законі про міжнародне приватне право Швейцарії 1987 р. та ін.

Важливо підкреслити, що зміст застереження про надімперативні норми залишається невизначеним через проблему окреслення кола норм, які саме можна відносити до надімперативних. До речі, подібна ситуація складається із змістом застереження про публічний порядок, однак його традиційне використання збудувало певне розуміння цієї концепції. Як уже зазначалося, застереження про публічний порядок та надімперативні норми покликані виконувати схожі завдання коригування застосування норм іноземного права, разом із тим ці застереження включаються до тих самих документів і розглядаються у доктрині як самостійні категорії. Взаємодію розглядуваних застережень можна уявити у вигляді двох сфер, які проникають одна в одну невеликою частиною обсягу. Спільна частина є зв'язком концепції надімперативних норм із публічним порядком, але тільки у його позитивному розумінні. В обох випадках йдеться про сукупність норм і положень національного законодавства, які застосовуються незалежно від права, що підлягає застосуванню. Щодо негативного розуміння концепції публічного порядку не виникає жодних ускладнень, оскільки остання не передбачає наявності норм чи положень національного законодавства, по суті вона розуміється як неможливість застосування іноземного права, якщо таке застосування зашкоджує або становить реальну загрозу інтересам цієї держави.

Отже, основна відмінність полягає у конкретності змісту та форми надімперативних норм. Також слід зауважити, що застереження про публічний порядок – це інститут, який виходить за межі міжнародного приватного права як галузі права. Сам термін «публічний порядок» свідчить про наявність впливу на застосування таких застережень загальнодержавних та політичних процесів. Застереження про публічний порядок є своєрідним інструментом вживлення публічно-правових аспектів у міжнародне приватне право. Якщо розглядати застосування зазначеного застереження під таким кутом, дійсно ускладнюється проведення чітких меж між публічним та приватним правом [3, с. 78]. Певні геополітичні процеси, що відбуваються у світі, не змінюють традиційного розуміння концепції публічного порядку, однак змінюють її зміст. Прикладом таких процесів може слугувати розвиток концепції наднаціонального публічного порядку в країнах Європейського Союзу (ЄС). На сьогодні визначення змісту поняття «публічний порядок» в ЄС значною мірою перебуває під впливом прагнення цих країн поширення загальноєвропейських принципів, спільних для всіх учасників ЄС. Зокрема, сучасна сфера дії застереження про публічний порядок включає принципи справедливості судового розгляду, передбачені міжнародними документами про права людини, а також сприяння виконанню іноземних арбітражних рішень. Однак зазначене застереження спирається на невиражені норми і застосовується, як

правило, тоді, коли знайти відповідну конкретну норму видається неможливим. У тих випадках, коли відповідну норму можна визначити, більш виправданим стає застосування застереження про надімперативні норми.

Зважаючи на це, виокремлення надімперативних норм вимагає обережного ставлення через існуючу можливість необ'єктивного та необґрунтованого розширення дії національного права. Зокрема, в Україні вже мала місце практика некоректного розуміння справжньої мети ст. 14 Закону «Про міжнародне приватне право». Ми підтримуємо думку, за якою «таке розуміння несе в собі небезпеку неправильного вирішення справи або взагалі відмови у захисті прав та інтересів унаслідок звернення суду до будь-якої “зручної” норми лише на тій підставі, що вона має імперативний характер, навіть якщо така норма не має безпосереднього зв'язку із “контекстом” цієї справи» [2].

Отже, зміст застереження про надімперативні норми, на відміну від застереження про публічний порядок, видається більш визначеним. У доктрині міжнародного приватного права традиційно виділяють ознаки, за наявності яких норму можна віднести до категорії надімперативних, – це наявність у самій нормі вказівки на її імперативність, а також їх особливе значення для забезпечення законних прав та інтересів учасників приватно-правових відносин. Такий підхід дозволяє окреслити коло норм, які в силу своєї значущості обмежують застосування іноземного права, що у свою чергу є одним із основних принципів міжнародного приватного права, та запобігти можливим зловживанням.

Виокремлення надімперативних норм є також суттєвим протиставленням випадкам обходу закону. Практика застосування застереження про надімперативні норми дає змогу відстежити сферу їх найчастішого застосування. Як правило, це споживчі та трудові договори, а також питання, що стосуються іноземного антимонопольного та валютного законодавства. Численні норми національного законодавства, що обмежують право, обране сторонами, містяться у галузі торговельного мореплавства та перевезень. Питання надімперативних норм у спадковому праві докладно досліджено у роботі А. Степанюк [7].

Висновки. Виходячи із специфіки надімперативних норм, розумні межі їх застосування, так само, до речі, як і у разі застосування застереження про публічний порядок, можуть бути знайдені шляхом багаторічної практики застосування цих норм. З урахуванням особливостей таких норм на суди покладається велика відповідальність за визначення та кваліфікацію цих норм, що сприятиме гармонізації приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражданский кодекс РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakonrf.info/gk/1192/>.
2. Довгерт А. С. Міжнародне приватне право [Електронний ресурс] / А. С. Довгерт. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/1999040547_987/pravo/mizhнародне_privatne_pravo_-_dovgert_ac.
3. Жильцов А. Н. Проблема применения императивных норм третьих стран в Европейской международном частном праве / А. Н. Жильцов // Адвокат. – 1997. – № 12. – С. 76–87.
4. Новикова О. В. Оговорки о публичном порядке и сверхимперативных нормах в английской доктрине международного частного права [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / О. В. Новикова. – Режим доступа: http://www.hse.ru/data/2011/01/13/1208019386/Новикова-автореферат_печать.pdf.
5. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709 – IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 29. – Ст. 1694.
6. Садиков О. Н. Императивные нормы в международном частном праве / О. Н. Садиков // Моск. журн. междунар. права. – 1992. – № 2. – С. 71–84.
7. Степанюк А. А. Застосування колізійних норм щодо спадкування в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; сімейне право; цивільний процес; міжнародне приватне право» / А. А. Степанюк. – Х., 2002. – 200 с.

СВЕРХИМПЕРАТИВНЫЕ НОРМЫ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Чевычалова Ж. В.

Исследованы некоторые аспекты современного правового положения концепции сверхимперативных норм и их соотношения с институтом публичного порядка в международном частном праве. Рассмотрены нормативные и доктринальные основы существования данной концепции в нынешних условиях.

Ключевые слова: *сверхимперативные нормы, публичный порядок, императивные нормы, нормы непосредственного применения.*

SUPERIMPERATIVE NORMS IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Chevychalova Zh. V.

The article examines some aspects of the current legal status of the concept superimperative norms and their correlation with the institute of public order in private international law.

Key words: superimperative norms, public order, imperative norms, norms of direct application.

УДК 343.915

О СПЕЦИФИКЕ ДЕТЕРМИНАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

М. О. Маршуба, соискатель

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Проанализированы процессы и явления, происходящие в обществе и ведущие к формированию основной субъективной причины преступного поведения – криминогенно ориентированного сознания и психологии подростка на применение насилия над личностью другого человека для удовлетворения собственных корыстных устремлений.

Ключевые слова: *личность несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника, детерминация корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних.*

Постановка проблемы. Преступление по своему социальному и психологическому содержанию – сложный вид специфической деятельности, поскольку в нем, как и в любой форме деятельности, всегда обнаруживается диалектика взаимопереходов внешних факторов во внутренние, а затем – их объективизация в деянии. Как справедливо указывается в специальной литературе, окружающие макро- и микроусловия жизни индивида определяют содержание его духовного мира, а внутренние черты, качества и свойства воплощаются в деятельности, которая активно воздействует на окружающие условия [3, с. 24]. Этот непростой для понимания механизм взаимовлияния различных факторов реальной действительности, продолжением действия которого является поведенческая активность определенной направленности, осмысливается в контексте знаний о криминологических проблемах детерминации преступности. Вместе с тем без соответствующих знаний в области детерминации преступности не представляется возможным создать эффективную систему предупреждения преступности, в том числе корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних.

Анализ последних исследований и публикаций. Как показывает мониторинг криминологической литературы, к проблематике преступности несовершеннолетних, включая ее корыстно-насильственный сегмент, обращаются достаточно часто. Уже накоплен теоретический материал относительно познания природы причин и условий преступного поведения подростков, на котором должны основываться современные подходы к организации и проведению субъектами предупреждения соответствующей работы в сфере противодействия преступности несовершеннолетних. Заметный вклад в развитие этой проблемы внесли, в частности, Г. Аванесов, А. Алексеев, Ю. Антонян, А. Блага, В. Батыргареева, В. Голина, Б. Головкин, Дж. Грэхэм, С. Денисов, И. Даньшин, А. Долгова, С. Елисеев, В. Емельянов, А. Закалюк, М. Колодяжный, А. Костенко, Р. Мэртон, Л. Прокументов, И. Туркевич, В. Шакур, Е. Шостко, Н. Яницкая и др.

Однако исследователи, обращаясь к проблематике преступности несовершеннолетних в целом, не всегда акцентировали внимание именно на особенностях формирования корыстной мотивации и избрания агрессивного насильственного способа завладения чужим имуществом у подростков в единстве сложных психологических механизмов, на которые воздействуют в первую очередь социальные условия так называемого макросредового характера. Поэтому данный пробел требует детального изучения с учетом имеющегося опыта и современных тенденций развития преступности в Украине.

Формулирование целей. При выборе соответствующей модели видения картины происхождения корыстно-насильственной преступности в среде несовершеннолетних мы исходили из необходимости адекватно пояснить бесконечный цикл все нового и нового продуцирования насильственного противоправного поведения в среде подростков, связанного с завладением чужими материальными ценностями, с позиции влияния окружающей социальной обстановки.

Изложение основного материала. Говоря о причинах преступности несовершеннолетних, следует помнить, что несовершеннолетний преступник не становится таким неожиданно, именно в момент совершения преступления. Чаще всего антисоциальные свойства его личности формируются постепенно, а совершение таким лицом преступления является уже следствием такого формирования [16, с. 57]. При этом, как указывается в специальной литературе, существуют многочисленные пояснения преступного поведения детей, воплощающиеся в соответственных теориях. Большинство из этих теорий сконцентрированы на тех либо иных составляющих микросреды, которые негативно влияют на процесс социализации несовершеннолетних [16, с. 256]. Представляется, что методологически выверенной является научная позиция,

согласно которой формирование личности несовершеннолетнего обуславливается не только микросредой, но и макросредой, либо, иными словами, несовершеннолетние всегда испытывают влияние не только своего ближайшего окружения – родителей, воспитателей, друзей, соседей и др., но и всего общества и государства, которое осуществляется через соответствующие учебные и воспитательные учреждения, средства массовой информации, общественные организации и т. п. И в этом аспекте преступность несовершеннолетних выступает следствием не только семейного неблагополучия, негативного влияния ближайшего окружения, но и определенных особенностей социально-экономического и политического развития общества в трансформационном переходном периоде [14, с. 58–59].

Подробнее проанализируем, что именно ведет к формированию основной субъективной причины преступного поведения – криминогенно ориентированного сознания и психологии подростка на применение насилия над личностью другого человека во имя удовлетворения собственных корыстных устремлений.

Прежде всего необходимо рассмотреть комплекс детерминант общегосударственного масштаба (т. е. уровня, обозначаемого как макросреда), обуславливающих формирование криминогенно ориентированного сознания и психологии отдельных лиц, включая подростков, в отношении обогащения с использованием средств уголовно наказуемого насилия над личностью другого человека. Этот комплекс традиционно представлен такими сферами жизни общества, как социально-экономическая, политическая, морально-психологическая, правовая и др.

На преступность несовершеннолетних влияют и обуславливают ее социальные, нередко противоречивые процессы и явления, происходящие в обществе. Из существующих социально-экономических тенденций наиболее тревожной является социальная стратификация – расслоение общества с признаками растущего неравенства, падения уровня жизни, прогрессирующего обнищания, особенно семей, имеющих детей. Эти факторы формируют социальную и криминальную напряженность в обществе [19, с. 10]. К этому следует добавить снижение качества жизни большинства населения страны и высокий уровень профессиональной невостребованности.

Как справедливо отмечается в специальной литературе, потеря прежнего социального статуса, снижение уровня жизни огромной части населения, прогрессирующий рост безработицы приводят к тому, что все большее число людей, чувствуя неуверенность в будущем и не имея возможности получить работу по специальности, вынуждены ориентироваться на образ жизни, сопряженный с нарушениями норм морали и права [8, с. 21]. В сложной социально-экономической ситуации, ставшей следствием кризисных транс-

формаций переходного періода, більшість людей не змогли адаптуватися к новим соціально-економічним умовам, в яких господують жорстока конкуренція, економічне нерівність, погоня за прибутком, безробіття, соціальна незахищеність і т. д. [7, с. 81].

В подібній обстановці кримінальне насильство стає обиденим явищем, яке все частіше намагаються представити як якусь боротьбу за виживання, більш-менш достойні умови існування в сучасному суспільстві [20, с. 95]. Причому под таке «виживання» розуміється і здійснення злочинів по корисливим мотивам як спосіб «заробітка». Це стан загальної напруженості в суспільстві не може не відбиватися і на дітях, особливо з неблагополучних сімей, які нерідко можуть чути, що вони «лишні роти» в сім'ї. З-за цього не тільки страждає матеріальне благополуччя останніх, але і ставляться під сумнів їх майбутнє, результат їх успішної соціалізації в достатньо складних соціально-економічних реаліях. «Проходження» практично всіх ступенів такої соціалізації підлітків з проблемних сімей стає дуже складним для них. Насправді, серед найбільш важливих соціально-економічних проблем, які перешкоджають нормальної соціалізації молоді і суттєво відображаються на рівні і якості життя, слід відзначити суперечності в галузях освіти, праці і зайнятості, забезпечення житлом [6, с. 240]. Ще раз підкреслимо, що каталізатором, свого роду основою всіх інших аспектів успішної соціалізації, так сказати, її зовнішньої сфери, виступає напруженість, яка існує в сім'ях (внутрішня сфера соціалізації). В цьому спостерігається взаємозв'язок процесу виховання неповнолітньої особистості з загальноприйнятими стандартами і параметрами соціального контексту життя суспільства.

Механізм формування корисливих прагнень в умовах нерівності був розкритий ще К. Марксом, який справедливо відзначав: «Як би це не було мало якогось-будь будинку, але поки оточуючі його будинки також малі, він задовольняє всім пред'являемым до житла вимогам. Але якщо поруч з маленьким будинком виростає палац, то будинок зсувається до розмірів жалкої хижини. Тепер малі розміри будинку свідчать про те, що його власник абсолютно не вимогливий або дуже скромний в своїх вимогах; і як би не збільшувалися розміри будинку з прогресом цивілізації, але, якщо сусідній палац збільшується в однаковій або ще більшій ступені, мешканець порівняно маленького будинку буде відчувати себе в своїх чотирьох стінах все більш незручно, все більш незадовільно, все більш принижено» [18, с. 446]. Цей психологічний механізм універсальний і діє до наших днів [24, с. 31]. Саме в такій моделі ментальності зароджуються осередки соціально небезпечної корисливості людини:

высокие стандарты жизни, навязанные в довольно агрессивной манере определенной преуспевающей в материальном плане частью общества, которая образовалась в результате небывалого социального расслоения, и отсутствие легальных путей достижения этих стандартов для подавляющего большинства – такова составляющая и корысти-нужды, и корысти-паразитизма, и корысти-зависти, и корысти-стяжательства, других ее проявлений. Подростковое восприятие этой ситуации как порождение общественного сознания и его ретранслятор в механизме преступного поведения – психологическая причина противоправных корыстных действий несовершеннолетних, в той либо иной степени направленных на удовлетворение потребностей материального характера.

На социальные позиции и поведение подростков пагубно влияют их низкая социальная и правовая защищенность. Все чаще вскрываются нарушения конституционных гарантий прав несовершеннолетних в основных социальных институтах их жизнедеятельности, что не только реально приводит к перерастанию безнадзорности в беспризорность, но и становится одной из распространенных причин противоправного поведения подростков [19, с. 11]. Кроме того, к социально-экономическим детерминантам преступности несовершеннолетних, в частности корыстно-насильственной, в условиях рыночных отношений можно отнести проблемы трудоустройства и занятости подростков всех категорий: выпускников и отчисленных из образовательных учреждений за неуспеваемость, возвратившихся из мест лишения свободы и специальных учебно-воспитательных учреждений, стоящих на профилактическом учете в органах внутренних дел за правонарушения и др. К слову, необеспечение государством социальных гарантий получения первого рабочего места порождает скептическое отношение отдельных слоев молодежи к необходимости продолжения обучения после окончания школы [6, с. 241]. Как следствие недостаточная конкурентоспособность и низкий образовательно-квалификационный уровень детерминируют наибольшую социальную уязвимость на молодежном рынке труда именно самой младшей возрастной группы, представители которой составляют едва ли не половину грабителей, разбойников, вымогателей, убийц с корыстных мотивов [6, с. 243].

Особого внимания заслуживают вопросы охраны жилищных прав несовершеннолетних, которые в период активных процессов разгосударствления жилищного фонда и создания рынка жилья массово нарушались. В корыстных целях родители, как правило, ведущие асоциальный образ жизни, в том числе лишённые родительских прав, распоряжались долей жилья несовершеннолетних в ущерб их интересам [19, с. 12].

В специальной литературе неоднократно указывалось на взаимосвязь и взаимообусловленность политического режима государства, политико-идео-

логических факторов и различных видов преступности [10, с. 136–156; 21; 25]. Как известно, противоречивые процессы, происходящие на политической арене, отражаются и на жизни социума. И не всегда такое влияние несет созидательное, благотворное начало, поскольку так называемый политбонд способен нести криминогенный заряд. Действительно, отношение политиков к нуждам собственного народа разрушает основы моральности, обесценивает человеческую жизнь, культивирует неверие в позитивный выход из системного кризиса нашего общества [2, с. 454]. Утрата важнейших функций в экономике, ослабление контроля в кредитно-финансовой и банковской сферах, расхищение государственного имущества в гигантских размерах, криминальная приватизация, коррупция и много иных криминальных явлений – все это образцы, с криминологической точки зрения, несостоятельности органов управления навести порядок в государстве [5, с. 137–138]. Таким образом, эта сфера может выступать обуславливающим преступность фактором макроуровневого характера.

В подобной обстановке обострение социально-политической напряженности в обществе, при которой отдельный гражданин нередко чувствует себя ущемленным в своих политических и социальных правах, всегда чревато опасностью всплеска преступного поведения, ростом попыток решить назревшие проблемы противоправным путем, в том числе с применением насилия над личностью при завладении чужим имуществом. Именно криминальное насилие как социально детерминированное явление в первую очередь и «реагирует» на существенные негативные изменения политической и общественной жизни страны, ухудшение экономических условий, кризисные явления общесоциального характера [4, с. 62].

Как же обуславливающие криминогенную деформацию психологию и противоправное поведение факторы социально-политического «происхождения» влияют на продуцирование корыстно-насильственной преступности несовершеннолетних? Во-первых, государственная молодежная политика, предназначением которой является разрешение насущных проблем данного поколения, в настоящее время фактически пребывает в стагнации, даже невзирая на то, что в Украине принята и действует Государственная целевая социальная программа «Молодежь Украины» на 2009–2015 гг., цель которой – создание системы правовых и социально-экономических условий для эффективной социализации и самореализации молодежи, обеспечение всесторонней поддержки и развития ее общественной активности, реализации интеллектуального, физического, творческого потенциала молодежи, решения ее проблем [9]. Анализ мер, предусмотренных этим документом, свидетельствует о том, что в нем ничего не говорится о путях разрешения жилищной проблемы, преодоления семейного неблагополучия, предотвращения ранней

алкоголизации, бродяжничества, психических отклонений и т. д. А именно наличие указанных проблем и отсутствие каких-либо определенных перспектив их разрешения во многом выступают предтечей корыстной мотивации человека как таковой.

Во-вторых, морально-психологическая сфера личности подростка в силу известных причин (возрастные особенности психики, незавершенность процесса социализации и др.) является «благодатной» почвой для культивирования в его сознании мысли об обогащении любой ценой, праве и правоте сильнейшего, абсолюте высоких жизненных стандартов, о которых, как уже отмечалось, подростки имеют весьма расплывчатое представление, и т. д. В результате подобных метаморфоз путь достижения чего-либо любой ценой обретает вполне оправдываемые очертания, а образ стяжателя представляется не таким уж и плохим. Кто, как не представители политической элиты, в этом случае выступают олицетворением «решительных шагов», прообразом людей, «целеустремленность» действий которых вообще не признает границ?

В-третьих, на фоне подобной психологии корыстолюбия, стяжательства и исповедования права сильнейшего подростки скептически относятся к возможностям государственной помощи, а главное – к заинтересованности государства в реальном облегчении их жизни. Поэтому они и рассчитывают только на себя, на собственные силы, возможно, на силы, как им кажется, единомышленников.

В-четвертых, реалии нашей социально-экономической и политической жизни таковы, что изначально подростки оказываются в неравных социальных условиях, обладая различными стартовыми возможностями. По мере взросления пропасть, изначально заданная этими самыми стартовыми возможностями, только усугубляется. Возникает еще один дополнительный стимул к социальной неприязни со всеми вытекающими из этого последствиями (зависть, корыстность, обида, желание «отомстить» успешным за неудачи в жизни и т. д.).

Социально-экономические и социально-политические факторы, детерминирующие совершение корыстно-насильственных преступлений, в тому числе подростками, так или иначе отражаются в общественном сознании людей, тем самым влияя на формирование их ценностного отношения к жизни и здоровью человека, собственности и иным благам, а также на убеждения недопустимости нарушений норм уголовно-правовой охраны перечисленных благ. Однако еще одним феноменом макроуровня, который в большой степени способен продуцировать криминогенность общественного сознания и общественной психологии, является морально-психологическая сфера жизни общества, вернее, та нездоровая атмосфера, неопределенность жизненных перспектив и системный кризис всех сфер жизнедеятельности общества,

которые приводят к его нравственному нездоровью как перманентному состоянию, с которым люди вынуждены ужиться, но не перебороть его. В государстве, по словам В. Лунеева, идет социально-психологический процесс интенсивного привыкания населения к растущей преступности, в том числе и к ее относительно новым формам – организованной, террористической и коррупционной [17, с. 98]. Поэтому в специальной литературе справедливо указывается, что само размежевание общества на бедных и богатых сопровождается множеством различных насильственных преступлений, связанных с многообразными криминальными способами получения максимальной прибыли, и формирует массовую психологию патологического стяжательства и социального паразитизма – традиционных факторов, формирующих корыстную мотивацию в поведении населения, корыстную преступность и «теневую» экономику [22, с. 356]. Таким образом, на уровне общественного сознания и психологии происходит своего рода адаптация к массовым фактам криминальных форм «жизнедеятельности» своих же сограждан. Неслучайно в связи с этим подчеркивается, что «причинами преступности выступает органическая совокупность разнообразных явлений и процессов – преимущественно *социально-психологического характера*, которые во взаимозависимости и взаимодействии с обстоятельствами, играющими роль условий, имманентно вызывают существование, воспроизводство и структурные изменения преступности как социального явления...» [13, с. 61] (курсив мой. – М. М.).

Кроме того, серьезной медико-социальной проблемой украинского общества была и остается проблема распространения алкоголизма. В условиях существования пагубных традиций массового потребления алкоголя сформировалась значительная прослойка населения, для которой злоупотребление спиртными напитками стало привычкой, нормой повседневного поведения, своеобразной константой его бытия. Опасность этого усиливается еще и за счет того, что подобная модель проведения досуга в дальнейшем становится мощным фактором втягивания новичков в употребление алкоголя, стремительного распространения алкоголизма [1, с. 35]. К тому же достаточно значительно и количество лиц, совершивших преступления в состоянии алкогольного опьянения. Например, в 2009 г. их численность составляла 15,1 %, в 2010 г. – 15,6 %, в 2011 г. – 16,6 %. Как видим, даже на этом незначительном промежутке времени наблюдается прогрессирующая тенденция к алкоголизации правонарушителей. Напомним, что по результатам нашего исследования 61,52 % (!) подростков в момент совершения преступления находились в состоянии алкогольного опьянения.

Также следует подчеркнуть, что еще в 2004 г. Верховная Рада Украины в документе «О Рекомендациях парламентских слушаний по теме “Социаль-

но-экономические проблемы ВИЧ/СПИДа, наркомании и алкоголизма в Украине и пути их решения”» отмечала, что алкогольными расстройствами, по оценочным данным (с учетом латентного количества) страдает почти 7 % населения Украины трудоспособного возраста. При этом количество таких лиц остается стабильным, без уменьшения численности, а удельный вес детей и молодежи среди них постепенно увеличивается. По оценкам отечественных наркологов, в Украине постоянно употребляют алкоголь 1 % 12–13-летних детей и около 5 % 16–18-летних подростков [23]. Тревогу вызывает и тот факт, что сегодня алкоголизация охватывает практически все социальные группы населения. Традиционно более «трезвая» часть населения – женщины в последнее время все чаще и чаще приобщаются к употреблению алкогольных напитков, что в свою очередь резко сужает социальную базу для развертывания борьбы с этим негативным явлением. Пока будут сохраняться подобные тенденции, будет существовать и связь «алкоголизм – моральное обнищание и деградация общества – проблемы социализации подрастающего поколения – преступность». Не мене острой является и проблема наркомании и токсикомании.

Исходя из того, что самыми незащищенными от социальных потрясений и уязвимыми от влияния криминогенных факторов являются несовершеннолетние, снова отметим, что любые негативные общественные процессы социально-психологического порядка в первую очередь отражаются на социально незащищенных слоях населения, к каковым относится и подрастающее поколение. Последнее «входит» в морально нездоровое общество, изначально неся на себе стигму социальной порочности, прочно отпечатавшейся в его общественном сознании.

Вместе с социальной апатией и негативизмом в последнее время среди молодежи набирает стремительные обороты правовой нигилизм как скептическое либо вообще негативное отношение к праву, неверие в его потенциальные возможности решать социальные проблемы в соответствии с социальной справедливостью. Недостаточная политическая воля, направленная на выполнение государством своих социальных обязательств перед гражданами, а также отсутствие поддержки социально незащищенных слоев населения влияют на существенное снижение уровня правосознания людей, и в целом негативно отражаются на общем состоянии законности. Вследствие этого многие граждане начинают довольно скептически, а порой и негативно относиться к деятельности правоохранительных органов, прежде всего органов внутренних дел, считают бесполезными обращения за помощью к ним и предпочитают самостоятельно решать создающиеся конфликтные ситуации, используя для этого также и насильственные методы [12, с. 509]. Острота проблемы нигилистического отношения к закону усиливается многократно,

когда речь идет о несовершеннолетних, решающих проблемы материального плана при помощи насильственных методов над личностью другого человека. Представляется, что эта «исключительная» форма нравственного цинизма, которым может поражаться личность в столь молодом возрасте, суть продолжение ее общей нигилистической направленности. Возникновение такого состояния не является одномоментным актом, поскольку оно опосредуется достаточно длительным процессом морального разложения и упадка личности.

Если следовать диалектическим представлениям в отображении картины развития общественного бытия, то недостатки и просчеты макроуровня общественной жизни, способные выступать детерминантами тех либо иных преступных проявлений, находят свое продолжение и развитие в феноменах, отнесенных к микроуровню социализации личности. Микросреда может усилить либо ослабить влияние макросреды, что не может не учитываться при рассмотрении вопроса о формировании личности, ведь позитивная микросреда в состоянии в какой-то мере нейтрализовать негативное влияние макросреды, если такая имеет место [11, с. 177]. При этом существенными в определении детерминант правонарушений считают динамическую связь и взаимозависимость условий жизнедеятельности и социальной ситуации развития подростка, которые в целом влияют на его приспособление к условиям среды.

Выводы. Главным итогом влияния всех перечисленных негативных факторов, отмечаемых в нашем обществе, выступает *социальная дезадаптация* личности несовершеннолетнего преступника, иными словами, такое качество его социализации, при котором он приобретает негативный опыт, приводящий в последующем к противоправным поступкам. Именно в процессе подобной «адаптации» к окружающей обстановке (естественно, не без непосредственного «участия» негативных аспектов микроуровня) формируется корыстно-насильственная направленность личности несовершеннолетнего преступника.

ЛИТЕРАТУРА

1. Батиргареева В. С. Протидія поширенню алкоголізму – пріоритетний напрям державної політики у сфері боротьби зі злочинністю / В. С. Батиргареева // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 25. – С. 35–44.
2. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В. С. Батиргареева. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
3. Гасанов Р. И. Социальный контроль и личность преступника / Р. И. Гасанов, М. Т. Задояный // Економіка, фінанси, право. – 2008. – № 8. – С. 24–29.

4. Гилинский Я. И. Социальная ситуация в России и девиантное поведение / Я. И. Гилинский // Актуальные проблемы девиантного поведения (борьба с социальными болезнями) / под ред. Б. М. Левина. – М. : РАН Ин-т социологии, 2001. – 200 с.
5. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.
6. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
7. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Нове слово, 2004. – 252 с.
8. Горелик А. В. Причины преступности в России / А. В. Горелик // Корни и причины преступности в России : общеакад. науч. конф. студентов и молодых ученых (март 2001 г.) : доклады / под ред. А. А. Петрова. – М. : Норма, 2001. – С. 20–24.
9. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009–2015 роки : затв. постановою Каб. Міністрів України від 28 січ. 2009 р. № 41 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 7. – Ст. 217.
10. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. – Х. : Гімназія, 2003. – 352 с.
11. Ковальчук З. Я. Особливості психології особистості неповнолітнього правопорушника / З. Я. Ковальчук // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія Психологічна : зб. наук. пр. / голов. ред. В. Л. Ортинський. – Львів : ЛьвДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 175–183.
12. Криминология : учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : Норма, 2001. – 784 с.
13. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми / кол. авт.: В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, С. Ю. Лукашевич та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Кроссрууд, 2007. – 156 с.
14. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2006. – 291 с.
15. Криминологія: Загальна та Особлива частина : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
16. Літвінова О. В. Причины злочинності неповнолітніх та заходи її попередження / О. В. Літвінова // Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.) / редкол.: Ю. П. Янович (голова) та ін. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 55–59.
17. Лунеев В. В. Преступность в России: тенденции, эффективность борьбы, прогноз / В. В. Лунеев // Организованная преступность, терроризм и коррупция : криминолог. ежегодн. альманах. – М. : Юристъ, 2003. – Вып. 3. – С. 95–108.

18. Маркс К. Наемный труд и капитал / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Полн. собр. соч. : в 39 т. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1956. – Т. 6. – 760 с.
19. Минина С. П. Преступность несовершеннолетних / С. П. Минина ; науч. ред. Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. юрид. ин-та Ген. прокуратуры РФ, 1998. – 44 с.
20. Монгуш Ш. Ч.-О. Тяжкие насильственные преступления против жизни и здоровья личности и их предупреждение (на материалах Республики Тыва) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ш. Ч.-О. Монгуш ; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков, 2004. – 232 с.
21. Политический режим и преступность. Проблемы политической криминологии / В. Н. Бурлаков, Ю. Н. Волков, В. П. Сальников и др. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 365 с.
22. Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью / Ю. М. Антонов, В. Н. Бурлаков, В. В. Вандышев и др. ; науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 592 с.
23. Уповноважений Президента України з прав дитини ініціює збір інформації про місця, де дітям продають алкоголь та цигарки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prezident.gov.ua/news/23895.html>. – Заголовок з екрана.
24. Шиханцов Г. Г. Предупреждение грабежей и разбоев / Г. Г. Шиханов, И. А. Муха. – Гродно : ГрГУ им. Я. Купалы, 2011. – 103 с.
25. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; пер. с нем. ; под общ. ред. и предисл. Л. О. Иванова. – М. : Изд. группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – 502 с.

ПРО СПЕЦИФІКУ ДЕТЕРМІНАЦІЇ СУЧАСНОЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Маршуба М. О.

Проаналізовано процеси і явища, що відбуваються у суспільстві та ведуть до формування основної причини злочинної поведінки – криміногенно орієнтованої свідомості та психології підлітків на застосування насильства над особою іншої людини для задоволення власних корисливих прагнень.

Ключові слова: *особа неповнолітнього корисливо-насильницького злочинця, детермінація корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх.*

ON THE SPECIFICS OF THE DETERMINATION OF THE MODERN SELFISH AND VIOLENT JUVENILE CRIME

Marshuba M. O.

The paper analyzes the processes taking place in society and leading to the formation of the main causes of criminal behavior – criminally oriented conscious-

ness and psychology of adolescents on violence against the another person to satisfy their own selfish desires.

Key words: person of a juvenile selfish and violent offender, determination of selfish and violent juvenile crime.

УДК 342.92

СКАРГА ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ПРАВОЗАХИСТУ В АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

*Д. В. Лученко, кандидат юридичних наук, доцент
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Присвячено характеристиці адміністративної скарги як процесуальної форми захисту прав фізичних і юридичних осіб у адміністративно-правових відносинах і засобу оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Виокремлено ознаки скарги, які є спільними для всіх процесуальних форм захисту прав, а також ознаки, які відображають своєрідність скарги як процесуальної форми.

Ключові слова: адміністративна скарга, адміністративний позов, адміністративний процес, захист прав, оскарження.

Постановка проблеми. Одним із важливих теоретичних і прикладних питань функціонування механізмів оскарження в адміністративному праві є засоби оскарження, які виражають процесуальні форми захисту прав фізичних і юридичних осіб у відносинах із носіями публічної влади. Використовуючи ці засоби, особа у порядку, встановленому законом, може оскаржити рішення, дію чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, яку вважає незаконною чи неправомірною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці процесуальних форм захисту прав присвячено праці таких дослідників, як О. Беяневич, В. Гіжєвський, Ю. Дорохіна, Л. Гончар, І. Зайцев, О. Зеленцов, Т. Коломонець, В. Лукашевич, Г. Осокіна, Н. Писаренко, В. Полюхович, Ю. Попова, С. Симонян, Ю. Старілов, В. Сьоміна, В. Тимощук та ін. Однак вони або зосереджені в основному на такій процесуальній формі, як адміністративний позов (а згадки про скаргу мають вторинний, допоміжний характер), або ж мають

характер аналізу чинного законодавства (зокрема, Закону України «Про звернення громадян» [1]).

Крім того, під скаргою у літературі зазвичай розуміється саме адміністративна скарга, тобто скарга, яка подається у позасудовому (досудовому) порядку [2, с. 257–264]. У той же час якщо виходити із широкого розуміння адміністративного процесу (а саме такий підхід сьогодні найбільш поширений у літературі [3–5]), то слід згадати також про скарги, які подаються в судових провадженнях із розгляду адміністративних справ. Це означає, що слід визначити місце і цих скарг у системі засобів захисту прав осіб.

Необхідно також відмітити, що згідно зі ст. 288 КУпАП [6] постанова у справі про адміністративне правопорушення оскаржується саме шляхом подання скарги. Причому на підставі ч. 1 ст. 288 КУпАП, яка закріплює, що оскарження здійснюється в порядку, встановленому КАСУ [7], з урахуванням особливостей, передбачених КУпАП, та статей 3, 106 КАСУ, що встановлюють позовний характер провадження в адміністративних справах, постанови у справах про адміністративні правопорушення оскаржуються у позовному порядку. Відповідно адміністративно-правова наука має оцінити подібну колізійність норм КУпАП та КАСУ, особливо з урахуванням того, що в аналогічній ситуації ч. 2 ст. 529 МКУ [8] та п. 56.18 ст. 56 ПКУ [9] передбачають, що судове оскарження відбувається шляхом подання адміністративного позову (позову). Ці та інші моменти свідчать про актуальність дослідження правової природи скарги.

Формулювання цілей. Метою статті є вивчення правової природи скарги як процесуальної форми захисту прав і законних інтересів приватних осіб в адміністративно-правових відносинах.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна скарга та адміністративний позов виступають основними процесуальними засобами оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Відповідно адміністративну скаргу доцільно характеризувати як різновид процесуального засобу оскарження, встановлюючи ознаки, притаманні як скаргі, так і позову, а також ознаки, які вирізняють саме скаргу. Що стосується вже порушеного питання про місце процесуальних скарг у системі засобів оскарження, то, на нашу думку, доцільно згадати, що адміністративна скарга і адміністративний позов, з одного боку, і апеляційна і касаційна скарга, з другого – є засобами оскарження в різних публічно-правових спорах. У першому випадку йдеться про спір адміністративно-правовий (публічно-правовий у розумінні ст. 3 КАСУ), а у другому – про спір процесуально-правовий, тобто спір, який виникає у процесі здійснення правосуддя в адміністративних справах. З огляду на це зазначені способи оскарження не утворюють єдиної системи і не повинні характеризуватися як елементи

останньої. Процесуальним скаргам притаманна своя специфіка, дослідження якої у певних аспектах має міждисциплінарний характер¹.

Серед ознак, які є спільними і для адміністративної скарги, і для адміністративного позову, можна назвати такі.

Перш за все і скарга, і позов виступають процесуальною формою вирішення адміністративно-правового спору. Цей спір характеризується тим, що:

– адміністративно-правовий спір виникає з відносин зі здійснення публічної влади, а отже, однією зі сторін цього спору є носій цієї влади – суб'єкт владних повноважень;

– правове становище сторін адміністративного спору характеризується юридичною нерівністю. Скаржник (позивач), який прагне скасувати рішення, визнати неправомірною дію або бездіяльність носія публічної влади, перебуває у підпорядкуванні останнього. У зв'язку з цим у літературі, присвяченій питанням адміністративного судочинства, правильно вказується на необхідність застосування спеціальних процесуальних засобів, у тому числі компенсаційних механізмів, при вирішенні спору, заявленого адміністративним позовом [11, с. 121]². До таких механізмів можна віднести покладення на суб'єкта владних повноважень обов'язку довести законність власних рішень, дій або бездіяльності та обов'язок адміністративного суду сприяти у наданні доказів, які сторона самостійно не може подати (ст. 71 КАСУ), можливість встановлення судом строку для подання суб'єктом владних повноважень – відповідачем у справі звіту про виконання постанови, якщо вона вимагає вчинення певних дій (ст. 163 КАСУ), тощо. Не слід вважати, що ці механізми стосуються виключно судового оскарження, хоча в адміністративному судочинстві вони виявляються найбільше з огляду на потребу забезпечення змагальності сторін, яка в адміністративному оскарженні об'єктивно виражена менше. Такі заходи є актуальними й щодо адміністративних скарг з урахуванням більш спрощеної процедури розгляду останніх. Наприклад, у п. 56.4 ст. 56 Податкового кодексу України передбачено, що обов'язок доведення правомірності нарахування або прийняття будь-якого іншого рішення контролюючим органом у судовому оскарженні встановлюється процесуальним законом;

– адміністративно-правовий спір виникає саме з управлінських владних відносин і тим самим відрізняється від спорів процесуально-правових, що виникають у сфері правосуддя або дотичних сферах (наприклад, при оскар-

¹ Дослідники, що розглядають адміністративний судовий процес як різновид процесу цивільного, власне й апелюють до спільності багатьох характеристик розгляду справ у цивільних і адміністративних справах [10, с. 7]. Не погоджуючись із такою позицією в цілому, тим не менше не можемо не визнати, що дослідження порядку оскарження судових рішень в адміністративних і цивільних справах має багато подібних рис і перебуває, так би мовити, на перетині різних наукових дисциплін.

² Аналогічну думку висловили також Н. Писаренко та В. Сьоміна [12, с. 24].

женні рішень слідчого). Причому, і це важливо, ідеться про публічне управління в широкому сенсі як будь-яку нормотворчу і розпорядчу діяльність публічної адміністрації, що охоплює і публічне управління у «справжньому», за виразом В. Авер'янова, сенсі [13, с. 126], і діяльність зі сприяння фізичним і юридичним особам в реалізації їх прав, свобод і законних інтересів (адміністративні послуги), і діяльність із захисту порушених прав (розгляд скарг в адміністративному порядку, провадження у справах про адміністративні правопорушення та ін.);

– адміністративно-правовий спір виникає у зв'язку з питанням законності певного рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, що відрізняє його (спір) від спорів конституційно-правових, які мають місце у зв'язку з конституційністю певних актів [14];

– захист сторони адміністративно-правового спору, яка вважає свої права порушеними, можливий тільки з використанням способів захисту, передбачених законом. Відповідно адміністративна скарга або адміністративний позов мають містити вимоги, що ґрунтуються на таких способах.

Другою ознакою, спільною і для скарги, і для позову, є те, що вони подаються у зв'язку із захистом прав і законних інтересів скаржника (позивача). Відповідно до ч. 4 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. Подібна вказівка на порушення прав і законних інтересів як необхідну передумову подання скарги міститься у п. 56.2 ст. 56 ПКУ, де йдеться про неправильне визначення податковим органом суми грошового зобов'язання або прийняття будь-якого іншого рішення, що суперечить законодавству або виходить за межі повноважень контролюючого органу. Аналогічне розуміння закладено і в проекті Адміністративно-процедурного кодексу України, розробленого Міністерством юстиції України у 2012 р. У ст. 101 проекту закріплюється, що право на адміністративне оскарження – звернення з вимогою про захист у позасудовому порядку відповідно до цього Кодексу має будь-яка правосуб'єктна особа, яка вважає, що у зв'язку з виданням адміністративного акта чи його виконанням порушено або може бути порушено її права, свободи чи законні інтереси. Скарга, як і позов, може подаватися або особисто особою, чії права або законні інтереси були порушені, або її законними чи іншими представниками. Крім того, звичайно, реагувати на порушення прав можуть й інші суб'єкти, уповноважені законом, використовуючи при цьому власні процесуальні засоби, наприклад протест прокурора (ст. 21 Закону України «Про прокуратуру» [15]).

Наведена ознака також вимагає від скаржника формулювання того, як саме було порушено його права суб'єктом публічного управління. Якщо порушення прав або законних інтересів відсутнє, особа може звернутися до органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб зі зверненням (наприклад, коли має місце порушення прав інших осіб, яких заявник не представляє).

Зазначимо при цьому, що питання наявності порушених прав та інтересів як умови звернення з адміністративним позовом є дещо складнішим. Якщо в Україні позов може подаватися тільки особою, чії права та інтереси зачіпає рішення, дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що впливає зі ст. 3 КАСУ, то в окремих державах світу має місце практика позовів *actio popularis* (наприклад, «народний позов» в Японії [11, с. 122], аналогічні механізми у країнах Латинської Америки), коли заявник оскаржує акт органу публічної влади, який безпосередньо не стосується його власних прав, свобод чи інтересів.

Третьою ознакою, яка об'єднує адміністративну скаргу та адміністративний позов, є те, що вони становлять вимогу про захист прав, свобод, законних інтересів заявника, подану до суб'єкта, компетентного розглядати відповідні адміністративно-правові спори. У випадку скарги таким суб'єктом виступає орган чи посадова особа, що уповноважений розглядати адміністративні скарги. Зокрема, може йтися про вищий орган чи посадову особу (модель, закладена у ст. 16 Закону України «Про звернення громадян»), керівника відповідного органу (модель, закладена у ст. 82 Закону України «Про виконавче провадження» [16]), спеціальну раду (комісію) із розгляду скарг (ст. 7 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [17], ст. 102 проекту Адміністративно-процедурного кодексу України 2012 р.) тощо.

Слід відмітити, що в літературі можна зустріти спроби обґрунтувати позицію, за якою скарга не є вимогою про захист прав і законних інтересів, і на цій підставі провести розмежування між адміністративною скаргою та адміністративним позовом. Так, О. Зеленцов указує, що скарга в адміністративно-правових спорах тією чи іншою мірою завжди асоціюється з проханням про милість, навіть у тому разі, коли посадова особа чи орган управління порушують права або законні інтереси приватних осіб: до «влади» не можна подати вимогу, на неї можна лише поскаржитись іншій владі. Натомість адміністративний спір зумовлює вимогу про захист і відновлення права відповідно до норм закону [11, с. 116].

Подібний підхід, на нашу думку, є анахронічним. Дійсно, лексичне значення слів «скарга», «скаржитись» наближає цей інструмент захисту прав

скоріше до прохання, ніж до вимоги. І власне в умовах поліцейської держави ХІХ ст. або тоталітарної чи авторитарної держави у СРСР таким проханням скарга й була. Як приклад згадаємо форми захисту прав, які виокремлював російський, а згодом радянський адміністративіст М. Загряцков. До них він відносив подання (звернення до суб'єкта видання певного рішення), скаргу (те саме прохання «виявити милість», подане до вищого органу чи особи), формальну скаргу (на відміну від звичайної скарги формальна скарга зобов'язує компетентний орган розглянути її у певний строк) та адміністративний позов (вимога про захист прав, подана до суду) [18, с. 37]. Неважко помітити, що скаргою в її нинішньому розумінні є лише формальна скарга, яка, на думку М. Загряцкова, відрізняється від позову виключно за формою і сферою подання, але не сутнісно [18, с. 37].

Отже, за сучасної української державності, яка Основним Законом України визначається як демократична, скарга, так само як і позов, має розглядатися як вимога до компетентного суб'єкта. Це впливає хоча б із положень ч. 2 ст. 3 Конституції України [19], згідно з якою права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Орган чи посадова особа, компетентна розглядати скаргу, не має можливості самостійно вирішувати: ухвалювати рішення за скаргою чи ні, «виявляти милість» або цього не робити. Суб'єкт розгляду скарги зобов'язаний відреагувати на неї і дати змістовну відповідь щодо правомірності вимог, які у скарзі заявлені. З огляду на це наголосимо ще раз, що сама скарга має характер вимоги, а не прохання.

Говорячи про відмінності, що вирізняють скаргу як специфічний засіб оскарження і процесуальну форму захисту прав, слід зазначити, що скарга є засобом позасудового (адміністративного) оскарження, тоді як позов – засіб оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень до суду. У цьому сенсі подання і розгляд скарги має низку особливостей порівняно з провадженням у судовій адміністративній справі:

1) скарга подається безоплатно (ст. 21 Закону України «Про звернення громадян»). Натомість до адміністративного позову мають бути додані докази сплати судового збору (ст. 106 КАСУ);

2) розгляд скарги зазвичай відбувається у більш спрощеному порядку порівняно із розглядом позовної заяви. Оскільки після адміністративного оскарження (чи навіть замість нього) фізична чи юридична особа може використати механізм судового оскарження, адміністративне оскарження виконує скоріше допоміжну, хоча й дуже важливу роль у системі гарантій прав особи у відносинах із носіями публічної влади. З огляду на це законодавець не повинен ставити перед собою завдання встановити складне формалізоване ре-

гулювання процедури розгляду адміністративної скарги. Тим самим можна забезпечити одну з головних переваг адміністративного оскарження – його швидкість. Ураховуючи викладене, навряд чи можна визнати ефективною регламентацію процедури адміністративного оскарження у проекті Адміністративно-процедурного кодексу України, яка скоріше нагадує процес здійснення правосуддя в адміністративних справах. На нашу думку, встановлення обов'язкової офіційної процедури дослідження обставин, викладених у скарзі, публічність розгляду скарги є, безумовно, привабливими з точки зору демократичності оскарження. Однак ці заходи не приведуть до якісного поліпшення ефективності адміністративного оскарження, проте значно збільшать реальні строки їх розгляду;

3) при розгляді скарги, як уже зазначалося, меншою мірою, ніж у позовному провадженні, виражена змагальність сторін, оскільки розгляд скарги здебільшого відбувається без особистої участі громадян у дослідженні обставин справи (хоча це право закріплено у ст. 18 Закону України «Про звернення громадян»), дебатів сторін тощо.

Наведені особливості дають можливість відповісти на одне з питань, про які згадувалося на початку цієї статті. Оскарження постанови у справі про адміністративні правопорушення шляхом подання скарги відбувається тільки у позасудовому порядку. Судове оскарження має позовний характер і відповідно використання у ст. 288 КУпАП загального терміна «скарга» є не зовсім коректним.

У контексті викладеного важливо розглянути також декілька доводів, які, може здатися, спростовують наведені критерії розмежування скарги і позову.

По-перше, як відомо, у Франції існує інститут адміністративного позову, однак система адміністративної юстиції включає як судові, так і несудові установи, очолювані Державною Радою – органом скоріше управлінським, ніж судовим (досить згадати, що члени Державної Ради є не суддівськими чиновниками, а державними службовцями [20, с. 38]). Тут необхідно відмітити, що у цьому разі йдеться про виняток, певну унікальну специфіку правової системи Франції, спричинену збігом декількох, у тому числі неправових, обставин. Діяльність Державної Ради (суддівської секції) може бути визначена як «квазісудова», а тому форма позову тут є цілком доречною.

По-друге, слід згадати, що у світовій практиці поширений інститут конституційної скарги, тобто звернення до конституційного суду щодо визнання неконституційним певного акта (у різних країнах залежно від моделі скарги можуть оскаржуватися лише або нормативно-правові акти, або акти певних суб'єктів, або всі правові акти). Виникає запитання: чому в цьому разі конституційно-правовий спір між приватною особою і державою вирішується не у формі позовного провадження? Однак тут також має місце виняток, спри-

чинений особливостями конституційного судочинства (особливий предмет розгляду, специфічні повноваження конституційного суду, відсутність змагальності сторін). Крім того, у деяких державах можна зустріти й позовну форму звернення до органу конституційної юрисдикції.

Специфічною є також структура скарги. Як відомо, у літературі, присвяченій адміністративному позову, точаться дискусії щодо двоелементної або трохелементної структури позову, яка зводиться до того, чи потрібно поряд із предметом та підставою позову виокремлювати також зміст позову [13, с. 140]. Наявність такої дискусії зумовлена тим, що позов має матеріально-правовий і процесуально-правовий аспекти (вимога позивача до відповідача, яка стала підставою звернення до суду, і вимога, заявлена позивачем до суду). Скарга не має особливого процесуального аспекту, і відповідно в її структурі немає сенсу окремо виділяти зміст скарги. Вимога, заявлена у скарзі, збігається із вимогою скаржника до суб'єкта владних повноважень. Орган чи посадова особа, що розглядає скаргу, може не тільки скасувати певний акт управління, а й зазвичай ухвалити позитивне рішення у справі (видати дозвіл, визнати право та ін.), що цілком правильно визначається як ще одна перевага (крім економічності, оперативності та меншої формалізованості) адміністративного оскарження над судовим [21, с. 247].

Висновки. Адміністративна скарга, поряд із адміністративним позовом, становить різновид процесуальної форми захисту прав фізичних і юридичних осіб у адміністративно-правових відносинах та один із засобів оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Серед ознак адміністративної скарги можна виокремити ознаки, які є спільними для всіх процесуальних форм захисту прав (спрямованість на вирішення адміністративно-правового спору, подання у зв'язку із захистом прав і законних інтересів скаржника, «вимоглива» правова природа), а також ознаки, що відображають своєрідність скарги як процесуальної форми (позасудовий характер та відповідні особливості адміністративного провадження за скаргою, специфіка структури).

ЛІТЕРАТУРА

1. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256 (з наст. змінами).
2. Актуальные проблемы административно-правового регулирования / под ред. Е. В. Горина, М. В. Костенникова, А. В. Куракина. – М. : Маросейка, 2010. – Т. 1. – 496 с.
3. Адміністративне право України / за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Х. : Право, 2010. – 624 с.

4. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е. Ф. Демський. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
5. Провадження у справах про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / В. В. Богуцький, В. В. Богуцька, В. В. Мартиновський. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Вид. ФО-П Вапнярчук Н. М., 2010. – 208 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122 (з наст. змінами).
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – 26 серп. (№ 32). – Ст. 1918 (з наст. змінами).
8. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI // Офіц. вісн. України. – 2012. – 4 трав. (№ 32). – Ст. 1175 (з наст. змінами).
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – 10 груд. (№ 92, ч. 1). – Ст. 3248.
10. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
11. Зеленцов А. Б. Субъективное публичное право : учеб. пособие / А. Б. Зеленцов. – М. : РУДН. – 136 с.
12. Писаренко Н. Б. Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення) : монографія / Н. Б. Писаренко, В. А. Сьоміна. – Х. : Право, 2011. – 136 с.
13. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики : настіл. кн. судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. – К. : Істина, 2007. – 808 с.
14. Гультай М. Конституційна скарга як спосіб вирішення конституційно-правового спору [Електронний ресурс] / М. Гультай // Віче. – 2012. – № 20. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3335/>.
15. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793 (з наст. змінами).
16. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV // Офіц. вісн. України. – 1999. – 28 трав. (№ 19). – Ст. 813 (з наст. змінами).
17. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 № 1775-III // Офіц. вісн. України. – 2000. – 21 лип. (№ 27). – Ст. 1109.
18. Загряцков М. Д. Административная юстиция и право жалобы в теории и законодательстве (Развитие идеи и принципов административной юстиции. Административный процесс и право жалобы в советском праве) / М. Д. Загряцков. – М. : Изд-во журн. «Право и жизнь», 1924. – 96 с.
19. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Офіц. вісн. України. – 2010. – 1 жовт. (№ 72/1). – Ст. 2598 (з наст. змінами).
20. Тюріна О. В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика) : навч. посіб. / О. В. Тюріна. – К. : КНТ : Вид. дім «Скіф», 2008. – 178 с.
21. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова)]. – Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Конус-Ю, 2008.

ЖАЛОБА КАК ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ФОРМА ЗАЩИТЫ ПРАВ В АДМИНИСТРАТИВНО- ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Лученко Д. В.

Посвящено характеристике административной жалобы как процессуальной формы защиты прав физических и юридических лиц в административно-правовых отношениях и средства обжалования решений, действий и бездействия субъектов властных полномочий. Выделены признаки жалобы, которые являются общими для всех форм защиты прав, а также признаки, отражающие своеобразие жалобы как процессуальной формы.

Ключевые слова: административная жалоба, административный иск, административный процесс, защита прав, обжалование.

APPEAL AS A PROCEDURAL FORM OF RIGHTS PROTECTION IN ADMINISTRATIVE RELATIONS

Luchenko D. V.

In the article appeal as a procedural form of protecting of private persons' rights and law interests and means of a public power body decisions, actions and inaction is characterized. Features of appeal general for all forms of appealing and specific for itself are analyzed.

Key words: administrative appeal, administrative complaint, administrative procedure, rights protection, appealing.

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

INEQUALITY AND WORLD CAPITALISM: ANALYSIS, POLICY AND ACTION : EIGHTH FORUM OF THE WORLD ASSOCIATION FOR POLITICAL ECONOMY (WAPE)

The World Association for Political Economy (WAPE), registered in Hong Kong, China, is an international academic organization founded in 2006 by Marxian economists and related groups around the world. The mission of WAPE is to utilize modern Marxian economics to analyze and study the world economy, reveal its laws of development, and offer policies to promote economic and social progress on the national and global level.

On May 2013, Marxists from 18 countries will get together at the Federal University of Santa Catarina (UFSC), Florianopolis, Brazil, to discuss «Inequality and world capitalism: analysis, policy and action». This is the Eighth Forum of the World Association for Political Economy (WAPE). The aim is to analyze the conditions of the world development from the radical perspective based on the renewed Marxist thought. Since the years 2007–2008, when the historic crisis of capitalism became stronger, political leaderships of the countries of the Center have been highlighting favorable outcome seen as positive overcoming signs of the adverse global conditions of capitalist development. In this context, countries from Latin America and Asia, China in special, are referred to as new actors of a changing world, showing that the capitalist development is overdue and that all the countries which implement correct schedules will have access to the best possible social conditions.

Despite the recurring problems, the premise that there are no social alternatives to capitalism is borne. An example to the highlighting to the «positive phenomena» is the focus on the regional social mobility. In a report from the World Bank in November 2012, it is shown a fifty per cent raise of the middle class in the Latin America, a symptom of process that would have reached thirty per cent of the regional population in 2009. The configuration of classes is based on the level of income and not on the social insertion privileged in the movement of the capitalist economy. The middle class advance would be an indicator of a structural fall in the level of social inequality and of improvement of social conditions in the region.

In Brazil, the biggest country in the region in relation to the GDP, area and population, this advance would be even bigger, having been responsible for forty per cent of the total raise.

The recent experience of Latin America and the Caribbean shows the world that policies balancing economic growth while still expanding opportunities for the most vulnerable can spread prosperity to millions of people. «The recent experience of Latin America and the Caribbean shows the world that policies balancing economic growth while still expanding opportunities for the most vulnerable can spread prosperity to millions of people», said World Bank President Jim Yong Kim. He continued: «Governments in Latin America and the Caribbean still need to do much more – one third of the population is still in poverty – but we should celebrate this achievement of growing the middle class and learn from it».

In an evident contrast with the domineering discourse, there is a fall in the levels of growth in the world, especially in Europe, with enormous social consequences. Greece, Spain, Portugal, France, among many other countries, live an unemployment wave. The poverty level in Europe is growing. The answer of the domineering classes has been the imposition of adjustments in the leading of economy, ignoring the social impracticability of high levels of unemployment in a social order in which development means an increase of the reach of the private capital activities. There are no conditions of subsistence in societies which are established as urban.

Moreover, the weather conditions of the planet are becoming worse, which is a symptom of the immeasurable exploration of natural resources, mainly in the outskirts of capitalism. The tension for the maintenance of sources stimulates conflicts in many parts of the world, mainly in North Africa and in the Middle East. The «Arab spring» does not show a progress scenario, once the references of modernity are the options that capitalism barely offers. The political leading within the areas of the UN is still insufficient since it maintains and reproduces the empires' interests.

In a global scenario like this, it does not seem possible to draw a favorable future. The apparent successes that have the intention of minimizing social conditions historically very mean hide the depletion of the global capitalist development, unable to stimulate progress without expropriation. The capitalism, in spite of maintaining an enormous capacity to adapt to adverse conditions, has no compromise with the human potentialities, taking them only as a basis for the unrestrained of the capital value. This way, the dogmatic process is of imposition of the interests of the imperialist States under the hegemony of the financial bourgeoisie. In other words: the imposition of the primacy of the economic stability over the other priorities of the State. From this point of view, the world inequalities among regions, countries and social classes are intrinsic to the capitalist development and need to

be overcome by the political construction of social alternatives based on an alternative thought and on the practical policy of transformation. For this, the event in Florianópolis is going to incorporate, for the first time in the WAPE range, the social Latin-American movements, which have been formed in the most important social transformation political forces in the region. Contradictorily, part of the regional difficulties is due to the raise of governments with popular basis in many countries, such as Venezuela, Bolivia, Ecuador, Uruguay, Argentina and Brazil. These countries' governments have been adopting important policies of social inclusion, with an improvement in the level of social inequality. The supporting basis of these governments has been enlarged to include portions of the middle class and even of the entrepreneurial class which consider this social inclusion policies as a component for the opening of new investment opportunities and, consequently, of capital value.

However, these governments and these policies present important limitations, once they are a result of social alliances which include political forces that support and aim at only the capitalist development. It is known that this development makes the societies more complex and elaborated, but never allowing a profound social transformation.

The basic directions of WAPE are, firstly, to deepen studies about the negative aspects and evolving survival strategies of capitalism, so that it is possible to emphasize its fundamental non-viability as well as its tenacity as a decadent yet existing social order within and yet against the complete practice of the human potentialities;

Secondary, to extend opportunities of political and scientific discussion and relation with the popular social movements, recognizing them as social forces capable of real transformation of society at the current historical circumstances;

Thirdly, to continuously maintain, elevate, reject and promote views on the socialist alternatives for the 21st Century which are able to overcome the problems brought up by capitalism;

Fourthly, opposition to imperialism and to the wars which have been unleashed by it for ensuring its reproduction as a global hegemonic order.

For that, it is essential to have the cooperation of the Marxists and of the other students of Marx from all over the world. WAPE is an important space for this objective, where the exchange of ideas, studies and propositions for actions emanating from Marx's Critique of Political Economy are possible. There is no way of overcoming capitalism without a global political, economic, cultural and scientific action of the forces inspired by Marx.

At the forum were representatives of the Ukrainian scientific economic thought, Andriy Grytsenko, Olena Grytsenko, with the report «The problem of inequality in

the inversion economy of Ukraine». The following is a short abstract of their presentation.

Ukraine is located in central Europe. The area ranks 44-th and the population size ranks 33rd in the world. Ukraine is one of the countries with high human development. But as most countries Ukraine is faced with the necessity of solving an actual problem of social and economic inequality. The modern world is characterized by disproportion and instability, economic decline and moral degradation, increasing protest moods, exploitative use of resources. All this undermines survival prospects for future generations. Under these circumstances, the problem of equity and stability of economic development is in the foreground and requires theoretical research and practical solutions. Ensuring justice and equality remains as an essential prerequisite to human survival and development of civilization.

Ukraine's economy, in contrast to the advanced countries, is developing in an inversion way. The basic features of the inversion economy in Ukraine are:

1. Reverse order of transformation as against the classical way of development:
 - privatization: transition from state ownership to private ownership;
 - demonopolization: transformation of large-scale enterprises to small-scale enterprises;
 - liberalization: transition from state prices to market prices.
2. Reducing the role of the state in solving social problems (refusal of public patronage).
3. Long-term preservation of the public protection stereotypes.

This means that the reforms are of the reverse order. For example, under the classical way of development the role of the state is growing along with economic development. In the inversion economy it takes much time to transit from public control to a variety of ownership and competitive principles. The state's role is significantly reduced.

In Ukraine the inversion type of market transformation is combined with globalization. Globalization sets new tasks of social development:

1. Formation of Network and Information Economy (moving from a hierarchical system of relations to a network form of production, distribution and utilization of economic goods);
2. Financialization of economic activity, behavior and thinking (dominance of the independent financial sector over the real economy, rooting of financial motives in economic and everyday life);
3. Socialization of economy (subordination the economy to human interest, expansion social responsibility of business);
4. Humanization of human relations (awareness of individual responsibilities and obligations in relation to nature and society, contemporaries and successors).

Moreover globalization leads to deformation of Ukrainian economy. As a result, Ukrainian economy has adapted to the number of the world economy sectors as a raw materials appendage and therefore hasn't created a developed domestic market. It is also accompanied with a significant deterioration in the economic structure (increase of the proportion of primary industries and reduction of the share of high-tech industries), excessive social stratification, and failure of the state to generate adequate economic policies.

Unfair wealth redistribution is evident in privatization that leads to the major part of population excluded from the ownership of resources. This is particularly noticeable at the labor market. The market transformation has led to dramatic changes in the area of unemployment. The state is not able to bear the social burden inherited from socialism. Thus, the share of social transfers and services in Ukraine in recent years is more than 35 % of GDP that corresponds to the rate in France. While, for example, in Germany this figure remains 30 %, and in less developed countries as Poland and Greece it is less than 30 %. And even such level of social transfers does not allow Ukraine to reduce the level of inequality.

Ukraine fell into the trap of inversion-globalization. The economic growth leads to deterioration of the economic structure and increase of social inequality. The decline in production during the crisis has not led to any positive structural changes that preserves the old structure on the low level and worsen terribly the situation of the general population. The main reason of such situation is involvement countries with underdeveloped economy and market in globalization.

Ukraine has the basic conditions that are necessary to achieve economic and social equality. But they are not used rationally and effectively.

1. Land resources per capita are among the richest in the world. The land fund makes up 60,4 million hectares, of which 70.9 % are agricultural lands, territories covered by water are 4.0 %, built-up areas are 4.2 %. The available land resources are used with a continuous quantitative and qualitative deterioration.

2. Water resources occupy two-thirds are formed within the territory of the country. According to UNESCO, Ukraine ranks 95th for quality of water and its rational use. Water intensity of GDP is 3–5 times higher than in developed countries.

3. Forest resources at 20–22 %, are below the optimal level of balanced and ecological use. This does not correspond to a safe level of the ecological, and raw-material, needs of human development.

4. Mineral resources. The country possesses almost all major minerals. Ukraine is able to provide with the domestic resources entirely its own needs. However, these resources are still the main source of export and budget filling.

5. Human resources. The population of Ukraine, at 45.6 million people, has decreased by 6.3 million since gaining independence from the USSR. The country

also has a considerably deteriorated age profile: the proportion of people under 20 years old has dropped from 28.5 % to 20.0 %, and the share of people above 60 years has increased from 18.7 % to 21.2 %. The average life expectancy is 71 years (75.9 for women; 66 for men), and at 75,5 % of people belong to the economically active population, which is significantly lower than in developed EU countries.

6. Secondary resources (recycling materials) are becoming an important factor for efficient supply of resources. The relevant infrastructure involves 1,500 businesses, but the process is spontaneous, and not territorial and branch balanced.

7. Maintenance of biological diversity and protecting ecosystems. Ukraine occupies less than 6 % of Europe, but has 35 % of its biodiversity, putting it ahead of almost all other European countries. However, species diversity is decreasing rapidly due to the human impact on the environment.

8. Economic resources. The fixed capital of Ukraine is 217.5 billion dollars of which 24 % is concentrated in industry. Compared with the developed countries of the world, Ukraine has far fewer fixed assets, which leads to a low technological level of production.

In conclusion it should be noted that to remedy this situation it is necessary to change the strategy of global development by giving up the idea that market is a major global regulator. It is essential to start socializing on national and international levels of economic development. This means, first of all, the governments, international economic and financial organizations should focus on use of the national economic potentials for the development of domestic markets which would be able to satisfy the basic needs of the population. Globalization processes should be subordinated to the socio-economic goals.

Prof. A. Grytsenko, prof. O. Grytsenko

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
“ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”.
СЕРІЯ: ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО»**

Мова статті — *українська*; обсяг — 8–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);

– *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (дискета, CD);

– *анотацію* (до 10 рядків) російською та англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;

– *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого);

– *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

– розмір паперу — книжковий;

– поля: верхнє, нижнє, праве — 2 см; лівє — 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель — 14; міжрядковий інтервал — 1,5; абзацний відступ — 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Нижче по центру курсивом указується науковий ступінь, учене звання, ініціали та прізвище автора(-ів) (наприклад: *І. І. Іваненко, кандидат економічних наук, доцент*); на наступному рядку — місце роботи.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою* з ключовими словами (12-й кегель, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

Після тексту розміщуються анотації російською та англійською мовами (кожна до 10 рядків): назва статті; прізвище та ініціали автора; текст анотації; ключові слова.

Анотації до статті в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться в кінці статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок «ЛІТЕРАТУРА» (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено в друкарні ТОВ «ПромАрт»

Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток
